

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

Анатолій Загнітко
Інна Богданова

Лінгвокультурологія

Навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів

Видання 3-є, перероблене і доповнене

Вінниця
ДонНУ імені Василя Стуса
2017

УДК 81:168.522(075.8)
ББК Ш10*000.4я73
З-142

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(протокол № 4 від 31 березня 2017 року)*

Відповідальний редактор:

Загнітко А. П., член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Рецензенти:

Бацевич Ф. С., доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка);

Ковалевська Т. Ю., доктор філологічних наук, професор (Одеський національний університет імені І. І. Мечникова);

Сарновський М., доктор філологічних наук, професор (Вроцлавський університет (Польща)).

Загнітко А. П.

З-142 Лінгвокультурологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / А. П. Загнітко, І. В. Богданова; за ред. А. П. Загнітка. – 3-є вид., перероб. і доп. – Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. – 287 с.

ISBN

Лінгвокультурологія є відносно новою галуззю знань, що лежить на межі декількох гуманітарних дисциплін, таких як культурологія, мовознавство, психолінгвістика, лінгвокраїнознавство та ін. Актуальність лінгвокультурологічних студій сьогодні обумовлена декількома факторами, основним з яких є тотальність світових глобалізаційних процесів, що пронизують всі сфери людської життєдіяльності.

У посібнику зібрано головні теоретичні та практичні здобутки сучасних лінгвокультурологічних досліджень. Основна увага приділена аналізу мовної картини світу, характеристиці мовних особистостей і лінгвокультурних типажів, повному лінгвокультурному аналізу тексту, а також особливостям міжкультурного спілкування.

Розроблено комплекс лекційних і практичних занять з дисципліни. Запропоновано схему аналізу мовної картини світу та лінгвокультурного аналізу тексту. Представлено зразки завдань до модульної контрольної роботи. Наведено список рекомендованої літератури до курсу, список першоджерел для конспектування і зразки тестових завдань до них. Визначено тематику індивідуальних завдань, термінологічний мінімум, перелік питань до заліку з дисципліни.

Посібник адресовано студентам філологічних спеціальностей, аспірантам, викладачам вищих навчальних закладів та всім, хто цікавиться аспектами взаємодії мови та культури.

УДК 81:168.522(075.8)
ББК Ш10*000.4я73

© Загнітко А., 2014

© Богданова І., 2014

© ДонНУ імені Василя Стуса, 2017

ISBN

ЗМІСТ

Вступ	5
Пояснювальна записка	7
Навчальна програма курсу. Тематичний план	9
Критерії оцінювання рівня знань	12
Змістовий модуль 1. Лінгвокультурологія як наука	16
Тема 1. Історія виникнення лінгвокультурології	16
Тема 2. Теоретичне підгрунття лінгвокультурології	23
Тема 3. Базові поняття лінгвокультурології	33
Змістовий модуль 2. Мова та культура	42
Тема 1. Взаємозв'язок мови та культури	42
Тема 2. Поняття картини світу в лінгвокультурологічному вимірі	50
Змістовий модуль 3. Людина. Мова. Культура	59
Тема 1. Людина Мовна в етнокультурному вимірі	59
Тема 2. Мовна особистість і лінгвокультурний типаж	66
Змістовий модуль 4. Лінгвокультурологічний аналіз мовних сутностей	76
Тема 1. Фразеологія та мовні фігури в системі лінгвокультурних засобів	76
Тема 2. Лінгвокультурема, символи та архетипи в національній культурі	84
Тема 3. Ментефакти, концепти та константи в аспекті лінгвокультурології	93
Тема 4. Стереотипи та прецедентні феномени як лінгвокультурні явища в контексті сучасних досліджень	104
Змістовий модуль 5. Основи теорії міжкультурної комунікації	113
Тема 1. Теорія міжкультурної комунікації як наука	113
Тема 2. Національно-культурна специфіка комунікації	122
Тема 3. Особливості міжкультурної комунікації	132
Тема 4. Принципи та механізми взаємодії з чужою культурою	144
Теми і плани практичних занять	155
Практичне заняття № 1. Історія та теоретичне підгрунття лінгвокультурології	155
Практичне заняття № 2. Мова та культура	159
Практичне заняття № 3. Людина. Мова. Культура	168
Практичне заняття № 4. Фразеологія та мовні фігури в системі лінгвокультурних засобів	169
Практичне заняття № 5. Лінгвокультурема, символи та архетипи в національній культурі	173
Практичне заняття № 6. Ментефакти, концепти та константи в аспекті лінгвокультурології	177
Практичне заняття № 7. Стереотипи та прецедентні феномени як лінгвокультурні явища в контексті сучасних досліджень	183
Практичне заняття № 8. Теорія міжкультурної комунікації як наука. Національно-культурна специфіка комунікації	187
Практичне заняття № 9. Особливості міжкультурної комунікації та взаємодії з чужою культурою	191

Схема лінгвокультурного аналізу тексту	196
Список першоджерел для конспектування	215
Зразки тестових завдань за матеріалами першоджерел для конспектування	216
Зразки завдань до модульної контрольної роботи	218
Тематика індивідуальних завдань	227
Питання до заліку	234
Термінологічний мінімум	236
Список рекомендованої літератури	238
Предметний показчик	243
Іменний показчик	246
Відповіді до тестових і практичних завдань	248
Додатки	252
Додаток 1.....	253
Додаток 2.....	254
Додаток 3.....	260
Додаток 4.....	261
Додаток 5.....	261

Вступ

Найактуальніша тенденція розвитку науки другої половини ХХ – початку ХХІ століття – це інтеграція. Навіть полярно протилежні галузі знань знаходять свої «точки перетину», з яких постають принципово нові наукові напрямки. Подібний шлях пройшла і лінгвокультурологія, яка не просто виникла на межі двох фундаментальних гуманітарних дисциплін, культурології та мовознавства, вона витворилася із результатів взаємодії та взаємопроникнення мови і культури.

Одними з перших лінгвокультурологічних студій були праці В. фон Гумбольдта та О. Потебні, які ще в середині ХІХ століття заклали теоретичні основи та дали напрямок розвитку сучасній лінгвокультурології. У ХХ столітті ідеї вчених розвивали Л. Вітгенштейн, Л. Вайсгербер, Ж. Дерріда, Ш. Баллі, Ж. Вандрієс, Ф. Боас, М. Гайдеггер та інші. На сучасному етапі проблемами лінгвокультурології займаються вітчизняні та зарубіжні дослідники, найвизначнішими з яких є В. В. Жайворонок, В. І. Кононенко, Ф. С. Бацевич, О. О. Селіванова, В. М. Манакін, Л. В. Савченко, М. І. Толстой, Ю. С. Степанов, Н. Д. Арутюнова, В. М. Телія, В. В. Красних, В. І. Карасик, Є. М. Верещагін, В. Г. Костомаров, В. А. Маслова, А. Вежбицька та інші.

Переважає більшість лінгвокультурологічних розвідок здійснюється в межах антропоцентричної парадигми, основним принципом якої є дослідження «суб'єкта пізнання замість об'єкта, тобто дослідження людини в мові та мови в людині» [Маслова 2001: 8]. У такому розумінні лінгвокультурологія вивчає мову як феномен культури, як «спосіб входу» людини до певної культури.

Основним предметом дослідження лінгвокультурології є специфічні мовні одиниці, які містять обов'язків культурний компонент значення. У нашому розумінні такими одиницями є лінгвокультурні концепти, лінгвокультуреми, символи, стереотипи, міфологеми, фразеологізми тощо. Усі вони є національно-і культурно-специфічними, тому дослідження їх дасть, на наш погляд, найбільш чітке і адекватне уявлення про мовну картину світу етносу, етнічну ментальність і національний тип культури.

Значна увага авторів посібника приділена також міжкультурній комунікації, її принципам і складникам, що мотивується тим фактом, що саме під час взаємодії декількох культур найяскравіше виявляється національно-культурна специфіка кожної з них. Крім того, необхідний мінімум знань з теорії міжкультурної комунікації уможливує долучення до світового глобалізаційного процесу і значно спрощує процедуру встановлення міжнародних контактів і зв'язків.

Основним матеріалом дослідження в цьому посібнику виступає українська мова та культура, у компаративному аспекті ми зосереджували увагу головню на зіставленні української, англійської та російської мов і культур, що дає змогу проаналізувати відмінності світобачення в носіїв близькоспоріднених і неспоріднених мов.

Метою цього посібника є дати найбільш загальне уявлення про лінгвокультурологію як інтегративну гуманітарну дисципліну та її базові одиниці та категорії, а також ознайомити студентів з основами теорії міжкультурної комунікації, принципами і механізмами взаємодії з чужою культурою, національно-культурною специфікою комунікації.

Структура посібника включає комплекс лекційних занять, що поділені за п'ятьма змістовими модулями, та комплекс практичних занять, що містять питання для самоперевірки репродуктивного і продуктивного рівнів, тестові завдання, а також перелік завдань для закріплення набутих практичних навичок.

Пояснювальна записка

Навчальна дисципліна «Лінгвокультурологія» викладається для студентів денної форми навчання спеціальності «Прикладна лінгвістика» впродовж одного семестру. Згідно з навчальним планом підготовки бакалаврів за спеціальністю 6.020303 «Прикладна лінгвістика» після вивчення курсу студенти складають залік (8 семестр).

Мета: навчити студентів оперувати базовими поняттями лінгвокультурології та її категорійним апаратом, визначати взаємозв'язок між мовою, культурою та людиною, розрізняти культурно-мовну та етнокультурну компетенції, аналізувати мовні сутності у лінгвокультурологічному аспекті, розумітися на основах теорії міжкультурної комунікації, здійснювати комплексний лінгвокультурний аналіз тексту.

Студенти повинні знати:

- основні відомості з історії виникнення та розвитку лінгвокультурології як дисципліни;
- поняттєвий та категорійний апарат лінгвокультурології;
- спільне та відмінне між мовою та культурою;
- компоненти змісту мовної особистості;
- структурну модель лінгвокультурного типуажу;
- лінгвокультурологічний аспект використання мовних фігур і фразеологізмів;
- диференційні та класифікаційні параметри лінгвокультури;
- основні вияви символізації в українській мові;
- базові архетипи української культури;
- диференційні ознаки концептів, констант та ментефактів;
- основні ознаки та особливості функціонування стереотипів;
- класифікаційні параметри прецедентних феноменів;
- складники міжкультурної та етнокультурної компетенції;
- принципи етноцентризму та культурного релятивізму в теорії міжкультурної комунікації;
- рівні інкультурації та способи передачі культурної інформації;
- форми та етапи акультурації;
- засоби невербального спілкування під час міжкультурної комунікації;
- етапи засвоєння чужої культури.

Студенти повинні вміти:

- аналізувати наукові роботи з лінгвокультурології;
- застосовувати методи лінгвокультурології для аналізу мовних одиниць;
- оперувати базовими поняттями та категоріями лінгвокультурології;
- характеризувати національно-мовну картину світу, визначати її елементи;
- визначати основні риси мовної особистості;
- здійснювати аналіз структури лінгвокультурного типажу;
- будувати структурну модель концепту;
- здійснювати лінгвокультурологічний аналіз фразеологізмів та мовних фігур;
- виділяти та характеризувати лінгвокультуреми;
- визначати символи та архетипи;
- розмежовувати концепти, константи та ментефакти;
- розрізняти та класифікувати стереотипи та прецедентні феномени;
- застосовувати принципи етноцентризму та культурного релятивізму в ситуації міжкультурної комунікації;
- подолати культурний шок;
- дотримуватися правил мовленнєвого етикету в міжкультурній комунікації;
- здійснювати комплексний лінгвокультурний аналіз тексту.

Форми й методи роботи зі студентами:

- проведення лекційних і практичних занять;
- контроль за читанням наукової літератури, опрацюванням статей з певних проблем лінгвокультурології;
- організація підготовки студентів до практичних занять, бесід;
- організація і проведення тестування, проблемних ситуацій;
- організація і контроль за самостійною роботою студентів;
- консультування студентів;
- проведення міні-контрольних робіт, опитування;
- організація і проведення заліку.

Мова: українська.

Навчальна програма курсу. Тематичний план

Змістовий модуль 1. ІСТОРІЯ ТА ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ ЯК НАУКИ. Історія виникнення лінгвокультурології. Статус лінгвокультурології серед інших лінгвістичних дисциплін. Мета і завдання лінгвокультурології. Об'єкт, предмет і методи лінгвокультурології. Базові поняття і категорійний апарат лінгвокультурології.

Змістовий модуль 2. МОВА ТА КУЛЬТУРА. Поняття культури. Взаємодія мови та культури. Культурна конотація мовних одиниць. Способи презентації культурної інформації в мовних одиницях. Поняття національно-мовної картини світу. Способи експлікації мовної картини світу. Когнітивна картина світу, її основні властивості. Співвідношення мовної та концептуальної картини світу. Поняття образу і моделі світу.

Змістовий модуль 3. МОВА-КУЛЬТУРА-ЛЮДИНА. Культура і людина. Співвідношення понять культури і цивілізації. Поняття і структурна модель Homo Lingualis. Онтогенетичний та філогенетичний підходи до теорії лінгвістичної відносності. Поняття та рівнева модель мовної особистості. Типологія мовних особистостей. Лінгвоперсонологія як наука. Характерні властивості та базові ознаки лінгвокультурного типажу. Структурна модель лінгвокультурного типажу.

Змістовий модуль 4. ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЙНИЙ АНАЛІЗ МОВНИХ СУТНОСТЕЙ. Фразеологія в лінгвокультурологічному вимірі. Внутрішня форма фразеологізму. Двоплановість семантики фразеологізму. Мовні фігури як особливий шар системи лінгвокультурних засобів: метафори, порівняння, епітети як лінгвокультурні явища. Поняття лінгвокультуреми, її диференційні ознаки та класифікаційні параметри. Поняття символу в лінгвокультурології. Типологія символів. Архетип у національній культурі. Співвідношення символів та архетипів. Поняття і класифікація ментефактів. Поняття та диференційні ознаки концептів. Типологія концептів. Структурна модель концепту. Поняття константи в лінгвокультурології. Константи української лінгвокультури. Поняття стереотипу, його основні ознаки. Класифікація стереотипів. Поняття прецедентного феномена, його основні ознаки та функції. Типологія прецедентних одиниць. Основні джерела прецедентності.

Змістовий модуль 5. ОСНОВИ ТЕОРІЇ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ. Теоретичне підґрунтя міжкультурної комунікації. Аспекти міжкультурної комунікації. Поняття макро- і міжкультури. Основні теорії та форми міжкультурної комунікації. Поняття і складники етнокультурної компетенції. Базові

типи культур за категоріями «культурної граматики» Е. Холла та ментальними програмами Г. Хофстеде. Поняття комунікативного стилю. Стилi міжкультурної комунікації. Поняття мовленнєвого етикету. Основні принципи та максими спілкування. Конвенції спілкування. Поняття і види комунікативних табу. Невербальні особливості міжкультурної комунікації. Явище соціального символізму. Принципи етноцентризму та культурного релятивізму в теорії міжкультурної комунікації. Поняття та рівні інкультурації. Способи передачі культурної інформації. Поняття, основні форми та етапи акультурації. Поняття, основні форми та етапи культурного шоку. Модель акультурації М. Беннета. Поняття міжкультурного тренінгу.

Тематичний план: денна форма навчання

Тема заняття	Кількість годин	
	Лекції	Практичні заняття
1. Історія виникнення лінгвокультурології	2	
2. Теоретичне підґрунтя лінгвокультурології	2	
3. Базові поняття лінгвокультурології	2	
4. Взаємозв'язок мови та культури	2	
5. Поняття картини світу в лінгвокультурологічному вимірі	2	
6. Людина Мовна в етнокультурному вимірі	2	
7. Мовна особистість і лінгвокультурний типаж	2	
8. Фразеологія та мовні фігури в системі лінгвокультурних засобів	2	
9. Лінгвокультурема, символи та архетипи в національній культурі	2	
10. Ментефакти, концепти та константи а аспекті лінгвокультурології	2	
11. Стереотипи та прецедентні феномени як лінгвокультурні явища в контексті сучасних досліджень	2	
12. Теорія міжкультурної комунікації як наука	2	
13. Національно-культурна специфіка комунікації	2	
14. Особливості міжкультурної комунікації	2	
15. Принципи та механізми взаємодії з чужою культурою	2	
1. Історія та теоретичне підґрунтя лінгвокультурології як науки		1
2. Мова та культура		2
3. Людина. Мова. Культура		2
4. Фразеологія та мовні фігури в системі лінгвокультурних засобів		2
5. Лінгвокультурема, символи та архетипи в національній культурі		2
6. Ментефакти, концепти та константи в аспекті лінгвокультурології		2
7. Стереотипи та прецедентні феномени як лінгвокультурні явища в контексті сучасних досліджень		2
8. Теорія міжкультурної комунікації як наука. Національно-культурна специфіка комунікації		1
9. Особливості міжкультурної комунікації та взаємодії з чужою культурою		1
Разом:	30	15

Критерії оцінювання рівня знань студентів

Оцінка за 100-бальною шкалою та рівень	Оцінка за шкалою ECTS	Оцінка за 5-бальною шкалою	Вимоги до оцінювання
1	2	3	4
90–100 високий рівень	A	5	<ul style="list-style-type: none"> • передбачається виконання модульних контрольних тестових завдань студентом на 90 %; • повне, вільне оволодіння теоретичним матеріалом, логічний і послідовний, аргументований його виклад, самостійне коментування прикладів; • знання історії питання чи мовного явища; • уміння застосовувати набуті знання в нестандартних ситуаціях, встановлювати міжпредметні зв'язки; • вміння виявляти творчий підхід до вивчення матеріалу, винесеного на самостійне опрацювання, засвідчувати ознаки самостійної життєвої позиції, оцінюючи нові факти, явища, погляди, визначати мету власної навчальної діяльності; • уміння опрацьовувати самостійно підібрану літературу, критично її осмислювати; • студент демонструє бездоганне володіння культурою усного та писемного мовлення. <p>Допускається 1–2 неточності у викладі матеріалу і виконанні практичних завдань, які не впливають на загальні висновки, отриманий високий результат.</p>
81–89 достатній рівень	B	4	<ul style="list-style-type: none"> • передбачається виконання тестових завдань студентом на 80 %; • високий рівень осмислення вивченого теоретичного матеріалу; • вміння давати визначення, логічно, аргументовано, чітко, точно викладати вивчений матеріал і вільно висловлювати власні думки, давати оцінку, аргументуючи висловлені тези загальновідомими доказами; • вміння працювати самостійно, здійснювати самостійний аналіз, давати оцінку нового матеріалу; • уміння коментувати мовні явища, встановлювати системні зв'язки; • чітке, логічне мовлення без фактичних помилок. <p>Допускається 1–3 мовленнєві помилки, а також 1–2 помилки у викладі матеріалу, незначні погрішності під час підготовки до практичних завдань, які не впливають на загальний добрий рівень виконаного завдання.</p>

1	2	3	4
70–80 достатній рівень	С	4	<ul style="list-style-type: none"> • передбачається виконання тестових завдань студентом на 70 %; • відповіді студента достатньо повні з нечастими порушеннями послідовності викладу матеріалу; • володіння термінологічним апаратом з дисципліни; • вміння підтверджувати прикладами висловлювані теоретичні положення; • достатнє володіння культурою усного та писемного мовлення. Допускаються 1–4 неточності у викладі матеріалу, використанні поняттєвого апарату, які частково впливають на правильність висновків і узагальнень (можлива незначна погіршеність у висновках).
60–69 задовільний рівень	D	3	<ul style="list-style-type: none"> • передбачається виконання тестових завдань студентом на 60 %; • вміння досить зв'язно висловлюватися, послідовно і логічно відтворювати матеріал прослуханої лекції; • вміння загалом непогано працювати самостійно, переказувати зміст кількох підручників, наводити окремі приклади, але невміння обґрунтувати висловлені думки, давати визначення окремих мовних фактів; • студент поверхово застосовує знання основних понять, за допомогою викладача або іншого студента дає визначення; • вміння застосовувати набуті знання в стандартних ситуаціях, але неготовність до виконання навчальної роботи, що вимагає трансформаційних умінь; • мовлення стилістично недосконале, висловлювання не завжди точні. <p>Допускається до 4 фактичних і 5 мовленнєвих помилок. Студент самостійно робить елементарні узагальнення.</p>
50–59 задовільний рівень	E	3	<ul style="list-style-type: none"> • передбачається виконання тестових завдань студентом на 50 %; • ступінь опрацювання теоретичного матеріалу відзначається низьким рівнем усвідомлення; • матеріал викладено нелогічно та непослідовно; • неспроможність робити узагальнення та висновки; • часткове володіння термінологічним апаратом з дисципліни; • обмеженість словникового запасу; • бідність культури усного та писемного мовлення. <p>Допускається 1–6 неточностей у викладі матеріалу, використанні поняттєвого апарату.</p>
30–49 низький рівень	FX	2	<ul style="list-style-type: none"> • відтворення менше половини матеріалу прослуханої лекції; • невміння працювати самостійно, послідовно і зв'язно відтворювати зміст прочитаного; • виклад відзначається поверховістю, недостатньою осмисленістю і логічністю, бідністю словника із синтаксису, відсутністю прикладів, значною кількістю фактичних помилок; • студент в основному орієнтується у змісті діалогів, що проводяться на заняттях, проте висловлює невдалі репліки, не завжди враховує ситуацію спілкування;

			<ul style="list-style-type: none"> • мовлення елементарне за змістом, спрощене, містить до 7 мовленнєвих помилок. <p>Допускається 1–7 неточностей у викладі матеріалу. Студент неспроможний робити узагальнення.</p>
0–29 незадовільний рівень	F	2	<ul style="list-style-type: none"> • епізодичне відтворення теоретичного матеріалу на рівні уривчастого переказування конспекту лекцій, що становить менше третини вивченого матеріалу; • при самостійному опрацюванні матеріалу студент в цілому розуміє суть мовного явища, але не може цілісно і точно його переказати, сплутує мовні факти, не повністю опрацював матеріал; • невміння застосовувати набуті знання в елементарних стандартних ситуаціях; • відповідь мовленням не відшліфована. <p>Допускається 1–8 (і більше) неточностей у викладі матеріалу.</p>

Розподіл балів з дисципліни

Вид роботи	Кількість балів
1. Відвідування занять	5
2. Робота на лекційних заняттях (виконання 5 контрольних робіт / завдань)	15 (по 3 б. за кожен роботу)
3. Тестування за матеріалами першоджерел для конспектування	20: 10 (конспект) + 10 (тестування)
4. Виконання лінгвокультурного аналізу тексту	20
5. Виконання 5 домашніх завдань	15 (по 3 б. за кожне завдання)
6. Модульна контрольна робота	25
Усього:	100
Індивідуальне завдання (для набирання балів)*	20

* Допуском до виконання індивідуального завдання є наявність не більше 5 пропусків і набирання студентом мінімум 40 балів з дисципліни.

Змістовий модуль 1

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ ЯК НАУКА

Тема 1. Історія виникнення лінгвокультурології

План

1. Поняття лінгвокультурології
2. Етапи розвитку лінгвокультурології
3. Сучасний стан лінгвокультурології
4. Місце лінгвокультурології серед інших гуманітарних дисциплін

Література

а) основна:

1. Воробьев В. В. Лингвокультурология: теория и методы / В. В. Воробьев. – М. : Изд-во РУДН, 1997. – С. 12–85.
2. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія / В. І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – С. 7–41.
3. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – С. 5–12.
4. Хроленко А. Т. Основы лингвокультурологии / А. Т. Хроленко. – М.: Флинта, 2009. – С. 54–60, 133–169.

б) додаткова:

1. Ольшанский И. Г. Лингвокультурология: Методологические основания и базовые понятия [Электрон. ресурс] / И. Г. Ольшанский // Язык и культура. – Вып. 2. – М., 1999. – Режим доступа: http://www.classes.ru/grammar/140.Oprina/source/worddocuments/_3.htm
2. Сергеева Т. Г. К вопросу определения основных единиц лингвокультурологии [Электрон. ресурс] / Т. Г. Сергеева // Вестник МАПРЯЛ. – М., 2003. – № 38. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/244710/>
3. Телия В. Н. О методологических основаниях лингвокультурологии / В. Н. Телия // XI Международная конференция «Логика, методология, философия науки». – М.; Обнинск, 1995. – С. 102–106.

Вступ

Починаючи з 19 століття, вчені починають розглядати мову не лише як засіб спілкування та пізнання навколишнього світу, але й як певний культурний код нації. Такий підхід до вивчення мови вперше з'явився у працях В. фон Гумбольдта та О. О. Потебні. Саме за теорією німецького філолога межі світобачення окремої людини та всієї нації визначає мова. У працях нашого співвітчизника особлива увага приділена зв'язку мови з історією народу та культурно-мовному аспекту національного життя загалом.

Мова посідала одне з центральних місць у філософських системах Павла Флоренського, Людвіга Вітгенштейна, Жака Дерріди, Ганса Георга Гадамера та ін. А Мартін Гайдеггер вважав мову першоосною, яка не лише віддзеркалює, але й створює навколишню реальність, де існує людина. З цього витікає теза про те, що і культуру потрібно вивчати лише в контексті певної мови, оскільки мова становить одночасно продукт культури, її важливу складову частину і навіть умову її існування (за Клодом Леві-Стросом).

Сьогодні різноманітні аспекти взаємодії мови, культури та духовності становлять поле дослідження для вчених-лінгвокультурологів. Слід відзначити, що у працях українських, європейських та американських дослідників проблематика лінгвокультурології розуміється в різний спосіб, але існування та постійний розвиток цієї науки як такої є незаперечним.

Теза про те, що мова одночасно є і знаряддям творення, розвитку, зберігання культури, та її частиною, оскільки саме за допомогою мови створюються реальні твори матеріальної та духовної культури, стала основою нової науки, що виникла на межі тисячоліть – лінгвокультурології [Маслова 2001: 27].

У розумінні В. В. Воробйова, лінгвокультурологія вивчає певним чином відібрану та організовану сукупність культурних цінностей, досліджує живі комунікативні процеси породження та сприйняття мовлення, досвід мовної особистості та національний менталітет, подає системний опис мовної картини світу та забезпечує виконання освітніх, виховних та інтелектуальних завдань навчання [Воробьев 1997: 125].

1. Поняття лінгвокультурології. На сьогодні в науковому світі поширені декілька дефініцій поняття «лінгвокультурологія». Ми користуватимемося визначенням В. В. Красних, яка кваліфікує лінгвокультурологію як дисципліну, що вивчає вияв, відбиття та фіксацію культури в мові та дискурсі. Лінгвокультурологія безпосередньо пов'язана з вивченням національної картини світу, мовної свідомості, особливостей ментально-лінгвального комплексу. Синонімом поняття лінгвокультурологія є термін «культурологічна лінгвістика».

Визначити та дослідити основні проблеми взаємодії мови та культури вчені намагалися ще з початку 19 століття (роботи Якоба Гримма, Йогана Гердера, Вільгельма фон Гумбольдта). Наприклад, Й. Гердер стверджував конструктивну здатність мови впливати на формування народної культури, психології та творчості.

Але найбільшого поширення здобули погляди В. фон Гумбольдта (перша половина 19 століття), якого вважають батьком етнолінгвістики. Німецький мовознавець висловлював думку, що культура виявляє себе, передусім, у мові, і саме мова здатна «ввести» людину в певну культуру. Мова також має індивідуальну форму, яка безпосередньо впливає на характер свідомості її носіїв. Сам дослідник визначав мову як світ, що перебуває між світом зовнішніх явищ і внутрішнім світом людини.

Концепція В. фон Гумбольдта пізніше також знайшла своє відбиття в роботах європейських вчених Антуана Мейє («попередник» соціолінгвістики), Жозефа Вандрієса (розвинув соціолінгвістичні ідеї Ф. де Соссюра та А. Мейє, розробив поняття соціолекта та ідіолекта), Емілія Бенвеніста (дослідження мови в контексті духовної культури та культурних концептів) та інших.

Ідею В. фон Гумбольдта про мову як діяльність духу розвинув О. О. Потебня, який обстоював право національних мов і культур на самодостатній розвиток та підкреслював їхній зв'язок з історією народу та еволюцією людської думки загалом [Кононенко 2008: 4]. На думку Олександра Опанасовича, мова становить історичну форму народного духу, засіб кодування у структурах створеного нею обширу національного світогляду.

Пізніше теза про нерозривність та синергію мови та культури стала основою концепції неогумбольдтіанства¹ та відомої американської лінгвістичної школи Сепіра–Уорфа, для яких мова була невіддільна також від когнітивних процесів. Саме мова (точніше, її структура), на думку прихильників гіпотези Сепіра–Уорфа², визначала мислення і спосіб пізнання реальності людиною. Один із представників течії неогумбольдтіанства Лео Вайсгербер навіть стверджував, що мова є проміжним світом між мисленням та дійсністю.

2. Етапи розвитку лінгвокультурології. На думку Валентини Аврамівни Маслової, виділення етапів розвитку лінгвокультурології як науки є де-що умовним, оскільки сама дисципліна виокремилася лише близько 20 років тому. Отже, на сьогодні прийнятним є виділення двох етапів становлення лінгвокультурології:

¹ Мовна національна картина світу залежить від особливостей будови мови, що визначає характер когнітивної діяльності людини. Європейський напрямок – Л. Вайсгербер, американський – Едвард Сепір та Бенджамін Лі Уорф.

² Гіпотеза припускає, що люди, які говорять різними мовами, по-різному сприймають світ і по-різному мислять.

- етап передумов виникнення лінгвокультурології (XIX – кінець XX ст.), коли побачили світ праці В. Фон Гумбольдта, О. О. Потебні та Е. Сепіра;
- етап оформлення лінгвокультурології в самостійну область дослідження (початок 90-х рр. XX ст. – до сьогодні).

У майбутньому вчені прогнозують появу ще одного, третього, періоду розвитку лінгвокультурології, а саме – виділення її в окремий міждисциплінарний напрямок досліджень [Маслова 2001: 29].

3. Сучасний стан лінгвокультурології. На початку XXI століття в наявній науковій парадигмі відбулися суттєві зміни, внаслідок чого виник ряд нових ідей та підходів до вивчення мови, серед яких варто відзначити три основні принципи, які було зреалізовано у подальших наукових розвідках:

- антропоцентризм, що передбачає системне вивчення мови, її одиниць, тексту, дискурсу крізь призму «людського чинника» та дослідження ситуації перебування людини в мові та мови в людині;
- когнітивізм, що передбачає дослідження мови як результату когнітивної діяльності людини, способу організації та зберігання людського знання про світ, простір думки та духу;
- лінгвокультурологізм, що стверджує тісний зв'язок мови та культури народу та розуміє мову як результат творчої діяльності людини [Богданович 2004: 65].

Безумовно, лінгвокультурологія спирається на три названі принципи і розглядається як один із «продуктів» становлення антропоцентричної парадигми³, яка сформувалася у 20 столітті та на сьогодні є основною в лінгвістиці. Провідна ідея антропоцентричної парадигми – вивчення суб'єкта пізнання (замість об'єкта), тобто дослідження людини в мові та мови в людині. Мова в контексті антропоцентричної парадигми розуміється як багатовимірне явище, що виникає лише в людському суспільстві та може бути схарактеризоване як продукт культури, її важливий складник та умова існування. У центрі антропоцентричної парадигми в лінгвістиці є не людина як така, а – мовна особистість.

А, отже, лінгвокультурологія, як один із основних напрямків сучасної лінгвістики та один із продуктів антропоцентричної парадигми в мовознавстві, орієнтована на вивчення культурного чинника в мові та мовного чинника в людині. Лінгвокультурологія вивчає мову як феномен культури, як виразник особливої національної ментальності [Маслова 2001: 8].

Сьогодні фундаментальні дослідження в галузі лінгвокультурології пов'язані з іменами Юрія Степанова, Юрія Лотмана, Ніни Арутюнової, Анни Веж-

³ Парадигма – модель постановки проблеми та сукупність прийомів її вирішення. Традиційно виділяють такі парадигми: порівняльно-історичну, системно-структурну та антропоцентричну.

бицької, Володимира Воробйова, Вероніки Телія, Євгена Верещагіна, Віталія Костомарова, Валентини Маслової. Серед українських мовознавців взаємозв'язки мови з національною культурою вивчали Василь Семенович Ващенко, Іван Григорович Чередниченко, Михайло Петрович Кочерган, Віталій Іванович Кононенко та інші.

За В. А. Масловою, на сучасному етапі в лінгвокультурологічних студіях умовно можна виділити такі напрямки дослідження:

- ✓ лінгвокультурологія окремої соціальної групи або етносу⁴ в конкретній лінгвокультурній ситуації (пор. лінгвокраїнознавство);
- ✓ діахронічна лінгвокультурологія, тобто вивчення змін лінгвокультурного стану етносу за певний проміжок часу (пор. етнолінгвістика);
- ✓ порівняльна лінгвокультурологія, що вивчає лінгвокультурні процеси в різних, але взаємопов'язаних етносах;
- ✓ зіставна лінгвокультурологія, яка вивчає лінгвокультуру певного етносу з позиції представників іншого етносу;
- ✓ лінгвокультурна лексикографія, основним завданням якої є укладання лінгвокраїнознавчих словників (див. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К., 2006. – 703 с.) [Маслова 2001: 28–29].

Значне підвищення інтересу до проблем лінгвокультурології в наш час може бути зумовлене такими причинами (за В. І. Карасиком):

- стрімка глобалізація світових проблем, необхідність враховувати універсальні та специфічні характеристики поведінки та спілкування різних народів під час розв'язання найрізноманітніших питань і проблем, необхідність точного визначення тих культурних цінностей, що лежать в основі комунікативної діяльності;
- об'єктивна інтегративна тенденція розвитку гуманітарних наук, необхідність освоєння лінгвістами здобутків представників суміжних галузей знань;
- розуміння мови як засобу концентрованого осмислення колективного досвіду, що закодований у всьому багатстві значень слів, фразеологічних одиниць, загальновідомих текстів тощо; відповідно цей досвід знаходить прямі виходи у практику рекламного та політичного впливу, пронизує комунікативне середовище масової інформації [Карасик 2001].

⁴ Поняття «етнос» та «нація» часто сплутуються та використовуються як синоніми. Але нація є не просто етносом, але найвищою його формою: якщо етносу притаманна надіндивідуальність, стійкість і повторюваність культурних зразків (мова, культура, побут), то для нації головним є процес самоусвідомлення на основі синтезу традиційних і нових елементів – синтезу етнічних, міжетнічних та іноетнічних компонентів (політика, релігія тощо).

4. Місце лінгвокультурології серед інших гуманітарних дисциплін. Очевидно, що лінгвокультурологія більш за все пов'язана з лінгвоісторичними дисциплінами, такими як культурологія, етнолінгвістика, етнопсихолінгвістика, лінгвокраїнознавство, перекладознавство, а також лінгвістикою (лексикологією, фразеологією, семантикою тощо).

Найтісніші зв'язки лінгвокультурологія виявляє з культурологією та лінгвістикою. **Культурологія** вивчає самосвідомість людини щодо природи, суспільства, історії, мистецтва та інших сфер її соціального та культурного буття і об'єктом її є культура; одним із завдань **мовознавства** є дослідження світогляду, який відбивається та фіксується в мові у вигляді мовної картини світу й об'єктом лінгвістики є мова. Лінгвокультурологія досліджує процес та результат постійної діалектичної взаємодії мови та культури, а об'єктом її є синергетична єдність цих двох сутностей.

Досить часто сплутуються зараз поняття лінгвокультурології та етнолінгвістики, у той час як ці дві дисципліни мають між собою принципові відмінності. В. А. Маслова чітко розмежовує лінгвокультурологію та етнолінгвістику в такий спосіб: **етнолінгвістика** становить особливий напрямок сучасної науки, що досліджує зв'язки мови з культурою, народними звичаями, соціальною структурою суспільства та нації тощо. У центрі сучасних етнолінгвістичних студій знаходяться ті лексичні елементи мови, які можна співвіднести з певними матеріальними або культурно-історичними комплексами. Основними проблемами етнолінгвістики є реконструкція етнічної території за мовою та реконструкція матеріальної та духовної культури етносу за даними мови. Метою етнолінгвістики, за М. І. Толстим, є історична ретроспектива, тобто вияв і розкриття фольклорної картини світу народу.

Водночас **лінгвокультурологія** вивчає перш за все сучасні мовні факти крізь призму духовної культури, тобто досліджує тільки синхронну взаємодію мови та культури (живі комунікативні процеси у зв'язках із менталітетом народу). Услід за В. М. Телія ми вважаємо, що лінгвокультурологія має досліджувати не тільки національну культурну інформацію, але й інформацію, що стосується культури загальнолюдейської [Маслова 2001: 10–12].

Відмінність між лінгвокультурологією та **лінгвокраїнознавством** визначається тим, що останнє досліджує власне-національні реалії, що знайшли своє відбиття в мові; такі безеквівалентні мовні одиниці позначають специфічні для даної культури явища [Маслова 2001: 12]. У той час як лінгвокультурологія не обмежується дослідженням набору лексичних одиниць, культурний компонент у змісті яких може бути виявлений через історико-етимологічне підґрунтя, і прагне до експлікації культурно-національної значущості одиниць, яка досягає-

ться шляхом співвіднесення їхніх значень із концептами загальнолюдської та національної культур. Отже, культурно значущими є не лише мовні одиниці, що позначають культурно марковані реалії, але й ті, в яких культурна інформація міститься на більш глибокому рівні семантики [Ольшанский 1999].

Дуже тісно пов'язуються між собою лінгвокультурологія та **етнопсихолінгвістика**. Предметом дослідження останньої є те, як у мовленнєвій діяльності людини виявляються певні елементи поведінки, пов'язані з національними традиціями; аналізує відмінності, що існують у вербальній та невербальній поведінці представників різних етносів; вивчає мовленнєвий етикет та лакуни в текстах, що виникають у міжкультурному спілкуванні. Отже, етнопсихолінгвістика головно зорієнтована на вивчення «зовнішніх» виявів культури у мові та поведінці людини [Маслова 2001: 12].

Лінгвокультурологія як наука і навчальна дисципліна пройшла досить довгий і складний шлях розвитку, але сьогодні вже не існує сумнівів у тому, що вона становить окрему галузь знань із власними об'єктом, предметом дослідження і методологією.

Використана література:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
2. Богданович Г. Ю. О некоторых терминах современной лингвокультурологии / Г. Ю. Богданович // Культура народов Причерноморья. – Симферополь: Межвузовский центр «Крым». – 2004. – № 53.
3. Воробьев В. В. Лингвокультурология: теория и методы / В. В. Воробьев. – М.: Изд-во РУДН, 1997. – 331 с.
4. Карасик В. И. О категориях лингвокультурологии / В. И. Карасик // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности. – Волгоград, 2001. – С. 13–16.
5. Карасик В. И., Слышкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: сб. науч. тр.; под ред. И. А. Стернина. – Воронеж: ВГУ, 2001. – С. 75–80.
6. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: Издательство ЛКИ, 2010. – 264 с.
7. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія / В. І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – 327 с.
8. Красных В. В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология. Курс лекций / В. В. Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.

9. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.

10. Сергеева Т. Г. К вопросу определения основных единиц в лингвокультурологии / Т. Г. Сергеева // Вестник Международной ассоциации преподавателей русского языка и литературы. – 2002. – № 38.

11. Соболев Н. В. Лингвокультурология: основные понятия [Электрон. ресурс] / Н. В. Соболев // Научный прогресс на рубеже тысячелетий. Философия. – Материалы конференции. – 2010. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/14_NPRT_2010/Philosophia/66479.doc.htm.

12. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.

13. Хроленко А. Т. Основы лингвокультурологии / А. Т. Хроленко. – М.: Флинта, 2009. – 184 с.

Тема 2. Теоретичне підґрунтя лінгвокультурології

План

1. Об'єкт і предмет лінгвокультурології
2. Мета і завдання лінгвокультурології
3. Принципи лінгвокультурології
4. Методи лінгвокультурології

Література

а) основна:

1. Воробьев В. В. Лингвокультурология: теория и методы / В. В. Воробьев. – М.: Изд-во РУДН, 1997. – С. 12–85.

2. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія / В. І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – С. 7–41.

3. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – С. 5–12, 26–53.

4. Хроленко А. Т. Основы лингвокультурологии / А. Т. Хроленко. – М.: Флинта, 2009. – С. 54–60, 133–169.

б) додаткова:

1. Ольшанский И. Г. Лингвокультурология: Методологические основания и базовые понятия [Электрон. ресурс] / И. Г. Ольшанский // Язык и культура. – Вып. 2. – М., 1999. – Режим доступа: http://www.classes.ru/grammar/140.Opera/ina/source/worddocuments/_3.htm

2. Сергеева Т. Г. К вопросу определения основных единиц лингвокультурологии [Электрон. ресурс] / Т. Г. Сергеева // Вестник МАПРЯЛ. – М., 2003. – № 38. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/244710/>

3. Телия В. Н. О методологических основаниях лингвокультурологии / В. Н. Телия // XI Международная конференция «Логика, методология, философия науки». – М.; Обнинск, 1995. – С 102–106.

Вступ

За Григорієм Осиповичем Винокуром вивчення будь-якої мови як предмет має культуру. Мова, історія та культура є невід'ємними одна від одної, а тому мають вивчатися комплексно. Кожна конкретна мова як індивідуальне і неповторне історичне явище належить до індивідуальної культурної системи, тому й вивчатися вона повинна «у всій повноті своїх життєвих виявів, відносин та зв'язків». І навіть якщо лінгвіст вивчає або досліджує мову із суто мовознавчою метою і не прагне за допомогою цієї мови отримати доступ до явищ культури, що знаходять у мові своє відбиття, він уже вивчає відповідну культуру. Аналогічно, для того, хто вивчає певну культуру, прямим та безпосереднім завданням є вивчення пов'язаної з нею конкретної мови [Винокур 1959: 216].

1. Об'єкт і предмет лінгвокультурології. Сучасній науці відомо декілька підходів до визначення поняття лінгвокультурології, одним з яких є підхід В. В. Воробйова, який розглядає лінгвокультурологію як комплексну наукову дисципліну, що вивчає взаємозв'язок і взаємодію культури та мови в їхньому функціонуванні, єдності їхнього мовного й позамовного (культурологічного) змісту з орієнтацією на сучасні пріоритети й культурні цінності [Воробьев 1997: 32].

З цього випливає, що основним завданням лінгвокультурології є встановлення взаємних зумовленостей культури й мови залежно від культурологічної і мовної компетенції людини – носія цієї мови та цієї культури. Тобто лінгвокультурологія як наука досліджує взаємодію мови як транслятора культурної інформації та людини, яка створює цю культуру за допомогою мови. Отже, об'єкт лінгвокультурології знаходиться одночасно на межі кількох фундаментальних наук – лінгвістики й культурології, етнографії та психолінгвістики.

Згідно з поглядами Ігоря Григоровича Ольшанського, **об'єктом** лінгвокультурології є, передусім, мовна картина світу, яка не є суто етнічною або національною [Ольшанский 1999].

За В. А. Масловою, як **предмет** лінгвокультурологічних студій виділяються мовні одиниці, що набули символічного, еталонного, образно-метафоричного значення в культурі та які узагальнюють результати власне-людської свідомості в міфах, легендах, ритуалах, обрядах тощо. Це такі одиниці мови та дискурсу, за допомогою яких ми можемо дістатися до культурно-історичного шару ментально-лінгвального комплексу.

Дослідниця виокремлює одразу декілька предметів лінгвокультурології, що існують у межах одного об'єкта дослідження:

- безеквівалентна лексика та лакуни – позначення специфічних для певної культури явищ, що є продуктами кумулятивної функції мови та можуть розглядатися як вмістилище фонових знань носіїв певної мови;
- міфологізовані мовні одиниці: архетипи та міфологеми, обряди та повір'я, ритуали та звичаї, що закріплені в мові;
- пареміологічний фонд мови (прислів'я становлять стереотипи народної свідомості);
- фразеологічний фонд мови (у фразеологізмах ніби законсервовано уявлення народу про міфи, звичаї, обряди, ритуали, мораль, поведінку тощо);
- еталони, стереотипи, символи;
- метафори та образи мови;
- стилістика мови;
- мовленнєва поведінка (у кожній культурі поведінка людей регулюється уявленнями про те, як людині необхідно поводитися в типових ситуаціях згідно з їхніми соціальними ролями);
- сфера мовленнєвого етикету (соціально встановлені та культурно-специфічні правила мовленнєвої поведінки людей у ситуаціях спілкування відповідно до їхніх соціальних та психологічних ролей, рольових та особистісних відношень в офіційних та неофіційних умовах спілкування).

Перераховані елементи не утворюють єдиної системи, але являють собою гетерогенну сукупність як найбільш «культуромісткі» одиниці. Запропонований список не є вичерпним, у ньому згадані лише основні сфери, де активно взаємодіють мова та культура [Маслова 2001: 36–47].

На думку В. Кононенка, такою одиницею є текст у його різновидах та вијавах з урахуванням духовно-концептуальних, символічних та образно-метафоричних знань як результату дії людської свідомості, світовідчуття з опертям на національно орієнтовані форми вираження [Кононенко 2008: 26]. Дослідник

наголошує, що предметом лінгвокультурології мають бути насамперед такі мовні знаки, що формуються з мовного і культурного кодів одночасно.

2. Мета і завдання лінгвокультурології. Метою лінгвокультурології є вивчення мовних і лінгвокультурних явищ у їхніх взаємозв'язках та їхній взаємодії (за В. А. Масловою); вияв «повсякденної» культурно-мовної компетенції суб'єктів лінгвокультурної спільноти та дослідження буденної картини світу, презентованої у щоденному мовленні носіїв мови (за В. М. Телія).

Мета лінгвокультурології, за Ігорем Григоровичем Ольшанським, полягає у вивченні способів, якими мова втілює у своїх одиницях, зберігає та передає культуру. Згідно з такою концепцією вважається, що у процесі взаємодії та взаємовпливу мови та культури мова виконує не лише кумулятивну (накопичувальну) функцію, але й функцію передання інформації. Мова не лише закріплює та зберігає у своїх одиницях концепти культури, саме через неї ці концепти відтворюються в менталітеті народу або окремих його соціальних груп з покоління в покоління. Саме через функцію трансляції культури мова здатна впливати на спосіб світобачення, притаманний тій чи іншій лінгвокультурній спільноті [Ольшанский 1999].

В. А. Маслова як основні **завдання** лінгвокультурології визначає такі:

- ✓ вивчення ролі культури у творенні мовних концептів;
- ✓ з'ясування способу прикріплення «культурних смислів» до мовного знаку;
- ✓ дослідження ступеня усвідомлення та впливу «культурних смислів» на мовленнєві стратегії;
- ✓ вивчення культурно-мовної компетенції⁵ носія мови, на підставі якої «культурні смисли» втілюються в текстах та розпізнаються носіями мови;
- ✓ дослідження концептосфери (сукупності основних концептів даної культури), а також культурної семантики даних мовних знаків;
- ✓ систематизація основних лінгвокультурологічних понять, тобто створення такого поняттєвого апарату, який би не лише дозволив аналізувати проблему взаємодії мови та культури в динаміці, але й забезпечив би взаєморозуміння в межах антропоцентричної парадигми [Маслова 2001: 30–31].

3. Принципи лінгвокультурології. Лінгвокультурологія як наука та навчальна дисципліна перебуває у стадії становлення, але на сьогодні можна виділити кілька основних принципів та базових положень, що визначають напрямки наукових розвідок у цій галузі знань:

⁵ Культурно-мовна компетенція – це природне володіння мовною особистістю процесами породження та сприйняття мовлення та володіння установками культури.

1. Мова є найціннішим джерелом формування та вияву народної ментальності, саме через посередництво мови культура зберігається і передається в поколіннях.

2. Оскільки мова є суспільним надбанням, вона «присвоюється» кожним представником суспільства і дає можливість кожному носію мови формувати себе і своє уявлення про світ. Мовна особистість у всьому розмаїтті соціально-психологічних ролей, стратегій і тактик спілкування знаходиться в центрі уваги вчених-лінгвокультурологів, а аналіз мовної компетенції носія мови є одним із найважливіших параметрів опису культури.

3. Мовні факти інтерпретуються з позицій ментальної лінгвістики; фразеологізми, символи, метафори та под. аналізуються в якості носіїв культурних уявлень народу.

4. Особлива увага приділяється когнітивній семантиці, «культурним» змінам мовних знаків, формуванню концептосфери культури.

5. Дискурси культури вивчаються з акцентом на національно-культурній специфіці мовної свідомості, виявленої в комунікації. Моделі мовленнєвої поведінки (стереотипи, етикетні формули тощо) аналізуються як «культуромісткі» факти [Богданович 2004: 66].

Окрім заявлених принципів, вважаємо за потрібне окремо зупинитися на тих постулатах, на яких ґрунтується сучасна лінгвокультурологія.

➤ Гіпотеза лінгвістичної відносності Сепіра–Уорфа, суть якої полягає в тому, що люди, які говорять різними мовами та належать до різних культур, у різний спосіб сприймають світ, тобто мова зумовлює тип мислення її носіїв, а спосіб пізнання світу залежить від мови, якою здійснюється мислення.

➤ Свідомість особистості є завжди етнічно зумовленою, оскільки в основі світобачення та світорозуміння кожного народу перебуває власна система предметних значень, соціальних стереотипів, когнітивних схем тощо. Особистісна свідомість формується в суспільстві в процесі соціалізації, отже, свідомість несе в собі риси відмінності того суспільства, в якому відбувалося становлення особистості. Водночас культура є надбанням суспільним, що створюється, зберігається, передається та модифікується суспільством. Отже, становлення людської свідомості опосередковано відбувається і через культуру також.

Таким чином, утворюється специфічне коло взаємозалежностей між мовою, культурою та свідомістю: мова → свідомість → культура → мова.

Оригінальний погляд на природу лінгвокультурології належить Олександрові Тимофійовичу Хроленку. Дослідник визначає лінгвокультурологію як філософію мови та культури, де об'єктом є відповідно мова та культура, а предметом – фундаментальні проблеми зміни мови та її одиниць, зумовлені динамікою

культури, а також перетворення у структурі та зміни у функціонуванні культури, визначені мовною реалізацією культурних смислів.

О. Т. Хроленко вводить до наукового обігу термін лінгвокультурознавство, під яким розуміє сферу наукових розвідок, що орієнтовані на вияв характеру зв'язків та відношень між мовою, етнічним менталітетом та культурою. Лінгвокультурознавство розглядає проблему «Мова та культура» взагалі, не обмежуючись конкретною мовою та конкретною культурою для з'ясування механізмів взаємодії мовних та культурних чинників на прикладі різних мов та культур. Лінгвокультурологія посідає ядрове місце в системі наук, що в комплексі становлять лінгвокультурознавство.

На думку вченого, лінгвокультурологія повинна займатися не дослідженням конкретних прикладів взаємодії окремих явищ культури з тими чи іншими мовними явищами, а вивчати механізми взаємодії та взаємовпливу мови та культури, що зумовлюють феномен людини. Основне завдання лінгвокультурології полягає у виявленні й описі найзагальніших закономірностей взаємодії та взаємозумовленості мовної та культурної практики людини та суспільства [Хроленко 2009: 30–31].

4. Методи лінгвокультурології. Метод – це певний підхід до досліджуваного явища, певний комплекс прийомів, використовуваних для дослідження цього явища. Специфіка методу завжди визначається об'єктом та метою дослідження.

Методологія – це система принципів та способів організації теоретичної та практичної діяльності, це сукупність найсуттєвіших елементів теорії, концепція розвитку науки. Методологія будь-якої науки складається з трьох рівнів: філософського, загальнонаукового та часткового.

Філософська методологія – це загальнофілософські принципи, закони та категорії, серед яких загальновідомі закони єдності та боротьби протилежностей, переходу кількості в якість, подвійного заперечення, категорії загального, часткового тощо.

Загальнонаукова методологія – це узагальнення принципів та методів вивчення явищ різними науками: спостереження, експеримент, моделювання, інтерпретація. Разом з розвитком науки загальнонаукова методологія може дещо модифікуватися та розширюватися.

Часткова методологія – це сукупність методів конкретної науки. Для лінгвокультурології методологія становить сукупність аналітичних прийомів, операцій та процедур, що використовуються під час аналізу взаємодії мови та культури.

Інтегративна природа лінгвокультурології зумовлює специфічну методологію, використовувану в наукових розвідках цієї галузі знань. Дослідники у

своїх роботах звертаються до методологічного апарату мовознавства, філософії, психолінгвістики, когнітивістики, фольклористики та інших дисциплін, що є причиною досить широкого і неоднорідного методологічного арсеналу власне лінгвокультурології [Маслова 2001: 33–34].

Варто зазначити, що всі методи лінгвокультурології перебувають у відношеннях взаємодоповнюваності, особливої сполученості з різноманітними пізнавальними принципами та прийомами аналізу, що дає змогу дослідникам вивчити складний об'єкт – взаємодію мови та культури.

Доречним в лінгвокультурологічному аналізі є використання **процедури аналізу метафори**, що була запропонована Дж. Лакоффом. Когнітивна теорія метафори дає змогу з'ясувати, чому одні іншомовні ідіоми з легкістю розуміються і навіть можуть запозичатися, а інші – не можуть. Цей метод дозволяє встановити когнітивно зумовлені розбіжності між порівнюваними мовами. Такі розбіжності не є випадковими та свідчать про специфіку осмислення фрагментів світу тим чи іншим народом.

В. А. Маслова також наголошує на важливості дослідження текстів, що є істинними сховищами культури, оскільки долучення людини до певної культури відбувається саме через «присвоєння» нею «чужих» текстів. Дослідниця пропонує аналізувати тексти в межах герменевтичної парадигми, де будуть застосовуватися різноманітні прийоми та методи дослідження – від інтерпретаційних до психолінгвістичних [Маслова 2001: 34–35].

І. Г. Ольшанський основним методом аналізу мовних знаків у лінгвокультурології називає **процедуру співвіднесення груп або масивів мовних знаків зі знаками (категоріями, таксонами) культури**. Саме масиви номінативних одиниць (лексичних та фразеологічних), що функціонують у тій чи іншій мові, експлікують значущість певних культурних концептів для тієї чи іншої лінгвокультурної спільноти [Ольшанський 1999]. Тобто чим більше одиниць служать для вербалізації певного концепту, тим більш значущим цей концепт є для культури. Пор., наприклад, *лелека (бусол, бусел, чорногуз, бузько, гайстер)* для української лінгвокультури.

Всі використовувані методи спрямовані на формалізацію процедури експлікації культурної інформації, наявної в номінативних одиницях мови (лексичних та фразеологічних). Для досягнення зазначеної мети О. Т. Хроленко пропонує використовувати методи концептуального аналізу, дискурсного аналізу, квантитативної лінгвістики та корпусної лінгвістики.

Методика **концептуального аналізу** була запропонована Е. Бенвеністом у роботі «Загальна лінгвістика». Суть методу полягає в семантичній реконструкції, яка базується на тезі про те, що «значення» лінгвістичної форми визначається сукупністю її вживань, її дистрибуцією та відповідно типами

зв'язків. Реконструкція ґрунтується на детальному вивченні сукупності контекстів, де може вживатися досліджувана форма.

Процедура концептуального аналізу становить собою зіставлення сукупності слововживань лексем, що реалізують той чи інший концепт, з подальшою інтерпретацією смислових розрізень у слововживанні. Ефективність використаної методики може знижуватися через певну «атомарність» у підході до слова як автономній сутності, тому варто досліджувати концепти з урахуванням відношень і зв'язків, що існують між ними.

Дискурсний⁶ аналіз (за концепцією М. Фуко) спрямований на видобування з тексту тих значень, які припускаються (маються на увазі), але залишаються невисловленими, невираженими формально, імпліцитними. За влучним висловленням самого М. Фуко, сутність дискурсного аналізу полягає в тому, щоб відшукати німі, приховані слова, що шепочуть і «озвучуються» лише нашим внутрішнім голосом. Головне питання дискурсного аналізу: *що говориться в тому, що сказано?* [Фуко 1996: 29] Під час такого аналізу досліджують не лише лексико-синтаксичну структуру тексту, але й те, коли, де, ким текст був написаний, до кого звернений, з якого приводу, з якою метою, якими були оцінні та ідеологічні настанови автора. Значний інтерес становить також паралінгвістичний супровід комунікації.

Проведення дискурсного аналізу передбачає використання цілого комплексу різноманітних методик, які майже не експліковані та використовуються дослідниками доволі часто фрагментарно та на інтуїтивному рівні.

Методи **квантитативної лінгвістики** (теорії ймовірності та математичної статистики) використовуються передусім для дослідження сутнісних характеристик мови та встановлення статистичних властивостей мовлення, оскільки мовна структура має ймовірнісну природу, а мовні явища характеризуються властивостями регулярності та впорядкованості.

Найчастіше кількісні методи використовуються для опису лексичного рівня мовної системи, який є найбільш впорядкованим, на думку вчених. Одиницями та рівнями квантитативного аналізу є словоформи, лексеми та слововживання.

Методи квантитативної лінгвістики використовуються також для здійснення домінантного аналізу, що передбачає наявність частотних словників (що презентують текст або корпус текстів) та ґрунтується на припущенні, що серед найбільш частотних лексем є слова, що позначають доміанти мовної картини етносу, соціальної групи та індивіда. Вияв, вивчення та опис найбільш частот-

⁶ Дискурс – у широкому сенсі становить єдність мовної практики та екстралінгвістичних факторів, необхідних для розуміння тексту, тобто таких, що дають уявлення про учасників комунікації, їх настанов, цілях, умовах творення та сприйняття повідомлення. Це мовлення, що розглядається як цілеспрямована соціальна дія, мовлення «занурене у життя».

них повнозначних слів в аспекті мовної картини світу становить собою процедуру домінантного аналізу.

Домінантний аналіз може успішно поєднуватися з використанням зіставного методу, коли порівнюються найчастотніші лексеми двох або більше мов для вияву тих слів-домінант, що є значущими для певної лінгвокультури.

Ефективність використання кількісних методів у лінгвістиці суттєво зростає з початком використання обчислювальної техніки. За допомогою формально-кількісних методів вивчається авторський ідіостиль, який розуміється як взаємозв'язок між мовними засобами та особливостями творчої позиції письменника, його світобачення. Подібна процедура часто використовується сьогодні для встановлення авторства художніх творів.

Лексикографічний і квантитативний підходи зійшлися в **корпусній лінгвістиці**, що ґрунтується на вивченні корпусу – великого об'єму мовного матеріалу, видобутого з різноманітних джерел і зведеного у комп'ютеризовану систему. Дослідження на базі такого корпусу дає можливість уникнути неправомірних узагальнень про стан мови, що можливі під час роботи з обмеженим і розрізненим емпіричним матеріалом. Корпус текстів підтверджує тезу про те, що семантичні та функційні особливості слів знаходять своє відображення у частотності їх уживання.

Лінгвокультурологи після проведення корпусних досліджень зазначають, що більшість мовленнєвих рішень мовця визначаються певною культурою та залежать від нашого знання і розуміння світу. Звідси витікає ідіоматичний принцип мови – унікальні й специфічні риси мовного вживання, що виводяться зі звичок, традицій, навичок, норм і стандартів, прийнятих мовцями [Хроленко 2009: 135–147].

Окрім названих методів, у лінгвокультурологічних студіях досить часто використовується **зіставний метод**, що полягає у зіставленні одиниць (про основні одиниці лінгвокультурології див. нижче), що належать до різних лінгвокультур. Такий метод дає можливість найточніше визначити особливості та специфіку досліджуваних об'єктів, оскільки в порівнянні риси відмінності виявляються найчіткіше та найвиразніше.

На сьогодні базовий набір методів лінгвокультурології лише формується, але загальним принципом проведення лінгвокультурологічного аналізу є використання для вивчення лінгвокультурних сутностей як лінгвістичних, так і позалінгвістичних методів.

Використана література:

1. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики / Ф. С. Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
2. Богданович Г. Ю. О некоторых терминах современной лингвокультурологии / Г. Ю. Богданович // Культура народов Причерноморья. – Симферополь: Межвузовский центр «Крым». – 2004. – № 53. – С. 65–69.
3. Воробьев В. В. Лингвокультурология: теория и методы / В. В. Воробьев. – М.: Изд-во РУДН, 1997. – 331 с.
4. Карасик В. И. О категориях лингвокультурологии / В. И. Карасик // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности. – Волгоград, 2001. – С. 13–16.
5. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: сб. науч. тр. / под ред. И. А. Стернина. – Воронеж: ВГУ, 2001. – С. 75–80.
6. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: Издательство ЛКИ, 2010. – 264 с.
7. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія / В. І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – 327 с.
8. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія. Курс лекцій / В. В. Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.
9. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
10. Сергеева Т. Г. К вопросу определения основных единиц в лингвокультурологии / Т. Г. Сергеева // Вестник Международной ассоциации преподавателей русского языка и литературы. – 2002. – № 38.
11. Соболев Н. В. Лингвокультурология: основные понятия [Электрон. ресурс] / Н. В. Соболев // Научный прогресс на рубеже тысячелетий. Философия. – Материалы конференции. – 2010. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/14_NPRT_2010/Philosophia/66479.doc.htm.
12. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
13. Хроленко А. Т. Основы лингвокультурологии / А. Т. Хроленко. – М.: Флинта, 2009. – 184 с.

Тема 3. Базові поняття лінгвокультурології

План

1. Поняття концепту в лінгвокультурології
2. Поняття мовної особистості в лінгвокультурології
3. Поняття стереотипу та символу в лінгвокультурології
4. Поняття картини світу в лінгвокультурології

Література

а) основна:

1. Воробьев В. В. Лингвокультурология: теория и методы / В. В. Воробьев. – М.: Изд-во РУДН, 1997. – С. 12–85.
2. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія / В. І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – С. 7–41.
3. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – С. 5–12, 26–53.
4. Хроленко А. Т. Основы лингвокультурологии / А. Т. Хроленко. – М.: Флинта, 2009. – С. 54–60, 133–169.

б) додаткова:

1. Ольшанский И. Г. Лингвокультурология: Методологические основания и базовые понятия [Электрон. ресурс] / И. Г. Ольшанский // Язык и культура. – Вып. 2. – М., 1999. – Режим доступа: http://www.classes.ru/grammar/140.Origin/source/worddocuments/_3.htm
2. Сергеева Т. Г. К вопросу определения основных единиц лингвокультурологии [Электрон. ресурс] / Т. Г. Сергеева // Вестник МАПРЯЛ. – М., 2003. – № 38. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/244710/>
3. Телия В. Н. О методологических основаниях лингвокультурологии / В. Н. Телия // XI Международная конференция «Логика, методология, философия науки». – М.; Обнинск, 1995. – С 102–106.

Вступ

Становлення поняттєвого та категорійного апарату лінгвокультурології супроводжується певною довільністю використання переважної більшості термінів, нечіткістю меж категорій, сплутуванням близьких за формою або значенням понять. Наприклад, досить часто сплутуються терміни *лінгвокультуре-*

ма, логоеністема, лінгвокультурний концепт, національний стереотип тощо. Це відбувається через те, що різні дослідники використовують різні підходи до визначення основної одиниці лінгвокультурології та виокремлення базових категорій цієї науки.

Більшість наукових розвідок спрямована на виділення такої інтегральної лінгвокультурологічно значущої одиниці, що одночасно відбиває й особливості мови, і національну специфіку даної культури. Через розбіжність поглядів дослідників на цю проблему в науковому обігу сьогодні вживається не одне конкретне поняття, а ціла низка термінів, що позначають лінгвокультурологічно значущі одиниці.

1. Поняття концепту. Мабуть, найуживанішим і найбагатозначнішим терміном у сучасних студіях із когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології є **концепт**. На сьогодні відомо не менше семи підходів до трактування поняття концепту (див.: Краснобаєва-Чорна Ж. В. Сучасна концептологія: концепт *життя* в українській фраземіці. – Донецьк, 2009.), кожен з яких є поширеним у наукових розвідках різних напрямів.

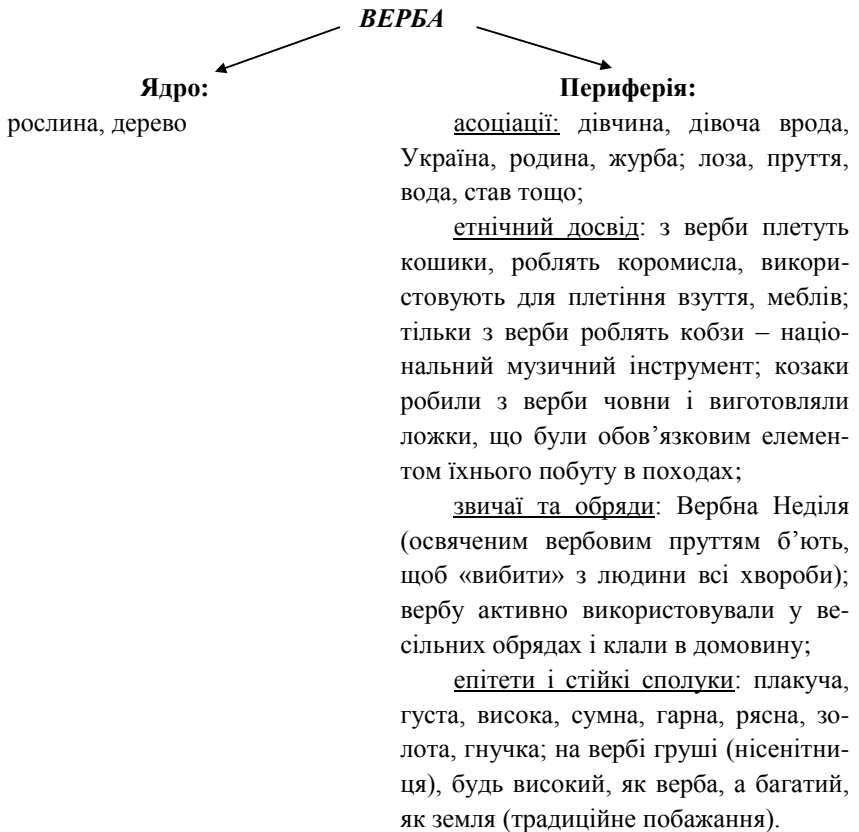
Концепт – це дискретна змістова одиниця колективної свідомості, яка відбиває предмет реального чи ідеального світу та зберігається в національній пам'яті у вербально визначеному вигляді. Концепт становить основне осереддя культури в ментальному світі людини, основний елемент культури певного етносу. Одночасно він є і глобальною мисленневою одиницею, що становить квант знання. Концепти є ідеальними, вони кодуються у свідомості одиницями універсального предметного коду, в основі яких лежать індивідуальні чуттєві образи, що формуються на базі особистого чуттєвого досвіду людини.

Концепт співвідноситься і з когнітивними процесами і зі світом культури та знаходить своє відбиття в мові. На думку Ю. С. Степанова, концепт – це згусток культури у свідомості людини; «жмуток» уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини, та водночас те, за допомогою чого людина входить у культуру і навіть у деяких випадках впливає на неї. Наприклад, *воля, доля, добро, зло, слава, правда, зрада* тощо [Сергеева].

Концепт вербалізується словом (словом-концептом). Воно своїм значенням у мові презентує лише частину концепту, звідси й необхідність синонімії слова, потреба в текстах, що сукупно розкривають його зміст.

Концепт завжди групується навколо певної «сильної», тобто ціннісно акцентованої, точки свідомості, від якої розходяться асоціативні вектори. Найактуальніші для носіїв мови асоціації становлять ядро концепту, менш значущі – периферію. Чітких меж концепт не має, за мірою віддаленості від ядра поступово відбувається згасання асоціацій. Мовна або мовленнєва одиниця, за допо-

могою якої актуалізується центральна точка концепту, використовується як ім'я концепту [Карасик, Слышкин 2001]. Як приклад розглянемо схематичну структуру концепту *ВЕРБА*.

Сукупність концептів у колективній свідомості етносу (оскільки концепти мають національну специфіку) називають концептосферою. Національна концептосфера – це сукупність категоризованих, оброблених, стандартизованих концептів у свідомості народу.

Вербалізація, мовна репрезентація концепту засобами лексем, фразем, висловів є предметом когнітивної лінгвістики, що вивчає, які сторони, шари, компоненти концепту увійшли до семантичного простору мови, як вони його категоризують, у яких ділянках системи конкретної мови виявляється досліджуваний концепт [Хроленко 2009: 57].

На сьогодні досить поширеним у наукових розвідках терміном є **лінгвокультурний концепт**, який деякі дослідники вважають тією самою головною одиницею дослідження в лінгвокультурології (див. [Карасик, Слышкин 2001]). Лінгвокультурний концепт є умовною ментальною одиницею, спрямованою на комплексне вивчення мови, свідомості та культури. Він співвідноситься з трьома зазначеними сферами в такий спосіб:

- свідомість – концепт перебуває у свідомості людини;
- культура – концепт є ментальною проекцією елементів культури;
- мова / мовлення – концепт «оживає» саме в мові.

Прикладами українських лінгвокультурних концептів є *балабушка, первоцвіт, марчук, борц, материзна* тощо.

Від інших когнітивних одиниць лінгвокультурний концепт відрізняється акцентуацією ціннісного елемента, оскільки саме цінність завжди знаходиться в центрі концепту, а ціннісний принцип лежить в основі будь-якої культури. Показником наявності ціннісного відношення до предмета або явища є застосовність до нього оцінних слів. Якщо про якийсь феномен носії культури можуть сказати, що це добре / погано / цікаво / небезпечно тощо, то цей феномен формує в даній культурі концепт [Карасик, Слышкин 2001: 75–76].

Деякі вчені (С. Г. Воркачов, М. А. Алефіренко) виділяють також поняття культурного концепту, але ми ототожнюватимемо це поняття із поняттям концепту лінгвокультурного. Оскільки культурний концепт (як і будь-який інший) може бути вербалізований (у різний спосіб), значить він є лінгвокультурним.

Константа – стійкий, базовий концепт культури, певний постійний принцип культури (наприклад, *кохання, радість, віра, рідна земля* тощо) [Степанов 1997: 76].

Близьким за деякими параметрами до поняття концепту є поняття **лінгвокультурема**. Це сукупність форми мовного знаку, його змісту та культурного смислу, що супроводжує цей знак. На відміну від слова та лексико-семантичного варіанта, лінгвокультурема містить не лише сегменти мови (мовного значення), але й культури (позамовного культурного смислу). Вона вбирає в себе, акумулює як власне-мовне уявлення («форму думки»), так і тісно та нерозривно пов'язане з ним культурне середовище – стійку мережу асоціацій, межі якої є досить рухомими. Якщо сфера слова обмежена мовою, то сфера лінгвокультурема поширюється і на предметний світ. Наприклад, і слово *вівтар*, і сам вівтар як предмет церковного начиння становитимуть одну лінгвокультурему. За способом мовного вираження лінгвокультурема має різноманітні типи: вона може бути представлена одним словом, висловом, абзацом або навіть цілим текстом [Воробьев 2008: 44–48].

У цьому курсі ми розглядатимемо лінгвокультуру як поняття вужче порівняно до лінгвокультурного концепту. Лінгвокультура позначає виключно культурні реалії, отже до лінгвокультури зараховуємо безеквівалентну лексику, міфологеми, фразеологізми, національні символи.

Лінгвокультура = мовний знак + культурний смисл

Прикладами лінгвокультури є *кутя, обжинки, ружа, хрест, кобза, ряст, причастя, Івана-Купала, калина, тополя*⁷.

Логоепістема – це мовне вираження закріплене через суспільну культурну пам'ять відбитка дійсності у свідомості носіїв мови в результаті осягнення ними духовних цінностей вітчизняної та зарубіжної культури. За логоепістемою завжди стоїть певний смисл, певне знання, інформація [Костомаров, Бурвикова 1990: 256].

Під логоепістемою розуміються різнорівневі лінгвокраїнознавчо ціннісні одиниці, смисл яких може виявлятися у слові (*Крути*) або словосполученні (*Рече та стогне Дніпр широкий*). Через матеріальну форму у вигляді прислів'їв, приказок, фразеологізмів, крилатих висловів та прецедентних феноменів логоепістемі виражають знання, думки, традиції, звичаї, прикмети, уявлення етносу, особливості його національного характеру [Сергеева].

Від лінгвокультури поняття логоепістемі відрізняється своєю когнітивною природою. Остання подібна до концепту (вона також є одиницею колективної свідомості і співвідноситься із когнітивними процесами), але вона реалізує лише той його бік, що стосується осягнення духовних цінностей. На відміну від концепту, логоепістема не має складної розгалуженої структури і вербалізується однозначно.

2. Поняття мовної особистості. Мовна особистість – людина, що володіє сукупністю здатностей і характеристик, що зумовлюють створення та сприйняття нею мовленнєвих творів, що відрізняються ступенем структурно-мовної складності, глибиною та точністю відбиття дійсності, певною цільовою спрямованістю [Караулов 2010: 22].

Мовна компетенція – знання учасниками комунікації мови (мовного коду), передусім правил, за якими породжуються правильні мовні конструкції та повідомлення, здійснюється їх трансформація [Бацевич 2004: 328].

Культурна компетенція – розуміння і орієнтація мовця в базових елементах культури, крізь які усвідомлюється предметний (феноменальний) світ но-

⁷ Але одиниці типу *тополя* і *калина* можуть бути і концептами. Тоді лінгвокультура *тополя* (*калина*) як ної власне культурних конотацій буде входити до складу концепту *ТОПОЛЯ* (*КАЛИНА*).

сіями певної ідіотетнічної мови [Бацевич 2004: 328]. Наприклад, українці тричі цілують своїх близьких родичів і друзів на знак привітання.

Ще одним важливим поняттям лінгвокультурології, що було запозичене із когнітивістики, є поняття **ментальності**. Ментальність становить собою світо-споглядання в категоріях і формах рідної мови, які поєднують у собі інтелектуальні, духовні та вольові якості національного характеру в типових його виявах. Ментальність – це не філософські, наукові або естетичні системи, а той рівень суспільної свідомості, на якому думка не відокремлюється від емоцій, латентних звичок та прийомів свідомості. Це спосіб бачення світу, де думка невіддільна від емоцій. Одиницею ментальності вважається концепт даної культури.

Категорією, що відбиває внутрішню організацію та диференціацію ментальності, є **менталітет**. Менталітет становить собою психо-лінгво-інтелект, певну глибинну структуру свідомості, залежну від соціокультурних, мовних, географічних та інших факторів. Особливості національних менталітетів виявляються на рівні мовної картини світу [Маслова 2001: 47–53].

Ментальність постійно виявляється представниками лінгвокультурної спільноти, а менталітет цю ментальність спричиняє та організовує, отже, ментальність є виявом менталітету. Наприклад, для української ментальності, як і для інших європейських, є неприйнятними кровноспоріднені шлюби або багатоженство. Виявом японської ментальності є те, що маленьким дітям (віком до 5 років) там дозволяють абсолютно все, для них не існує заборон, табу і покарань за непокору. У більшості інших народів така система виховання дітей не є популярною.

3. Поняття стереотипу та символу. **Стереотип** – схематизований і однобічний образ явища, людини, речі тощо, який ґрунтується на невеликій (часто одній) кількості рис оцінного характеру, що вважаються типовими (взірцевими) для всього класу явищ, речей тощо [Бацевич 2004: 339]. Приклади: 1) у Латинській Америці не спрацьовує реклама цигарок «Мальборо», оскільки ковбоя на коні там вважають представником найбіднішої верстви населення, який може палити найдешевші і тому погані цигарки; 2) іспанська фірма домовилася з Мексикою щодо продажу великої партії пробок для шампанського, але мала необережність пофарбувати їх у бордовий колір, який в мексиканській культурі є кольором трауру, – і бізнесову обладку було зірвано (приклади С. Тер-Мінасової).

Етноейдема – наскрізний словесно-образний лейтмотив дискурсу (тексту); закріплені культурою в словах (зворотах) мовного коду емоційні стани і ситуації, притаманні певному етносу; специфічні національно-образні емоційні компоненти [Бацевич 2004: 324]. Наприклад, сумний, ліричний, урочистий на-

стрій більшості українських народних дум (*Через темні луги — ясним соко-
лоньком перелети, А в моїм дворі — сивим голубоньком сядь-пади, Жаліб-
ненько загуди, — Тузу мою, брате, розділи* («Сестра і брат»)).

Міфологема – це образ, породжений міфологічним мисленням, основа міфу (відьма, русалка). При цьому міф розуміється як своєрідна форма пізнання дійсності, поетичне уявлення про предмети і явища мовної картини світу. Міф додає власне бачення, власну інтерпретацію певних фактів, розширює межі нашого пізнання [Кононенко 2008: 62]. Міфи не потребують доведення чи спростування. Наприклад, *міф про чорну кішку*, яка в росіян позначає нещастя і невдачу і прямо протилежне значення має в англійській культурі (на листівках «Good Luck!» часто малюють чорну кішку).

Символ – це знак, в якому первинний зміст виступає формою для вторинного змісту [Маслова 2001: 96]. Наприклад, *червона калина* – символ кохання, *тополя* – символ молодості дівчини, *беркут* – символ лютості, жорстокості.

Символ = образ + смисл

Архетипи – первісні вроджені психічні структури, що є виявом родової пам'яті, історичного минулого етносу, людства, їхнього колективного позасвідомого й забезпечують цілісність та єдність людського сприйняття. Це загальнолюдські символи, що лежать в основі міфів, фольклору і самої культури загалом та переходять із покоління в покоління, це найдавніші універсальні міфологеми. Наприклад, *вогонь* є носієм ідеї життя; це символ оновлення, свободи, перемоги; поняття *вогонь* відповідає загально філософській концепції оптимістичного сприйняття дійсності, закодованій в українському менталітеті [Кононенко 2008: 165–166].

Варто пам'ятати, що будь-який архетип є символом, але не всякий символ є архетипом. Основна риса відмінності міфологеми від символу та архетипу полягає в тому, що в основі будь-якої міфологеми завжди обов'язково лежить міф.

Ритуал – стереотипова модель поведінки, обмін прийнятими в суспільстві повідомленнями і паралінгвістичними засобами, доречними у даній ситуації, яка виконує функцію стабілізації стосунків, соціального контролю, передавання досвіду [Бацевич 2004: 336]. Наприклад, одна з форм привітання в англійській мові – *How do you do?* – означає в перекладі «Як ваші справи?»; отже, хорошим тоном вважається запитати співбесідника про перебіг його справ у привітанні.

4. Поняття картини світу. Досить важливою у лінгвокультурології категорією є **картина світу**, що визначається як упорядкована сукупність знань про дійсність, що сформувалася в суспільній (а також індивідуальній чи груповій) свідомості. Актуальним є розрізнення когнітивної (концептуальної) та мовної картин світу.

Мовна картина світу – це сукупність зафіксованих у мовних одиницях уявлень народу про дійсність на певному етапі його розвитку. Мовна картина світу передбачає наявність у носіїв мови певного набору спільних фонових знань, що пов'язують культурно марковані одиниці мови з «квантами» культури [Ольшанский 1999].

Когнітивна (концептуальна) картина світу – це ментальний образ дійсності, сформований когнітивною свідомістю людини або народу в цілому, що є результатом як прямого емпіричного відображення дійсності органами чуття, так і свідомого рефлексивного відображення дійсності у процесі мислення.

Мовна картина світу, що складалася впродовж усього періоду формування кожної національної мови, передує картині концептуальній (науковій) у нинішньому її стані. Отже, концептуальна картина не є паралельною до мовної, вона уточнює первинні уявлення, водночас зберігаючи у своїх засадах елементи етнокультурного світобачення. При цьому зміни в концептуальній картині світу можуть спричиняти зміни в мовній картині світу, і саме в такий спосіб відбувається «приспосовання» двох моделей світу одна до одної [Кононенко 2008: 28].

Отже, основні поняття і категорії лінгвокультурології формуються на базі осмислення етносоціокультурних особливостей мовної свідомості та мовленнєвої поведінки носіїв тієї чи іншої лінгвокультури під час її зіставлення з іншими лінгвокультурами. Базовим поняттям лінгвокультурології є лінгвокультурний концепт.

Використана література:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
2. Богданович Г. Ю. О некоторых терминах современной лингвокультурологии / Г. Ю. Богданович // Культура народов Причерноморья. – Симферополь: Межвузовский центр «Крым». – 2004. – № 53.
3. Воробьев В. В. Лингвокультурология: теория и методы / В. В. Воробьев. – М.: Изд-во РУДН, 1997. – 331 с.

4. Карасик В. И. О категориях лингвокультурологии / В. И. Карасик // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности. – Волгоград, 2001. – С. 13–16.

5. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: сб. науч. тр. / под ред. И. А. Стернина. – Воронеж: ВГУ, 2001. – С. 75–80.

6. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: Издательство ЛКИ, 2010. – 264 с.

7. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія / В. І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – 327 с.

8. Красных В. В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология. Курс лекций / В. В. Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.

9. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.

10. Сергеева Т. Г. К вопросу определения основных единиц в лингвокультурологии / Т. Г. Сергеева // Вестник Международной ассоциации преподавателей русского языка и литературы. – 2002. – № 38.

11. Соболев Н. В. Лингвокультурология: основные понятия [Электрон. ресурс] / Н. В. Соболев // Научный прогресс на рубеже тысячелетий. Философия. – Материалы конференции. – 2010. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/14_NPRT_2010/Philosophia/66479.doc.htm.

12. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.

13. Хроленко А. Т. Основы лингвокультурологии / А. Т. Хроленко. – М.: Флинта, 2009. – 184 с.

Змістовий модуль 2

МОВА ТА КУЛЬТУРА

Тема 1. Взаємозв'язок мови та культури

План

1. Поняття культури
2. Взаємодія мови та культури
3. Культурна конотація мовних одиниць

Література

а) основна:

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка / Н. Ф. Алефиренко. – М.: Флинта, 2010. – С. 81–104.
2. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія / В. І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – С. 7–41.
3. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. – М.: ЧеРо, 2003. – С. 3–22.
4. Маслова В. А. Лингвокультурология / Маслова В. А. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – С. 5–12, 26–53.

б) додаткова:

1. Алимжанова Г. М. Сопоставительная лингвокультурология: взаимодействие языка, культуры и человека / Г. М. Алимжанова. – Алматы, 2010. – С. 97–108.
2. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики / І. Б. Штерн. – К.: «АртЕк», 1998. – С. 156–159.

Вступ

Мова дуже тісно пов'язана з культурою: вона є не лише способом її вираження, а й передумовою для її існування і розвитку. На думку В. Воробйова, оскільки мова є однією з ознак нації, її соціальної взаємодії, мову можна вважати головною формою вираження та існування національної культури. Вчений також зазначає, що долучитися до культури певного народу можна лише через його мову [Воробьев 1997: 16].

Досить цікаву думку щодо специфіки взаємодії мови та культури висловив Е. Сепір: «Культуру можна визначити як те, що певне суспільство робить і думає. А мова є те, як воно думає» [Сепір].

Саме в мові яскраво виявляються розбіжності у світобаченні та світорозумінні різних народів. Наприклад, давайте розглянемо та порівняємо ставлення українців, росіян та англійців до грошей. На Заході гроші є важливою частиною людського життя. Заробляти та розумно їх витратити вчать ще з дитинства, матеріальний статок часто стає еквівалентом щастя та індикатором успішності людини. Це яскраво відбито в англійських приказках типу *Money has no smell, Money makes money, Take care of the pence and the pounds will take care of themselves, A penny saved is a penny gained* тощо. Прямо протилежне ставлення до грошей виявляють росіяни. Зберігання та економія грошей часто засуджується, жадібність є мало не найбільшим гріхом, а за часів СРСР бути заможним було навіть соромно. У сучасному суспільстві намагаються не говорити про гроші, рівень заробітку і т. д., проте жалітися на власну бідність і брак грошей вважається абсолютно нормальним. Загалом росіяни до грошей виявляють зневажливе та байдуже ставлення (*Не в деньгах счастье, Деньги не грибы – можно и зимой найти, Денег нет, зато сами золото, Больше денег – больше хлопот* тощо). Українцям властиве більш розважливе використання матеріальних благ і повага до людей заможних; із грошей не робиться культу, але і ставлення до них не можна назвати легковажним (*Той п'є, у кого гроші є, Людина без грошей, як птах без крил, З грошима і в грязі чистий, Де треба – свисни, та золотом блисни, Гроші хороші лічені, а діти виховані* тощо).

1. Поняття культури. Поняття «культура», як і інші соціально-гуманітарні категорії, формувалося поступово, разом зі становленням і розвитком людського суспільства. У широкому розумінні культура – це все те, що твориться людиною, на відміну від того, що твориться природою. Власне, поняття культури має близько трьох сотень визначень. На думку В. А. Маслової, можна виокремити 11 підходів до визначення природи культури, серед яких описовий, діяльнісний, ціннісний, духовний тощо [Маслова 2001: 13–15].

Ми користуватимемося дефініцією О. Селіванової, яка визначає культуру як складний феномен життя певної групи, етносу чи цивілізації, що являє собою збережені в їхній колективній пам'яті символічні способи матеріального й духовного усвідомлення світу, моделі його пізнання й інтерпретації, а також способи колективного існування представників різних народів, одного етносу або певної його групи [Селіванова 2011: 277].

Також культуру визначають як:

- організацію людського життя, особливий клас суспільних явищ;

- увагу до внутрішнього світу національної особистості;
- сукупність способів творчої діяльності особистості в області матеріального та духовного творення;
- способи розподілу матеріальних та духовних цінностей;
- досягнення у сфері організації суспільних відносин, що сприяють прогресивному розвитку людства [Вороб'єв 2008: 13].

В. А. Маслова вважає культуру зведенням «правил гри» колективного існування, набором способів соціальної практики, що зберігаються в соціальній пам'яті колективу, та вироблені людьми для соціально значущих практичних та інтелектуальних дій.

Дослідниця акцентує увагу на одній із найважливіших властивостей культури, що значно ускладнює розуміння її природи, – антиномічності у поєднанні з одночасною багатоаспектністю та складністю. Антиномія становить собою єдність двох протилежних, але однаково добре обґрунтованих суджень про культуру. Наприклад, залучення до культури сприяє соціалізації особистості, але в той же час і створює передумови для її індивідуалізації, тобто сприяє розкриттю особистістю своєї унікальності. Також, певною мірою культура не залежить від суспільства, але вона не існує поза суспільством і створюється лише в суспільстві. Культура існує як процес збереження традицій, але вона постійно порушує норми і традиції, здобуваючи життєву силу в новаціях [Маслова 2001: 16–17].

Слід розмежовувати (але не протиставляти!) матеріальну культуру (знаряддя праці, предмети побуту, одяг, транспортні засоби та ін.) та духовну культуру (пізнання, моральність, виховання, просвіта тощо). Ці два види культури є нерозривними, діалектично пов'язаними та послідовними. Матеріальні явища, з одного боку, є підґрунтям духовного, а з іншого – духовність культури багато в чому реалізується в матеріальній сфері, спирається на неї та нею пояснюється. Отже, наявний безпосередній зв'язок між розвитком духовної та матеріальної культури і виражається сучасним поняттям «культура» [Вороб'єв 2008: 15].

2. Взаємодія мови та культури. На сьогодні в лінгвокультурології існує три підходи до визначення взаємодії мови та культури:

✓ мова є простим відображенням культури (Г. А. Брутян, Є. І. Кукушкін): оскільки мова відбиває навколишню дійсність, а культура є невід'ємним компонентом цієї дійсності, з якою постійно стикається людина, то мова просто відбиває наявну культуру; змінюється дійсність → змінюються культурно-національні стереотипи → змінюється і сама мова; отже, культура є первинною щодо мови;

✓ гіпотеза Сепіра–Уорфа (лінгвістичної відносності) – мова визначає спосіб мислення та є проміжним світом між об'єктивною дійсністю та свідомістю людини;

✓ мова є фактом культури, оскільки 1) вона є складовою частиною культури, наслідуваною нами від предків, 2) вона є основним інструментом, за допомогою якого ми пізнаємо культуру, 3) за допомогою мови відбувається концептуальне осмислення культури; отже, мова є складником, продуктом і знаряддям культури [Маслова 2001: 60–63].

Ми зупиняємося на розумінні мови як «оболонки», в якій живе та розвивається культура. Мова є найбільш масовим і доступним з усіх мистецтв. Вона обслуговує, але не визначає культуру, постає її соціалізованою частиною.

Мова і культура разом становлять особливу єдність, складну багатовимірну систему, окремі сегменти якої постійно взаємодіють між собою. Безпосереднє переплетення мовнокультурних явищ і процесів простежується в багатьох реалізаціях: «у тенденціях та особливостях розвитку, у взаємопроникненні різновидів культури, у зв'язках мови й мистецької творчості» [Кононенко 2008: 7]. Нижче ми перерахуємо лише основні вияви «безпосередньої співдотичності» мови й культури, за В. Кононенком:

- мова й культура розвиваються в одному просторі й часі паралельно, в безпосередньому зв'язку з подальшим становленням народу – носія національної мови та культури; спільні закономірності поступу визначаються історичними, психологічними, естетичними, соціальними та іншими чинниками;

- мова, як і культура, є виявом спільних креативних зусиль, наслідком діяльності народу та його окремих представників – обдарованих особистостей; у цьому розумінні народ – творець і мови, і культури;

- усна народна творчість і художня література як провідні різновиди мистецької діяльності реалізуються в мові, в слові, які є не лише формою втілення творчого задуму митця, а й змістовим культурним компонентом;

- мова є одним із виявів культури; у смислових наповненнях слова, висловлення й тексту закладено історично-культурну складову, потенції подальшого руху національно-культурного процесу;

- різні види мистецтва як складники культур, зокрема образотворчість, музика, можуть бути витлумачені й пізнані за допомогою засобів і знаків у вигляді текстів;

- кіномистецтво виявляє себе в поєднанні словесного, музичного й зорового рядів сприймання, в наборах яких мова є визначальною [Кононенко 2008: 8–9]. Аналогічно взаємодія мови та культури виявляється в театральному мистецтві, де провідну роль відіграє саме мова.

Риси спільності мови і культури виявляються у тому, що культура, як і мова, є формою свідомості, що відбиває світобачення людини; суб'єктом мови та культури завжди є індивід або соціум; мова і культура поєднані рисами нормативності та історизму. Отже, можна говорити про те, що культура не є ізоморфною (абсолютно відповідною) до мови, але є гомоморфною (структурно подібною) [Маслова 2001: 59–60].

Виявляється діалогічний взаємозв'язок мови та культури і в існуванні специфічних мовно-культурних компонентів – елементів етнічної свідомості носіїв мови. Наприклад, *porig* з давніх-давен був образом родинного помешкання, з ним пов'язано чимало стародавніх повір'їв та обрядів. Одним із таких звичаїв є перенесення нареченої через поріг нової оселі. Поріг був тією перешкодою, яка ставала на шляху сторонніх осіб, тому він оточений всілякими заборонами: на нього не можна ставати, через нього не можна вітатися і передавати будь-які речі. До речі, саме під порогом живе дух-покровитель житла – Домовик [Кононенко 2008: 50–51]. Порівняйте також культурно-мовні компоненти: *хліб, сіль, рушник, соловейко, верба, явір, дуб* тощо. Слова з «культурними смислами» функціонують як згорнуті тексти та визначають лінгвокультурологічний аспект мовлення.

Звернімося тепер до тих специфічних рис, що відрізняють між собою мовні та культурні явища. Це такі:

- різна логіко-поняттєва база: у мовному просторі відтворюється мовна картина світу, а мистецтво (як вияв культури) використовує зображальні властивості, які й роблять картину світу справді картиною;
- природна мова є первинною системою щодо всіх інших культурних систем (літератури, мистецтва, кінематографа, музики тощо), причому «вторинні» системи як носії інформації взаємодіють з усіма рівнями комунікативної структури, інформація художнього твору відрізняється від інформації, закладеної в побутовій мові;
- мова є ширшою щодо культури: наявні різновиди культури забезпечують кодування лише окремих її сфер, мова ж є даністю універсальною, не обмеженою у своєму функціонуванні; мова є не лише «оболонкою» і формою культури, а й її змістовим планом;
- у мові переважає настанова на масового адресата, у той час як у культурі ціниться елітарність;
- культура подібно до мови є знаковою системою, але вона не здатна самоорганізовуватися [Маслова 2001: 60].

На думку українського лінгвокультуролога В. Кононенка, одна з особливостей української культури полягає в багатогранності її регіональних різно-

видів у межах єдиного мовно-культурного простору. Діалекти, просторіччя, арго⁸, сленг є своєрідним мовленнєвим віддзеркаленням певного типу культури: селянської, виробничої, молодіжної тощо. Об'єднує ці культурологічні підсистеми, з одного боку, одна мова в її різновидах, з іншого, – одне ментально орієнтоване світобачення у вигляді мовної картини світу [Кононенко 2008: 19].

Повноцінно розвиватися культура може тільки в межах одного етносу й обов'язково за умови національної єдності. Але «етнічність» культури не передбачає її замкненості, навпаки – під час взаємодії різних національних культур відбувається їхнє взаємне збагачення і витворюється культура світова, що може вважатися надбанням усього людства.

3. Культурна конотація мовних одиниць. Наявність культурної інформації в мовних одиницях передбачає наявність категорії, що співвідносить дві різні семіотичні системи (мову та культуру) та дозволяє описати їхню взаємодію. На погляд В. М. Телія, базовим для лінгвокультурології поняттям є поняття культурної конотації як засобу втілення культури в мовний знак. Культурну конотацію дослідниця визначає як інтерпретацію денотативного або образно мотивованого аспектів значення у категоріях культури. Під категоріями культури розуміються стереотипи, символи, еталони, міфологеми та інші знаки національної та загальнолюдської культури, засвоєні народом-носієм тієї чи іншої мови. Отже, конотація є тією ланкою, що пов'язує знаки мови та концепти культури, і одночасно є інструментом для дослідження їхньої взаємодії.

Культурна конотація надає культурно-значущу маркованість не тільки символам, метафорам та значенню фразеологічних одиниць, але й змісту всього тексту, в якому вони вживаються [Ольшанский 1999].

Досить цікавий приклад культурних конотацій у мовних одиницях наводить В. А. Маслова. Дослідниця розглядає різноманітність культурних конотацій, що наявні в тій самій лексемі в різних мовах. Наприклад, у російській мові слово *свиня* є символом бруду, неохайності, невдячності; в англійців *свиня* є символом ненажерливості; для мусульман *свиня* має різко негативну конотацію, що пов'язано з релігійними установками; а от для в'єтнамців *свиня* – символ дурості. Отже, різні культурні конотації тієї самої лексеми в різних мовах є доказом специфічності індивідуального образного мислення і відповідно мовних картин світу цих етносів [Маслова 2001: 54].

Культурна інформація може бути презентована в номінативних одиницях мови в чотири різні способи: через культурні семи, культурний фон, культурні концепти та конотації.

⁸ **Арго** – це мова певної закритої соціальної групи осіб, що характеризується специфічністю використовуваної лексики та своєрідним її вживанням. Арго не має власної фонетичної і граматичної системи.

Культурні семи – це спосіб відбиття культури в лексемах та фразеологізмах, що позначають ідіоетнічні реалії. До одиниць, що містять культурні семи у своєму значенні належать найменування предметних реалій (*шаровари, вареники, бандура*).

Культурний фон – це характеристика лексем і фразеологізмів, що позначають явища соціального життя та історичні події. Цей тип культурної інформації, як і перший, локалізується в денотативному компоненті значення, однак, на відміну від нього, має яскраво виражену ідеологічну спрямованість (*козаччина, помаранчеві, серп і молот, Голодомор*).

До **культурних концептів** зараховують імена абстрактних понять, у семантиці яких над денотативним аспектом переважає сигніфікативний: вони не мають речового «опертя» у позамовній дійсності у вигляді предметних реалій-денотатів. Їхній поняттєвий зміст «конструюється» носіями мови, виходячи з характерної для кожної лінгвокультурної спільноти системи цінностей, тому культурні концепти особливо яскраво виявляють специфіку мовної картини світу (*колядка, воля, ніст* тощо) [Ольшанский 1999].

Термін **«культурна конотація»** у цій класифікації типів культурної інформації та способів її втілення закріплений за тим її різновидом, який характеризує образні мовні знаки. Культура просочується в них крізь асоціативно-образне підґрунтя їхньої семантики та інтерпретується через виявлення зв'язку між образами та стереотипами, еталонами, символами, міфологемами та іншими знаками національної та загальнолюдської культури. Система образів, закріплених у лексичних та фразеологічних одиницях мови, є місцем зосередження світобачення [Ольшанский 1999]. Наприклад, *змії, північ* (пора дня), *чорна вишиванка, дати гарбуза*.

Отже, поняттю культурної конотації властиві такі основні характеристики:

- знакова природа – культурна конотація є ланкою зв'язку між різними предметними сферами та їхніми семіотичними системами – мовою та культурою; через конотації культура зберігається в мові і за допомогою неї, у свою чергу, транслюється із покоління в покоління;
- власний «локус»⁹ втілення у системі мови – лексичні та фразеологічні одиниці; локалізується конотація в образному аспекті значень цих одиниць;
- операціональний характер, оскільки володіння культурною конотацією (умінням інтерпретувати образно мотивовані одиниці мови через співвіднесення їх із категоріями культури) формує особливий тип компетенції носія мови – мовно-культурну компетенцію [Ольшанский 1999].

⁹ Локус – це місцезнаходження певного елемента у системі.

Механізм виникнення конотацій пов'язаний із посиленням окремих аспектів значення. Асоціації витворюють основу для виникнення конотацій, а пряме значення слова виступає як внутрішня форма щодо переносного.

Зазвичай із денотата виокремлюються такі ознаки, образ яких постає у внутрішній формі конотативного слова. Таким чином, якщо про людину говорять «заець», маючи на оці її лякливість, то говорять саме про що її рису, але не про те, що ця людина має довгі вуха та короткий хвіст. Тобто зі значення слова *заець* виокремлюється саме сема полохливості. З цієї причини у різних народів символом лякливості можуть бути інші істоти (наприклад, на Сході заець є символом жіночності; у хакасів заець – істота, в яку переселяються душі старих дів).

Досить часто конотації сприймаються як оцінний ореол, вони становлять форму ціннісного освоєння світу, фактор внутрішньої детермінації поведінки, коли також яскраво виявляється національна специфіка мови. Наприклад, блакитні очі для тюркських народів (киргизів) є символом некрасивих, майже потворних очей, проте «коров'ячі очі» (про людські) є дуже красивими [Маслова 2001: 54–56].

У межах антропологічної парадигми мова і культура мають вивчатися у своїй нерозривній єдності, оскільки вони постійно взаємодіють між собою, результатом чого є поява культурних конотацій у мовних одиницях передусім лексичного і фразеологічного рівнів національної мови.

Використана література:

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка / Н. Ф. Алефиренко. – М.: Флинта, 2010. – С. 81–104.
2. Алимжанова Г. М. Сопоставительная лингвокультурология: взаимодействие языка, культуры и человека / Г. М. Алимжанова. – Алматы, 2010. – 321 с.
3. Воробьев В. В. Лингвокультурология: теория и методы / В. В. Воробьев. – М.: Изд-во РУДН, 1997. – 331 с.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
5. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія / В. І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – 327 с.
6. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. – М.: ЧеРо, 2003. – 349 с.
7. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.

8. Нікульшина Т. М. Ирреальність у просторі можливих світів: етнолінгвальні особливості (на матеріалі англійської та української мов) / Т. М. Нікульшина. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2012. – 377 с.

9. Ольшанский И. Г. Лингвокультурология: Методологические основания и базовые понятия [Электрон. ресурс] / И. Г. Ольшанский // Язык и культура. – Вып. 2. – М., 1999. – Режим доступа: http://www.classes.ru/grammar/140.Oparina/source/worddocuments/_3.htm.

10. Селіванова О. С. Основи теорії мовної комунікації / О. С. Селіванова. – Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. – 350 с.

11. Сепир Э. Язык, раса и культура [Электрон. ресурс] / Э. Сепир // Язык. Введение в изучение речи: избранные труды по языкознанию и культурологии. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/sepir/10.php.

12. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики / І. Б. Штерн. – К.: «АртЕк», 1998. – 336 с.

Тема 2. Поняття картини світу в лінгвокультурологічному вимірі

План

1. Мовна картина світу
2. Когнітивна картина світу
3. Поняття моделі та образу світу

Література

а) основна:

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка / Н. Ф. Алефиренко. – М.: Флинта, 2010. – С. 81–104.

2. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія / В. І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – С. 7–41.

3. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. – М.: ЧеРо, 2003. – С. 3–22.

4. Маслова В. А. Лингвокультурология / Маслова В. А. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – С. 5–12, 26–53.

б) додаткова:

1. Алимжанова Г. М. Сопоставительная лингвокультурология: взаимодействие языка, культуры и человека / Г. М. Алимжанова. – Алматы, 2010. – С. 97–108.

2. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики / І. Б. Штерн. – К.: «АртЕк», 1998. – С. 156–159.

Вступ

Поняття «картина світу» використовується досить широко спеціалістами різних галузей гуманітарного знання, однак незважаючи на це ще досі не існує його чіткого загальноприйнятого визначення. Услід за О. Корніловим ми розумітимемо під картиною світу «певним чином оформлену систематизацію плану змісту мови», основною функцією якої є збереження та фіксація всього комплексу знань і уявлень певної мовної спільноти про світ [Корнілов 2003: 4].

На сьогодні дослідниками виділяються різні групи картин світу: наукова мовна картина світу, мовна картина світу національної мови та мовна картина світу окремої людини (О. Корнілов); безпосередня картина світу й опосередкована картина світу (З. Попова, Й. Стернін); міфологічна, релігійна, художня та наукова картини світу (Т. Нікульшина) тощо. Але ми детально зупинимось тільки на двох основних різновидах картин світу: когнітивній і мовній.

1. Мовна картина світу. Мова є основним засобом формування та вербальної експлікації знань людини про навколишнє середовище. Результати когнітивної діяльності відображаються в національній мові, а сукупність здобутих знань становить собою мовну картину світу.

Власне сам термін «мовна картина світу» вживається метафорично, оскільки відбиті у мові знання представників етнічної спільноти про світ не утворюють іншої окремої картини світу, що відрізнялася б від об'єктивно наявної. Мовна картина світу є лише специфічним кутом зору, забарвленням об'єктивного світу, що зумовлюється національною специфікою життя і діяльності певного народу. Відображення об'єктивної дійсності засобами мовних одиниць становить не лише дзеркальне відбиття дійсності, але обов'язково її чуттєве сприйняття і логічне переосмислення.

Проблему «мовного» світосприймання було сформульовано ще на початку XIX століття В. Гумбольдтом. У XX столітті вивчення мовної картини світу було пов'язано з гіпотезою лінгвістичної відносності Е. Сепіра та Б. Уорфа та здобутками етнолінгвістики. У сучасному лінгвістичному контексті картина світу розглядається як багатограний ментальний феномен, що зв'язує мову з

мисленням, з навколишнім світом, з культурно-етнічними реаліями та змістом найскладніших абстрактних понять і категорій, які функціонують у мові [Штерн 1998: 157].

За І. Г. Ольшанським, мовна картина світу становить сукупність зафіксованих у мовних одиницях уявлень народу про дійсність на певному етапі його розвитку. Вона передбачає наявність у носіїв мови певного набору спільних фонових знань, що пов'язують культурно марковані одиниці мови з «квантами» культури [Ольшанский 1999].

Мовна картина світу – це спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу, інтерпретація навколишнього світу за національними концептуально-структурними канонами [Штерн 1998: 156]. Яскравим прикладом відмінностей у сприйнятті світу різними етносами і відповідно відмінностей у мовних національних картинах світу є те, що в мові ескімосів існує більше десяти назв різних типів снігу, у той час як у бірманській мові сніг та бавовняний пух позначаються одним і тим самим словом.

До основних властивостей мовної картини світу належать: цілісність, комплексність, багатоаспектність, історичність, розмаїття, поліінтерпретованість, здатність до експлікації та еволюції тощо [Алиджанова 2010: 98].

Дослідження мовних картин світу в лінгвістиці розвивається сьогодні в кількох напрямках, основними серед яких є такі:

- систематизація та аналіз «світоглядних» або філософськи значущих, культурних, ментальних, міфологічних концептів (наприклад, ЗНАННЯ, ВІРИТИ, ІСТИНА, ДОЛЯ тощо) у повсякденному житку та у мовній свідомості звичайних носіїв мови, у художній літературі тощо;

- етноцентричні дослідження А. Вежбицької, що розвивають ідеї В. Гумбольдта, Е. Сепіра, Б. Уорфа, О. Єсперсена; в основу етноцентричних досліджень покладено тезу про те, що мова є національно специфічним феноменом, у цьому разі в ній відображено не тільки особливості природно-культурних умов «буття», але й своєрідність національного характеру, яка зумовлює структуру мовних моделей концептуалізації світу; мета етноцентричних досліджень полягає у вивченні властивостей національного характеру через особливості національної мови;

- дослідження національно-специфічних, «наївних» знань про певні реалії, що є однойменними з науковими галузями знань про ті ж самі реалії, йдеться, наприклад, про наївну геометрію, наївну фізику простору та часу, наївну анатомію тощо; лінгвістичні реконструкції наївних моделей світу дають

змогу відкривати національно специфічні універсалії в семантиці природних мов, встановлювати внутрішні закони формування мовних значень;

- дослідження прямо протилежного спрямування щодо трьох заявлених напрямів, а саме, спостереження процесів зближення наївної та наукової картин світу аж до утворення спільної «наївно-наукової» ментальності [Штерн 1998: 157–158].

До функцій мовної картини світу відносимо, за Г. Алімжановою:

- 1) найменування різноманітних суб'єктів та об'єктів природного та штучно створеного світу, якостей і властивостей цих суб'єктів і об'єктів, процесів, станів, відношень, ситуацій тощо;

- 2) експлікація результатів категоризації позамовної дійсності;

- 3) орієнтація в позамовній дійсності

- 4) ідентифікація суб'єктів / об'єктів певної культури [Алімжанова 2010: 104].

Унікальність національно-мовної картини світу виявляється на всіх рівнях мови, однак найбільш яскраво її особливості відбито в лексиці. Національна специфіка світобачення відображена передусім у словах, що позначають історичні, культурні та етнологічні поняття. Наприклад, *булава, пампушки, Святки* та ін. Деякі з подібних лексем навіть набули статусу національних символів: *писанка, гайдамака, галушки* тощо.

На сьогодні в лінгвокультурології поширеною є думка про те, що кожна культура має свої ключові слова. Безумовно, повний список таких слів скласти досить складно, але одна з таких спроб втілилася у словнику-довіднику «Знаки української етнокультури» (Жайворонек В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.). Ключовим словом культури лексема може вважатися лише в тому випадку, якщо вона є загальноживаною, частотною, входить до складу фразеологізмів та прислів'їв. Наприклад, для української культури такими словами є *бусол, земля, голуб, рід, сонце, око, мак* та ін.

Особливе значення для створення мовної картини світу має фразеологічний фонд національної мови. Природа значення таких одиниць є тісно пов'язаною з фоновими знаннями носіїв мови, з практичним досвідом особистості, культурно-історичними традиціями етнічної спільноти [Маслова 2001: 67]. Наприклад, *стати на рушники* – вийти заміж, одружитися (молоді з давніх-давен і до сьогодні під час весільного обряду стають на вишитий рушник), *передати куті меду* – переборщити, зробити забагато (кутя з медом є традиційною українською стравою у Різдвяний вечір), *різати пупа* – приймати пологи тощо.

На погляд З. Д. Попової та Й. А. Стерніна, мовна картина світу есплікується:

- номінативними засобами мови – лексемами, стійкими номінаціями, фразеологізмами, що фіксують те або інше членування і класифікацію об'єктів

національної дійсності, а також значущою відсутністю номінативних одиниць (лакуарність різних типів);

- функціональними засобами мови – відбором лексики і фразеології для спілкування, складом найбільш частотних, тобто комунікативно релевантних мовних засобів народу на тлі усього корпусу мовних одиниць мовної системи;

- образними засобами мови – національно-специфічною образністю, метафорикою, напрямками розвитку переносних значень, внутрішньою формою мовних одиниць;

- фоносемантикою мови (за [Нікульшина 2012: 81]).

2. Когнітивна картина світу. У лінгвістичних розвідках мовна картина світу протиставляється картині когнітивній (концептуальній, науковій¹⁰). Остання зумовлена таким сприйняттям світу, що опосередковується науковим знанням, а мовна («наївна») картина світу витворюється під час безпосереднього пізнання реальності в категоріях культурного і національно-мовного досвіду.

За визначенням О. Корнілова, наукова картина світу становить собою сукупність усіх існуючих наукових знань про світ, що вироблені всіма науками на певному етапі розвитку людського суспільства. Фіксується наукова картина світу в термінологіях окремих наук, що вивчають світ або його різні складові з різних точок зору. Дослідник ототожнює наукову картину з парадигмою світо-розуміння, водночас зміна такої парадигми обов'язково призводить до наукової революції [Корнілов 2003: 9–11].

Основними властивостями наукової картини світу є:

- перманентні зміни, що постійно відбуваються в цій картині світу, які зумовлені безперервним розвитком науки і постійною появою нових знань;

- нетотожність наукової картини світу об'єктивній реальності (наукова картина світу завжди є «меншою» щодо реального світу, оскільки остаточне пізнання всього суцього є неможливим узагалі);

- універсальність наукової картини світу для всіх мовних спільнот, оскільки наукові знання є об'єктивними; наукова картина світу не має стосунку до жодної з мов;

- оформлення наукової картини світу засобами різних національних мов, водночас це оформлення стосується лише форми, а не змісту (наприклад, терміни «флексія» і «закінчення» позначають те саме явище);

¹⁰ У роботах деяких вчених (Т. М. Нікульшина) наукова картина світу розуміється як вужча щодо концептуальної, як один із різновидів картин світу (поряд з художньою, міфологічною, релігійною картинами світу). Але оскільки тут ми не деталізуємо структуру і підвиди картини світу, то терміни «концептуальна КС», наукова КС та «когнітивна КС» ми використовуємо синонімічно.

- національна наукова картина світу існує лише в тих мовах, де є національна наукова традиція; якщо ж її немає, то наукова картина світу оформлюється засобами мови-медіатора.

На відміну від когнітивної, мовна картина світу є завжди суб'єктивною, вона фіксує сприйняття, осмислення та розуміння світу конкретним етносом не на сучасному етапі розвитку, а на етапі формування мови, тобто на етапі первинного, наївного, донаукового пізнання світу [Корнилов 2003: 12–13]. Вона перебуває в динаміці, але змінюється дуже повільно. Крім того, зміни в мовній картині світу зумовлені не її прагненням до об'єктивності та науковості, а тим, що така картина світу просто відбиває навколишню дійсність, появу або зникнення реалій. Наприклад, для більшості людей *сонце* – це небесне тіло, що дає світло і тепло; вранці воно з'являється на небі, а ввечері ховається, сідає за горизонт. Але кожному фізику відомо, що Сонце є зіркою, що складається з газу, а взаємодія атомів водню в ньому і зумовлює виділення світла і тепла. Ці наукові знання ніяк не відбилися в мовній картині світу, вона їх просто проігнорувала (приклад О. Корнілова).

Важливо окреслити основні вияви співвіднесення мовної та концептуальної (наукової) картин світу:

- ✓ мовна картина світу, що складалася впродовж усього періоду формування кожної національної мови, передує картині концептуальній, тобто концептуальна картина світу не є паралельною до мовної, вона уточнює первинні уявлення, водночас зберігаючи у своїх засадах елементи етнокультурного світобачення;

- ✓ мовна картина світу не є застиглою, вона змінюється під впливом суспільно-історичних та національно-культурних процесів;

- ✓ помітну роль у трансформаціях, що відбуваються у мовній картині, відіграють зміни в концептуальній картині, тобто в такий спосіб відбувається пристосування обох картин одна до одної, хоч кожна з них має суттєві відмінності [Кононенко 2008: 28].

3. Поняття моделі та образу світу. Поряд з поняттям картини світу сьогодні досить активно використовується термін *модель світу*, яку розуміють як «систему координат», за допомогою якої люди сприймають дійсність і втворюють образ світу у своїй свідомості. З цього витікає, що така «система координат» може бути однаковою у різних людей, але картина світу, що створюється ними в цій сітці, буде різною, оскільки на її формування впливають різні екстралінгвістичні чинники (комунікативні, соціокультурні, прагматичні, когнітивні).

Відповідно мовна модель світу вказує на те, як світ влаштований. Вона акцентує функційний аспект певного зразка уявлення, презентує розуміння устрою світу, виражене за допомогою мовних засобів.

Модель світу є первинною щодо картини світу. У широкому розумінні перша має пояснювальну силу, а друга – описову, констатувальну. Але в обох випадках основною одиницею виступає концепт.

М. Ф. Алефіренко наголошує також на необхідності розмежування понять *картина світу* та *образ світу*, що були введені О. Леонт'євим на позначення відбиття предметного світу у людській психіці. За О. Леонт'євим, образ світу – це цілісна єдність взаємопов'язаних образів дійсності, що відбивають певне сприйняття світу в етнокультурній свідомості. Образ світу виникає в різноманітних актах світосприйняття, світовідчуття, світоспоглядання, світобачення, світорозуміння, в актах переживання світу як цілісності. Він становить систематизовану сукупність образів, через які усвідомлюється не лише сам світ, але й характер цінностей, особливості світорозуміння, оцінка подій. Ядром образу світу є наукова картина світу.

Співвідношення понять «модель світу», «картина світу» та «образ світу» (див. Малюнок 1) М. Ф. Алефіренко пояснює в такий спосіб: модель світу становить схему, яка заповнюється відбитими у свідомості об'єктами довкілля, тобто містить зміст картини світу. З появою нових знань і переживанням нових відчуттів змінюється образ світу, розширюється картина світу, а значить змінюється і модель світу [Алефіренко 2010: 96–104].

Малюнок 1. Модель, картина й образ світу

Модель світу:

Картина світу:

≈	∞	■	◀	◆
♀	☺	♣	♂	▼
☀	▲	♪	♠	∩
♪	○	▶	◇	♥

Образ світу:

уявлення, переживання						
знання	≈	∞	■	◀	◆	знання
	♀	☺	♣	♂	▼	
	☀	▲	♪	♠	∩	
	♪	○	▶	◇	♥	
уявлення, переживання						

Мовна картина світу відбиває найбільш значущі елементи загальної картини світу – притаманні певному етносу стійкі уявлення про світ, що мають вербальну експлікацію. Вона завжди є суто національною і суб'єктивною. Когнітивна картина світу спрямована на відбиття результатів *свідомої* пізнавальної діяльності людини. Наукова та мовна картини світу є паралельними одна до одної, їм притаманна взаємозалежність та взаємовплив.

Картина світу співвідноситься із поняттями «модель світу» та «образ світу», що в сукупності формують найбільш повне уявлення кожної окремої людини про оточуючий світ.

Використана література:

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка / Н. Ф. Алефиренко. – М.: Флинта, 2010. – С. 81–104.
2. Алимжанова Г. М. Сопоставительная лингвокультурология: взаимодействие языка, культуры и человека / Г. М. Алимжанова. – Алматы, 2010. – 321 с.
3. Воробьев В. В. Лингвокультурология: теория и методы / В. В. Воробьев. – М.: Изд-во РУДН, 1997. – 331 с.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
5. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія / В. І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – 327 с.
6. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. – М.: ЧеРо, 2003. – 349 с.
7. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
8. Нікульшина Т. М. Ірреальність у просторі можливих світів: етнолінгвальні особливості (на матеріалі англійської та української мов) / Т. М. Нікульшина. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2012. – 377 с.
9. Ольшанский И. Г. Лингвокультурология: Методологические основания и базовые понятия [Электрон. ресурс] / И. Г. Ольшанский // Язык и культура. –

Вып. 2. – М., 1999. – Режим доступа: http://www.classes.ru/grammar/140.Oparina/source/worddocuments/_3.htm.

10. Селіванова О. С. Основи теорії мовної комунікації / О. С. Селіванова. – Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. – 350 с.

11. Сепир Э. Язык, раса и культура [Электрон. ресурс] / Э. Сепир // Язык. Введение в изучение речи: избранные труды по языкознанию и культурологии. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/sepir/10.php.

12. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики / І. Б. Штерн. – К.: «АртЕк», 1998. – 336 с.

Змістовий модуль 3

ЛЮДИНА. МОВА. КУЛЬТУРА

Тема 1. Людина Мовна в етнокультурному вимірі

План

1. Людина у культурі
2. Homo Lingualis – Людина Мовна
3. Теорія лінгвістичної відносності. Онтогенетичний та філогенетичний підходи

Література

а) основна:

1. Карасик В. И. Лингвокультурный типаж: к определению понятия / В. И. Карасик, О. А. Дмитриева // Аксиологическая лингвистика: Лингвокультурные типажы: сб. науч. тр. – Волгоград: Парадигма, 2005. – С. 5–25.
2. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: Издательство ЛКИ, 2010. – С. 3–68.
3. Касевич В. Б. Язык и культура. – [Электрон. ресурс] / В. Б. Касевич. – Режим доступа: <http://files.zipsites.ru/books/audio/Education/Lingvistika/spr0000040.pdf>.
4. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – С. 18–26, 113–121.

б) додаткова:

1. Карасик В. И. Антропологическая лингвистика: статус научного направления [Электрон. ресурс] / В. И. Карасик. – Режим доступа: <http://tube.sfu-kras.ru/video/659>.
2. Карасик В. И. Лингвокультурные концепты и типажы [Электронный ресурс] / В. И. Карасик. – Режим доступа: <http://tube.sfu-kras.ru/video/660?playlist=658>.

Вступ

Мова становить не лише основний засіб комунікації між людьми, а також засіб передачі та збереження інформації. Сучасні науковці вивчають мову ще й у якості інструмента категоризації та концептуалізації навколишнього світу, а також формування національної мовної картини світу.

За таких умов розгляду мови суб'єктом категоризації виступає людина, яка власне і є носієм національної мови та відповідно культури. В. А. Маслова називає мову одним із найважливіших засобів ідентифікації людини. Дослідниця зазначає, що різке оновлення мови можна вважати насильством над мовною особистістю, оскільки в цій ситуації людина позбавляється звичного засобу самореалізації та саморозуміння [Маслова 2001: 117].

1. Людина у культурі. Як було зазначено раніше, на сьогодні існує кілька сотень різних визначень культури, які умовно можна розділити на 11 груп, що акцентують той чи інший компонент значення поняття «культура», а саме: описовий, ціннісний, діяльнісний, функціоністський, герменевтичний, нормативний, духовний, діалогічний, інформаційний, символічний та типологічний [Маслова 2001: 13–15]. Ми, услід за В. А. Масловою, вважаємо одним із найбільш перспективних діяльнісний підхід до визначення культури, у межах якого культура тлумачиться як особливий рід діяльності людини, властивий їй спосіб задоволення потреб, світ смислів, які людина вкладає у продукти своєї діяльності та саму діяльність, причому створення нових смислів стає сенсом діяльності в духовній культурі – у мистецтві, науці, релігії [Маслова 2001: 14].

У цьому аспекті актуальним постає розмежування понять «культура» і «цивілізація». Пригадаймо умовне розмежування культури на духовну (ту, що задовольняє духовні потреби людини) і матеріальну (відповідно – матеріальні потреби). Саме розвиваючись у цих двох напрямках одночасно культура «розпалася» на дві важливі сутності – власне культуру і цивілізацію. Протиставлятися ці терміни почали в кінці XIX століття в німецькій науковій літературі. У той час цивілізацію розуміли як «сукупність матеріальних та соціальних благ, набутих суспільством завдяки розвитку суспільного виробництва; культура ж визнавалася духовним змістом цивілізації» [Маслова 2001: 21].

На сьогодні відмінності між культурою і цивілізацією виявляються у такий спосіб:

Культура	Цивілізація
• утворює багатоманіття, передбачаючи нерівність та індивідуальну неповторність особистості;	• прагне до рівності, уніфікації та стандарту;
• культура елітарна та аристократична;	• цивілізація демократична;
• культура підвищується над практичними потребами людей, оскільки спрямована на духовні ідеали;	• цивілізація утилітарна;
• культура національна;	• цивілізація інтернаціональна;
• культура пов'язана з культом, міфом, релігією.	• цивілізація атеїстична [Маслова 2001: 21].

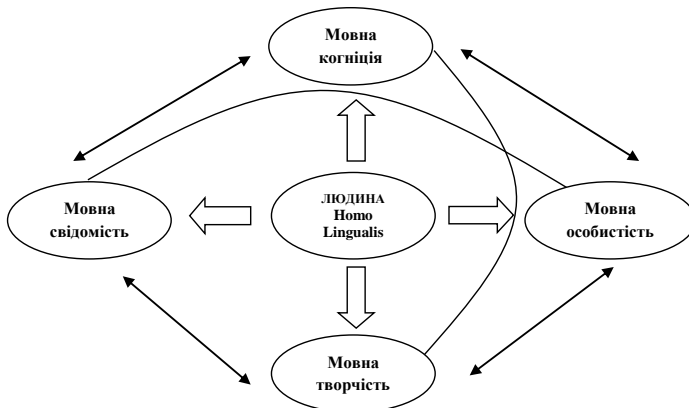
Отже, культура становить собою спосіб і засіб розвитку духовності людини, у той час як цивілізація покликана задовольнити її щоденні практичні потреби. Культура «призначена» для душі, а цивілізація – для тіла.

Безумовно, для лінгвокультурології більшу зацікавленість складає саме культура, а не цивілізація, оскільки культура є символічною. Лінгвокультурологи досліджують міфи, ритуали, символи, архетипи, що закріплені у традиційній поведінці та в мові представників конкретної етнокультурної спільноти.

2. Homo Lingualis – Людина Мовна. Мова невіддільна від людини, тому лінгвістика органічно входить до комплексу гуманітарних наук, що вивчають людину у всіх її виявах. Мовознавство сьогодні має чітку антропологічну орієнтацію, що зумовлена загальним панівним положенням антропологічної парадигми сучасної науки. До вивчення відношень між мовою і людиною залучається не лише традиційно лінгвістика, а й психологія, нейрологія, соціологія, етнографія, культурологія, семіотика тощо. Таким чином, «класичне» мовознавство поділяється на два доволі відмінних відгалуження: лінгвістику іманентну й антропологічну.

Іманентна, або структурна, семіологічна лінгвістика вивчає «мову-в-собі», тобто мова розглядається як система з чіткою структурою і її дослідження найповніше здійснюється в межах структуралістського підходу. Антропологічна ж лінгвістика вивчає мову в контексті духовного світу людини; до цього напрямку мовознавства належить соціолінгвістика, лінгвокультурологія, етнолінгвістика, психолінгвістика, комунікативна лінгвістика тощо. Другий підхід до вивчення мови є панівним на сучасному етапі, що зумовлюється також вивченням мови як «репрезентативної форми людської свідомості, пізнання, інтелектуального конструювання світу» [Андрейчук 2011: 11].

Для антропологічної лінгвістики головним об'єктом дослідження є **Homo Lingualis** (Людина Мовна) та її діяльність. За Н. І. Андрейчук, основними параметрами цього об'єкта є мовна когніція, мовна творчість, мовна особистість та мовна свідомість. Їхній зв'язок можна подати у вигляді такої схеми:

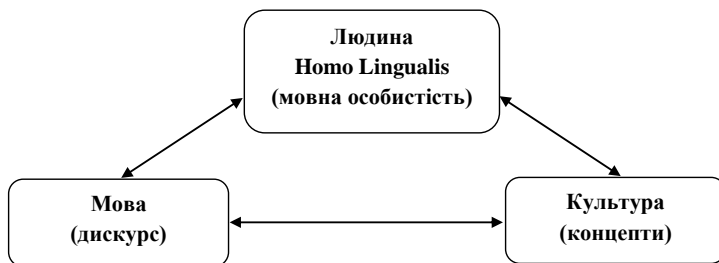
Згідно з Н. І. Андрейчук **мовна свідомість** людини представлена творчою активністю інтуїції, продуктивною уявою, символічними формами, здатністю мовного моделювання. Дослідження мовної свідомості охоплює вивчення сукупності психічних механізмів породження та розуміння мовлення і зберігання мови у свідомості, тобто тих механізмів, які забезпечують процес мовленнєвої діяльності людини. У мовній свідомості образи, що в ній зберігаються, зовнішньо виражаються у мовних засобах – окремих лексемах, словосполучах, фразеологізмах тощо.

Мовну когніцію дослідниця визначає як взаємодію систем сприйняття, репрезентації та продукування інформації, що відбувається за участі мови, під час інтелектуальної діяльності людини. Дослідження мовної когніції пов'язані зі встановленням ролі мови у конституюванні людського буття в певному ціннісному аспекті, тобто з'ясування того, як людина пізнає світ через мову, яку роль відіграє мова у пізнавальних процесах і яка її природа як пізнавального інструмента. У цьому аспекті основна увага дослідників зосереджена на вивченні мовної картини світу як продукту діяльності людини або етносу.

За Ю. Карауловим, **мовна особистість** – це людина, яка володіє здатністю створювати і сприймати тексти, що різняться ступенем структурно-мовної складності; глибиною та точністю відображення дійсності; певною цільовою спрямованістю [Караулов 2010: 38]. Н. І. Андрейчук зауважує, що дослідження мовної особистості спрямовані на вивчення того, як людина ідентифікує себе через мову, тобто до вивчення тих сутнісних ознак людини (фізичних, психічних, соціальних), які відображаються в її мовленні та ідентифікують її як особистість. У межах цього напрямку також досліджують ті комунікативні механізми, завдяки яким реальність конструюється у такій мовній формі, що дає змогу мовцю оповісти іншому про своє розуміння реальності.

Мовна творчість виявляється в «омовненні» дискурсів, тобто у творчому формуванні смислів подій. Дослідження мовної творчості полягає у вивченні багатоманітності форм утілення мовної свідомості, тобто у вивченні основних категорій комунікації та вивченні мови як засобу спілкування. Одна з головних тез антропоцентричної парадигми – неможливість існування людини поза комунікацією та вияв сутності людини лише у спілкуванні з подібними до неї [Андрейчук 2011: 8–17, 27–31].

Отже, мова, культура і людина нерозривно пов'язані між собою, взаємозумовлюють та витворюють одна одну. Разом вони становлять синергетичну єдність, що знаходиться в центрі антропологічної парадигми сучасної мовознавчої науки. Взаємозв'язок цих трьох сутностей можна подати у вигляді такої моделі (подібна модель представлена в монографії В. І. Карасика «Языковой круг: личность, концепты, дискурс» (Волгоград: Перемена, 2002)):

Людина Мовна (Homo Lingualis) зазвичай вивчається як комплексне поняття, що включає в себе мовну когніцію, мовну творчість, мовну свідомість та мовну особистість. Категорія мовної особистості є визначальною для характеристики Homo Lingualis, оскільки «акумулює всі здобутки досліджень у сферах омовнення образів світу, омовнення ієрархії знань та омовнення дискурсів» [Андрейчук 2011: 93].

3. Теорія лінгвістичної відносності. Онтогенетичний та філогенетичний підходи. В аспекті вивчення нерозривної єдності мови та людини, варто окремо зупинитися на дослідженні взаємозв'язків між мовою та людським мисленням. На минулих заняттях ми детально аналізували гіпотезу лінгвістичної відносності (Сепіра–Уорфа), за якою мова визначається як проміжний світ між об'єктивною реальністю та мисленням (Л. Вайсгербер). Згідно з цією гіпотезою мова зумовлює спосіб мислення її носіїв і відповідно спосіб пізнання світу залежить від того, якою мовою мислять суб'єкти пізнання.

Але критики цієї теорії (Борис Олександрович Серебренніков, Геннадій Володимирович Колшанський, Ревекка Марківна Фрумкіна та ін.) заперечують головну тезу гіпотези Сепіра–Уорфа, та постулюють залежність мови від мислення (а не навпаки). Доводять цю залежність такі факти:

1) «джерелом» понять є предмети і явища навколишнього середовища, тобто будь-яка мова є результатом відбиття навколишнього середовища, а не його твірною силою;

2) мова значною мірою пристосована до фізіологічної організації людини, але ці особливості виникли в результаті тривалого процесу пристосування живого організму до навколишнього світу [Маслова 2001: 61–62].

Лінгвістична відносність однозначно існує (пригадайте відомий факт про наявність декількох слів для позначення снігу в мові ескімосів та відсутність такого слова взагалі в бірманській мові), але і критика цієї гіпотези цілком справедлива. Так що ж насправді: мова визначає мислення чи навпаки?

Виявляється, відповідь на це складне філософське питання залежить від того, з якої точки зору ми на нього поглянемо. Вадим Борисович Касевич виділяє дві основні «парадигми», в межах яких можна досліджувати питання зв'язку між мовою і мисленням: філогенетичну (діахронічну) та онтогенетичну (синхронічну) [Касевич].

За Електронною філософською енциклопедією, філогенез становить процес формування певної *групи організмів*, виникнення та еволюцію форм свідомості в ході історії людства. На противагу йому, онтогенез є процесом розвитку *індивідуального організму*, сукупністю послідовних морфологічних та фізіологічних перетворень від моменту зачаття до кінця життя [Енциклопедія].

Відповідно якщо розглядати зв'язок мови та мислення з філогенетичної точки зору, то можна легко виявити, що саме мислення визначає мову, оскільки в мові закріплюються результати когнітивного досвіду людства. Якщо ж дотримуватися онтогенетичної парадигми, то цілком справедливою постає гіпотеза лінгвістичної відносності Сепіра–Уорфа, оскільки саме через мову кожна «нова людина» (дитина) починає пізнавати світ, а її пізнання здійснюється у мовних категоріях.

Філогенез:

мислення

мова

Онтогенез: (гіпотеза Сепіра–Уорфа)

мова

мислення

Для більшої наочності В. Б. Касевич наводить аналогію (приклад запропоновано Конрадом Лоренцом) з наявністю плавників у риб. Плавник є спадково детермінованим органом у риб, його форма, функція і наявність як така зумовлені суто генетично і не залежать від того середовища, з яким вони (плавники) і сама риба взаємодіють. Але це співвідношення є справедливим для кожної окремої риби, якщо розглядати її онтогенез. Водночас абсолютно очевидно, що з філогенетичної точки зору саме взаємодія з середовищем сформувала плавник у риби в ході еволюції. Відповідно лише з позиції онтогенезу і теперішнього моменту на еволюційній траєкторії (у синхронічному аспекті) можна говорити про незалежність плавника від середовища, в якому він «використовується».

Схожий приклад можна знайти у Лерити Коулман, яка відзначає взаємну зумовленість посмішки і позитивних емоцій: ми посміхаємося, оскільки переживаємо позитивні емоції (емоції → посмішка), але й рух м'язів обличчя, «штучна» посмішка викликає, за переконаннями психологів, позитивні емоції (посмішка → емоції) [Касевич].

Отже, у лінгвокультурологічних студіях важливе місце посідають дослідження взаємодії людини з мовою. Водночас багато уваги приділено вивченню зв'язків між мовою і людським мисленням. На сьогодні однозначна відповідь на питання, що є первинним: мова чи мислення, відсутня, але ця проблема розглядається з двох протилежних точок зору: філогенетичної та онтогенетичної.

Використана література:

1. Андрейчук Н. І. Семіотика лінгвокультурного простору Англії кінця XV – початку XVII століття: монографія / Н. І. Андрейчук. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. – 277 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
3. Воробьев В. В. Лингвокультурология: теория и методы / В. В. Воробьев. – М.: Изд-во РУДН, 1997. – 331 с.
4. Карасик В. И. Антропологическая лингвистика: статус научного направления [Электрон. ресурс] / В. И. Карасик. – Режим доступа: <http://tube.sfu-kras.ru/video/659>.
5. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: Издательство ЛКИ, 2010. – 264 с.
6. Касевич В. Б. Язык и культура [Электрон. ресурс] / В. Б. Касевич. – Режим доступа: <http://files.zipsites.ru/books/audio/Education/Lingvistika/spr0000040.pdf>.
7. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія / В. І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – 327 с.
8. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія. Курс лекцій / В. В. Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.
9. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
10. Энциклопедия эпистемологии и философии науки [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: http://epistemology_of_science.academic.ru/543/%D0%BE%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%B7_%D0%B8_%D1%84%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%B7.

Тема 2. Мовна особистість і лінгвокультурний типаж

План

1. Поняття та модель мовної особистості
2. Лінгвокультурний типаж як утілення національних особливостей менталітету

Література

а) основна:

1. Карасик В. И. Лингвокультурный типаж: к определению понятия / В. И. Карасик, О. А. Дмитриева // Аксиологическая лингвистика: Лингвокультурные типаж: сб. науч. тр. – Волгоград: Парадигма, 2005. – С. 5–25.
2. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: Издательство ЛКИ, 2010. – С. 3–68.
3. Касевич В. Б. Язык и культура. – [Электрон. ресурс] / В. Б. Касевич. – Режим доступа: <http://files.zipsites.ru/books/audio/Education/Lingvistika/spr0000040.pdf>.
4. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – С. 18–26, 113–121.

б) додаткова:

1. Карасик В. И. Антропологическая лингвистика: статус научного направления [Электрон. ресурс] / В. И. Карасик. – Режим доступа: <http://tube.sfu-kras.ru/video/659>.
2. Карасик В. И. Лингвокультурные концепты и типаж [Электронный ресурс] / В. И. Карасик. – Режим доступа: <http://tube.sfu-kras.ru/video/660?playlist=658>.

Вступ

Мовна особистість, або *Homo Loquens*, є одним із параметрів характеристики Людини Мовної, вона становить свого роду точку перетину мови та культури, осереддя їхнього взаємозв'язку. У лінгвокультурології мовна особистість є одним із основних предметів дослідження.

Одна з визначних рис мовної особистості – володіння культурно-мовною компетенцією, що включає не тільки володіння на високому рівні мовними і стилістичними засобами і законами їхнього використання, але й також знання базових елементів культури, уміння орієнтуватися у певних соціокультурних контекстах.

1. Поняття та модель мовної особистості. У науковий обіг поняття мовної особистості ввів Юрій Миколайович Караулов, який визначає *Homo Loquens* як людину, яка володіє здатністю створювати і сприймати тексти, що різняться ступенем структурно-мовної складності; глибиною та точністю відображення дійсності; певною цільовою спрямованістю. Дослідник зазначає, що мовна особистість є особистістю, вираженою в мові (текстах) і через мову, це особистість, реконструйована в основних своїх рисах на основі мовних засобів. Це не звуження або специфікація особистості взагалі, а її поглиблення, розвиток, насичення додатковим змістом [Караулов 2010: 38, 42].

Ю. М. Караулову належить і розробка рівневої моделі мовної особистості, яка має такий вигляд:

- вербально-семантичний (інваріантний) рівень (лексикон), що відбиває ступінь володіння побутовою мовою;
- когнітивний рівень (тезаурус), на якому відбувається актуалізація й ідентифікація релевантних знань і уявлень, властивих соціуму (мовній особистості), які створюють колективний і/або індивідуальний когнітивний простір¹¹;
- прагматичний рівень (прагматикон), який містить у собі вияв і характеристики мотивів, цілей і настанов, що рухають розвитком мовної особистості [Караулов 2010: 44].

Подібна модель застосовна до кожної мовної особистості, оскільки вона відбиває її узагальнений тип. Але в кожній лінгвокультурі існує безліч конкретних мовних особистостей, які різняться значущістю та співвідношенням названих рівнів.

Дещо інший підхід до структурування мовної особистості пропонує В. І. Тхорик (за Н. В. Соболя):

- мовна здатність – психофізіологічні особливості людини, що дають їй змогу навчитися мовленнєвому спілкуванню;
- комунікативна потреба – необхідність обміну інформацією у різноманітних комунікативних умовах;
- комунікативна компетенція – вироблене вміння здійснювати комунікацію для оптимального досягнення мети;
- мовна свідомість – сукупність структур свідомості, у формуванні яких було використано соціальні знання, пов'язані з мовними знаками;
- мовленнєва поведінка – мовленнєвий вияв вибору мовних одиниць у різноманітних комунікативних ситуаціях [Соболь 2010].

¹¹ **Когнітивний простір** – це певним чином структурована сукупність знань і уявлень, якими володіє будь-яка мовна особистість, кожен мовець [Красных 2002: 61].

В. А. Маслова зазначає, що зазвичай у зміст мовної особистості включаються такі компоненти:

1) ціннісний, світоглядний – система цінностей або життєвих смислів; мова забезпечує первинний, глибинний погляд на світ, утворює той мовний образ світу та ієрархію духовних уявлень, що лежать в основі формування національного характеру і реалізуються в процесі мовного діалогового спілкування;

2) культурологічний – рівень засвоєння культури як ефективного засобу підвищення інтересу до мови; залучення фактів культури, пов'язаних із правилами мовленнєвої та немовленнєвої поведінки, сприяє формуванню навичок адекватного вживання та ефективного впливу на партнера по комунікації;

3) особистісний – те глибинне та індивідуальне, що є в кожній людині [Маслова 2001: 119].

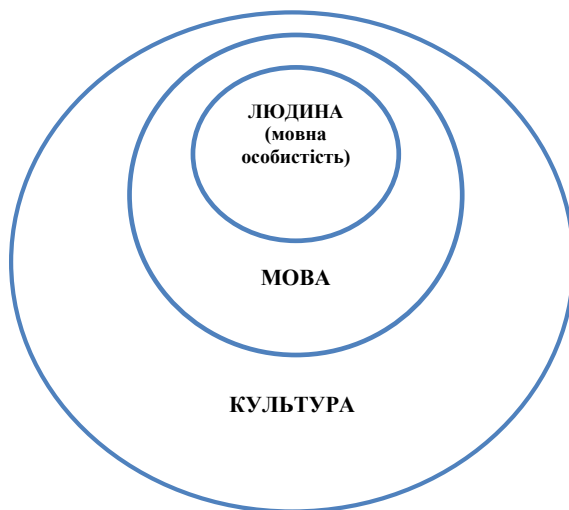
Дещо в інший спосіб подає структуру мовної особистості В. В. Красних. Дослідниця включає в її структуру такі категорії:

- людина, яка говорить – особистість, одним із видів діяльності якої є мовленнєва діяльність;
- власне мовна особистість – особистість, яка виявляє себе в мовленнєвій діяльності та володіє сукупністю знань і уявлень;
- мовленнєва особистість – особистість, яка реалізує себе в комунікації, вибирає та здійснює ту чи ту тактику і стратегію спілкування, репертуар засобів;
- комунікативна особистість – конкретний учасник конкретного комунікативного акту, який реально діє в реальній комунікації (за [Маслова 2001: 120]).

Структура мовної особистості (рівнева модель)

За Ю. М. Карауловим:	За В. І. Тхориком:	За В. А. Масловою:	За В. В. Красних:
<ul style="list-style-type: none"> • вербально-семантичний рівень (лексикон); • когнітивний рівень (тезаурус); • прагматичний рівень (прагматикон). 	<ul style="list-style-type: none"> • мовна здатність; • комунікативна потреба; • комунікативна компетенція; • мовна свідомість; • мовленнєва поведінка. 	<ul style="list-style-type: none"> • ціннісний (світоглядний) рівень; • культурологічний рівень; • особистісний рівень. 	<ul style="list-style-type: none"> • людина, яка говорить; • власне мовна особистість; • мовленнєва особистість; • комунікативна особистість.

Мовна особистість може існувати лише в лінгвокультурному просторі. Під час соціалізації індивіда (його становлення як особистості) відбувається обов'язкове оволодіння мовою. Оскільки кожна мова містить певну культурну інформацію про етнічну спільноту, одночасно із оволодінням мовою відбувається й залучення особистості до певної культури, засвоєння нею певних соціальних правил і норм. Отже, через мову особистість «включається» в культуру.

Культура й особистість є цілями одна для одної, процес їхньої взаємодії носить подвійний характер: культура створюється особистістю, але в той же час особистість формується культурою [Воробьев 2008: 97].

У сучасних мовознавчих студіях існує декілька класифікацій мовних особистостей, серед яких однією з найбільш повних є класифікація С. Сухих. Дослідник виділяє такі типи мовних особистостей з огляду на особистісні риси індивідів:

- гармонійний, що характеризується пластично-динамічною установкою, плановою поведінкою, втіленою в домінування чітких стратегій, зв'язністю теми, домінуванням маркерів упевненості, позитивним ставленням до загальної теми спілкування, дотриманням соціальних схем і норм, відсутністю вираженої боротьби за роль комунікативного лідера;

- конфліктний, якому властива грубо-статична установка, бажання лідерства у спілкуванні, егоцентричність мовлення, порушення зв'язності теми, відхід від соціальних норм і схем, домінування модальних маркерів із значенням непевності, наявність іронії, сарказму, конфліктне зіткнення інтенцій;

- імпульсивний, що характеризується бажанням мовного лідерства, порушенням соціальних норм і схем, швидкою зміною точок зору на одне й те саме явище, схильністю до негативної оцінки соціальних чинників, партнери по комунікації можуть легко впливати на нього (за [Бацевич 2004: 189]).

Спираючись на використований стиль спілкування мовних особистостей, психологи виділяють такі їхні види:

- гнучкий – вирізняється швидкою орієнтацією в ситуації, розумінням підтексту повідомлення, умінням керувати власними емоційними станами;
- ригідний – характеризується недостатнім умінням аналізувати власну поведінку та поведінку партнера, слабким самоконтролем, неадекватною самооцінкою;
- перехідний (проміжний) – поєднує риси гнучкого і ригідного типів [Базевич 2004: 189].

У психології та психіатрії одним із способів діагностики психічних захворювань і девіацій є спостереження за мовленнєвою поведінкою людини, оскільки порушення психіки обов'язково виявляють себе у манері мовлення людини. На сьогодні виділено цілу низку психічних патологій, що виявляються в таких типах особистості:

- шизоїд, для якого характерним є розпушення асоціацій, нестандартні рішення, надмірна креативність, оригінальні метафори і порівняння; серед таких людей багато геніїв, першовідкривачів і новаторів;
- маніяк, який вирізняється дуже багатим словниковим запасом, зв'язним «запальним» мовленням, прекрасним володінням риторичними прийомами, даром переконання; серед таких людей багато політиків і взагалі публічних особистостей;
- епілептоїд (параноїд) зазвичай є доволі жорстокою людиною, яка приховує свою жорстокість за зовнішньою «приторною» ввічливістю; у мовленні таких особистостей переважають слова зі зменшувально-ласкавими суфіксами.

Але психологи зазначають, що подібні порушення не є однозначно симптомами серйозних психічних відхилень, часто вони свідчать лише про потенційну схильність особи до такого порушення (за В. І. Карасиком).

На формування мовної особистості у процесі соціалізації справляють чималий вплив етнічно-культурні фактори: національні традиції та звичаї, норми поведінки, стереотипи, що обов'язково позначаються як на мовленнєвій практиці особистості, так і на її психологічних рисах. Мова опосередковано формує національний характер кожного представника конкретної лінгвокультурної спільноти.

Отже, мовна особистість є складним, багатошаровим соціальним явищем, якому тим не менш властиві індивідуальні риси. Критерієм приналежності мовної особистості до певної лінгвокультурної спільноти є достатній рівень володіння нею національною мовою на всіх її структурних рівнях, а також набуття особистістю ціннісних орієнтацій, що притаманні всім членам цієї спільноти.

2. Лінгвокультурний типаж як утілення національних особливостей менталітету. Поняття лінгвокультурного типажу є основним по-

няттям лінгвоперсонології – галузі знань, що становить складову частину лінгво-концептології. Активною розробкою теорії лінгвоперсонології займаються наукові школи під проводом В. Карасика та Й. Стерніна, а основоположником цієї науки справедливо вважають Ю. М. Караулова. Об'єктом дослідження вчених-лінгвоперсонологів є мовна особистість.

Основними принципами цієї галузі знань є такі:

- носієм мови є індивідуум, у його свідомості зберігається інформація, закодована в мовних одиницях та правилах їхнього вжитку;

- інформація в індивідуальній свідомості завжди пов'язана із емоційно-оцінною актуалізацією;

- інформація в індивідуальній свідомості стає релевантною для інших індивідуумів завдяки інтегративній функції мови, що уможливило взаєморозуміння у процесі спілкування внаслідок тотожності мовних форм і спільності змісту того досвіду, що закріплений у семантиці мовних одиниць і типових умовах їхнього використання;

- носій мови – мовна особистість – становить складне утворення, що постійно змінюється, і в якому співіснують різні соціально-ситуативні ролі, модули поведінки, рівні комунікативної компетенції, а також суто індивідуальні особливості [Карасик, Дмитриєва 2005: 5].

Оскільки лінгвоперсонологія становить собою інтегральну галузь знань, то для розробки її теоретичного підґрунтя було використано лінгвістичні, літературознавчі, психологічні, соціологічні та культурологічні дані. Зокрема, класифікація особистостей у межах лінгвоперсонології здійснюється за такими параметрами:

- лінгвістичні (ставлення особистості до мови);

- літературознавчі (особистість як художній образ);

- психологічні (протиставлення особистості в період її становлення і особистості як даності);

- соціологічні (виокремлення певних соціальних типів за гендерною, віковою, освітньою, професійною та іншими ознаками);

- культурологічні (виділення особистісних типів, що справили суттєвий вплив на поведінку представників відповідної культури) [Карасик, Дмитриєва 2005: 5–6].

Лінгвокультурний типаж В. І. Карасик визначає як типізовану особистість – таку, поведінка, зовнішні риси та комунікативний стиль якої є типовими для представників цієї етнічної спільноти. В. І. Карасик визначає лінгвокультурний типаж як впізнаваний образ представника певної культури, який у сукуп-

ності з іншими і формує культуру того чи іншого суспільства [Карасик, Дмитриєва 2005: 6].

В. І. Карасик називає лінгвокультурний типаж різновидом концепту. В цьому з ним погоджується М. В. Піменова, яка розуміє лінгвокультурний типаж як соціокультурний концепт, узагальнений образ людини, поведінка і стиль життя якої є візитівкою країни. Лінгвокультурні типажі зазвичай мають етнокультурну значущість, виражають цінності всієї спільноти, підкреслюючи національно-культурну своєрідність етносу (*американський ковбой, англійський аристократ*), або соціокультурну значущість, якщо вони характеризують особливу соціальну групу, що протиставляється всьому суспільству (*футбольний фанат, комп'ютерний хакер*) [Піменова 2013: 16–17].

На сьогодні вітчизняними та зарубіжними вченими досліджено кілька десятків лінгвокультурних та соціокультурних типажів, серед яких *французький буржуа, англійський дивак, денді, американський супермен, англійський пірат, китайський лікар, шкільна вчителька* тощо.

Характерними властивостями і підґрунтям для моделювання лінгвокультурного типажу, за В. І. Карасиком, є такі:

- 1) лінгвокультурний типаж становить впізнаваний узагальнений тип особистості;
- 2) типаж є різновидом концепту – складного ментального утворення, у складі якого можна виділити поняттєві, образні та ціннісні ознаки;
- 3) лінгвокультурний типаж має ім'я, що слугує основним способом апелювання до відповідного типажу;
- 4) виділяються різновиди лінгвокультурних типажів: типажі реальні та фікціональні, етнокультурні та соціокультурні, сучасні та історичні.

Основними типами лінгвокультурних типажів російський мовознавець вважає реальні (сучасні та історичні) та фікціональні, а також соціокультурні та лінгвокультурні [Карасик 2010: 222–223].

Базові ознаки лінгвокультурного типажу виокремлює О. А. Дмитрієва. Дослідниця називає серед них такі:

- асоціативність;
- рекуррентність (частотність його мовних репрезентацій у мовленні);
- хрестоматійність (історична складова образу в поєднанні з широкою його впізнаваністю);
- широка впізнаваність;
- знаковість (символічність);
- яскравість;
- типовість;

• прецедентність (значущість у пізнавальному та емоційному планах) (за [Непомнящих 2013]).

За О. А. Дмитрієвою, структура лінгвокультурного типажу містить такі компоненти:

• «паспорт лінгвокультурного типажу» (зовнішній образ, одяг, вік, гендерна ознака, місце проживання, походження, сфера діяльності, дозвілля, сімейний стан, оточення, мовленнєві особливості);

- соціокультурна довідка;
- дефініційні характеристики;
- ціннісні характеристики [Дмитрієва 2007: 7].

Лінгвокультурний типаж за набором основних ознак співвідноситься із поняттям ролі, стереотипу амплуа, іміджу, персонажу та мовленнєвого портрету.

Роль – це стійкий шаблон поведінки, до якого входять дії, думки та почуття людини. Це загальна схема поведінки, основа змісту вчинків типажу, але останній відрізняється від неї ще й наявністю впізнаваних особистісно значущих індивідуальних рис поведінки людини.

Стереотип розуміють як сукупність стійких спрощених узагальнень про групу індивідуумів, що дають можливість їх категоризувати і сприймати шаблоном. Лінгвокультурний типаж також становить собою узагальнення, але на відміну від стереотипу він прив'язаний до реально існуючої або існувавшої особистості (або до фікціональної особистості як до концепту).

Амплуа є театральним терміном, який тлумачать як спеціалізацію актора на виконанні ролей, схожих за своїм типом. Поняття амплуа та лінгвокультурного типажу схожі за ознакою типізованості стосовно до образів людей, але вони відрізняються за ознакою свідомого емоційно забарвлення (амплуа марковане, типаж нейтальний).

Персонаж – це дійова особа художнього твору, зазвичай другорядна. Лінгвокультурний типаж може конкретизуватися як персонаж художнього твору, але разом із тим типаж становить узагальнення реально існуючих історичних осіб або вигаданих персонажів.

Термін «імідж» використовується на сьогодні доволі широко, але визначають його як знаковий заміник складного та поглибленого портрета людини, що відбиває її основні риси, або ті риси, які треба на нас спроектувати. Точкою перетину лінгвокультурного типажу та іміджу є система цінностей. Але перший відрізняється від останнього відносною об'єктивністю та багато вимірністю (імідж формується свідомо, а типаж виникає стихійно).

Мовленнєвий портрет людини визначається як систематичний опис особливостей комунікативної поведінки людини. Лінгвокультурний типаж вияв-

ляється через комунікативну поведінку, важливим компонентом якої є вербальний ряд. У цьому розумінні портретування типажу становить продуктивний дослідницький прийом [Карасик, Дмитриева 2005: 19–24].

Отже, теорія лінгвокультурних типажів розвинулася в межах лінгвокультурології як продовження теорії мовної особистості. Лінгвокультурний типаж становить собою концепт, що набув ознак типовості, рекуррентності, прецедентності та ін. у мовленні. Основними різновидами лінгвокультурних типажів, за В. І. Карасиком, є реальні / фікціональні та соціокультурні / лінгвокультурні. Дослідження національних лінгвокультурних типажів є необхідним для побудови коректної етноспецифічної мовної картини світу.

Використана література:

1. Андрейчук Н. І. Семіотика лінгвокультурного простору Англії кінця XV – початку XVII століття: монографія / Н. І. Андрейчук. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. – 277 с.

2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.

3. Воробьев В. В. Лингвокультурология: теория и методы / В. В. Воробьев. – М.: Изд-во РУДН, 1997. – 331 с.

4. Дмитриева О. А. Лингвокультурные типы России и Франции XIX века: автореф. дисс. ... д-ра филол. наук: спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Ольга Александровна Дмитриева; Волгоградский госуд. пед. ун-т. – Волгоград, 2007. – 48 с.

5. Карасик В. И. Антропологическая лингвистика: статус научного направления [Электрон. ресурс] / В. И. Карасик. – Режим доступа: <http://tube.sfu-kras.ru/video/659>.

5. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: Издательство ЛКИ, 2010. – 264 с.

6. Карасик В. И. Лингвокультурный типаж: к определению понятия / В. И. Карасик, О. А. Дмитриева // Аксиологическая лингвистика: Лингвокультурные типы: сб. науч. тр. – Волгоград: Парадигма, 2005. – С. 5–25.

7. Карасик В. И. Языковая кристаллизация смысла / В. И. Карасик. – Волгоград: Парадигма, 2010. – 428 с.

8. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: Издательство ЛКИ, 2010. – 264 с.

9. Касевич В. Б. Язык и культура [Электрон. ресурс] / В. Б. Касевич. – Режим доступа: <http://files.zipsites.ru/books/audio/Education/Lingvistika/spr0000040.pdf>.

10. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія / В. І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – 327 с.

11. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лінгвокультурологія. Курс лекцій / В. В. Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.

12. Маслова В. А. Лінгвокультурологія / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.

13. Непомнящих Н. М. Определение лінгвокультурного типажа [Электрон. ресурс] / Н. М. Непомнящих // Филологія, искусствознание и культурологія: актуальные вопросы и тенденции развития: материалы международной заочной научно-практической конференции (13 мая 2013 г.). – Режим доступа: <http://sibac.info/index.php/2009-07-01-10-21-16/7918-2013-05-22-11-18-45>.

14. Пименова М. В. Развитие теории лінгвокультурных типажей (русский фольклорный концепт «царевна») / М. В. Пименова // Человек. Язык. Культура: сб. науч. ст., посв. 60-летию юбилею проф. В. И. Карасика: в 2-х ч. – Киев: Издательский дом Д. Бураго, 2013. – Часть 1. – С. 16–25.

15. Энциклопедия эпистемологии и философии науки [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: http://epistemology_of_science.academic.ru/543/%D0%BE%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%B7_%D0%B8_%D1%84%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%B7.

Змістовий модуль 4

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЙНИЙ АНАЛІЗ МОВНИХ СУТНОСТЕЙ

Тема 1. Фразеологія та мовні фігури в системі лінгвокультурних засобів

План

1. Фразеологія в лінгвокультурологічному вимірі
2. Мовні фігури як особливий шар системи лінгвокультурних засобів: метафори, порівняння, епітети як лінгвокультурні явища

Література

а) основна:

1. Галинська О. М. Фразеологізми як знаки культурної інформації / О. М. Галинська // Проблеми зіставної семантики: зб. наук. ст. – К.: КНЛУ. – Вип. 10. – С. 72–77.
2. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія / В. І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – С. 72–82, 98–124.
3. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – С. 82–95.
4. Назаренко О. В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Олена Володимирівна Назаренко; Дніпропетровський національний ун-т. – Дніпропетровськ, 2001. – 18 с.

б) додаткова:

1. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
2. Прадід Ю. Ф. Національно-культурні особливості українських і російських фразеологічних одиниць [Електрон. ресурс] / Ю. Ф. Прадід. – Режим доступу: http://elib.crimea.edu/index.php?option=com_content&task=view&id=43.
3. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти: монографія / Л. В. Савченко. – Сімферополь: Доля, 2013. – С. 74–93.
4. Фразеологічний словник української мови он-лайн [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://svitslova.com/idioms-dictionary.html>.

Вступ

Фразеологічний фонд мови є одним із основних предметів вивчення в лінгвокультурології, оскільки у фразеологічних одиницях «законсервовано» культурну інформацію – уявлення народу, міфи, ритуали, стереотипи, звичаї тощо, що складають основу національного менталітету і світобачення. Як відомо, саме на лексичному та фразеологічному рівнях мовної системи найяскравіше виявляється культурна специфіка і національний колорит мови, тому значна частина фразеологічних одиниць може бути витлумачена не тільки як явище мовне, але й як явище культурне.

Система фразеологізмів становить значущу частину мовної картини світу – картину світу фразеологічну, яку вербально представляють конкретні фразеологічні одиниці. Вони відбивають у своїй семантиці важливі етапи розвитку національної культури, зберігають і транслиують у поколіннях культурні традиції, стереотипи, архетипи і ритуали.

1. Фразеологія в лінгвокультурологічному вимірі. Є. Верещагін та В. Костомаров визначають поняття фразеологізму в такий спосіб: фразеологізм – це самостійна номінативна (безпосередньо співвіднесена з позамовною дійсністю) мовна (масово відтворювана) одиниця, що має синтаксично членовану форму (= словосполучення) і виконує цілісну синтаксичну функцію (= члену речення) [Верещагін, Костомаров 2005: 176].

В. А. Маслова зазначає, що фразеологічні одиниці завжди звернені на суб'єкта, тобто виникають вони не стільки для того, щоб описувати світ, скільки для того, щоб його інтерпретувати, оцінювати і виражати до нього суб'єктивне ставлення [Маслова 2001: 82].

Ідіоми доволі часто утворюються навколо певного культурного компонента – назви реалії з виразним національним забарвленням: найменування звичних побутових предметів, різного роду етнографізмів, історизмів, діалектних утворень, слів-символів, оцінних назв тощо. Увесь цей набір колоритних у культурному плані номінацій по-різному взаємодіє з іншими компонентами, незмінно викликаючи ефект етнічності [Кононенко 2008: 76]. Наприклад, *ковінька на руку* – до речі, якраз цього і треба; *надавати книшиів* – покарати, побити когось; *правити теревені* – вести пусті розмови.

Проте фразеологічний фонд кожної мови може містити як **національно-специфічні** компоненти, так і компоненти, що є **універсальними**, тобто спільними для декількох мов одночасно.

Національно специфічними є ті фразеологічні одиниці, які віддзеркалюють у своїй внутрішній формі характерні особливості культури і побуту, тваринного і рослинного світу, народні звичаї, символіку (*треті півні співають* –

друга половина ночі, перед світанком; у *Бога теля з'їсти* – провинитися в чомусь, бути гіршим за інших; у *гречку скакати* – мати позашлюбні любовні зв'язки, зраджувати; *збирати мед з кропиви* – мати зиск, вигоду там, де інші й сподіватися на це не можуть).

Ю. Ф. Прадід зауважує, що етнічна культурна конотація таких фразеологізмів майже дорівнює всьому їхньому значенню, бо позначувані ними реалії є унікальними, глибоко національними, тобто не властивими іншій культурі. Подібні одиниці можуть репрезентувати найрізноманітніші сфери буття українського народу: історію (*як чумак по сіль* – дуже довго); особливості народних звичаїв і обрядів (*давати печеного гарбуза* – відмовляти комусь у сватанні, залицянні); своєрідність рослинного світу (*вискочити як Пилип (Кузьма) з конопель* – недоречно або невчасно сказати щось, *переганяти на гречку* – виражати своє незадоволення, лаяти когось, *як чорт до сухої верби* – дуже сильно).

Серед власне українських фразеологічних одиниць зустрічаються і такі, в яких у компонентному складі наявні архаїзми чи діалектизми: *перепастися на смик* – дуже виснажитися, схуднути. Очевидно, слово *смик*, наявне в компонентному складі фразеологізму, діалектного походження і вжито в значенні *сухар*.

Власне українськими є також сталі вирази, у складі яких наявний компонент-географічна назва. Дуже високу на зріст людину в Україні називають *верстою келебердянською* (від назви містечка Келеберда на Полтавщині), *верстою чугуївською* (від назви міста Чугуїв на Харківщині), *верстою пирятинською* (від назви міста Пирятин на Полтавщині) [Прадід].

До універсальних сталих виразів зазвичай відносять такі, що відбивають загальнолюдський когнітивний простір: *дерти носа – задирати нос* – *to look up a nose at somebody*; *взяти бика за роги* – *взяць быка за рога* – *take the bull by the horn*; *грати з вогнем* – *играти с огнем* – *to play with fire*; *купувати kota у мішку* – *купить kota в мешке* – *buy a pig in a poke*; *нести свій хрест* – *нести свій крест* – *bear one's cross*.

В. А. Маслова розкриває механізм утворення фразеологізмів. Дослідниця вважає, що спочатку в світі виникає якась прототипна ситуація, тобто ситуація, що відповідає буквальному значенню фразеологізму. За нею закріплюється зміст, який потім переосмислюється, тобто формується образ фразеологічної одиниці на основі первинних значень слів у прототипній ситуації. Саме ці первинні слова залишають в образі свій слід. Так виникає **внутрішня форма** (ВФ), в якій і міститься основна інформація, пов'язана з культурою. Культурну інформацію можна отримати з ВФ фразеологізму, бо в ній наявні «сліди» культури – міфи, архетипи, звичаї та традиції, відображені історичні події та елементи матеріальної культури. Фразеологізми, що відображають типові

ситуації і уявлення, починають виконувати роль символів, еталонів, стереотипів культури (*р'яст топтати* – жити, ходити по землі) [Маслова 2001: 85].

Отже, внутрішня форма фразеологізму – це його приховане походження, образна основа. У внутрішній формі більшості фразеологізмів містяться такі смисли, які надають їм культурно-національний колорит.

О. В. Назаренко справедливо зазначає, що внутрішня форма значної частини українських фразеологізмів походить із селянського середовища. Сільське господарство було основним заняттям населення степової України, у результаті чого в літературній мові збереглося багато традиційної сільськогосподарської термінології, яка у переважній більшості утворилася на власній національній основі: *мілко (неглибоко) орати* – поверхово ставитися до виконання, розуміння чого-небудь; *орати носом* – 1) журитися, сумувати; 2) падати обличчям куди-небудь, в що-небудь; *як заорав* – міцно забув; *той (хто) у дуг, [а] той (хто) у плуг* – безладно, вроздріб (про незлагоджені, неузгоджені дії); *захекався (задихався) як віл у борозні* – дуже втопився.

Назви традиційних страв також можна назвати однією з етнокультурних реалій, а у складі українських фразеологізмів виявляється їхня національна своєрідність та особливості народних асоціацій: *причепився, як голодний до борщу* – активно взявся до якоїсь справи; *вхопив як шилом борщу налив* – нічого не отримав, зазнав невдачі; *вигадати таке, що і в борщ не кришать* – плести нісенітницю, дурниці; *диба мов муха по сметані* – ледве пересувається; *як вареник у маслі (у сметані)*; *живе (купається) як пампук у маслі*; *як мед пити* – жити у достатках, розкошах; *як меду полизати* – щось дуже принадне, бажане.

Фразеологізми, до складу яких входять антропоніми, становлять особливо колоритний шар кожної національної фразеологічної системи: *кожен Івась має свій лас*; *бідному Савці нема долі ні на печі, ні на лавці (на печі печуть, а на лавці січуть)*; *товктися, як Марко по пеклу*; *як Мартин до мила*; *як Хима з Єрусалима*; *який Сава, така його слава*. Характерною особливістю антропонімів як компонентів фразеологізмів є їхня здатність узагальнювати певні характеристики. Коли власні імена типізувалися під впливом фольклорних творів, виникли фразеологізми, де антропоніми набули емоційно-оцінного характеру і почали виступати як загальні назви [Назаренко 2001: 2–16].

Є. Верещагін та В. Костомаров відзначають двоплановість семантики фразеологізму. На погляд дослідників, є група сталих словосполучень, які зараз, в наші дні, можуть розумітися як в прямому сенсі, так й ідіоматично: *мір'яти на свій аршин*, *пальцем тикати на когось*, *горобцям дулі крутити*, *закручувати гайки*, *зігнути в дугу*, *ставати на диби* тощо. Така двоплановість деяких фразеологічних словосполучень називається **синхронною** (сучасною, актуальною).

Однак ще більша група фразеологізмів володіє двоплановістю семантики лише з **діахронного** погляду (тобто в історико-часовій перспективі). Це означає, що прямий зміст словосполучення, який лежить в основі фразеологізму, рядовий носій мови (не лінгвіст за професією або за інтересами) вже не сприймає і використовує лише ідіоматичне значення.

Таке відбувається з двох причин. Іноді слова (або їхні форми) у складі фразеологізму застарівають, виходять з ужитку. Але найчастіше забувається явище (звичай, прикмета, ремесло, побут), яке лягло в основу колись вільного словосполучення. Наприклад, *дугеля з їсти, тягтися в обозі*. Отже, слід розрізняти сам фразеологізм і генетичний його прототип – вільне словосполучення з прямим значенням. Це розрізнення є важливим для підходу до фразеології як до джерела національно-культурної інформації. Якщо прототип фразеологізму ще сприймається з синхронної точки зору, то його семантика присутня в актуальній свідомості мовців поряд і одночасно з ідіоматичним смислом [Верещагин, Костомаров 2005: 177].

В. І. Кононенко акцентує увагу на таких особливостях української фразеології: чимало народних усталених зворотів і приповідок вирізняються внутрішньою ритмічністю, часом підкріпленою римою, своєрідною організацією, що сприяє їхньому запам'ятовуванню, фіксації у свідомості як чогось відшліфованого, звичного (*обоє рябоє, тишком-нишком, тям-лям, тинди-ринди, тим-то й ба, з маком і з таким* тощо).

Відбиває характер національно-культурного світосприйняття і ще одна специфічна риса української фразеології – її підкреслена гумористичність, іронічний тон, а часом і відкритий неприхований сміх з людських вад, безглузвих ситуацій та дій. Показові фразеологізми, що містять як стрижневий компонент «порожні» слова, які поза зворотом не мають реального смислу: *облизня вхопити, витрішки продавати, байдики бити, жданіками годувати* тощо [Кононенко 2008: 79].

2. Мовні фігури як особливий шар системи лінгвокультурних засобів: метафори, порівняння, епітети як лінгвокультурні явища. В. І. Кононенко визначає образність як відтворення в словах або інших знаках конкретного наочно-чуттєвого уявлення або асоціації, що лягли в основу їхнього творчого переосмислення. Звідси образ – цілісне уявлення про предмет чи явище. Зазвичай метою вживання образних засобів і мовних фігур є вираження емоційного ставлення до об'єкта, його суб'єктивна оцінка, прихована або явна характеристика.

Яскраві образні уявлення, що реалізуються мовними засобами, спочатку мають індивідуальний характер і виникають у свідомості окремої особистості.

Але з часом образні уявлення можуть стати узуальними, усебічно прийнятими, якщо вони свідомо чи не свідомо прийняті носіями даної мови й одержали визнання, стали фактом загального вживання, фактом культури. Водночас виникає загроза втрати словесної образності внаслідок її частотного використання, зменшення, а то й зникнення її виражальних можливостей [Кононенко 2008: 98–100]. Таке явище співвідноситься із феноменом «стертих» метафор, про які мова піде нижче.

До образних засобів в українській поетичній мові належать ритмізоване мовлення (у прозі), звуковий символізм, складні синтаксичні конструкції (періоди), емоційно-експресивна лексика (вигуки), омонімія, оказіоналізми тощо.

Мовними фігурами прийнято називати мовно-стилістичний зворот, що полягає в особливій стилістичній організації висловлення для досягнення відповідного виражально-зображального ефекту. Разом із тропами мовні фігури становлять основу стилістично-виражальних засобів мови. Нерідко під ними розуміють будь-які виражально-стилістичні засоби мови, в т. ч. і тропи.

Оскільки процес утворення мовних фігур пов'язаний із когнітивними процесами, то такі фігури можна цілком вважати одиницями, що становлять предмет інтересу лінгвокультурологів. Саме в одиницях цього типу найчастіше відбито мовну картину світу і відповідно типові уявлення представників національно-лінгвокультурної спільноти.

Метафора. Метафоризація – це процес перенесення значення однієї мовної одиниці або категорії на іншу на ґрунті схожості між ними у свідомості носія мови (*рука долі, чорна душа, хвіст комети*). В утворенні метафор діють принципи аналогії та асоціацій, а в основі метафори лежить усвідомлене порівняння одного предмета з іншим.

В. А. Маслова називає метафори універсаліями свідомості. На погляд дослідниці, народження метафори пов'язане з концептуальною системою носіїв мови, з їхніми стандартними уявленнями про світ, з системою оцінок, які існують у світі самі по собі і лише вербалізуються в мові [Маслова 2001: 89–90].

Здатність мовної метафори виражати світобачення і, відповідно, її культурна маркованість ґрунтуються на зв'язку її образної підстави з категоріями культури – символами, стереотипами, еталонами, міфологемами і прототипними ситуаціями [Опарина].

Механізм утворення метафори визначається В. А. Масловою в такий спосіб: з різних логічних класів беруться два різних предмети, які ототожнюються на основі спільних ознак і властивостей [Маслова 2001: 90]. Водночас М. В. Жуйкова наголошує на універсальності механізму метафоризації як лексичних одиниць, так і фразеологізмів. І в тому, й у іншому випадку дослідниця звертає увагу на процедуру когнітивної обробки вже існуючих образів і набуття ними

нового сенсу. Відмінність метафоризації від ідіомотворення М. В. Жуйкова вбачає лише в тому, що в другому випадку «відбувається не переосмислення прямих значень слів, які входять у словосполучення, а ментальна процедура на рівні концептуальних структур – пошуки та встановлення подібності між образами двох ситуацій» [Жуйкова 2007: 28].

В. А. Маслова зазначає, що метафора є знаряддям мислення та пізнання світу, вона відбиває фундаментальні культурні цінності, оскільки ґрунтується на культурно-національному світобаченні. Вона може накладатися на мовні фігури інших типів, ускладнюючи їх і підсилюючи ефект, ними створований. Частіше вона накладається на порівняння [Маслова 2001: 94].

Через часте вживання деякі метафори можуть утратити свою вмотивованість і вже не усвідомлюватися як образний засіб. Однак і ці «стерті» метафори також відтворюють мовну картину світу як фіксовану, таку, що ввійшла у свідомість народу – носія мови. У таких метафорах відбивається спосіб мислення, особливості національної ментальності, світорозуміння (*ніжка столу, рукав для запікання, пакет документів, час летить, роки йдуть, сходить сонце, вушко голки* тощо) [Кононенко 2008: 112].

NB! Іноді лінгвокультурні відмінності можуть частково виявлятися в межах однієї лінгвокультурної спільноти. Наприклад, у східних регіонах України поширеною є метафора *йде дощ /сніг*, у той час як у західних регіонах ця метафора має форму *дощ / сніг падає*.

Порівняння. В. І. Кононенко визначає порівняння як фігуру мови, що полягає у поясненні одного предмета через інший, подібний до нього, за допомогою компаративної зв'язки або предиката (*завзятий як панське щеня, гарний ніби святий, густий як масло, чорною плямою лягла тінь*). Своєю рухливою синтаксичною структурою, розширенням часового та просторового аспектів (минуле та майбутнє) порівняння різниться від метафори, де неприпустимі обставини часу та місця, – лаконічної образної формули, що посідає місце предиката у реченні.

Порівняння побудоване на асоціації, за принципом суміжності: називається предмет чи явище, а паралельно із ним постають інші назви у чомусь схожих предметів і явищ, які не лише доповнюють значення відправного поняття, а й надають йому додаткової характеристики, показують його властивості в тому аспекті, який викликає художній ефект.

Засоби створення порівняння різноманітні: вони реалізуються у побудовах із численними службовими словами (*як, мов, немов, наче, неначе, начебто, подібно до* тощо); оформлюються як прислівники (*ластиться по-собачому, стрибати по-заячи*), як орудний порівняння (*ластиться собакою, стрибати зайцем*) [Кононенко 2008: 116–119].

Епітет. На думку В. І. Кононенка, епітет як мовна фігура містить образну характеристику ознак, осіб, предметів і явищ (*буйний вітер, широкий степ, синє море, веселокрилі бджоли, чисте поле, сивенький голуб, срібно-сірий сніг*). Його виражально-зображальні потенції невичерпні; поєднуючись із метафорами, епітети створюють цілісні картини образного світу, формують національно орієнтовані оцінки й визначення. Призначення таких утворень – забезпечити «поетичність», «піднесеність» тону, а також створити враження свіжості, неповторності авторського голосу [Кононенко 2008: 121–124].

Фразеологічний фонд і мовні фігури національної мови витворюють унікальну національно-мовну картину світу, в якій збережено віковий досвід лінгвокультурної спільноти, світобачення і світорозуміння декількох поколінь.

Використана література:

1. Верещагин Е. М. Язык и культура. Три лингвострановедческие концепции: лексического фона, рече-поведенческих тактик и сапиентемы / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М.: «Индрик», 2005. – 1040 с.

2. Галинська О. М. Фразеологізми як знаки культурної інформації / О. М. Галинська // Проблеми зіставної семантики: зб. наук. ст. – К.: КНЛУ. – Вип. 10. – С. 72–77.

3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.

4. Жуйкова М. В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов / М. В. Жуйкова. – Луцьк: РВВ «Вежа», 2007. – 416 с.

5. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія / В. І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – 327 с.

6. Левченко О. Українсько-російсько-білорусько-болгарсько-польський словник порівнянь / О. Левченко. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. – 748 с.

7. Маслова В. А. Лінгвокультурологія / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.

8. Назаренко О. В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Олена Володимирівна Назаренко; Дніпропетровський національний ун-т. – Дніпропетровськ, 2001. – 18 с.

9. Опарина Е. О. Лінгвокультурологія: методологічні основи та базові поняття [Електронний ресурс] / Е. О. Опарина. – Режим доступу: http://www.classes.ru/grammar/140.Oparina/source/worddocuments/_3.htm.

10. Прадід Ю. Ф. Національно-культурні особливості українських і російських фразеологічних одиниць [Електрон. ресурс] / Ю. Ф. Прадід – Режим доступу: http://elib.crimea.edu/index.php?option=com_content&task=view&id=43.

11. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти: монографія / Л. В. Савченко. – Сімферополь: Доля, 2013. – 600 с.

12. Фразеологічний словник української мови он-лайн [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://svitslova.com/idioms-dictionary.html>.

Тема 2. Лінгвокультуреми, символи та архетипи в національній культурі

План

1. Поняття лінгвокультуреми, її диференційні ознаки та класифікаційні параметри
2. Поняття символу в лінгвокультурології
3. Архетип у національній культурі

Література

а) основна:

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка / Н. Ф. Алефиренко. – М.: Флинта, 2010. – С. 96–101, 186–193.
2. Воробьев В. В. Лингвокультурология: теория и методы / В. В. Воробьев. – М.: Изд-во РУДН, 1997. – С. 44–74, 122–135, 191–200.
3. Гатальська С. М. Філософія культури / С. М. Гатальська. – К.: Либідь, 2005. – С. 106–115, 194–236.
4. Шелестюк Е. В. О лингвистическом исследовании символа / Е. В. Шелестюк // Вопросы языкознания. – № 4. – М.: «Наука», 1997. – С. 125–143.

б) додаткова:

1. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
2. Словник символів культури України / за загальною редакцією В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка, В. В. Куйбіди. – 3-е видання. – Київ: Міленіум, 2005. – 352 с.

Вступ

У роботах різних дослідників основним предметом дослідження лінгвокультурології виступають одиниці різних типів. Серед них лінгвокультурний концепт (В. Маслова), лінгвокультурологічний концепт (В. Карасик), культурно маркована одиниця (Є. Верещагін, В. Костомаров), концепт національної культури (Н. Арутюнова, Ю. Степанов), мовний знак культури (В. Жайворонок) та лінгвокультурема (В. Воробйов).

Усі ці одиниці мають лексичне вираження, передають національний колорит лінгвокультурної спільноти і позначають усе те, що було і є характерним для культури, побуту, традицій кожного етносу впродовж різних історичних епох [Барилова 2011: 11]. Вони відбивають особливості національної поведінки, риси національного характеру і ментальності, а також можуть позначати певні історичні відомості.

1. Поняття лінгвокультуреми, її диференційні ознаки та класифікаційні параметри. Термін «лінгвокультурема» ввів до наукового обігу російський дослідник В. Воробйов для позначення комплексної міжрівневої одиниці, що становить діалектичну єдність лінгвістичного й екстралінгвістичного змісту. Лінгвокультурема є двоплановою одиницею: означником у ній виступає мовний знак, а позначуваним – фрагмент дійсності, реалія, предмет або ситуація, що стосуються культури (*книш, неділя, плахта, рута, бусел, дідух, вечірня* тощо).

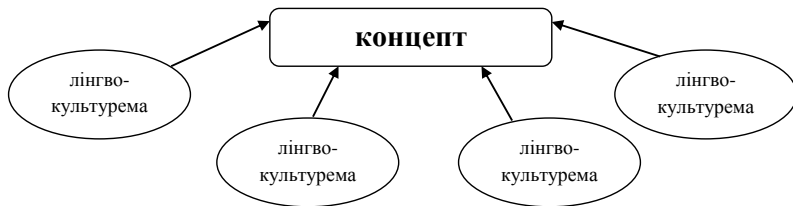
В. Воробйов визначає структуру лінгвокультуреми як трирівневу і виділяє в ній форму, значення з культурними конотаціями, а також семіотичні зв'язки між формою та значенням [Воробьев 2008: 44–45].

На думку дослідника, лінгвокультурема вбирає в себе, акумулює як власне мовне уявлення, так і тісно і нерозривно пов'язане з ним позамовне культурне середовище (ситуацію, реалію), – стійку мережу асоціацій, межі якої є рухомими. Водночас мовний знак як один із складників лінгвокультуреми (тобто її форма) виражає не тільки її «поверхнєве», власне мовне значення, а й глибинний зміст як факт культури. Культурний фон «омиває» власне мовний знак у складі лінгвокультуреми як діалектичної єдності мовного і позамовного змісту [Воробьев 2008: 48–50].

Наприклад, українська лінгвокультурема *лелека* позначає великого перелітного птаха із довгим прямим дзьобом та довгими ногами, а також є символом добра, родинного затишку і набожності. Здавня вважалося, що цей птах приносить щастя тій родині, у садибі якої він оселяється (*де лелека водиться, там щастя родиться*). Згідно з повір'ями, лелеку та його гніздо не можна було кривдити, оскільки такі дії могли призвести до посухи, зatoryного дощу або ж до пожежі [Жайворонок 2006: 331–332].

Культурні конотації притаманні й лексемі *скриня*, що позначає не лише великий ящик із кришкою для зберігання одягу, коштовних, пам'ятних предметів і сімейних реліквій, а й також є ознакою достатку (*як повна скриня, то й мила господня*). Скриня була місцем для посагу і атрибутом весільного обряду, коли весільний поїзд віз придане молодої дружини в дім чоловіка [Жайвоноронок 2006: 548].

Ми дотримуватимемося поглядів Н. Медвідь на лінгвокультурему. Дослідниця визначає останню як мовну одиницю, яка вербалізує загальнолюдську та національну інформацію про культурні цінності, реалії, тощо. Дослідниця протиставляє поняття лінгвокультуреми та лінгвокультурного концепту як часткового і загального і зазначає, що один концепт може реалізовуватися засобами різних лінгвокультурем, тобто лінгвокультурема вербалізує концепт [Медвідь 2009: 9]. Отже, лінгвокультурема є складовою частиною концепту.

До спільних рис цих двох понять Н. Медвідь зараховує спосіб вираження (обидві одиниці можуть бути виражені словом, фразеологізмом, реченням або текстом), а також план змісту (лінгвокультуреми і лінгвокультурні концепти генерують національно-культурну інформацію).

Основні відмінності між цими двома поняттями полягають у різних локусах (концепт є одиницею ментальної свідомості, а лінгвокультурема – лінгвальним конструктом, одиницею свідомості мовної), а також у різних функціях (концепт відбиває концептуальні та перцептивні знання про культурні феномени, а лінгвокультурема об'єктивує, вербалізує фрагменти концептуальних знань, образи культурних реалій у мові) [Медвідь 2009: 9].

За І. Степановою, до диференційних ознак лінгвокультурем відносимо:

- безеквівалентність лексичної одиниці (*смолоскип, хляки*);
- вживання на позначення реалії, що пов'язана з певною культурою (*писанка, вечорниці*);
- лексико-семантичний спосіб номінації (*галка* – народна хороводна весняна гра, *журба* – жалобна чорно-біла хустка);
- входження до складу фразеологічної одиниці (*жданики, витрішки, байдики, цабе*) [Степанова 2004].

Основними функціями лінгвокультурум, за Н. Медвідь, є етнокультурологічна, аксіологічна, образна, сакральна-символічна, текстотворча, кумулятивна [Медвідь 2009: 13].

До властивостей лінгвокультурум за В. Воробйовим зараховуємо:

- наявність конотативних смислів у структурі;
- знакову природу;
- можливість актуалізуватися або не актуалізуватися у свідомості реципієнтів;
- активний ужиток доти, доки активно «живе» ідеологічний контекст, що їх породив [Воробьев 2008: 53].

Дослідник зазначає, що джерелами лінгвокультурум можуть бути:

1) народна поетична творчість, що є суттєвою частиною національної культури, важливим джерелом пізнання цивілізації та історії, відбитком суспільної свідомості нації;

2) пам'ятки історії та суспільної думки, а також історичні, філософські, соціологічні, літературознавчі, лінгвістичні та інші розвідки;

3) висловлення видатних діячів науки, мистецтва, у яких відбито найважливіші національні оцінки;

4) літературні твори як вторинні модельовані системи, у яких знайшла художнє відбиття національна особистість;

5) видатні особистості як модель національної особистості (Т. Шевченко, Леся Українка) [Воробьев 2008: 57].

На сьогодні не існує єдиної викінченої класифікації лінгвокультурум, оскільки навіть саме поняття «лінгвокультурема» тлумачиться у дещо різний спосіб різними дослідниками.

Однією з найбільш детальних класифікацій лінгвокультурум є класифікація В. Маслової, яка виділяє такі класи цих одиниць:

- безеквівалентна лексика;
- міфологізовані культурно-мовні одиниці;
- пареміологічний фонд;
- символи культури;
- стійкі образні порівняння;
- лінгвокультуреми зі сфери мовленнєвої поведінки та етикету;
- лінгвокультуреми зі сфери релігії;
- фразеологізми.

Вищий ступінь узагальнення притаманний класифікації Г. М. Алімжанової, яка поділяє лінгвокультуреми на:

➤ такі, що відбивають матеріально-фактологічну частину національного буття (найпомітніша група мовних одиниць); у таких одиницях культурний компонент значення посідає центральне місце у структурі значення, входить до його поняттєвого ядра;

➤ аксіологічні, що відбивають ідеальні уявлення народу про людину (зовнішність, характер, менталітет тощо);

➤ мовленнєво-поведінкові, тобто лінгвокультуреми, що вживаються на позначення національно-культурних особливостей мовленнєвої поведінки [Алимжанова 2010: 118–125].

2. Поняття символу та його лінгвокультурологічна інтерпретація. Символи становлять собою продукти людської свідомості та слугують засобами не лише дзеркального відбиття предмета, а й засобом заглиблення у його сутність. Ці одиниці є важливою складовою мовної картини світу, а деякі дослідники навіть розглядають їх як знакове втілення менталітету етносу.

За О. В. Шелестюк, **символ** – це знак, що передбачає використання свого первинного змісту в якості форми іншого, більш абстрактного і загального змісту; причому вторинне значення, що може виражати поняття, яке не має окремого мовного вираження, поєднується з первинним під спільним позначником [Шелестюк 1997: 125]. Наприклад, *блискавка* – це символ світла й освіти, духовного осяяння, одкровення; початку весни; емблема влади, швидкості; появи божества, знак суду і гніву Господнього на нечестивих; несподіваного одкровення, істини, що проникла через час і простір [Словник 2005].

О. В. Шелестюк зазначає, що символи є національно специфічними і колективними, оскільки створюються колективним досвідом. Вони належать до мови і мовлення одночасно, оскільки символічна «аура» присутня у вихідному значенні слова від самого початку і вона може актуалізувати одне або декілька символічних значень залежно від контексту. За О. Потєбнею, відношення між символом і вихідним словом можуть виявлятися у порівнянні, протиставленні та відношенні каузальності (причинності) [Шелестюк 1997: 140].

Національно-культурна специфіка символізації особливо яскраво виявляється під час порівняння символічних одиниць в різних мовах. Наприклад, для українців і росіян *слон* є символом незграбності (пор. рос. *слон в посудной лавке*), натомість для індійця ця тварина є втіленням граційності. Аналогічно українці традиційно асоціюють черепаха із повільністю, тоді як китайці «приписують» їй розпусність. Для тих же китайців вівця є символом краси, а для українців – це символ наївності і в деяких випадках нерозумності (приклади Й. Стерніна).

Феномен символізму ґрунтується на законі аналогії. Показовим є те, що носіями відповідних символічних значень виступають зазвичай назви речових, часто побутових реалій, що супроводжують людину щодня.

До основних властивостей символічних одиниць О. В. Шелестюк зараховує такі:

- знакова природа;
- образність (в основі символу лежить образ);
- архетиповість;
- мотивованість (зв'язок між позначником та позначуваним не є випадковим, конвенційним);
- рівноправність реалізованих значень (пряме значення рівноправне з абстрактним: абстрактна ідея закодована у конкретному змісті, щоб виразити абстрактне через конкретне, але й конкретне кодується абстрактним, щоб показати його ідеальний, абстрактний смисл);

- комплексність змісту;
- розмитість меж значення;
- іманентна багатозначність (або семантична множинність, що передбачає перетин абсолютно протилежних значень) [Шелестюк 1997: 126].

За Г. К. Бариловою, символічного значення здатні набувати:

- лексеми, що пов'язані з міфотворчою діяльністю, демонологічними уявленнями язичницьких часів;
- біблійні та євангельські поняття;
- назви на позначення явищ та предметів повсякденного життя, що відображають прикмети навколишнього середовища, побуту, культури, традиції;
- слова, пов'язані з народними уявленнями про добро і зло, гідність і підлість, пристойне і непристойне [Барилова 2011: 96].

М. Ф. Алефіренко розглядає символ у межах тріади образ – знак – символ: образ наочно презентує відповідний об'єкт дійсності у людських знаннях про неї; знак указує на сукупність образів, що визначають його інтерпретацію; символ дозволяє виявити області значень, які перебувають за межами актуалізованого у конкретній ситуації контексту. Відмінність символу від знаку полягає в тому, що знак є чистою вказівкою, а символ поєднує різні плани реальності в єдине ціле в тій чи тій культурі. Знаки вимагають розуміння, а символи – інтерпретації [Алефіренко 2010: 187–188].

Г. К. Барилова до ознак символу зараховує:

- ✓ філософську смислову наповненість;
- ✓ тісний зв'язок із міфом, вірою, поезією, наукою; але водночас символ не зводиться до них, а лише тяжіє до певного узагальнення;

✓ утворення в процесі перетворення внутрішнього на зовнішнє, або, навпаки, внаслідок вияскравлення відмінностей внутрішнього і зовнішнього;

✓ принципова відмінність за значенням від будь-якого тропу [Барилова 2011: 94].

На сьогодні символні одиниці класифікуються вченими за різними параметрами. Однією з найбільш загальних є класифікація символів **Еріха Фрома**, яка містить такі групи:

1) умовні – найширша група символів, які постійно використовуються в повсякденній мові, оскільки між представниками певної лінгвокультурної спільноти існує умовна згода називати певний предмет певним словом (*лукавий, грець – чорт*);

2) випадкові – пов'язані з суто суб'єктивним сприйняттям певного предмета та явища (*наприклад, певна пісня може нагадувати про пам'ятну подію або про людину*);

3) універсальні – такі, що мають внутрішній зв'язок із позначуванним явищем (*свиня – символ неохайності*) [Гатальська 2005: 217].

Г. К. Барилова за походженням слова-символи поділяє на:

- архетипні – вихідні, основоположні, що супроводжують людину споконвіку (*вогонь, вода*);

- біблійні, що мають християнські корені (*апостол, фарисей, храм, хрест, Гоморра*);

- космогонічні, пов'язані з давніми уявленнями наших предків (*сонце, зірки*);

- символи довкілля (*ліс, море, пустеля, болото*);

- символи-назви явищ природи (*хмара, вітер, буря, грім, сніг*);

- рослинні слова-символи (*мальва, ружа, тополя, смерека*);

- символи-назви істот (*ластівка, зозуля, сокіл, ведмідь, ягня*);

- символи-назви предметів навколишньої дійсності (*пори́г, намисто, золото, люлька*) [Барилова 2011: 99].

Символи українського ментального простору дослідниця розподіляє на такі групи:

- загальнонаціональні (*червона калина, рушник*);

- символи, уживані в обмеженому мовленнєвому середовищі, у певній соціальній чи професійній групі (*Шубін – домовик, що живе в шахті*);

- символи вузького вживання, індивідуально-авторські (*ніс – зарозумілість, кінь – трудар*) [Барилова 2011: 98].

3. Архетип у національній культурі. Здавна представники різних галузей науки займалися пошуком першоелементів, формул, схем, мотивів,

апріорних знань, універсальних надособистісних ідей. Архетип у психології став тим самим прообразом, початковим образом, первісною формою для наступних утворень. До наукового обігу термін було введено К. Г. Юнгом. Спочатку архетип вживався на позначення лише психологічного феномену і тільки пізніше він був сприйнятий лінгвістами й літературознавцями.

Архетип – це генетично фіксований давній образ або соціокультурна ідея, що є надбанням колективного несвідомого та лежить в основі творчості. Архетипи втілюються у вигляді символів у міфах та віруваннях, творах літератури та мистецтва. Це узагальнені, фундаментальні утворення, глибоко вкорінені у свідомості та поведінці людей, що формують константні моделі життя, його розуміння та пояснення. Це не тільки ідеальні моделі та схеми свідомості, а й структури реального буття культури [Шелестюк 1997: 135].

На погляд К. Г. Юнга, до основних рис архетипу належать мимовільність, неусвідомленість, автономність та генетична зумовленість. Він є подібним до інстинкту і стосується колективного несвідомого. Складниками архетипу, на думку вченого, є самість, тінь, персона, аніма – анімус (за [Гатальська 2005]).

Кожний архетип є чистою формою, і він може виявлятися в різних усвідомлених варіантах, але водночас не вичерпуватися ними. Наявність архетипного мотиву в творі мистецтва можна визначити за його високою інтенсивністю переживання та культурно-незалежною повторюваністю (пригадайте казки про злу мачуху і нещасну пасербицю у народних казках різних етносів) [Гатальська 2005: 221]. Отже, мачуха і пасербиця є архетипними образами.

М. Ф. Алефіренко зазначає, що культурні архетипи є важливими елементами культури, що формують константні моделі картини світу певного етносу. Вони становлять домінанти національної духовності, що виражають і закріплюють основоположні властивості певного народу як культурної цілісності.

Архетип співвідносний із символом. Архетип власне і є символом, але символом дуже давнім, загальнолюдським. Варто зазначити, що будь-який архетип є символом, але далеко не кожний символ є архетипом.

Основні відмінності між символами й архетипами М. Ф. Алефіренко визначає так:

1) символ характеризується жанровою і смисловою стійкістю; архетипу ж притаманна жанрова не закріпленість, загальновідомість (*зірка* – доля, *ягня* – жертва, *сонце* – божество тощо);

2) архетип позбавлений етномовної метафоричності, яка притаманна символу; архетипи входять до складу фразем у різних мовах і перекладаються іншими мовами, повністю зберігаючи свій смисл (*народитися в сорочці, провідна зірка* тощо);

3) символ може з часом змінювати своє значення, а архетип є стійким, він має «консервативну» семантику традиційних образів і мотивів, що передається від покоління до покоління (*світове дерево, гора, каміння, ріка* тощо) [Алефиренко 2010: 190].

Лінгвокультурема становить собою мовну одиницю, що вербалізує культурну інформацію. Визначення її основних властивостей дає змогу відокремити цю одиницю від концепту. Символ використовується для апеляції до певного предмета / явища через форму іншого предмета / явища. В основі процесу символізації завжди лежить закон аналогії. Архетип є давнім, генетично фіксованим образом, що має символічну природу.

Використана література:

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка / Н. Ф. Алефиренко. – М.: Флинта, 2010. – 288 с.
2. Алимжанова Г. М. Сопоставительная лингвокультурология: взаимодействие языка, культуры и человека / Г. М. Алимжанова. – Алматы, 2010. – 300 с.
3. Барилова Г. К. Українська етнолінгвістика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Г. К. Барилова, К. Д. Глуховцева. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 228 с.
4. Воробьев В. В. Лингвокультурология: теория и методы / В. В. Воробьев. – М.: Изд-во РУДН, 1997. – 331 с.
5. Гатальська С. М. Філософія культури / С. М. Гатальська. – К.: Либідь, 2005. – 328 с.
6. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
7. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія / В. І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – 327 с.
8. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
9. Медвідь Н. С. Лінгвокультуреми в українській соціально-психологічній прозі першої половини ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Наталя Сергіївна Медвідь; Національний пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2009. – 25 с.
10. Словник символів культури України / за загальною редакцією В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка, В. В. Куйбіди. – 3-е видання. – Київ: Міленіум, 2005. – 352 с.
11. Степанова И. И. Номинация мучных изделий в современном французском языке (Лингвокультурологический аспект): автореф. дис. ... канд. филол.

наук: 10.02.05. «Романские языки» / Ирина Ивановна Степанова; Российский гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена. – СПб., 2004. – 19 с.

12. Шелестюк Е. В. О лингвистическом исследовании символа // Вопросы языкознания. – № 4. – М.: «Наука», 1997. – С. 125–143.

Тема 3. Ментефакти, концепти та константи в аспекті лінгвокультурології

План

1. Поняття і класифікація ментефактів
2. Поняття та диференційні ознаки концептів
3. Поняття константи в лінгвокультурології

Література

а) основна:

1. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград.: Перемена, 2002. – С. 73–116.
2. Краснобаева-Чорна Ж. В. Сучасна концептологія: концепт *життя* в українській фраземіці / Ж. В. Краснобаева-Чорна. – Донецьк, 2009. – С. 9–62.
3. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лінгвокультурологія. Курс лекцій / В. В. Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – С. 28–42.
4. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – С. 40–78.

б) додаткова:

1. Алимжанова Г. М. Сопоставительная лінгвокультурологія: взаимодействие языка, культуры и человека / Г. М. Алимжанова. – Алматы, 2010. – С. 108–118.
2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
3. Словник символів культури України / за загальною редакцією В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренко, В. В. Куйбіди. – 3-е видання. – Київ: Міленіум, 2005. – 352 с.

Вступ

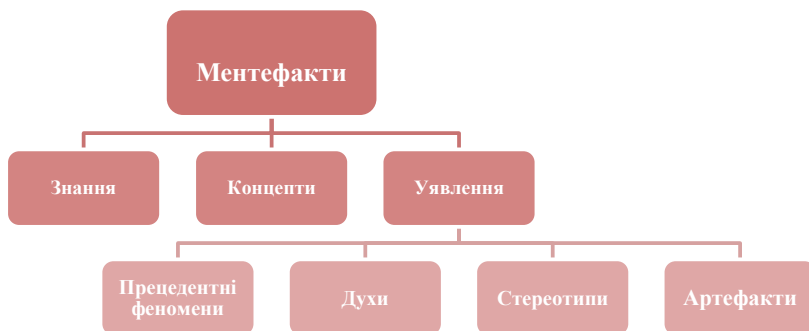
Вивчення пізнавальної діяльності людини, що відбувається за посередництвом мовних засобів, набуває все більшої популярності в останні 20 років. І це зумовлює досить ґрунтовну розробку теоретичного апарату когнітивної лінгвістики, центральним поняттям якої став концепт – один із найнеоднозначніших термінів у сучасному мовознавстві. На сьогодні виділяють близько 10 різноманітних потрактувань концепту, серед яких лінгвокогнітивний та лінгвокультурний підходи видаються нам найбільш прийнятними.

Лінгвокультурний концепт має чітко визначену структуру і набір диференційних ознак, що уможлиблює його виокремлення серед інших ментально-мовних одиниць.

1. Поняття і класифікація ментефактів. Ментефакти є специфічними ментальними утвореннями, що тлумачаться В. В. Красних як елементи змісту свідомості. Простіше кажучи, до ментефактів можна зарахувати усі ті одиниці, які мають ментальну природу і відбивають знання про навколишню дійсність.

За шкалою, крайніми точками якої є інформативність та образність, ментефакти можна розподілити на три групи: знання, концепти та уявлення, причому найбільш інформативними будуть знання, а найбільш образними – уявлення; концепти посідають проміжне місце в цій класифікації, оскільки містять й інформативну, й образну складові.

Нижче представлено систему ментефактів, з погляду В. В. Красних.

В. В. Красних визначає **знання** як інформаційні змістові одиниці, сукупності яких становлять певним чином структуровану систему. Такі одиниці можуть бути універсальними і національно-маркованими. До знань належать математичні, хімічні, фізичні тощо закони і правила, місце розташування географічних об'єктів, загальновідомі істини. Знання не піддаються подальшому розчленуванню.

Концепти – це ментефакти у вигляді найбільш загальної та абстрагованої «ідеї» предмета, когнітивно опрацьованої і представлені у свідомості як сукупність усіх своїх зв'язків. Таке потрактування є широким підходом до визначення поняття концепту.

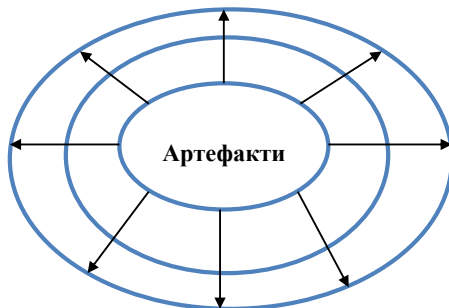
Уявлення – це колективні аксіоматичні одиниці (на відміну від знань, не вимагають жодних доказів), що зберігаються в розгорнутому вигляді. Вони є внутрішнім образом предмета, що виникає з чуттєвих вражень, які людина переживала раніше [Семенюк 2009: 130–132].

Уявлення містять власне уявлення та образи, а також пов'язані з ними оцінки та конотації. Вони піддаються подальшому членуванню на основі критерію, що формується двома основними ознаками: одиничність vs. множинність і прототиповість vs. відсутність такої (наявність / відсутність початкового візуального образу предмета). За названими ознаками В. В. Красних поділяє уявлення на прецедентні феномени, духи та бестіарії, артефакти і стереотипи.

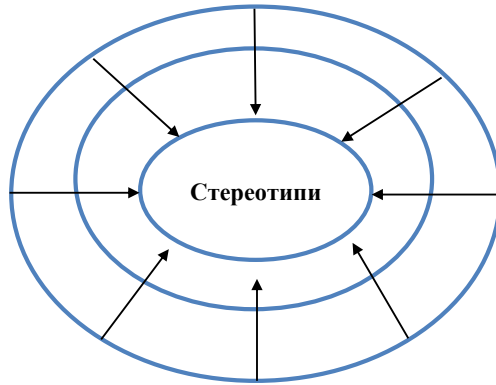
Прецедентні феномени є одиничними та прототиповими. Від початку одиничний образ може мати безліч «масок» (наприклад, *Тараса Бульба* – це і славний козак, і людина, яка вбила власного сина), але водночас сам феномен не піддається тиражуванню, він може лише копіюватися. Тобто для називання подібних осіб використовується лише прецедентний феномен Тарас Бульба, диференційні ознаки якого переносяться на іншу особу.

Духи не є одиничними і прототиповими, непрямим доказом чого може служити множинність образів, у яких вони постають перед людиною (*лісовик* може зображуватися як старе дерево або невеликого зросту дід; *русалка* – як прозора істота, що живе у воді, але може виходити на берег у вигляді молодої дівчини тощо).

Артефакти і стереотипи є прототиповими, але не одиничними. Різниця між цими феноменами полягає в тому, що початковий образ артефакту ґрунтується на реалії з подальшим нарощенням якостей і / або властивостей предмета (*хатинка на курячих ніжках* = предмет + додаткова ознака + додаткова властивість).

Стереотип є збірним образом, в якому, на відміну від артефактів, де йде нарощення, відбувається редукування якостей і властивостей предмета до значущого мінімуму (значущого насамперед у когнітивному і диференційному планах).

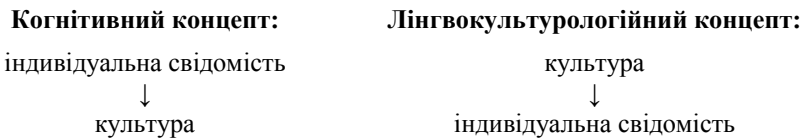
Серед стереотипів виділяються стереотипи-ситуації (*черга, транспорт*) і стереотипи-образи. Серед останніх виходячи з того, до якого фрагменту світу належить «предмет», можна виділити «світ флори і фауни» (*дуб, ворон, щур, павук*), «світ людини» (напр., етнічні стереотипи: *німець, француз*; професійні стереотипи: *вчителька, банкір, сантехнік* тощо) [Красных 2002: 36–40].

2. Поняття та диференційні ознаки концептів. Концепт – це дискретне ментальне утворення, що є базовою одиницею мисленнєвого коду людини, який має відносно впорядковану внутрішню структуру, становить собою результат пізнавальної діяльності особистості та суспільства і несе комплексну енциклопедичну інформацію про предмет чи явище, інтерпретацію цієї інформації суспільною свідомістю та відношення суспільної свідомості до цього явища або предмета [Алимжанова 2010: 112].

Г. Г. Слишкін визначає концепт як багатовимірне утворення, що містить не лише поняттєво-дефініційні, а й конотативні, образні, оцінні й асоціативні характеристики. В його основі лежить колективне несвідоме, архетип, нерідко й міфологема [Слишкін 2004: 22].

На сьогодні концепт є одним із найуживаніших і найбагатозначніших термінів у мовознавчих розвідках. Відомо близько семи підходів до тлумачення поняття концепту, серед яких логіко-філософський, власне-філософський, лінгвістичний, лінгвокультурологічний, когнітивний, психолінгвістичний і літературно-культурологічний (див. [Краснобаева-Чорна 2009]). Спільна риса усіх цих визначень – актуальна для сучасної лінгвістики ідея про комплексне вивчення мови, свідомості й культури.

У міжгалузевих напрямках лінгвістики найбільш поширеними є лінгвокогнітивний та лінгвокультурологічний підходи до визначення концепту. Ці підходи не виключають одне одного: концепт як ментальне утворення у свідомості індивіда становить вихід до концептосфери соціуму, тобто зрештою і до культури, а концепт як одиниця культури є фіксацією колективного досвіду, який стає надбанням індивіда. Власне ці два підходи до витлумачення поняття концепту відрізняються лише векторами по відношенню до індивіда: когнітивний концепт – це напрямок від індивідуальної свідомості до культури, а лінгвокультурологічний концепт – це напрямок від культури до індивідуальної свідомості [Слышкин 2004: 22].

У межах лінгвокогнітивного підходу вивчення концептів відбувається як одиниць і засобів ментального кодування і перетворення інформації. Концепт розуміється як оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і всієї картини світу, відображеної в людській психіці (О. Кубрякова). Це глобальна мисленнева одиниця, що є квантом структурованого знання (Й. Стернін).

За лінгвокультурологічним підходом розгляд концептів відбувається як елементів культури, а концепт тлумачиться як базова одиниця культури, її концентрат [Семенюк 2009: 130–131]. Ми дотримуватимемося саме лінгвокультурологічного підходу до аналізу концепту, тому вживаємо терміни «концепт», «культурний концепт» і «лінгвокультурологічний концепт» як синоніми.

Аналогічний підхід до розуміння концепту демонструє і Ю. С. Степанов, який визначає концепт як «згусток», основний осередок культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини, а також те, за допомогою чого пересічна людина сама входить у культуру, а в деяких випадках і впливає на неї. Вчений зауважує, що концепти не лише мисляться, а й переживаються: вони – предмет емоцій, симпатій й антипатій, а іноді й протистоянь. У структуру концепту входить усе те, що робить його фактом культури – вихідна форма (етимологія), стиснена до основних ознак змісту історія, сучасні асоціації, оцінки тощо [Степанов 1997: 40–41].

Шари концепту Ю. С. Степанов визначає в такий спосіб:

- основна актуальна ознака: у своєму основному «активному» шарі концепт актуально існує для всіх, хто користується цією мовою як засіб їхнього взаєморозуміння і спілкування;

- декілька додаткових «пасивних» ознак, що не є вже актуальними: у цих ознаках свого змісту концепт актуалізується лише для певних соціальних груп під час спілкування людей у межах цих груп;

- внутрішня форма: етимологія концепту відкривається лише для дослідників [Степанов 1997: 44–47].

Г. Г. Сlishкін зазначає, що формування концепту є процесом співвіднесення результатів емпіричного пізнання дійсності з раніше засвоєними культурно-ціннісними домінантами, вираженими в релігії, мистецтві тощо [Сlishкін 2004: 34].

Дослідник виділяє такі характеристики лінгвокультурного концепту:

- 1) комплексність побутування (місцеперебуванням концепту є свідомість, він детермінується культурою (є ментальною проекцією елементів культури), а мова (мовлення) є сферою його реалізації);

- 2) ментальна природа (концепт перебуває у свідомості, де і відбувається взаємодія мови та культури);

- 3) обмеженість свідомістю носія (будь-які елементи, що відсутні у свідомості цього індивіда, у структуру концепту цього індивіда включатися не можуть);

- 4) ціннісність (концепт є втіленням певної цінності);

- 5) умовність і нечіткість (концепт є умовною одиницею в тому сенсі, що свідомість є синкретичною, всі її елементи схильні до взаємопроникнення і взаємоперетину, а членування свідомості відбувається у дослідницьких цілях; крім того, концепт не має чітких меж, він утворюється навколо певної «сильної», ціннісно акцентуваної точки свідомості, від якої розходяться асоціативні вектори, утворюючи ядро і периферію концепту);

- 6) когнітивно-узагальнююча спрямованість (у концепті узагальнюються і концентруються результати різних пізнавальних процесів і ментальних операцій, «опредмечених» у мові та експлуатованих у комунікації; концепт становить результат логіко-поняттєвого та образного осмислення дійсності);

- 7) поліапелюваність (існує безліч способів мовної апеляції до будь-якого лінгвокультурного концепту, тобто безліч лексем актуалізують концепт);

- 8) змінність (структура концепту постійно змінюється, оскільки змінюється зовнішній для людини світ і внутрішня система цінностей);

- 9) трирівневе лінгвістичне втілення: як системний потенціал (сукупність засобів апеляції до концепту), як суб'єктивний потенціал (лінгвістичне надбання, що зберігається у свідомості індивіда, тобто сукупність індивідуальних засобів апеляції до концепту), а також як текстова реалізація (апеляція до концепту в конкретних комунікативних цілях, до тієї частини концепту, яка вияв-

ляється затребуваною для втілення певної комунікативної потреби) [Слышкин 2004: 24–50].

Концепти репрезентуються в мові. Існує багато засобів мовної апеляції до будь-якого лінгвокультурного концепту («входів до концепту») (В. Карасик). До одного і того самого концепту можна апелювати з допомогою мовних одиниць різних рівнів: лексем, фразеологізмів, вільних словосполучень, речень, паремій. Наприклад, певні емоційні концепти представлені в інтонації та звуко-наслідуванні. Звернення до деяких концептів інколи відбувається за допомогою морфем (зменшувально-пестливі суфікси → концепт «ніжність») чи словоформ (дієслівна форма ложити → концепт «безграмотність»). Крім того, до окремих концептів апелюють завдяки паралінгвістичним засобам. Так, концепт «гроші» репрезентують, наприклад, жестом потирання великого пальця об вказівний та середній (Г. Слышкин) [Семенюк 2009: 142].

Визначний російський лінгвокогнітолог В. І. Карасик зауважує, що жоден концепт не може бути вираженим у мові повністю, оскільки він є результатом індивідуального пізнання, а індивідуальне потребує комплексних засобів для свого вираження; концепт не має жорсткої структури, тому виразити його цілком не можливо, неможливо зафіксувати всі мовні засоби вираження концепту [Карасик 2002: 108].

С. Воркачов вважає концептами лише абстраговані поняття (душа, радість, логос), але В. Карасик зауважує, що і предметні назви мають право також називатися концептами, якщо в мовній свідомості певний предмет асоціюється з культурно значущими смисловими рядами.

Структура концепту за В. Карасиком виглядає так:

1) образний бік: зорові, слухові, тактильні тощо характеристики предметів, явищ, подій, що відбиті в нашій пам'яті;

2) поняттєвий бік: мовна фіксація концепту, його позначення, опис, ознакова структура, дефініція;

3) ціннісний бік: важливість цього психічного утворення як для індивідууму, так і для колективу; ціннісний бік є визначальним для виділення концепту [Карасик 2002: 107].

За Е. М. Акімовою, семантична модель культурного концепту містить такі компоненти:

- саме слово (словосполучення), що позначає цей концепт у мові;
- семантичні ознаки (атрибути), що складають його концептуальний зміст;
- дефініція на теоретичному рівні (поняттєвий зміст, «енциклопедичні дані»);
- внутрішня форма (етимологія);

- набір смислів і асоціацій, уявлень та образів, що постають за цими зловживаннями;
- стійка роль в ієрархічно організованій системі цінностей;
- набір стереотипів і поведінкових моделей, що стоять за концептом [Акімова: 18–19].

Академік Ю. С. Степанов вважає, що концепти можуть бути поділені на апіорні (переддосвідні), які існують внаслідок особливостей устрою людського розуму (*число, однина, множина*), та апостеріорні (емпіричні) (*любов, віра, зрада, рідна земля, свої, чужі*) [Степанов 1997: 77].

З погляду співвідношення загальнолюдського і національно-специфічного концептуального змісту концепти можна поділити на:

- ✓ універсальні концепти, що відповідають універсальним культурно значущим поняттям (*життя, смерть, щастя*);
- ✓ концепти когнітивно унікальні, що перекладаються іншими мовами описово або не є в них культурно маркованими (*рушник, гонак*);
- ✓ концепти вербально унікальні, що не перекладаються іншою мовою ні вербально, ні концептуально (*писанка, вечорниці*) [Акімова: 19].

Але такий поділ є дещо умовним, оскільки ідіотетичність частково присутня і в концептах-універсаліях. Водночас на погляд В. І. Карасика, національним може вважатися лише той концепт, який під час перекладу іноземною мовою не матиме дослівного еквіваленту (*dignity* на позначення гідності в англійців). Безеквівалентна лексика і складає основу фундаментальних національно-культурних концептів [Карасик 2002: 96].

За типом знання і відображення дійсності (автори – З. Попова, Й. Стернін) концепти можуть розділятися на:

- уявлення – мисленнєві малюнки (*яблуко, мороз, кислий, червоний*);
- схеми – концепти, представлені певною узагальненою просторово-графічною або контурною схемою (*схематичний образ людини, дерева* тощо);
- поняття – концепти, що складаються з більш загальних, суттєвих ознак предмета чи явища та є результатами раціонального віддзеркалення та осмислення (*квадрат – це прямокутник з рівними сторонами*);
- фрейми – багатокомпонентні концепти, що мисляться в цілісності їхніх складників, певні сукупності, об'єми уявлення (*магазин, стадіон, лікарня* тощо);
- сценарії – послідовності епізодів у часі (*відвідування ресторану, поїздка на відпочинок, екскурсія* тощо);
- гештальти (калейдоскопічні концепти) – комплексні, цілісні функції ні структури, які впорядковують багатоманіття окремих явищ у свідомості; су-

купність сценаріїв та фреймів, пов'язаних із почуттями та переживаннями (*совість, кохання*) (за [Хроленко 2009: 56–57]).

Дослідження концептів зазвичай відбувається із обов'язковим використанням процедури концептуального аналізу, яка включає такі послідовні дії:

- дефінування;
- контекстуальний аналіз;
- етимологічний аналіз;
- пареміологічний аналіз;
- анкетування, коментування з метою з'ясувати асоціативні ряди [Карасик 2002: 131].

3. Поняття константи в лінгвокультурології. Константа – це концепт, що існує постійно або принаймні дуже довго. Це певний постійний принцип культури [Степанов 1997: 76]. Фактично константами культури виступають концепти-архетипи, що є своєрідними кодами – ключами до розуміння цінностей цієї культури, умов життя людей, стереотипів їхньої поведінки.

Варто зазначити, що «константи культури» антропоцентричні, оскільки опиняються в залежності (частіше в непрякій) від єдиного суб'єкта і творця культури – людини. Вони – інструмент упорядкування та раціоналізації досвіду, отриманого із зовнішнього світу.

Константи об'єднують представників певної лінгвокультури і забезпечують основу взаєморозуміння між ними, а кожен окремий концепт засвідчує існування в певній національній культурі певної цінності.

Константа:
статична
загальна

Концепт:
динамічний
частковий

Константи української лінгвокультури. Серед особливих для української культури концептів (констант) сучасні дослідники називають концепти «доля», «воля», «серце», «сім'я», «земля», «птаха», «дума» тощо.

О. В. Семенюк подає таку характеристику ключових концептів (констант) української культури:

ДОЛЯ – один із визначальних концептів українського культурного ареалу. Внутрішня форма цього слова розкриває уявлення українців про існування вищої сили, яка наділяє кожну людину щасливим (*щастя й доля, щастя доле, хвалити долю*) або нещасливим життям (*чорна, лиха, гірка, щербата доля*). Саме вона за принципом випадковості визначає головний вектор життєвого шляху людини, незважаючи на його власні прагнення і бажання: *випадати, перепадати на долю; доля занесла, привела, судила; доля обділила, підставила ногу, оберну-*

лась іншим боком, увірвала нитку; зв'язувати, випробовувати, питати долю; доля спокушає. Про переважно позитивну категоризацію концепту «доля» українською колективною свідомістю свідчать також фразеологічні єдності, у яких доля слугує персоніфікованою сутністю, утворюючи антропоморфні метафори: *доля зглянеться, доля маслом губи змастить, доля послужить, доля усміхнеться.*

ВОЛЯ – виплекана народом мрія про гідне вільне життя. Такою вона вимальовується в низці метафор – *мати (зібрати, знайти, давати) волю, пускати на волю, віддаватися на волю, давати волю рукам (ногам, серцю, язикові, сльозам).* Волю зіставляють із добром і правдою, які можна одержати тільки в боротьбі, тож за неї треба боротися. За українськими народними уявленнями, воля дорожча за гроші й навіть за саме життя (*пускати на волю Божу, воля не вмирає*). Вона має владу, тому говорять про вольовий характер, дії, зусилля. Уся історія національно-визвольної боротьби українського народу «за волю, за щастя» підтверджує волелюбність українців.

Національний концепт СЕРЦЕ передбачає перш за все любов, лагідність, співчуття, радість, щастя й смуток. Серце (серденько, серденько, сердечко) керує людиною, воно *стукає, б'ється, тремтить, ворухиться, вискакує, підплигує, грає, стискається, мучить, болить, крається, ділиться, любить, радіє, розквітає, мліє, закипає, рветься, запалює, віщує, чує, розуміє, відпочиває, черствіє, завмирає, німіє, сохне, засинає.* Власне, людина і є серце, до якого потрібно *дібрати ключ, знайти дорогу.* Серце може бути *чистим, відкритим, добрим, щирим, вірним, веселим, гарячим, палким, м'яким, холодним, нелегким, важким, кам'яним.* Воно має свій голос, *вміє підказувати, співати, звеселяти, тішити, нити, плакати, стогнати.*

Розвинулась низка метафор на позначення негативного впливу на серце: *гнітити серце, нівечити серце, кусати серце, відбирати серце, пошматовувати серце, роз'ятрювати серце, вирвати із серця, полонити серце, красти серце, обгортати серце тугою, жаль бере за серце, в'ється як гадина коло серця, коти скребуть на серці, жаба сидить під серцем, ножом вколоти серце, встромити ніж (голку) у серце, всадити кулю у серце, мов хто батогом по серцю стьобає, серце наче рукою у жмені (у лещатах) здавило, каменем лягти на серці, серце кров'ю обливається, немає Бога у серці.* Мовні факти свідчать про помітну акцентованість концепту «серце» як осередку людських почуттів і переживань в українській моделі етнічної особистості. Це пояснюється екстралінгвальними факторами, зокрема особливостями релігійно-філософської самосвідомості українців, де серце сприймається як центр людської особистості, що підкорює собі всі інші її виміри – розум, волю, окремі почуття і вчинки [Семенюк 2009: 152–154].

Порівняйте набір ключових концептів української лінгвокультури із аналогічними в англійській картині світу (*домашнє вогнище, свобода, приватність, здоровий глузд, джентльмен, традиція, чесна гра, гумор* тощо) та російській (*истина, долг, благо, судьба, душа, удасть, тоска, пустота, наплеватьство* тощо) [Семенюк 2009: 144–151].

У системі ментефактів (різномірних елементів свідомості) концепт посідає центральне місце, що ще раз підтверджує його статус ключової одиниці лінгвокультурології та лінгвоконцептології. Концепт становить собою синергетичне лінгвоментальне утворення, основними ознаками якого є комплексність, ціннісність, ментальна природа, поліапелюваність і змінність. «Архетиповий» концепт (найбільш стійкий і давній) набуває статусу константи.

Використана література:

1. Акимова Э. Н. Лингвокультурология: методическая разработка [Электрон. ресурс] / Э. Н. Акимова. – Режим доступа: <http://filfak.mrsu.ru/bok/ling.pdf>.
2. Алимжанова Г. М. Сопоставительная лингвокультурология: взаимодействие языка, культуры и человека / Г. М. Алимжанова. – Алматы, 2010. – 300 с.
3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
4. Карасик В. И. О категориях лингвокультурологии [Электрон. ресурс] / В. И. Карасик // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности. – Волгоград, 2001. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/247334/>.
5. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: сб. науч. тр. / под ред. И. А. Стернина. – Воронеж: ВГУ, 2001. – С. 75–80.
6. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград.: Перемена, 2002. – 477 с.
7. Краснобаева-Чорна Ж. В. Сучасна концептологія: концепт *життя* в українській фраземіці / Ж. В. Краснобаева-Чорна. – Донецьк, 2009. – 189 с.
8. Красных В. В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология. Курс лекций / В. В. Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.
9. Семенюк О. А. Основы теории мовної комунікації / О. А. Семенюк. – К.: ІнЮре, 2009. – 276 с.
10. Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты и метаконцепты: дисс. ... д-ра филол. наук: 10.02.19 «Теория языка» / Слышкин Геннадий Геннадиевич ; Волгоградский гос. пед. ун-т. – Волгоград, 2004. – 322 с.
11. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.

Тема 4. Стереотипи та прецедентні феномени як лінгвокультурні явища в контексті сучасних досліджень

План

1. Поняття стереотипу, його основні ознаки
2. Поняття прецедентного феномена, його основні ознаки та класифікаційні параметри

Література

а) основна:

1. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – С. 178–185.
2. Красных В. В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология. Курс лекций / В. В. Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – С. 176–206.
3. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – С. 108–113.
4. Сахарук І. Типологія прецедентних феноменів у сучасному українському дискурсі / І. Сахарук // Лінгвістичні студії. – Донецьк, 2011. – Вип. 23. – С. 197–203.

б) додаткова:

1. Андреева И. В. Межкультурная коммуникация : учеб. пособие / И. В. Андреева, Л. А. Балобанова. – Владивосток: Изд-во ВГУЭС, 2011. – С. 24–30.
2. Русское культурное пространство: Лингвокультурологический словарь / И. С. Брилева, Н. П. Вольская, Д. Б. Гудков и др. – М.: «Гнозис», 2004. – 318 с.

Вступ

Одиницями культурно-мовної компетенції є стереотипи та прецедентні феномени. Перші становлять елементарні психічні формації, потрібні для зведення всієї складності та різноманітності світу до кількох стандартизованих моделей з метою полегшення сприйняття і розуміння нової інформації.

Прецедентні феномени, за О. О. Селівановою, є актуальним компонентом знань, розуміння та зміст якого добре відомі всім представникам лінгвокультурної спільноти [Селіванова 2011: 285]. Прецедентизми виконують частково стереотипну функцію і частково можуть слугувати для ідентифікації «своїх» – тих членів спільноти, для яких ці феномени є знайомими.

1. Поняття стереотипу, його основні ознаки. Згідно з поглядами Ф. С. Бацевича, стереотип – це когнітивно-психологічне утворення, схематизований та однобічний образ явища, людини, речі тощо, який ґрунтується на невеликій кількості рис оцінного характеру, що вважаються типовими (взірцевими) для всього класу явищ, речей тощо; суб'єктивне поняття поточного мислення і мовлення, невід'ємна складова мовної картини світу певного етносу [Бацевич 2004: 339].

Вперше поняття стереотипу використав Уолтер Ліппман ще у 1922 р., який вважав, що стереотипи – це впорядковані, схематичні, детерміновані культурою «малюнки світу» в голові людини, які економлять її зусилля під час сприйняття складних об'єктів світу. За такого розуміння стереотипу виділяються дві його важливі риси – детермінованість культурою, а також буття засобом економії трудових зусиль, і відповідно, мовних засобів.

Стереотип, з погляду «змісту», є певним фрагментом картини світу, наявної у свідомості. Це певне стійке, мінімізоване інваріантне, зумовлене національно-культурною специфікою уявлення про предмет або ситуацію. Причому не про конкретний предмет або конкретну ситуацію, що колись мали місце і згодом набули статусу «прецеденту», але про предмет або ситуацію «взагалі». Наприклад, стереотипним є образ вчительки, депутата тощо [Красных 2002: 179].

В. А. Маслова стверджує, що стереотипи завжди національні, а якщо зустрічаються аналоги в інших культурах, то це лише квазістереотипи, бо, збігаючись в цілому, вони завжди різняться нюансами, деталями, що мають принципове значення. Стереотипи відбивають суспільний досвід, загальне і повторюване у повсякденному житті. Вони є певними переконаннями і «буденними знаннями» людей щодо якостей і рис характеру інших індивідів, а також подій, явищ і речей. Це певні фрагменти концептуальної картини світу, що становлять культурно-детерміновані уявлення про предмет, явище або ситуацію. Проте стереотип – це не лише ментальний образ, але і його вербальна оболонка [Маслова 2001: 110–112].

М. Алефіренко наголошує на тому, що слід розмежовувати поняття «стереотип культури» і «концепт культури»: стереотип культури містить у собі суб'єктивну оцінку, а концепт культури виражає об'єктивне ставлення до дійсності; водночас щоб вважатися концептом культури, слово має бути загальноживаним і частотним [Алефіренко 2010: 212].

Т. Г. Грушевицька зауважує, що витоки формування стереотипів лежать в об'єктивних умовах життя людей, для яких характерним є багаторазове повторення одноманітних життєвих ситуацій. Ця одноманітність закріплюється у свідомості людини у вигляді стандартних схем і моделей мислення – стереотипів.

Процес формування стереотипів відбувається завдяки здатності людської свідомості закріплювати інформацію про однорідні явища, факти і людей у вигляді стійких ідеальних утворень. У свідомості ці однорідні об'єкти фіксуються у відповідних уявленнях, образах, оцінках, за допомогою яких люди отримують можливість обмінюватися інформацією, розуміти одне одного, виробляти однакові ціннісні настанови.

Стереотипи містять у собі суспільний досвід людей, відбивають загальне і повторюване в їхній повсякденній практиці. Вони формуються під час спільної діяльності людей шляхом акцентування свідомості людини на тих чи інших властивостях і якостях явищ навколишнього світу, які добре відомі або зрозумілі, принаймні, великій кількості людей. За своїм змістом стереотипи становлять концентроване вираження цих властивостей і якостей, що найбільш схематично і зрозуміло передає їхню сутність.

Психологічний механізм виникнення стереотипів ґрунтується на **принципі економії зусиль**, властивому повсякденному людському мисленню. Цей принцип означає, що люди не прагнуть реагувати на події довкола щоразу в новий спосіб, а підводять їх під наявні у їхній свідомості категорії. Світ, що постійно змінюється, просто перевантажує людину новою інформацією і психологічно змушує її класифікувати цю інформацію в найбільш зручних і звичних моделях, які їй отримали назву стереотипів. Вони допомагають людині диференціювати і спрощувати навколишній світ, іншими словами, «наводити в ньому лад» [Грушевицкая 2003: 178–183].

Згідно з поглядами В. В. Красних, стереотип як феномен має два різновиди. Перший із них представлений стереотипами поведінки, які виступають у ролі **канону**. Вони становлять інваріанти діяльності, визначають комунікативну (і в тому числі – вербальну) поведінку в тій чи тій комунікативній ситуації. Інакше кажучи, вони диктують певну поведінку (виконують прескриптивну функцію). Наприклад, стереотип поведінки в лікарні. Другу групу стереотипів становлять стереотипи-уявлення, що функціонують як **еталони**. Вони також пов'язані з мовною поведінкою, її характеризуючи і в ній виявляючись, тобто вони диктують, передбачають не стільки саму поведінку, скільки набір асоціацій і зумовлюють мовну форму, що їх виражає (виконують предиктивну функцію). І оскільки такі стереотипи є певними уявленнями про предмет або ситуацію, виділяються, відповідно, **стереотипи-образи** і **стереотипи-ситуації** (наприклад, стереотип-на ситуація черги) [Красных 2002: 181].

Одним із предметів дослідження в лінгвокультурології та міжкультурній комунікації є стереотипи етнічні або національні. Стереотип національний становить собою недиференційоване судження, яке позначає в цілому етнічну або національну групу, передбачає наявність певної риси у всіх її представників, містить у собі – приховано або явно – певну оцінку [Бацевич 2004: 339]. Етнічними стереотипами є такі поширені та стійкі уявлення про німців як людей дуже дисциплінованих, точних, прискіпливих; про французів – як про людей витончених, таких, які розуміються на мистецтві та красі загалом; про американців – як дуже спритних, заповзятливих і самовпевнених. Абсолютно очевидно, що не всі німці, французи та американці є такими, але саме такими рисами їх наділено у свідомості українців і деяких інших народів.

2. Поняття прецедентного феномена, його основні ознаки та класифікаційні параметри. До наукового обігу термін «прецедентний феномен» («прецедентний текст») ввів Ю. М. Караулов. Пізніше вивченням природи цього феномену активно займалися Д. Б. Гудков, Г. Г. Слишкін, В. В. Красних, О. В. Ворожцова, О. А. Нахімова та інші.

Прецедентний феномен ми розуміємо як логоепістему:

- що має свій стійкий набір диференційних ознак, назву або атрибути, які дозволяють розуміти феномен правильно та однозначно;
- яка є відомою для більшості носіїв певної лінгвокультури (водночас є прецедентні феномени, які відомі представникам різних лінгвокультур);
- яка є впізнаваною навіть за наявності певних трансформацій;
- яка співвідноситься з певною ситуацією, що є культурно, історично і соціально значущою;
- міститься в ментальній пам'яті народу як складник етичних, естетичних, орієнтаційних або інших цінностей.

Наприклад, *Остан Бендер, мені тринадцятий минуло, Біблія* тощо.

Диференційними ознаками прецедентних феноменів є:

- відтворюваність;
- семантична ємність;
- зв'язок з типовими ситуаціями;
- адекватне сприйняття на всьому національно-мовному або цивілізаційно-світовому просторі.

О. А. Нахімова виділяє такі основні критерії виявлення прецедентних феноменів у текстах:

- 1) пов'язаність відповідного поняття з класичним твором;
- 2) загальновідомість відповідного феномену та регулярна відтворюваність його в текстах;
- 3) неденотативне використання того чи іншого імені у функції культурного знака [Нахімова 2007: 56–57].

Спираючись на погляди Д. Б. Гудкова [Гудков 2003: 157–158], О. О. Ворожцової [Ворожцова 2007: 59–64], Г. Г. Слишкіна [Слышкин 2000: 85–104], С. Л. Кушнерук [Кушнерук 2006: 136–143], М. В. Терських [Терских 2003: 20–22] та О. А. Нахімової [Нахімова 2007: 138–144], виділяємо такі функції прецедентизмів:

- ✓ оцінна – прецедентні феномени виражають емоційно насичену суб'єктивну оцінку автора тексту;
- ✓ естетична (поетична) – прецедентні феномени є засобом естетичної оцінки світу, вони є естетично значущими для адресата та привертають його увагу незвичайною формою вираження;
- ✓ прагматична – прецедентні феномени становлять собою потужний засіб впливу на адресата, що формує певний ціннісний фрейм;
- ✓ консолідувальна (парольна) – прецедентні феномени використовуються для виявлення спільності та консолідації ментально-вербальної бази автора та читача;
- ✓ номінативна (моделювальна) – прецедентний феномен виступає носієм еталонної інформації, що формує уявлення про світ у вигляді моделі;
- ✓ евфемістична – у деяких випадках вживання прецедентних феноменів допомагає пом'якшити висловлення та подати інформацію у менш різкій формі;
- ✓ атрактивна – прецедентні феномени використовуються в тексті для привернення уваги читача, особливо розповсюдженим є таке використання прецедентності в заголовках.

На практиці виокремити в тексті одну певну функцію прецедентного феномену досить складно. Усі функції виявляються в комплексі, хоча в деяких випадках помітним є переважання однієї над усіма іншими.

Основними різновидами прецедентних феноменів за В. Красних є прецедентні імена, висловлення, тексти та ситуації [Красных 2002: 47–48].

Прецедентні імена – це широко відомі власні імена, що використовуються в тексті не стільки на позначення конкретної людини (ситуації, міста, організації та ін.), скільки як своєрідний культурний знак, символ певних якостей, подій, напр.: *Дон Жуан* – символ людини, яка відома своїми численними любовними пригодами і перемогами, звабника, улюбленця жінок.

Прецедентне ім'я може співвідноситися або з прецедентним текстом (*Кайдашиха* – героїня повісті І. Нечуя-Левицького), або з прецедентною ситуацією (*Крути* – місце, де в 1918 році загинули 300 київських студентів, захищаючи підступи до Києва від більшовиків) [Красных 2002: 86].

Прецедентне висловлення – це продукт мовленнєво-мисленнєвої діяльності, завершена та самодостатня одиниця, що становить рухомий різновид прецедентних феноменів, які з'являються на короткий проміжок часу і швидко зникають, проте мають у цей період дуже сильний дієвий потенціал (фрази з рекламних роликів, анекдоти): *покращення життя вже сьогодні; вранці гроші, ввечері – стільці*.

Прецедентний текст – це прецедентний феномен, що зберігається в когнітивній базі у вигляді інваріанта сприйняття. Апеляція до прецедентного тексту здійснюється через пов'язані з цим текстом прецедентні висловлення або прецедентні імена. Знання інваріанта сприйняття прецедентного тексту – необхідне та обов'язкове для всіх представників певної спільноти; знайомство ж із самим прецедентним текстом (саме як з текстом) – бажане, але не обов'язкове [Красных 2002: 68–72], наприклад, *обітована земля*. Прецедентне висловлення «обітована земля» відсилає читача до біблійної притчі, яка є (як і вся Біблія) прецедентним текстом.

Прецедентна ситуація – це певна «ідеальна» ситуація, що колись відбувалася в реальній дійсності або належить до віртуальної реальності мистецтва. Яскраві ознаки цієї ситуації відбито у народній свідомості з певною емоційною оцінкою. Прецедентна ситуація актуалізується в дискурсі через короткий опис самої ситуації або через її атрибути (суб'єкти-персонажі або предмети, що в цій ситуації задіяні). Наприклад, *Майдан* – це прецедентне ім'я, що вказує на прецедентну ситуацію, що мала місце в Києві у листопаді 2004 року. Саме на головній площі столиці, Майдані Незалежності, почалась Помаранчева революція.

Прецедентні висловлення та прецедентні імена часто вживаються в тексті саме для актуалізації прецедентної ситуації або прецедентного тексту, виступають у ролі їх символів. Наприклад, прецедентне висловлення *великий комбінатор* відсилає читача до прецедентного тексту (великим комбінатором нази-

вали героя роману «12 стільців» І. Ільфа та Є. Петрова), а прецедентне ім'я *Мазепа* відсилає до ситуації (Мазепа є реальною історичною особою, з ім'ям цієї людини пов'язано одразу декілька прецедентних ситуацій – Полтавська битва, договір зі шведами, протистояння Росії, благодійність і меценатство).

В. В. Красних диференціює також три основні групи прецедентних феноменів за «широтою охоплення – від соціума до загальнолюдської спільноти», тобто залежно від ступеня їхньої універсальності:

1. **Соціумно-прецедентні** – феномени, що відомі будь-якому пересічному представнику того чи іншого соціуму (конфесійного, професійного тощо) та входять до колективного когнітивного простору. Наприклад, вживання прецедентного імені *Zita та Gita* буде зрозумілим людям середнього і старшого віку, що пережили справжній бум індійського кіно на ТБ.

2. **Національно-прецедентні** – феномени, що відомі будь-якому пересічному представнику тієї чи іншої національно-лінгвокультурної спільноти та входять до національної когнітивної бази: *реве і стогне Дніпр широкий*.

3. **Універсально-прецедентні** – феномени, що відомі будь-якому пересічному сучасному homo sapiens та входять до «універсального» когнітивного простору: *Робін Гуд, Клеопатра* [Красных 2002: 50–51].

Найпродуктивнішими сферами-джерелами прецедентності на сьогодні постають такі:

- суспільна сфера (радянські лозунги та стійкі сполуки слів, визначні історичні явища та події, суспільно значущі локації, політика, значущі суспільні події, суспільні та історичні діячі та об'єднання) – *Це Україна позбавляється спадку можновладців, чії руки, за їхніми словами, ніколи не крали* (Українська правда. – 31.08.2011);

- сфера науки і мистецтва (наука, література, фольклор, міфологія, естрадне мистецтво, кінематограф та інші види мистецтва) – *Проте авторитет цього різновиду теж не аж який високий – навіть якщо вони у перервах старанно танцюють дикі танці* (Українська правда. – 13.05.2011);

- сфера релігії (християнство, інші існуючі конфесії та вірування) – *Тобто не треба сприймати Україну як Мекку для сурогатного материнства* (Український тиждень. – № 13. – 07.04.2011);

- сфера знань, що містить джерела прецедентності, які не належать до жодної з указаних вище сфер (реклама, кримінал, спорт та Інтернет) – *Ні? Ну, тоді ми йдемо до вас* – з книжкою «Україна – Європа: Хронологія розвитку. 1500–1800 рр.», виданою у рамках проекту «Україна: історія великого народу» (Історична правда. – 31.10.2011).

Схожість стереотипів і прецедентних феноменів виявляється, в першу чергу, в механізмі їхнього утворення. І прецедентизми, і стереотипи «походять» з певного «прецеденту» – такої значущої у культурному розумінні ситуації, що згодом стала зразковою і продуктивною для виникнення інших схожих ситуацій. Отже, у широкому розумінні будь-який прецедентний феномен є стереотипом, а будь-який стереотип є почасти прецедентним феноменом.

Проте одна з основних відмінностей стереотипу від прецедентного феномена полягає в тому, що за прецедентним феноменом стоїть певний конкретний, одиничний феномен, так би мовити, «денотат». Що ж стосується стереотипів, то в цьому випадку неможливо знайти певний конкретний одиничний «прецедент», аналогічний тому, з яким ми маємо справу, коли аналізуємо власне прецедентні феномени. Інакше кажучи, за стереотипом стоїть абстрактний, збірний образ.

Прецедентні феномени (як мінімум у вигляді інваріантів їх сприйняття) входять до когнітивної бази, у той час як стереотипи у переважній більшості не є її елементами, оскільки можуть різнитися в різних соціумах або регіонах.

Прецедентні феномени можуть мати як національний, так і універсальний характер. Стереотипи ж завжди національні [Красных 2002: 186].

Крім того, прецедентним одиницям притаманна стійка, конкретна мовна форма вираження, у той час як стереотипи можуть виражатися різноманітними засобами у мовленні різних мовців.

Використана література:

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка / Н. Ф. Алефиренко. – М.: Флинта, 2010. – 288 с.
2. Андреева И. В. Межкультурная коммуникация: учеб. пособие / И. В. Андреева, Л. А. Балобанова. – Владивосток: Изд-во ВГУЭС, 2011. – 96 с.
3. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики / Ф. С. Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
4. Ворожцова О. А. Лингвистическое исследование прецедентных феноменов в дискурсе российских и американских президентских выборов 2004 года: дисс. канд. филол. наук: 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Ворожцова Ольга Александровна; Уральский гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2007. – 215 с.
5. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 352 с.
6. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.

7. Красных В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология. Курс лекций / В. В. Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.
8. Кушнерук С. Л. Сопоставительное исследование прецедентных имен в российской и американской рекламе: дисс. канд. филол. наук: 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Кушнерук Светлана Леонидовна ; Уральский гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2006. – 213 с.
9. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
10. Нахимова Е. А. Прецедентные имена в массовой коммуникации: монография / Е. А. Нахимова – Екатеринбург, 2007. – 207 с.
11. Русское культурное пространство: Лингвокультурологический словарь / И. С. Брилева, Н. П. Вольская, Д. Б. Гудков и др. – М.: «Гнозис», 2004. – 318 с.
12. Сахарук І. Типологія прецедентних феноменів у сучасному українському дискурсі / І. Сахарук // Лінгвістичні студії. – Донецьк, 2011. – Вип. 23. – С. 197–203.
13. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації: підручник / О. О. Селіванова. – Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. – 350 с .
14. Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе: монография / Г. Г. Слышкин. – М. : Академия, 2000. – 128 с.
15. Терских М. В. Реклама как интертекстуальный феномен: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.01 «Русский язык» / Марина Викторовна Терских; Омский гос. ун-т. – Омск, 2003. – 22 с.

Змістовий модуль 5.

ОСНОВИ ТЕОРІЇ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Тема 1. Теорія міжкультурної комунікації як наука

План

1. Теоретичне підґрунтя міжкультурної комунікації
2. Поняття і складники міжкультурної компетенції

Література

а) основна:

1. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – С. 37–42, 49–50, 115–119, 123–128, 229–231.
2. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации / А. П. Садохин. – М.: Высшая школа, 2005. – С. 153–194.
3. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації: підручник / О. О. Селіванова. – Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. – С. 272–295.

б) додаткова:

1. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація / В. М. Манакін. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – С. 226–256.
2. Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації / О. А. Семенюк, В. Ю. Паращук. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – С. 130–140.
3. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М.: Слово / Slovo, 2000. – С. 10–19.
4. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації / О. В. Яшенкова. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – С. 191–206.

Вступ

Глобалізаційні процеси сьогодні торкаються абсолютно всіх сфер людської життєдіяльності. Обмін досвідом, утворення широкої мережі контактів, професійний розвиток просто неможливо уявити без залучення міжнародних зв'язків. Комунікація набуває нових форм, стає доступнішою і простішою, а отже вимагає нового підходу до її використання і дослідження.

Вивченням міжнародної (і відповідно міжкультурної) комунікації займається інтердисциплінарна галузь знань – теорія міжкультурної комунікації, основним завданням якої є формування міжкультурної компетентності в учасників процесу спілкування – набуття ними того мінімуму необхідних знань, що дає можливість комфортно та ефективно спілкуватись у різних життєвих обставинах.

1. Теорія міжкультурної комунікації як наука. Згідно з поглядами О. О. Селіванової, теорія і практика міжкультурної комунікації є маргіальною галуззю мовознавства, спрямованою на аналіз параметрів, особливостей міжкультурного спілкування, соціокультурних чинників його оптимізації; на формування практичних навичок і вмій спілкування із представниками інших культур і субкультур. *Об'єктом* цієї галузі є міжкультурна комунікація як інформаційний обмін і вплив, що здійснюються між комунікантами, які належать до різних культур. *Предмет* теорії і практики міжкультурної комунікації – це параметри та чинники ефективного міжкультурного спілкування [Селіванова 2011: 272].

Ф. С. Бацевич виокремлює кілька аспектів дослідження в теорії та практиці міжкультурної комунікації:

- аспекти, пов'язані з культурною традицією (дозволи та заборони на певні типи спілкування, стереотипні ситуації спілкування, етикетні характеристики, рольові та соціально-символічні особливості комунікації, організація текстів тощо);
- аспекти, пов'язані із соціальними чинниками й соціальними функціями спілкування (функціонально-стильові підмови, етикетні форми);
- аспекти, пов'язані зі специфікою тезаурусів культурно-мовних угруповань (система традиційних образів, порівнянь, кінетичні засоби);
- аспекти, пов'язані з мовними особливостями спільноти (система стереотипів, символів, структура текстів, етикетні форми тощо).

В. М. Манакін натомість виділяє декілька аспектів міжкультурної комунікації залежно від безпосереднього предмета вивчення, серед яких є такі:

1. *Культурологічний* аспект є ключовим у міжкультурній комунікації, оскільки в міжкультурній комунікації головну роль відіграє контактування і взаємодія культур у процесі мовного спілкування. Культура, з погляду міжкультурної комунікації, становить успадковані та усталені норми соціальної практики людей, які належать до певних етнічних спільнот. Традиції культури можуть бути стійкими та непохитними, тому сприймати їхні особливості треба толерантно.

2. *Лінгвістичний* аспект передбачає вивчення мовних відмінностей, які можуть впливати на комунікацію між носіями різних мов. Він охоплює зіставлення різних комунікативних ситуацій, способи членування світу мовними засобами та порівняння мовної поведінки представників різних лінгвокультур.

3. *Етичний аспект* спрямований на розуміння відмінностей етичних норм (норм моралі, поведінки, мовленнєвого етикету та міжособистісного спілкування), що є властивими для різних етносів і народів.

4. *Соціально-комунікативний* аспект включає прийняті суспільством моделі, норми і правила спілкування, налагодження і підтримання контактів загалом. Суть цього аспекту міжкультурної комунікації полягає у вивченні різноманітних комунікативних стилів та особливостей спілкування залежно від конкретної ситуації та соціального середовища.

5. *Психологічний* аспект передбачає вивчення психологічної реакції людей в умовах спілкування з представниками інших лінгвокультур. Спеціально розроблені психологами та етнологами рекомендації покликані значно зменшити дискомфорт перебування в чужинному середовищі.

6. *Професійно-прикладний* аспект включає сфери застосування знань із міжкультурної комунікації, наприклад, міжкультурний менеджмент, метою якого є навчити основам міжкультурної комунікації спеціалістів, які працюють у сфері міжнародного бізнесу або полікультурних колективах [Манакін 2012: 11–16].

Одним із найголовніших завдань теорії та практики міжкультурної комунікації є формування міжкультурної комунікативної компетенції на засадах культурного релятивізму й толерантності до чужої культури та мови, до їхніх культурних стандартів [Селіванова 2011: 274–275].

Міжкультурна комунікація – порівняно молода наука. Вона народилася в середині ХХ століття. Її поява була викликана практичними інтересами американських політиків і бізнесменів, які усвідомили, що для успішної роботи в інших країнах необхідним є вивчення не лише мови, але й культури інших народів, їхніх традицій, звичаїв, норм поведінки.

Датою народження міжкультурної комунікації як академічної дисципліни вважається 1954 рік, коли побачила світ книга Е. Холла і Д. Трагера «Культура як комунікація», в якій автори вперше запропонували термін «міжкультурна комунікація».

У Європі становлення міжкультурної комунікації як навчальної дисципліни відбувалося пізніше і було пов'язане зі створенням Європейського союзу, який відкрив кордони для вільного пересування людей. Практична необхідність знаходити рішення проблем, що виникають під час спілкування представників різних культур, сформувала інтерес вчених до міжкультурної комунікації.

Сучасна дійсність характеризується розширенням взаємозв'язків різних країн і народів, що виражається в бурхливому зростанні культурних обмінів і прямих контактів між соціальними групами та окремими індивідами різних країн і культур. Основні причини їхніх комунікативних невдач полягають у відмінностях світовідчуття, в різному ставленні до світу, до інших людей. Людині властиво сприймати інші культури крізь призму своєї культури. Це ускладнює розуміння значень слів, вчинків і дій, які не є характерними для рідної культури [Андреева, Балобанова 2011: 5–6].

У сучасній історичній ситуації очевидним є той факт, що на нашій планеті існують величезні території, структурно і органічно поєднані в одну соціальну систему зі своїми культурними традиціями. Наприклад, можна говорити про американську культуру, латиноамериканську культуру, африканську культуру, європейську культуру, азійську культуру і т. д. Найчастіше ці типи культур виділяються за континентальними ознаками і називаються **макрокультурами**. Цілком природно, що всередині цих макрокультур виявляється значна кількість субкультурних відмінностей, але виявляються також і риси подібності, які й дозволяють говорити про наявність такого роду макрокультури, а населення відповідних регіонів вважати представниками однієї культури.

У той же час, добровільно чи ні, але багато людей входять до складу тих чи інших суспільних груп, що володіють своїми культурними особливостями. Зі структурного погляду – це **мікрокультури (субкультури)** у складі макрокультури. Кожна мікрокультура має одночасно подібність і відмінність зі своєю материнською культурою, що забезпечує їх представникам однаковість сприйняття світу. Материнська культура відрізняється від мікрокультури різною етнічною, релігійною приналежністю, географічним розташуванням, економічним станом і соціальним статусом її членів. Іншими словами, субкультурами називаються культури різних соціальних груп і прошарків всередині одного суспільства [Грушевицкая 2003: 116–117].

Зазвичай вчені виділяють декілька теорій міжкультурної комунікації, що фактично становлять собою спроби пояснення суті міжкультурної комунікації та її встановлення її основних закономірностей.

Особливий науковий підхід до міжкультурної комунікації представлений у **теорії адаптації**, розробленій в працях американської дослідниці Я. Кім. Ця теорія розглядає динаміку адаптації людини до чужої культури. Вихідним положенням цієї теорії є твердження, що адаптація – це складний процес із багатьма складниками, у ході якого людина поступово звикає до нових обставин і нового спілкування. Для успішної адаптації необхідно кілька умов. Вони включають спілкування з новим оточенням (частота контактів, позитивний настрій),

знання іноземної мови, позитивну мотивацію, участь у всіляких заходах, доступ до засобів масової інформації.

Наукове вирішення проблеми комунікативної невпевненості, яка досить часто супроводжує процес культурної адаптації, було зроблено за допомогою **теорії редукції невпевненості**. Вихідний пункт цієї концепції полягає у припущенні, що індивіди хочуть точно знати, чого їм чекати від спілкування з іншою людиною, а також вміти правильно визначити початок і кінець акту комунікації. Зменшення (редукція) невпевненості в цьому випадку буде полягати у побудові комунікантом пророцтв та інтерпретації дій після їх здійснення. Прагнення редукції невпевненості притаманні всім учасникам комунікації, вони у великій мірі мотивують мовців до спілкування один з одним.

Наступна теорія міжкультурної комунікації отримала назву **координоване управління значенням і теорія правил**. Прихильники цієї теорії стверджують, що людська комунікація за своєю суттю дуже недосконала, тому ідеальне і повне взаєморозуміння є недосяжним ідеалом. Оскільки не всі акти комунікації мають певну мету, досягнення взаєморозуміння стає зовсім не обов'язковим. Метою стає досягнення координації, що можливе за взаємодії, зрозумілій для її учасників. Важливо не те, наскільки прийняті в цьому спілкуванні правила є соціальними, а те, наскільки ці правила узгоджені між собою у свідомості кожного учасника комунікації.

Існує також **риторична теорія** міжкультурної комунікації. Вона дозволяє аналізувати не тільки індивідуальні відмінності, а й властивості великих груп. Частиною цієї теорії також є аналіз підсвідомої адаптації повідомлень стосовно конкретних ситуацій комунікації.

Прихильники **конструктивістської теорії** міжкультурної комунікації вважають, що у всіх людей є особлива когнітивна система, за допомогою якої вони можуть інтерпретувати слова і дії інших досить точно. Але оскільки культура впливає на індивідуальну схему розвитку людини, у представників різних культур формуються різні погляди і можливості сприйняття. Таким чином формується когнітивна свідомість людини, яка може бути простою або складною, а вона у свою чергу впливає на індивідуальну комунікативну поведінку та адаптаційні стратегії.

Теорія соціальних категорій і обставин акцентована на питанні важливості ролей, стереотипів і схем для процесу комунікації, тобто тих елементів механізму сприйняття, які складають основу взаєморозуміння і соціальної свідомості. Під час зустрічі з представниками інших груп відбувається так звана «комунікативна акомодация», налаштування на спілкування з іншою людиною. Вона визначається наявними у нас схемами та стереотипами. На основі нашої

оцінки співрозмовника визначається лінгвістична стратегія, тобто вибір стилю спілкування і можливих тем для розмови.

І, нарешті, порівняно недавно була розроблена *теорія конфліктів*, що описує бар'єри спілкування. Ця теорія вважає конфлікти нормальною поведінкою, формою соціальних дій, регульованих нормами кожної культури. Таким чином, у кожній культурі існують свої моделі конфліктів [Грушевицкая 2003: 121–124].

Форми міжкультурної комунікації. У процесі міжкультурної комунікації кожна людина одночасно вирішує дві найважливіші проблеми: прагне зберегти свою культурну ідентичність і включитися в чужу культуру. Комбінація можливих варіантів вирішення цих проблем визначає чотири основні форми міжкультурної комунікації: пряму / непряму та опосередковану / неопосередковану.

Під час *прямої комунікації* інформація адресується безпосередньо від відправника до одержувача. Вона може здійснюватися як в усній, так і в писемній формі.

При *непрямій комунікації*, яка має переважно однобічний характер, інформаційними джерелами є твори літератури і мистецтва, повідомлення радіо, телевізійні передачі, публікації в газетах і журналах і т. п.

Неопосередкована й опосередкована форми комунікації розрізняються наявністю або відсутністю проміжної ланки, що виступає в ролі посередника між партнерами. В якості посередника може виступати людина або технічний засіб. Комунікація, опосередкована технічними засобами, може залишатися прямою (телефонна розмова, листування електронною поштою), але водночас у цьому разі скорочується можливість використання невербальних засобів [Садохин 2005: 128].

2. Поняття міжкультурної компетенції. **Міжкультурну компетенцію** О. О. Селіванова визначає як знання на підставі власної культурної компетенції чужих культурних конвенцій і стандартів, які ґрунтуються на традиційних культурних настановах, нормах і цінностях певного етносу. Міжкультурна компетентність формується передусім на підставі позитивного ставлення до наявності в суспільстві різних етнокультурних груп. Вона існує як в індивіда, так і в суспільстві зважаючи на політику добровільної адаптації соціальних і політичних інститутів держави до потреб різних культурних груп [Селіванова 2011: 275].

Головними стратегіями міжкультурної комунікації дослідники вважають правила М. Клайна, що відповідають нормам міжкультурного спілкування:

1) правило кількості – формулою висловлення по можливості інформативно згідно з правилами дискурсу й нормами культури;

2) правило якості – формулою висловлення відповідно до норм власної культури; не кажи того, що суперечило б уявленню про культурні норми істинності, гармонії, співчуття та / або поваги;

3) правило модальності – не ускладнюй взаєморозуміння більше, ніж того потребують інтереси збереження обличчя й авторитету;

4) уникай двозначності, навіть якщо вона необхідна для ввічливості або збереження основних культурних цінностей, наприклад, гармонії;

5) формулою висловлення такої довжини, яку диктує мета спілкування й дискурсивні правила твоєї культури;

б) структуруй висловлення відповідно до правил своєї культури [Селіванова 2011: 275–276].

О. О. Селіванова зауважує, що етнічна культура відтворена в узгодженій системі ідей, схем мислення й поведінки, етичних й естетичних настанов, цінностей, норм (традицій, звичаїв, обрядів, міфів, вірувань, забобонів тощо), а також в організації побуту, суспільного життя, різноманітних знакових продуктах і насамперед – у мові. Етнокультурна ідентичність людини передбачає наявність у складі її свідомості **етнокультурної компетенції** – системи знань, що зумовлює всі види діяльності представників етносу, зокрема, й комунікативну.

Як складники етнокультурної компетенції етнологи розглядають:

1) культурні настанови, які ґрунтуються на регуляторній здатності психіки людини й передбачають готовність, схильність до конкретного виду діяльності, зумовлені етнічною культурою як попереднім досвідом повторення певних дій в ідентичних умовах;

2) культурні цінності – зумовлені культурою оцінки предметів і явищ дійсності за критеріями позитивного й негативного, прекрасного й потворного, потрібного й забороненого, придатного та непридатного, корисного й некорисного і т. ін.;

3) культурні норми – регулятивні механізми поведінки людини й людського співіснування у складі етносу, які впливають на різні форми життєдіяльності його представників. До культурних норм відносять традиції, звичаї, ритуали й обряди, закони, моральні норми [Селіванова 2011: 277–278].

До одиниць організації етнокультурної компетенції належать також стереотипи, прецедентні феномени, символи, міфологеми й архетипи, які ми вже розглядали на минулих заняттях. Крім того, особливу вагу в етнокультурній компетенції мають також паравербальні одиниці спілкування, до яких належать мова жестів, проксемічні показники, фонаційні кінеми тощо.

Неволодіння або недостатнє володіння етнокультурною компетенцією може призвести до комунікативних невдач і навіть серйозних міжнародних конфліктів. Показові приклади цього наводить С. Г. Тер-Мінасова.

У Латинській Америці реклама цигарок «Мальборо» є неефективною, оскільки ковбоя (головного героя реклами названого брэнда) там вважають представником найбіднішої верстви населення, який може дозволити собі палити тільки найдешевші і тому найгірші цигарки.

Зрив досить великої бізнесової угоди відбувся в Мексиці. В іспанській компанії, що поставила туди значну партію пробок від шампанського бордового кольору, не врахували, що в Мексиці бордовий колір є символом трауру, тому такі пробки і відповідно шампанське не користувалися значним успіхом.

«Подарунковий» конфлікт часто псує ділові та особисті стосунки. У Росії прийнято дарувати подарунки, квіти, сувеніри набагато частіше і щедріше, ніж на Заході. Західні гості зазвичай сприймають це не як широту душі і гостинність, а як ексцентричність і приховуване матеріальне благополуччя або як спробу підкупу, тобто вбачають у такій поведінці мотиви, образливі для росіян, що старалися безкорисливо.

Яскравий приклад конфлікту культур під час сприйняття іноземної літератури наводить американський антрополог Лора Бохеном. Переказавши «Гамлета» Шекспіра студентам із Західної Африки, викладачка здивувалася їхній реакції: Клавдій – молодець, що одружився з удовою брата, так і повинна поводитися добра, культурна людина, але потрібно було це зробити негайно після смерті чоловіка і брата, а не чекати цілий місяць. Привид батька Гамлета взагалі не уклався у свідомості: якщо він мертвий, то як він може ходити і говорити? Полоній викликав несхвалення: навіщо він заважав дочці стати ко-

ханкою сина вождя – це і честь і, головне, багато коштовних подарунків. Гамлет убив його абсолютно справедливо, у повній відповідності до мисливської культури африканців: почувши шурхіт, крикнув «що, шур?», а Полоній не відповів, за що і був убитий. Саме так і робить кожен мисливець в африканському лісі: почувши шурхіт, гукає і, якщо немає людського відгуку, вбиває джерело шереху і, отже, небезпеки.

Отже, теорія міжкультурної комунікації займається дослідженням особливостей процесу спілкування представників різних лінгвокультурних спільнот. Вона вивчає прийняті в кожній культурі культурні настанови, цінності та норми, моделі спілкування та сприйняття предметів та явищ, що в сукупності формують міжкультурну компетенцію. Оскільки комунікація здійснюється в основному за допомогою мовних засобів, то в центрі уваги теорії міжкультурної комунікації також перебуває людська мова, хоча знання національної мови не передбачає володіння повною мірою культурною компетенцією.

Використана література:

1. Андреева И. В. Межкультурная коммуникация: учеб. пособие / И. В. Андреева, Л. А. Балобанова. – Владивосток: Изд-во ВГУЭС, 2011. – 96 с.
2. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики / Ф. С. Бацевич. – К.: ВЦ «Академія», 2004. – 344 с.
3. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 352 с.
4. Куликова Л. В. Межкультурная коммуникация: теоретические и прикладные аспекты. На материале русской и немецкой лингвокультур: монография / Л. В. Куликова. – Красноярск: РИО КГПУ, 2004. – 196 с.
5. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація / В. М. Манакін. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 288 с.
6. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации / А. П. Садохин. – М.: Высшая школа, 2005. – 310 с.
7. Селіванова О. О. Основы теории мовой комунікації: підручник / О. О. Селіванова. – Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. – 350 с.
8. Семенюк О. А. Основы теории мовой комунікації / О. А. Семенюк, В. Ю. Парашук. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.
9. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М.: Слово / Slovo, 2000. – 624 с.
10. Тюкова С. Ю. Межкультурная коммуникация. Конспект лекций / С. Ю. Тюкова. – СПб, 2010. – 71 с.
11. Яшенкова О. В. Основы теории мовой комунікації / О. В. Яшенкова. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 312 с.

Тема 2. Національно-культурна специфіка комунікації

План

1. Базові типи культур
2. Стили міжкультурної комунікації

Література

а) основна:

1. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – С. 37–42, 49–50, 115–119, 123–128, 229–231.
2. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація / В. М. Манакін. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – С. 226–256.
3. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации / А. П. Садохин. – М.: Высшая школа, 2005. – С. 153–194.
4. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації: підручник / О. О. Селіванова. – Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. – С. 272–295.

б) додаткова:

1. Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації / О. А. Семенюк, В. Ю. Паращук. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – С. 130–140.
2. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М.: Слово / Slovo, 2000. – С. 10–19.
3. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації / О. В. Яшенкова. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – С. 191–206.

Вступ

Комунікативна поведінка є одним із найважливіших і найпоказовіших складників національної культури, тому ефективність спілкування між представниками різних етнічних груп значною мірою залежить від різноманітних культурних чинників, що визначають принципи, правила і стратегії спілкування.

Комунікативна поведінка охоплює вербальні та невербальні засоби і становить стратегію і тактику спілкування, в яких мовці виявляють національні й індивідуальні особливості [Манакін 2012: 251]. Виявлення етноспецифічних компонентів комунікації відбувається через комплексний опис комунікативної поведінки представників різних лінгвокультурних спільнот [Яшенкова 2010: 191].

1. Базові типи культур

Американський учений Едвард Холл, якого називають батьком міжкультурної комунікації, припустив, що так само як іноземну мову, яку вивчають за допомогою граматичних структур, можна вивчати і культуру. Для цього потрібно визначити категорії «культурної граматики». Порівнюючи різні культури, Едвард Холл розробив загальну типологію культур, що поділяються на групи за такими параметрами:

Категорія контексту. Всі культури в міжособистісному спілкуванні використовують приховані правила, що є важливими для розуміння. Якщо більша частина інформації міститься у словах, а не в контексті повідомлення, люди часто висловлюють свої бажання словами, не розраховуючи, що вони можуть бути зрозумілі з контексту повідомлення, а найбільше значення надається мові, словам, обговоренню деталей, то для таких культур характерний прямий стиль спілкування. Такі культури називаються культурами з низьким контекстом (НК). До НК-культур можна віднести культуру Німеччини, Швейцарії, США. Люди в цих країнах завжди використовують велику кількість докладної і детальної інформації, вираженої вербально.

В інших культурах значна частина інформації виражається імпліцитно, тобто інформація мається на увазі, вона неочевидна, не виражена словами, але зрозуміла всім представникам цих культур. Люди з таких культур не потребують детальної інформації про події, оскільки вони постійно в курсі того, що відбувається навкруги, між ними існують тісні контакти. До країн з високим контекстом (ВК) належать Франція, Великобританія, Японія, Китай, Росія. Показовим є те, що в Англії повна вербалізація думки є образливою для співрозмовника. Якщо людина детально пояснює щось своєму партнеру по комунікації, останній може припустити, що його вважають недостатньо розумним, щоб зрозуміти все і без слів.

Таблиця 1

Контекстні відмінності між культурами

Висококонтекстні культури (Схід)	Низькоконтекстні культури
Невиражена манера мовлення, уникнення прямих формулювань думок	Пряма і виразна манера мовлення, прагнення до чітких формулювань думок
Значна увага до невербальної комунікації, надання особливої ролі паузам, мовчанню	Другорядна роль невербальної комунікації, ігнорування пауз і мовчання
Прагнення більше слухати, ніж говорити	Прагнення більше говорити, ніж слухати
Уникнення конфліктів, відкритих дискусій та висловлення протилежних позицій	Конфлікти можливі, а інколи й необхідні, як і відкрите висловлення протилежних позицій, що є шляхом до істини [Манакін 2012: 228]

Категорія часу. «Користування» часом під час комунікації позначається в міжкультурній комунікації терміном хронеміка. Залежно від ставлення до часу Е. Холл розділив культури на монохронні (М) та поліхронні (П). У системі М-часу час постає як лінійна структура, в якій минулого вже немає, а сьогодні можна економити, втрачати, прискорювати, змушувати працювати на найближче майбутнє.

У лінійно орієнтованих людей час розглядається як довга пряма вулиця або як дорога, якою вони йдуть вперед. Минуле – пройдена дорога, яка залишилася позаду. Майбутнє не здається невідомим, оскільки воно вже ретельно сплановано. Тому людина М-культури працює за планом, займається тільки одним видом діяльності в певний відрізок часу. Прикладами таких культур є культура США та Західної Європи.

У системі П-часу час є циклічним: минуле створює контекст сьогодні, час, як і саме життя, тече по колу, майбутнє приходить саме. У П-культурах, до яких належать арабські та латиноамериканські країни, велику роль відіграють міжособистісні стосунки, спілкування з людиною важливіше, ніж план діяльності. Пунктуальності і розпорядку дня в цих культурах не надають великого значення. Наприклад, араби, навіть суттєво запізнившись на зустріч, не почуваються винними. Вони пояснюють свої запізнення типовим для їхньої культури виразом: *малаху-шеюн*, що позначає *так уже склалося, від нас нічого не залежить, таким є бажання долі*. Для малайців характерною є також власна система відліку часу. Наприклад, 10 година тут позначає проміжок часу між 10.15 та 11.00.

Категорія простору. Кожна людина відчуває певний простір навколо себе як особистий. Розміри цього особистого простору помітно відрізняються в різних культурах. Е. Холл виділив чотири зони комунікації:

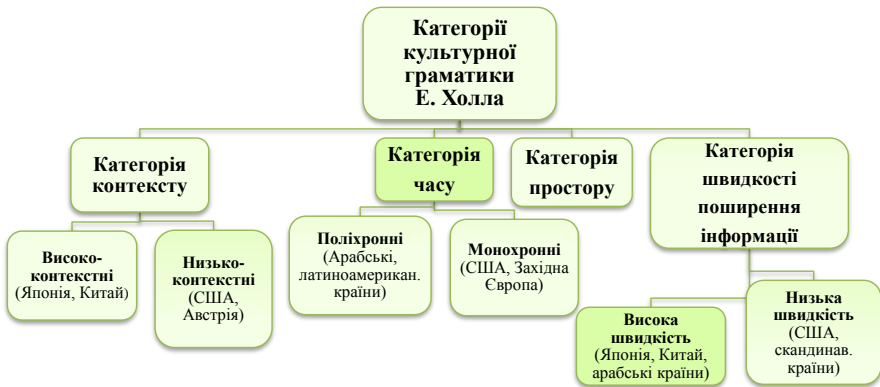
- інтимна (15–46 см) – розділяє близьких людей. Це найближча до тіла людини зона. Людина сама визначає, хто може бути в неї допущений;
- особиста (46–120 см) – відстань, яку підтримує індивід під час спілкування з друзями та знайомими;
- соціальна (120–350 см) – дистанція між людьми під час формального спілкування. На цій відстані тримаються від сторонніх людей, яких не дуже добре знають;
- публічна – дистанція спілкування на публічних заходах, під час спілкування з великою групою людей. Вона починається від 3,6 метрів і може бути дуже великою, але в межах збереження комунікаційного контакту. Тому її часто називають відкритою.

Представники різних культур дотримуються різних «стандартів» відстані між співрозмовниками. Наприклад, для арабів і латиноамериканців властивим є дуже близьке розташування щодо партнера, що іноді може призводити до дискомфорту під час їхнього спілкування з американцями або європейцями. Для японців і китайців навіть «європейська» відстань може здатися аж занадто близькою, оскільки для східних країн прийнятною відстанню між співрозмовниками вважається близько півтора метра.

Категорія швидкості поширення інформації. В одних культурах інформація поширюється повільно, цілеспрямовано, тому носить обмежений характер. Все має свою структуру і порядок, інформація надходить офіційними каналами і первантажена найдрібнішими деталями.

В інших культурах система поширення інформації діє швидко. Люди цих культур мають ефективну інформаційну мережу, вони про все чудово поінформовані та знаходяться в постійному контакті один з одним [Андреева, Балобанова 2011: 43–50].

Низька швидкість поширення інформації характерна для монохронних культур із низьким контекстом (США, Німеччина, скандинавські країни), а висока швидкість – для поліхронних культур із високим контекстом (Японія, Китай, арабські країни).

Окрім названих вище категорій культурної граматики за Е. Холлом, О. П. Садохін виокремлює також категорії особистої свободи та ставлення до людської природи.

Ставлення до особистої свободи. За цим критерієм культури поділяються на індивідуалістські та колективістські. Для *індивідуалістських* культур характерним є акцент на особистому Я і на особистості як основній одиниці і цінності суспільства. У культурах цього типу індивід незалежний від інших у межах

культурних норм суспільства і несе відповідальність за всі свої дії та вчинки. У таких культурах високо цінуються особиста ініціатива, особисті досягнення, рішення приймаються індивідуально, у всьому переслідуються особисті цілі, поширене прагнення в усьому покладатися тільки на себе, позитивно оцінюється конкуренція з іншими індивідами. У поведінці представників індивідуалістських культур простежуються дії, спрямовані на те, щоб їх помітили і визнали їхні особисті досягнення. Основу суспільного розвитку в таких культурах складає жорстка конкуренція між індивідами. Прикладами таких культур є культури США, Німеччини, Канади тощо.

Дуже показовою для індивідуалістської культури США є практика давати дітям нові (у прямому сенсі) імена. Наприклад, *Латаня, Боніфа, Тайтай, Шаміка, Рейвен, Баракейша, Оларіо* тощо. Згідно зі статистичними даними, у 1990 р. в США 20 % новонароджених хлопчиків отримали одне з 10 найпоширеніших імен. У 2010 р. одне з таких імен отримали лише 8 % дітей. Аналогічна ситуація має місце і з іменами дівчаток [Myers 2012: 41].

У *колективістських* культурах головним є поняття «МИ». Відповідно до цього досягнення кожного індивіда асоціюються зі спільною, груповою діяльністю. Тут групові цілі, погляди, потреби домінують над особистими і тому особистість залежить в усьому від колективу і ділить з ним відповідальність за все, що відбувається. Найбільш цінними тут визнаються такі якості людини, як співробітництво, спільна діяльність, скромність. У цих умовах вважається непристойним підкреслювати власні достоїнства і досягнення. Для колективістських культур характерним є очікування визнання власних достоїнств через оцінки, висловлені іншими. Культурам колективістського типу (Японія, Китай, колишній СРСР) властива жорстка соціальна структура з чітким розподілом соціальних ролей. Наприклад, в Японії члени родини під час розмови звертаються один до одного не за ім'ям, а за статусом: «син», «сестра», «старший брат», «невістка» тощо.

Ставлення до природи людини. Цей критерій ґрунтується на особливостях характеру людини та її ставленні до загальноприйнятих норм та інших людей. Існують культури (Індія), які вважають людину гріховною апріорі. У таких культурах чітко визначені поняття добра і зла, доброго і поганого. Цим поняттям надається велике значення, оскільки на них базуються основні культурні цінності цього суспільства.

Протилежністю такого типу є культури (Західна Європа, США), в яких сутність людини вважається від початку позитивною, а оскільки людина сама по собі позитивна, то поняття доброго і поганого є відносними, тому що залежать від конкретних обставин. Норми поведінки і закони повинні застосовува-

тися в цих культурах гнучко, а їхнє порушення або недотримання може принести і позитивні результати [Садохин 2005: 126–127].

Ще одну класифікацію культур, що ґрунтується на концепції ментальних програм, було запропоновано етнологом Г. Хофстеде. Дослідник розуміє під **ментальними програмами** механізми формування культурної ідентичності, що регулюють етнокультурну компетенцію людини. Класифікація культур за Г. Хофстеде здійснюється за чотирма параметрами: дистанція влади, колективізм / індивідуалізм, маскуліність / фемінність та рівень невизначеності.

За першим параметром вчений розмежовує культури зі значною і незначною **дистанцією влади**. Для культур з великою дистанцією влади (культури Близького Сходу, арабські країни, Латинська Америка) характерними є перевага традицій підкресленої поваги, слухняність, відсутність критики і спротиву. Культурам з невеликою дистанційованістю влади (США, Канада, Австрія) властиві рівність, індивідуальна свобода, консультативний стиль спілкування, ставлення до владної та суспільної ієрархії як до необхідної умовності. Керівники в таких культурах намагаються виглядати якомога простіше і «демократичніше» в очах своїх підлеглих.

Параметр **індивідуалізм / колективізм** уже розглядався нами вище. Для колективістських культур характерним є домінування інтересів групи над інтересами індивіда (Росія, Корея, Пакистан), а для індивідуалістських – переважання індивідуальних інтересів над інтересами групи (Австралія, Канада, США, Англія).

Так званий **гендерний** параметр (**маскуліність / фемінність**) поділяє культури на маскуліні (чоловічі) та фемінні (жіночі) за соціальною роллю протилежних статей у суспільстві. Для першого типу характерним є незалежність, наполегливість, матеріальний успіх, рішучість, відкритість, конкуренція, відповідальне ставлення до роботи, яка посідає центральне місце в житті кожної людини (такими культурами є культури Австрії, Англії, Німеччини, Мексики, Японії, Венесуели тощо). Фемінні ж культури (скандинавські країни, Португалія, Чилі, Нідерланди) орієнтовані на емоційні зв'язки між людьми, піклування про членів групи, соціальні цінності та домовленості, уникнення конфліктів, соціальну рівність статей.

Параметр **рівня невизначеності** протиставляє культури з високим і низьким рівнями усунення невизначеності. Для культур першого типу (Португалія, Іспанія, Чилі, Японія, Греція) характерним є досить високий рівень агресивності, причиною якого є те, що індивід у незнайомій або нестандартній ситуації відчуває страх і переживає стрес. У культурах цього типу поведінка визначається певними формалізованими правилами, що дають змогу уникнути невизначеності за допомогою певних правил, ритуалів, релігійних вірувань. Таким со-

ціумам властива підвищена потреба в чітких письмових підтвердженнях, інструкціях, графіках, розкладах тощо, що мають виключити можливість неясності та забезпечити максимальну дієздатність та життєздатність у суспільстві.

Для культур з низьким рівнем невизначеності (Данія, Швеція, Індія, Англія, США) характерними є менша кількість стресів у незнайомих ситуаціях і схильність до ризику; непередбачувані події тут в основному сприймають як виклик або пригоду. Представники таких культур не відчувають страху перед змінами, реформами, їм властива гнучкість у прийнятті рішень, ініціативність та інноваційність мислення загалом [Селіванова 2011: 280–281], [Манакін 2012: 232–238].

2. Стилі міжкультурної комунікації. Дослідженням усталених національних особливостей комунікативної поведінки займається етностилістика. Основним поняттям цієї галузі знань є **комунікативний стиль**, який становить індивідуальну чи колективну стабільну форму комунікативної поведінки, що виявляється у процесі спілкування. Комунікативний стиль визначається використанням характерних вербальних і невербальних засобів залежно від прагматичних настанов мовця і національної специфіки комунікативного дискурсу [Манакін 2012: 240].

Теорія комунікативних стилів була розроблена наприкінці 80-х рр. минулого століття в США науковою школою Вільяма Гудикунста. Ґрунтується ця теорія на приналежності учасників комунікації до певних культурних контекстів і типів культур. Відповідно до цього виділяють такі дихотомії комунікативних стилів:

- прямий / непрямий;
- розгорнутий / згорнутий;

- особистісний / суспільно орієнтований;
- інструментальний / афективний.

Залежно від того, наскільки відкрито мовець формує своє висловлення, виділяються прямий і непрямий комунікативний стилі. Для **прямого стилю** спілкування характерними є відвертість, відкритість, максимально повне і чітке формулювання думок, які виражаються безпосередньо мовними засобами. Переважно такого стилю у спілкуванні дотримуються американці, німці, австралійці та інші. Доказом цього є поширене вживання американцями виразів типу *без проблем, я впевнений, на сто відсотків* тощо.

Непрямому стилю комунікації властиве опосередковане вираження думки, що формулюється переважно натяками і невербальними засобами. Передусім такий комунікативний стиль притаманний висококонтекстним східноазійським культурам (Японія, Китай), де особливо цінними є гармонія стосунків та ввічливість. Саме з цієї причини у цих лінгвокультурах майже не вживається прямо слово *ні*. Відмову передають невербальними засобами або алюзіями. А щоб не видатися співрозмовнику занадто самовпевненими японці та китайці часто вживають конструкції типу *напевно, мабуть, можливо, я не впевнений*. Для японців особливу цінність становить можливість розуміння без слів, що є свідченням близькості двох людей, тому японську культуру часто називають «культурою без слів».

За ознакою складності та розмаїтості використовуваних вербальних засобів розмежують **розгорнутий** і згорнутий (лаконічний) комунікативні стилі. Для першого характерним є вживання великої кількості різноманітних мовних засобів, що іноді навіть є зовсім невиправданим (*вельмишановний пане*). У цьому випадку інформація набуває максимального ступеня вираження, а текст характеризується химерністю, пишністю, багатослівністю, метафоричністю, образністю тощо, що свідчить передусім про повагу до співрозмовника. Такий стиль спілкування використовувався під час листування аж до кінця XIX століття в Російській імперії. Сьогодні розгорнутий комунікативний стиль притаманний передусім арабській та афроамериканській культурам, де розмова є однією з найпопулярніших розваг і має неабияке значення в повсякденному житті. Особливу повагу виявляють араби до писемного слова: деякі мусульмани не викидають використану друковану продукцію, а сплячуть її, оскільки там може бути ім'я Аллаха, яке не можна топтати і паплюжити.

Лаконічний, або згорнутий стиль спілкування вирізняється паузами та мовчанням як повноцінними комунікативними засобами. Такий стиль використовується часто у висококонтекстних культурах, де вербальне спілкування цінується менше за невербальне (Японія). Окремо слід виділити точний стиль спілкування, основною рисою якого є чіткість і точність мовлення, яке часто

сприймають буквально. Такому стилю властиве надання інформації саме в тому обсязі, який є необхідним (ні більше, ні менше). Точний стиль спілкування характерний для культур Західної Європи та США.

Залежно від того, на чому акцентує увагу мовець (на збереженні соціальних цінностей чи на самопрезентації та вияві індивідуальності), виділяються суспільно орієнтований та **особистісний** стилі комунікації. Для останнього властивим є зосередженість на особистісних якостях людини: освіченості, здібностях, таланті та ін. Такий стиль спілкування притаманний індивідуалістським культурам (США, Західна Європа, Австралія), де мова значно «демократичніша» – позбавлена зайвих формальностей і навіть певним чином спрощена.

Суспільно орієнтований стиль комунікації на перший план виводить соціальний статус людини, її вік, авторитет, положення тощо. Яскравим прикладом цього є наявність близько 12 різних еквівалентних форм для слів *я* і *ти* (*Ву*) в японській мові. Для розрізнення соціальних та вікових розбіжностей у китайській мові під час звертання використовують слова *сяо* (молодший) або *лао* (старший).

На основі пріоритетності ключових завдань та внутрішньої організації комунікативного акту американські фахівці виокремлюють інструментальний та афективний комунікативний стилі.

Інструментальний стиль спілкування є більшою мірою притаманним індивідуалістським культурам, де сам мовець виступає «інструментом», від якого безпосередньо залежить успішність комунікації. У процесі спілкування в такому стилі мовець самостверджується і для досягнення потрібної комунікативної мети використовує зазвичай усі доступні йому мовні засоби впливу на співрозмовника, серед яких переважають точні та переконливі мовні формулювання. Дуже вітається подібна манера спілкування в США, особливо під час прийому на роботу, де претендент має презентувати себе у найкращому світлі.

Протилежність інструментальному стилю спілкування становить **афективний стиль**, що орієнтований на сам процес комунікації і створення відповідного емоційного фону, який має утворювати гармонію між співрозмовниками. Основними ознаками цього стилю комунікації є підвищена увага до партнера, компромісність, обережність у доборі виразів, лояльність. Важливою тут постає інтерпретація всього сказаного і нескazanого, а також інтуїтивне сприйняття повідомлюваної інформації. Переважно афективний комунікативний стиль є властивим для культур колективістського типу (Східна Азія) [Манакін 2012: 239–250], [Яшенкова 2010: 201–205].

Отже, специфіка комунікативної поведінки великою мірою зумовлюється етнічними факторами, зокрема типом культури, до якої належить мовець. Умовно комунікативні стилі й типи культур можна поділити на дві групи: західну і

східну, яким притаманні полярно відмінні риси. Західна культура вважається більш відкритою, «контактною» та орієнтованою на особистість; для східної ж культури головною цінністю є колектив, група людей, а комунікація представників цієї культури є досить стриманою, «обережною» і насиченою невербальними знаками.

Використана література:

1. Андреева И. В. Межкультурная коммуникация: учеб. пособие / И. В. Андреева, Л. А. Балобанова. – Владивосток: Изд-во ВГУЭС, 2011. – 96 с.
2. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики / Ф. С. Бацевич. – К.: ВЦ «Академія», 2004. – 344 с.
3. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 352 с.
4. Куликова Л. В. Межкультурная коммуникация: теоретические и прикладные аспекты. На материале русской и немецкой лингвокультур: монография / Л. В. Куликова. – Красноярск: РИО КГПУ, 2004. – 196 с.
5. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація / В. М. Манакін. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 288 с.
6. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации / А. П. Садохин. – М.: Высшая школа, 2005. – 310 с.
7. Селіванова О. О. Основы теории мовой комунікації / О. О. Селіванова. – Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. – 350 с.
8. Семенюк О. А. Основы теории мовой комунікації / О. А. Семенюк, В. Ю. Парашук. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.
9. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М.: Слово / Slovo, 2000. – 624 с.
10. Тюкова С. Ю. Межкультурная коммуникация. Конспект лекций / С. Ю. Тюкова. – СПб, 2010. – 71 с.
11. Яшенкова О. В. Основы теории мовой комунікації / О. В. Яшенкова. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 312 с.
12. Myers D. G. Social Psychology / D. G. Myers. Chapter 2. – New York: McGraw-Hill, 2012.

Тема 3. Особливості міжкультурної комунікації

План

1. Мовленнєвий етикет: принципи, максими спілкування, комунікативні табу
2. Невербальні особливості міжкультурної комунікації

Література

а) основна:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – С. 251–271.
2. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – С. 139–156.
3. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація / В. М. Манакін. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – С. 205–226.
4. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації: підручник / О. О. Селіванова. – Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. – С. 290–292.

б) додаткова:

1. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации / А. П. Садохин. – М.: Высшая школа, 2005. – С. 81–97, 164–189.
2. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації / О. В. Яшенкова. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – С. 191–211.

Вступ

Ефективність міжкультурної комунікації залежить від багатьох різноманітних чинників, але основним серед них є дотримання комунікативних принципів, максимум і конвенцій спілкування, які разом становлять комунікативний кодекс – сукупність специфічних регулятивів мовної комунікації.

Для успішного досягнення комунікативної мети принциповим є дотримання обома мовцями правил мовленнєвого етикету, що складається не лише з певних мовленнєвих формул і кліше, а також обов'язково супроводжується невербальними засобами спілкування.

Особливості мовленнєвого етикету формуються впродовж тривалого часу під впливом сукупності психологічних, культурологічних та соціально-політичних факторів, тому можуть суттєво різнитися у різних лінгвокультурах.

1. Мовленнєвий етикет: принципи, максими спілкування, комунікативні табу. За Ф. Бацевичем, мовленнєвий етикет становить систему стандартних, стереотипних словесних формул, вживаних у ситуаціях, що повторюються повсякденно: вітання, прощання, вибачення, запрошення, побажання тощо [Бацевич 2004: 261]. Мовленнєвий етикет є невід’ємною складовою частиною загальних етикетних правил поведінки людини в суспільстві, що ґрунтуються на моральних нормах і гуманістичних цінностях (насамперед, на визнанні честі та гідності партнера по комунікації) [Яшенкова 2010: 109].

Певна частина етикетних норм є універсальною для всього людства, але досить яскраво виявляється у мовленні представника окремої лінгвокультурної спільноти і їхня власне етнічна складова. Ф. С. Бацевич зазначає, що національно-культурне навантаження етикетних норм почасти зумовлене специфікою географічного розташування та особливостями кліматичних умов життя етнічної групи, способом господарювання, релігійним впливом, рівнем зв’язків із іншими народами, культурним розвитком, а також національним характером і ментальністю. Наприклад, для українців характерним є вияв набожності (у західних областях України однією з основних форм привітання є *Слава Ісу – Навіки слава*), пошани до старших (присутність форми пошани *Ви* у системі займенників, причому часто «на Ви» звертаються не тільки до незнайомих людей, але й до батьків), делікатності (для українців невластивим є розпитувати співбесідника про певні неприємності або біди, що переживає наразі людина) та демократизму (під час комунікації українці намагаються виявити свою відкритість спілкуванню, готовність допомогти та дружність) в етикеті спілкування.

Під час використання у типових комунікативних ситуаціях етикетні вирази не створюються наново, а лише відтворюються мовцями. Стиль і культура спілкування, а також дотримання норм мовленнєвого етикету мовцем часто впливає на його співрозмовника більше, ніж власне предметний зміст комунікації.

Мовленнєвий етикет «моделює поведінку людини – спонукає її у певній ситуації поводитись у відповідний спосіб» [Бацевич 2004: 262]. Наприклад, вихований українець під час спілкування із незнайомцем або старшою людиною вживає у звертаннях форму займенника *Ви*, а недотримання цієї норми може навіть призвести до того, що співрозмовник образиться і не захоче продовжувати комунікацію. Порівняйте форму звертання в англійській мові, де для обох випадків передбачено вживання лише однієї форми – *You* та в японській мові, де форма вираження займенника 1 особи однини (Я) має аж 12 варіантів.

Безумовно, етикетні форми з часом можуть змінюватися (у наш час вони частіше за все зникають взагалі або стають менш суворими). Наприклад, з давніших часів дещо змінився вияв гостинності китайців: раніше гість, який завітав до господи, мав обов'язково принести подарунок для господаря, причому він мав відповідати соціальному статусу останнього (наприклад, вченому приносили фазана). Спочатку слуга, який зустрічав гостя, повинен був тричі відмовляти гостеві у візиті та вмовляти його повернутися додому, мотивуючи це тим, що господар не хоче дарма турбувати візитера і сам прийде до його оселі негайно. Після третього «наполягання» гостя таки пускали до господи, але потім приблизно такою ж процедурою слуга намагався відмовитися від принесеного господареві подарунка. І лише після того, як презент був вручений, господар приймав свого гостя (приклад Ф. С. Бацевича).

Основними складниками мовленнєвого етикету є дотримання комунікативних табу і принципів спілкування. До основних принципів комунікації О. В. Яшенкова зараховує принцип кооперації та принцип ввічливості.

Принцип кооперації становить принцип спілкування, що регулює інформаційний обмін і передбачає повну відповідність комунікативного внеску на кожному кроці діалогу спільно прийнятій меті або напряду діалогу [Яшенкова 2010: 99].

За Г. Грайсом реалізація принципу кооперації відбувається через такі максими:

- максима кількості: висловлювання повинне містити не менше і не більше інформації, ніж потрібно;
- максима якості: не говори того, що вважаєш неправдивим, або того, для чого не маєш достатніх підстав;
- максима відношення: не відхиляйся від теми;
- максима манери: уникай незрозумілих висловів, неоднозначності, непотрібної багатослівності, невпорядкованих висловів [Яшенкова 2010: 99].

Але необхідність дотримання наведених максимум спілкування по-різному розуміють у межах різних лінгвокультурних спільнот. Наприклад, забагато уваги «правилу кількості» приділяють тайці: вони перевантажують, на погляд європейця, своє повідомлення загальною інформацією, що не стосується суті справи. Навпаки максимально лаконічними намагаються бути німці, чим у деяких народів викликають враження грубості, суворості та жорсткості характеру (приклад Ф. С. Бацевича).

Відмінність у розумінні максимуми модальності яскраво виявляється у спілкуванні з представниками східних цивілізацій, які намагаються більшу частину інформації подати імпліцитно, тоді як європейці звикли до прямоти і чітко-

сті у комунікації. На думку ж китайця або японця, подібне «недоговорення» має бути компліментом інтелектуальному розвиткові співбесідника, оскільки його вважають здатним самостійно «здогадатися», що мав на увазі адресант (приклад Ф. С. Бацевича).

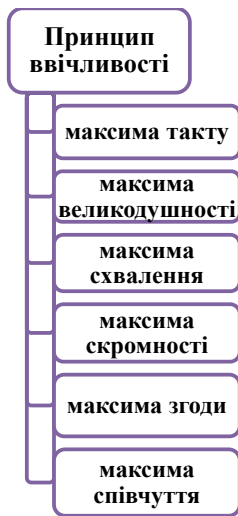
Приховані смисли, що можуть вводитися у процес спілкування мовцем навмисно або мимовільно, Г. Грайс визначає як імплікатури. Логічно невивідні імплікатури, пов'язані зі значенням слів та сполук, називаються конвенційними, а ті імплікатури, що ґрунтуються на контексті, фонових знаннях і правилах спілкування, називають імплікатурами комунікативними або конверсаційними [Яшенкова 2010: 99–100].

Принцип ввічливості був детально описаний британським лінгвістом Дж. Лічем, який визначав цей принцип як такий, що спрямований забезпечити гармонізацію інформаційного обміну та запобігти конфліктним ситуаціям.

Максимами дотримання принципу ввічливості є такі:

- максима такту: завдавай мінімум незручностей іншим, забезпечуй максимум вигоди для інших;
- максима великодушності: роби мінімум вигоди для себе, зведи до максимуму незручності для себе;
- максима схвалення: найменше осуджуй інших, найбільше схвалюй інших;
- максима скромності: найменше хвали себе, найбільше осуджуй себе;
- максима згоди: зведи до мінімуму розбіжності між собою та іншими, намагайся досягти максимальної згоди між собою та іншими;
- максима співчуття: зведи до мінімуму антипатію між собою та іншими, виявляй максимум прихильності до інших [Яшенкова 2010: 100–102].

Іноді принцип ввічливості та принцип кооперації можуть конфліктувати. Наприклад, коли на перший план виходить обмін інформацією, манера її подання (принцип ввічливості) може нівелюватися. І навпаки, коли важливим є дотримання принципу ввічливості, від мовця часто вимагається свідоме відмова від правди.

Етноспецифічні імпліцитні правила і звичаї спілкування, що є спільними для всіх представників певної лінгвокультурної спільноти, називаються **конвенціями**. Основними конвенціями спілкування, за О. В. Яшенковою, є такі:

1. Звичаї щодо відстані між співрозмовниками. Наприклад, араб та латиноамериканці під час розмови підходять до партнера по комунікації дуже близько (навіть занадто близько, з погляду північного американця або скандинава).

2. Звичаї щодо форм привітання. Наприклад, в Японії традиційним жестом привітання є поклін із складеними біля грудей руками, причому «величина кута» поклону залежить від соціального статусу співрозмовника. Іншим азіатам властива традиційна «універсальна» форма привітання – рукоштовпання, яке триває впродовж 10–12 секунд і часто використовується обома сторонами.

3. Звичаї стосовно форм звертання. Наприклад, німці завжди спілкуються «на ви» і звертаються до партнера, називаючи його звання, статус або титул (доктор, професор тощо); проте американці зазвичай досить швидко переходять до більш формального спілкування і звертаються до своїх колег на скорочене ім'я.

4. Звичаї стосовно початку розмови. Часто північні американці починають розмову з компліменту, що може трохи збентежити німця, які зазвичай ставляться до компліментів з підозрою.

5. Звичаї стосовно контакту очима. Для арабів, іспанців, греків і латиноамериканців властивим є пильний та уважний погляд на співрозмовника впродовж бесіди, однак це може здатися зухвалим і незручним представникам східних цивілізацій (японцям, тайцям, китайцям).

6. Звичаї стосовно постави співрозмовників. Наприклад, дуже непристойною, на погляд азіатів і європейців, є американська манера закладати одну ногу на іншу під час розмови або класти ноги на стілець.

7. Звичаї стосовно права торкатися тіла. Бразильці та мексиканці досить часто торкаються своїх співрозмовників під час бесіди, що може видатися нахабством для європейців та північних американців.

8. Звичаї стосовно «перебивання» співрозмовника. Італійці, французи та іспанці любляють, коли їхню розповідь переривають, оскільки вважають це показником зацікавленості співрозмовника, однак це є неприйнятним для голландців і португальців.

9. Звичаї стосовно мовчання. Наприклад, фіни та японці досить часто навмисно створюють тривалі мовчазні паузи в розмові, що є ознакою уважного слухання та розуміння співрозмовника. Для американців та більшості європейців мовчання є «незручним».

10. Звичаї стосовно гучності. Негативно оцінюють гучні розмови скандинави, прибалти, британці, новозеландці, натомість галасливість є рисою італійців, іспанців і латиноамериканців.

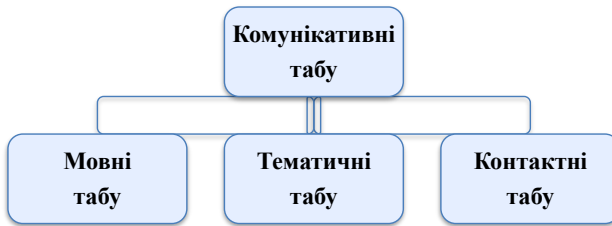
11. Звичаї стосовно способу висловлення своєї думки. Скандинави, більшість європейців, північні американці шанують щирість і прямоту співрозмовників. Вони добре сприймають конструктивну критику і самі можуть критикувати партнера. Натомість для арабів, арійців і латиноамериканців подібна конфронтація і прямота є абсолютно неприйнятними [Яшенкова 2010: 106–108].

За Ф. С. Бацевичем, **комунікативні табу** становлять комплекс мовних, тематичних і контактних заборон у спілкуванні. До **мовних табу** належить уникнення вживання у мовній комунікації окремих слів і словосполучень. Наприклад, на сьогодні найпоширенішою є заборона вживання у спілкуванні нецензурних і матірних виразів. Раніше українці намагалися уникати іменування *диявол* або *чорт* і називали втілення нечистої сили *дідько*, *лукавий*, *той*, *що з рогами*, *той*, *що не при хаті згадуючи*, *щезник*, *біс* тощо.

Під **тематичними табу** розуміють повну заборону розмов на певну тематику між окремими особами в конкретних ситуаціях спілкування. Яскравим прикладом тематичних заборон у спілкування є черкеське комунікативне табу: гостя три дні не можна розпитувати, хто він, звідки і куди йде: спочатку його необхідно вшанувати в оселі протягом трьох діб. Сьогодні в деяких ситуаціях спілкування тематичними табу можна назвати заборону розпитувати про рівень прибутку в родині або окремої людини.

Контактними табу є заборона на будь-які форми міжособистісного спілкування. В українців суворих контактних заборон не існує, що також є однією з рис національного характеру. Досить яскраві приклади контактних табу існу-

вали певний час у культурі адигейців та інших кавказьких народів: наприклад, після весілля чоловіка і жінку тривалий час (2–3 роки) ніхто не повинен бачити разом; невістка не має права розмовляти зі своїм свекром досить довго після весілля; а чоловік не має права говорити зі своїми дітьми і брати їх на руки в присутності свого батька або інших старших осіб [Бацевич 2004: 264–265].

2. Невербальні особливості міжкультурної комунікації. О. П. Садохін заучує, що основною формою спілкування є спілкування вербальне, але для адекватного розуміння передаваної інформації необхідним є правильне витлумачення невербальних сигналів, що передаються адресатові одночасно з мовними даними.

За оцінками вчених, засобами вербальної комунікації передається близько 70 % інформації, тоді як третина її передається саме через невербальне спілкування між комунікантами. Причина цього полягає в тому, що засобами вербальної комунікації можна передати тільки фактичні знання, але їх виявляється недостатньо для передачі почуттів людини. Різного роду почуття, переживання і настрої людини, що не піддаються словесному опису, передаються засобами невербального спілкування.

Сферу невербальної комунікації становлять усі немовні сигнали, що посиляються людиною і мають комунікативну цінність. Такими сигналами є міміка, жести, пози тіла, тембр голосу, різні елементи навколишнього середовища, одяг, елементи оформлення зовнішності тощо. Вони сприймаються безпосередньо і тому сильніше впливають на адресата, передають найтонші відтінки відношення, емоцій, оцінки, з їх допомогою можна передавати інформацію, яку важко або з якихось причин незручно висловити словами.

Сигнали невербальної комунікації майже неможливо свідомо контролювати: почервоніння від сорому або збліднення від страху, розширення зіниць мають суто біологічну, вроджену природу. В основному невербальне спілкування використовується для того, щоб повніше, точніше і зрозуміліше висловити свої думки, почуття, емоції [Садохін 2005: 164–166].

За В. М. Манакіним, **невербальна комунікація** – це система способів спілкування та обміну інформацією, які здійснюються без допомоги звичайної мови. Характерною особливістю невербаліки є те, що в більшості випадків вона виражає несвідоме (підсвідоме) людини.

За даними дослідників, впродовж перших 5 секунд спілкування близько 90 % інформації сприймається та передається невербально. Американські вчені також підрахували «питому вагу» невербаліки під час комунікації та з'ясували, що 60–80 % всієї переданої інформації припадає саме на вираження немовними засобами; з них близько 55 % виражається мімікою та жестами, а 38 % – інтонацією [Манакін 2012: 205–206].

На підставі ознаки навмисності / ненавмисності невербальної комунікації можна виділити три типи невербальних засобів:

1) поведінкові знаки, зумовлені фізіологічними реакціями: збліднення або почервоніння, а також потовиділення від хвилювання, тремтіння від холоду або страху;

2) ненавмисні знаки, вживання яких пов'язане зі звичками людини (їх іноді називають самоадаптори): чухання носа, хитання ногою без причини, покусання губ;

3) власне комунікативні знаки: сигнали, що передають інформацію про об'єкт, подію або стан [Садохін 2005: 167].

О. П. Садохін пропонує таку загальну типологію форм невербальної комунікації:

1. **Кінесика** – сукупність жестів, поз, рухів тіла, міміка, окулістика.

Щоб зрозуміти відмінність у жестикуляції між українцями та німцями, спробуйте порухувати до п'яти на пальцях однієї руки.

Українці в переважній більшості рахують правою рукою пальці на лівій руці, при цьому пальці вони загинають; а німці рахують пальці тільки на правій руці, причому пальці вони розгинають.

Відмінність між національними засобами кінетики помітна і у звичному для українця жесті вказівки на себе: коли наш співвітчизник говорить про себе, він вказує на груди, японець же в аналогічній ситуації вказує на свій ніс (прикладі О. П. Садохіна).

Американський жест «О'кей» означає «все гаразд», «добре», натомість для японця цей жест означає «гроші», для мальтійця – це сексуальна образа, натяк на нетрадиційну сексуальну орієнтацію (приклад Ф. С. Бацевича).

У багатьох східних країнах (особливо ісламських) жінкам не дозволяється дивитися на незнайомих чоловіків. Таку поведінку можуть розцінити як вульгарну і зухвалу. В Індії підморгування вважається знаком образи (приклад О. П. Садохіна).

У Європі неприйнятним для чоловіка є сидіння під час того, коли з ним стоячи говорить жінка. У мусульманській же культурі навпаки: жінка не має права сидіти, коли з нею говорить чоловік (приклад В. М. Манакіна).

2. **Такесика** – рукостискання, поцілунки, погладжування, поплескування та інші дотики до тіла співрозмовника.

Рукостискання як універсальний жест привітання майже в усіх країнах світу «прижився» тільки з середини ХХ століття. До цього часу в деяких східних державах (Японія, Таїланд, Китай, Пакистан, Індія) доторкатися до іншої людини вважалося образливим, неввічливим і навіть непристойним. Водночас у Латинській Америці та в арабських країнах співрозмовники завжди торкаються один одного, щоб проявити свою увагу та небайдужість (приклад О. П. Садохіна).

В ісламських країнах та Індії співрозмовники не торкаються один одного, не передають нічого і не ламають хліб лівою рукою, оскільки вона вважається призначеною для тілесних («туалетних») функцій (приклад В. М. Манакіна).

3. **Сенсорика** – сукупність чуттєвих сприйнятів, що ґрунтуються на інформації від органів чуття.

В арабських культурах величезну роль грають запахи. Вони ніби дають можливість комунікантам зануритися у внутрішній світ один одного. Під час обряду сватання досить поширеним є процес «нюхання» нареченої сватами для оцінки всіх її принад.

Суттєво відрізняються і особливості приготування страв українцями і, наприклад, індійцями. Останні надають перевагу дуже гострим стравам, перенасиченим, на наш погляд, різноманітним спеціями. Індійцям же українці страви можуть видатися занадто прісними (приклади О. П. Садохіна).

4. **Проксеміка** – способи використання простору в процесі комунікації.

Найменшу комфортну для комунікації дистанцію мають латиноамериканці й араби. Вони спілкуються на відстані близько 30–60 сантиметрів один від одного, що для американця або скандинава може видатися нечуваною зухвалістю і порушенням межі особистої зони.

Американські студенти за наявності вільних місць в аудиторії, скоріше, сядуть на певній відстані один від одного. Представники ж східнослов'янської культури намагатимуться навпаки сісти ближче, щоб не образити сусідів по аудиторії (приклади О. П. Садохіна).

5. **Хронеміка** – способи використання часу в процесі комунікації.

Досить різниться відчуття часу в північноамериканців і жителів Латинської Америки. Перші є людьми дуже актуальними, вони рідко запізнюються самі і запізнення партнера вважають виявом незацікавленості у справі. Для мешканців же Латинської Америки запізнення на 45 хвилин вважається абсо-

лютно нормальним і припустимим на діловій зустрічі (приклад О. П. Садохіна) [Садохин 2005: 169–189].

В. М. Манакін до невербальних форм спілкування також зараховує фізіогноміку (вираз обличчя), артефакти (одяг і прикраси) і паралінгвальні засоби (інтонація, паузи, висота і сила голосу) [Манакін 2012: 206].

Дещо в інший спосіб засоби невербальної комунікації класифікує О. О. Селіванова:

➤ **фонаційні кінеми**, тобто показники звукових характеристик мовлення. Наприклад, українцям притаманно позитивно оцінювати нормальну швидкість і гучність розмови, чіткість у вимові, виразність. Високою є швидкість мовлення у французів, румун, циган. Багатослів'я та перифрастичність є манерою висловлювання в арабів, що в деяких інших культурах розцінюють негативно. С. Тер-Мінасова наводить приклад комунікативного конфлікту між викладачкою російської літератури та студентами з Таїланду, яких образила манера викладачки говорити гучно, чітко і ясно, що було розцінено як: «Вона на нас кричить», – оскільки тайці звикли до інших фонетичних і риторичних параметрів;

➤ **мова жестів**: у слов'ян жест прощання подібний до жесту запрошення у японців. Жест згоди в Болгарії тотожний українському жесту заперечення. Коли українці говорять про себе, вони вказують на груди, що для японців є дивним жестом, оскільки вони у таких випадках торкаються носа. Різняться культури ще і швидкістю жестикуляції. Так, британський психолог М. Арджайл встановив, що в середньому фін використовує 1 жест на годину, італієць – 80 жестів, француз – 120, мексиканець – 180 жестів;

➤ **проксемічні показники** (дистанція між комунікантами) в різних культурах також відмінні. Зокрема, це стосується дистанції між співрозмовниками, зумовленої культурними традиціями. Дослідження семи країн Європи продемонстрували, що для особистісного простору під час спілкування англіїці використовують більшу зону, ніж французи й італійці, які мають більший простір спілкування, ніж ірландці та шотландці;

➤ **постави й розташування партнерів спілкування** також мають глибокий культурний зміст багатьох народів і залежать від статусу комунікантів. Так, у кенійського племені луо зять і теща під час розмови мають повернутися одне до одного спинами. Тайці почуваються приниженими й ображеними, коли співрозмовник сидить, заклавши ногу за ногу і спрямувавши ногу на партнера спілкування;

➤ **окулістика** (манера дивитися на співбесідника) також є одним із визначальних засобів установаження контакту в міжкультурній комунікації і залежить від типу культури: контактної чи неконтактної. В контактних культурах прямий погляд є нормальним явищем і свідчить про щирість співрозмовника,

викликає довіру до нього; у неконтактних культурах люди намагаються не дивитися прямо у вічі, це вважають некоректним, неввічливим і навіть зухвалим (у багатьох культурах Азії формою вираження поваги до людини є заборона пильно дивитися на нього). У деяких племенах південноамериканських індіанців мовець і слухач зазвичай дивляться в різні боки. Японці під час розмови дивляться на шию співрозмовника, кудись під підборіддя, таким чином, що очі й обличчя партнера знаходяться в полі периферійного зору. Прямий погляд в обличчя є неввічливим;

➤ **табу** – це заборона вживання деяких слів, мовних виразів, паравербальних засобів, розмов на певну тему чи в певній формі, зумовленою соціально-політичними, історико-культурними, релігійними, етичними й естетичними чинниками. Так, для індіців і тайців образливим є підморгування, що для європейців є знаком насмішки або недовіри до співрозмовника. Небажаними для неконтактних культур є сторкання, рукостискання. Приміром, для китайців рукостискання так само неприємне, як для європейців хлопання по плечу незнайомих людей [Селіванова 2011: 289–292].

Основні функції невербальних засобів комунікації В. М. Манакін визначає як такі:

- наголошення на важливості мовного повідомлення (посилення голосу, підняття вгору указівного пальця тощо);
- привернення уваги до себе як мовця (бразильці для цього клацають пальцями, одночасно відкидаючи руку вбік);

- заміщення мовного повідомлення (жест з витягнутим великим пальцем для «голосування» на дорозі);
- доповнення мовного повідомлення (рукостискання у європейців під час привітання) [Манакін 2012: 207].

Із невербальною комунікативною поведінкою О. В. Яшенкова тісно пов'язує явище *соціального символізму* – сукупність символічних значень, які лінгвокультурна спільнота приписує певним діям, учинкам, явищам і предметам. Такі символічні значення долучаються до комунікативного процесу і прямо чи опосередковано впливають на спілкування людей. Соціальний символізм має яскраво виражений етноспецифічний характер. Наприклад, запропонувати каву співрозмовникові для арабів є сигналом завершення ділової бесіди, а для українців радше її початком або продовженням. В українців подяка господареві за їжу вважається виявом пошани йому, а в Індії це є образливим, оскільки словесну подяку сприймають як плату за частування [Яшенкова 2010: 200].

Мовна комунікація становить не лише двобічний вербальний обмін інформацією, це складний процес, який може ефективно відбуватися лише за дотримання основних принципів, конвенцій і правил спілкування. До базових принципів успішної міжкультурної комунікації в першу чергу відносять принцип кооперації та принцип ввічливості, які реалізуються в мовленні через певні набори комунікативних максим.

«Традиційне» спілкування вербальними засобами майже завжди доповнюється невербальною – системою комунікативних засобів, яка включає міміку, жести, пози, тон, висоту, швидкість мовлення та інші способи передачі інформації, що відбувається без участі мови. Зазвичай невербальні засоби комунікації вживаються для заміщення мовного повідомлення або його доповнення, наголошення на важливості повідомлюваної інформації, а також для привернення уваги до мовця.

Використана література:

1. Андреева И. В. Межкультурная коммуникация: учеб. пособие / И. В. Андреева, Л. А. Балобанова. – Владивосток: Изд-во ВГУЭС, 2011. – 96 с.
2. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики: підручник / Ф. С. Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
3. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 352 с.
4. Куликова Л. В. Межкультурная коммуникация: теоретические и прикладные аспекты. На материале русской и немецкой лингвокультур: Монография / Л. В. Куликова. – Красноярск: РИО КГПУ, 2004. – 196 с.

5. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація / В. М. Манакін. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 288 с.
6. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации / А. П. Садохин. – М.: Высшая школа, 2005. – 310 с.
7. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації: підручник / О. О. Селіванова. – Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. – 350 с.
8. Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації / О. А. Семенюк, В. Ю. Парашук. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.
9. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М.: Слово / Slovo, 2000. – 624 с.
10. Тюкова С. Ю. Межкультурная коммуникация. Конспект лекций / С. Ю. Тюкова. – СПб, 2010. – 71 с.
11. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації / О. В. Яшенкова. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 312 с.

Тема 4. Принципи та механізми взаємодії з чужою культурою

План

1. Принципи етноцентризму та культурного релятивізму в теорії міжкультурної комунікації
2. Поняття акультурації, інкультурації та культурного шоку

Література

а) основна:

1. Андреева И. В. Межкультурная коммуникация: учеб. пособие / И. В. Андреева, Л. А. Балобанова. – Владивосток: Изд-во ВГУЭС, 2011. – С. 18–24, 74–85.
2. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – С. 56–68, 208–234.
3. Куликова Л. В. Межкультурная коммуникация: теоретические и прикладные аспекты. На материале русской и немецкой лингвокультур: Монография / Л. В. Куликова. – Красноярск: РИО КГПУ, 2004. – С. 38–64.
4. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації: підручник / О. О. Селіванова. – Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. – С. 293–301.

б) додаткова:

1. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація / В. М. Манакін. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – С. 256–259.
2. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации / А. П. Садохин. – М.: Высшая школа, 2005. – С. 130–152.
3. Тюкова С. Ю. Межкультурная коммуникация. Конспект лекций / С. Ю. Тюкова. – СПб, 2010. – С. 35–40.

Вступ

За даними соціологів і антропологів, на сьогодні за межами країни походження проживає більше 100 мільйонів людей. Це означає, що всі вони тією чи іншою мірою змушені пристосовуватися до нових культурних умов, засвоюючи чужу культуру і водночас намагаючись зберегти власну.

Процес входження до іншої культури може тривати від декількох місяців до декількох років і для його успішного завершення необхідно дотримуватися чітких принципів ефективної міжкультурної комунікації, основними з яких є принципи етноцентризму та культурного релятивізму.

1. Принципи етноцентризму та культурного релятивізму в теорії міжкультурної комунікації. Успішна міжкультурна комунікація базується на двох протилежних принципах: принципі культурного релятивізму та принципі етноцентризму. О. О. Селіванова тлумачить **принцип культурного релятивізму** як такий, згідно з яким культурні цінності різних народів визнаються рівноправними, а культура кожного народу – відносною, адекватно оцінити яку можна не за якимись універсальними критеріями, а лише виходячи із неї самої, її закономірностей і цілісності [Селіванова 2011: 293].

О. П. Садохін зазначає, що основна ідея культурного релятивізму полягає у визнанні рівноправності культурних цінностей, створених і створюваних різними народами: **всі культури різні, але рівні**. Згідно з культурним релятивізмом не існує елітарних або неповноцінних культур, всі культури по-своєму неповторні, і помилковим є їхнє порівняння одна з одною. Іншими словами, культури всіх народів однаково цінні, але про цінності кожної з них можна судити лише в межах конкретної культури [Грушевицкая 2003: 50].

Американський антрополог Мелвіл Херсковіц виокремлює такі три основні аспекти культурного релятивізму:

- методологічний, що передбачає вивчення культур на основі цінностей, прийнятих у того чи іншого народу, що сприяє розумінню культури зсередини, усвідомленню смислу її функціонування у світлі уявлень про ідеальне, поширених у цій культурі;

- філософський, що полягає у визнанні множинності шляхів культурного розвитку, у плюралізмі по відношенню до форм історико-культурного прогресу та запереченні еволюційної зміни стадій культурного росту;

- практично-оцінний, який передбачає, що всі елементи культури в історії та сучасності є виявом «логіки власного розвитку», тому всі вони мають бути залучені до культури індустріальної цивілізації за умови збереження їхньої культурної самобутності. Проте цей аспект багатьма дослідниками вважається дискусійним, оскільки він залишає відкритим питання, чи мають бути долучені до «універсальної» світової цивілізації і вважатися рівними з усіма іншими культурами ті, цінностями яких є, наприклад, людожерство, масові страти, національний екстремізм тощо [Куликова 2004: 29].

Культурному релятивізму протистоїть **принцип етноцентризму**, який О. О. Селіванова визначає як тип ціннісного судження про культурні надбання іншого народу з позицій переваг ціннісних орієнтацій і критеріїв власного етносу. Найчастіше етноцентризм передбачає, що власна культура перевершує інші культури, і в цьому випадку вона розцінюється як єдино правильна, що перевершує всі інші, які, таким чином, недооцінюються. Все, що відхиляється від норм, звичаїв, системи цінностей, звичок, типів поведінки власної культури, вважається низькопробним і класифікується як неповноцінне по відношенню до свого. Власна культура ставиться в центр світу і розглядає себе як міру всіх речей [Селіванова 2011: 293].

О. О. Селіванова справедливо зауважує, що етноцентризм є однією з головних перешкод міжкультурних контактів і нерідко призводить до комунікативного конфлікту в міжкультурному спілкуванні. Це явище пов'язане з опозицією МИ – ВОНИ та архетипами «свій – чужий». Факторами формування етноцентризму вважають почуття нетерпимості до інших народів і зверхності власного народу [Селіванова 2011: 294].

Дослідження етноцентризму, проведені Д. Кемпбеллом і його колегами, показали, що для нього властивим є:

- вважати те, що відбувається у своїй культурі, природним і правильним, а те, що відбувається в інших культурах, неприродним і неправильним;
- розглядати звичаї своєї групи як універсальні;
- сприймати норми і цінності своєї етнічної групи як безумовно правильні;
- надавати за необхідності всебічну допомогу членам своєї групи;
- діяти в інтересах своєї групи;
- відчувати неприязнь по відношенню до інших етнічних груп;
- пишатися своєю групою [Грушевицкая 2003: 37].

Саме перехід від етноцентризму до культурного релятивізму становить власне механізм адаптації до чужої культури. За моделлю акультурації М. Беннета він відбувається в такі етапи:

1) заперечення культурних розбіжностей між етнічними групами, що виявляється в ізоляції та сепарації;

2) захист, коли людина сприймає вже усвідомлені на попередньому рівні культурні розбіжності як загрозу для власного існування й намагається протистояти цій загрозі шляхом відстоювання переваги власної культури без прямого заперечення інших;

3) применшення як остання спроба зберегти етноцентристську позицію (на цьому етапі культурні розбіжності визнають і не оцінюють негативно через формування універсальної оцінки) [Селіванова 2011: 294–295].

Етноцентризм як явище не слід розглядати лише в негативному аспекті. «Гнучкий» етноцентризм є запорукою збереження національної культури, він формує в носіях певної лінгвокультури почуття надійності, захищеності та «укриття», сприяє збереженню позитивної національної ідентичності. Відмова від етноцентризму загрожує цілковитою асиміляцією етнічної групи в полікультурних умовах.

2. Поняття акультурації, інкультурації та культурного шоку.

О. О. Селіванова визначає **інкультурацію** як засвоєння людиною культурних норм, цінностей, надбань певного угруповання, набуття культурної ідентичності, тобто усвідомлення своєї належності до відповідної культури шляхом ототожнення себе, свого світогляду, поведінки з культурними зразками, що дає змогу людині орієнтуватися в певному соціокультурному середовищі, упорядковувати власну життєдіяльність, передбачати її наслідки, обирати той чи інший спосіб, манеру і зразок спілкування. Результатом інкультурації є емоційна та поведінкова схожість індивіда з іншими членами групи й відмінність від представників інших етнокультурних груп [Селіванова 2011: 295].

До наукового обігу термін «інкультурація» ввів американський вчений Мелвіл Херсковіц, який розглядав інкультурацію на таких рівнях:

- дитинство, що забезпечує стабільність культури, адже дитина засвоює культурний досвід попередників у незмінному вигляді, ще не маючи змоги оцінити його; на цьому рівні діти навчаються найважливішим елементам, настановам і нормам культури, набувають певних культурних навичок, однак їхнє ставлення до засвоєного є некритичним, оскільки діти лише відтворюють уже наявні в культурі зразки; осередками інкультурації для дитини є родина, вікова група, школа, ЗМІ, церква, спортивні й інші гуртки;

- зрілість – на цьому рівні відбувається усвідомлене засвоєння культурних норм і цінностей та оцінка їх під кутом зору власних потреб і наслідків

культурної ідентифікації; гармонійна й послідовна інкультурація завершує формування менталітету як сукупності здатностей індивіда мислити, відчувати та сприймати світ, ідентифікуючи себе із соціокультурною спільнотою; інститутами інкультурації на цьому рівні є навчальні заклади, професійне середовище, родина, громадянське суспільство, засоби масової інформації тощо [Селіванова 2011: 296].

На сьогодні в науці виокремлюють три способи передачі культурної інформації:

- вертикальну трансмісію – вплив батьків на дітей;
- горизонтальну трансмісію – вплив спілкування з ровесниками;
- непряму трансмісію – вплив навчання у школі, ВНЗ тощо [Селіванова 2011: 296–297].

Інкультурацію можна певним чином співвіднести із поняттям соціалізації, оскільки обидва ці терміни позначають входження людини до певної (лінгвокультурної) спільноти.

За О. О. Селівановою, **аккультурація** є процесом засвоєння людиною чужої культури, адаптацією до нових культурних умов із метою досягнення сумісності із соціокультурним середовищем [Селіванова 2011: 297]. Синонімом до цього терміну є поняття культурної (міжкультурної) адаптації.

Основними формами (стратегіями) аккультурації є:

1) асиміляція – прийняття людиною чужої культури з цілковитою відмовою від власної;

2) сепарація – заперечення чужої культури та ізоляція від неї з одночасним збереженням власної культурної ідентичності;

3) маргіналізація – утрата власної первинної культурної ідентичності за умови відсутності зацікавлення в чужій культурі через дискримінацію чи сегрегацію з боку чужої культури;

4) інтеграція – самоідентифікація зі своєю й чужою культурою [Андреева 2011: 80].

Оптимальною стратегією аккультурації зараз вважається інтеграція, що дає можливість сформувати мультикультурну особистість.

О. О. Селіванова визначає *основні етапи акультурації* як такі:

1) нульова фаза як підготовча (збір інформації про культуру іншого народу, перше знайомство з мовою);

2) фаза вживання в культуру (вороже ставлення до культури й мови, порушення уявлення про ідентичність, утрата орієнтації в соціокультурному просторі);

3) адаптивна фаза (деяке примирення з чужою культурою шляхом пошуку спільного з власною культурою або припустимого для себе);

4) етап рівноваги, що здебільшого триває два роки при перебуванні в чужій країні (зменшення міри критики чужої культури, прагнення створити об'єктивну думку);

5) остання фаза (повернення додому й адаптація до своєї культури, порівняння культур і вражень) [Селіванова 2011: 298].

Дослідниця зауважує, що фаза вживання в культуру досить часто пов'язується із культурним шоком, що виникає внаслідок значної відмінності матеріальних і духовних культур двох народів в умовах особистісного, безпосереднього контакту представника однієї культури із представниками іншої й супроводжується нерозумінням, неадекватною інтерпретацією або прямим відторгненням чужого з позицій власної культури [Селіванова 2011: 299].

За Ф. С. Бацевичем, **культурний шок** – це реакція особи при зіткненні з принципово новою для себе культурною реальністю, яка викликає конфлікт між звичними для неї цінностями, нормами, звичками тощо [Бацевич 2004: 342].

Основні *форми вияву культурного шоку* О. П. Садохін визначає як такі:

- напруження через зусилля, що докладаються для досягнення психологічної адаптації;
- почуття втрати через позбавлення друзів, майна та професії;

- почуття самотності (покинутості) у новій культурі;
- тривога, що переходить в обурення і відразу після усвідомлення культурних відмінностей;
- порушення рольових очікувань та відчуття самоідентифікації;
- почуття неповноцінності через нездатність впоратися із ситуацією.

Діапазон *симптомів культурного шоку* є дуже широким – від слабких емоційних розладів до серйозних стресів, психозів, алкоголізму та самогубства. На практиці він часто виявляється в перебільшеній турботі про чистоту посуду, білизни, якості води та їжі, психосоматичних розладах, загальній тривозі, безсонні тощо. За тривалістю певний різновид культурного шоку може розвиватися від декількох місяців до декількох років, залежно від індивідуальних особливостей людини [Садохин 2005: 139].

Культурний шок не виникає одразу. Йому передує досить складний і тривалий процес, *основними етапами* якого є такі:

Перший етап називають «медовим місяцем»: більшість мігрантів, які вийшли за кордон, сповнені ентузіазму і надій, оскільки до їхнього приїзду готуються, на них чекають, і спершу вони отримують допомогу.

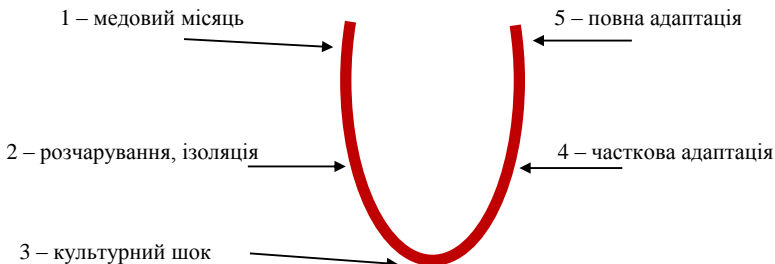
На *другому етапі* інше культурне оточення починає справляти свій негативний вплив. Спостерігається розчарування, фрустрація і навіть депресія. У цей період мігранти намагаються втекти від реальності, спілкуючись зі своїми співгромадянами і скаржачись їм на життя.

Третій етап – власне культурний шок. Можуть виникати соматичні та психічні захворювання. Частина мігрантів повертається додому.

Четвертий етап. Якщо людина залишилася у країні, то на цьому етапі починається часткова адаптація до нового середовища: з'являється оптимістичний настрій, пристосування, інтегрування до життя нового суспільства.

На *п'ятому етапі* досягається повна адаптація до нової культури. Процес повної адаптації може тривати від кількох місяців до 4–5 років.

Отже, виходить U-подібна крива розвитку культурного шоку, яка характеризується наступними ступенями: добре, гірше, погано, краще, добре.

Цікаво, що людина, яка успішно адаптувалася в чужій країні, коли повертається на батьківщину, стикається з необхідністю пройти зворотню адаптацію (реадаптацію) до власної культури, відчуючи «шок повернення» [Садохін 2005: 139–140].

О. П. Садохін зазначає, що *факторами, які впливають на культурний шок*, є:

➤ вік (чим старша людина, тим більше труднощів із акультурацією вона відчуває);

➤ освіта (люди з вищою освітою швидше пристосовуються до нових умов життя);

➤ особливості характеру (професійно компетентні, відкриті до спілкування і встановлення нових контактів, екстравертивні, сміливі люди, які до того ж ще й мають достатньо високу самооцінку та схильні до співпраці адаптуються значно швидше за інших) [Садохін 2005: 141–142].

Основним способом подолання культурного шоку, на думку багатьох вчених, є активна комунікація із представниками «приймаючої» культури. Крім того, перед поїздкою до іншої країни на тривалий час варто детально ознайомитися з основами її культури, а також за необхідності пройти спеціалізовані тренінги.

Як уже зазначалося вище, засвоєння чужої культури відбувається в декілька етноцентристських та етнорелятивістських етапів (модель М. Беннета):

Етноцентристські етапи:

1. Заперечення будь-яких культурних відмінностей між народами. Заперечення може виявлятися як через ізоляцію, так і через сепарацію. Ізоляція розуміється насамперед як фізична ізоляція народів і культур. Сепарація являє собою побудову фізичних чи соціальних бар'єрів для створення дистанціювання від усього, що відрізняється від власної культури.

2. Захист. На етапі захисту людина сприймає культурні відмінності як загрозу для свого існування і намагається їм протистояти. Дифамація (наклеп) – перша форма захисту – негативна оцінка відмінностей, пов'язана з формуванням негативних стереотипів. Рух від дифамації до наступних етапів ускладнено через те, що розвивається ненависть, яка породжує тенденцію повернення до заперечення. Захищаючи свої культурні відмінності, людина приходить до почуття переваги, підкреслення свого високого культурного статусу, причому пряме заперечення чужої культури не є обов'язковою рисою цього почуття. Почуття переваги виявляється у вигляді гордості за свою расу, стать і т.п. Етап переваги становить крок уперед у порівнянні з етапом дифамації, тому що тут відмінність оцінюється менш негативно, її визнають, хоча і з позицій етноцентризму.

3. Применшення – остання спроба зберегти етноцентристську позицію. На цьому етапі культурні відмінності відкрито визнаються і не оцінюються негативно, як на етапі захисту. Вони розглядаються як щось незначне в порівнянні з культурною подібністю.

Етнорелятивістські етапи:

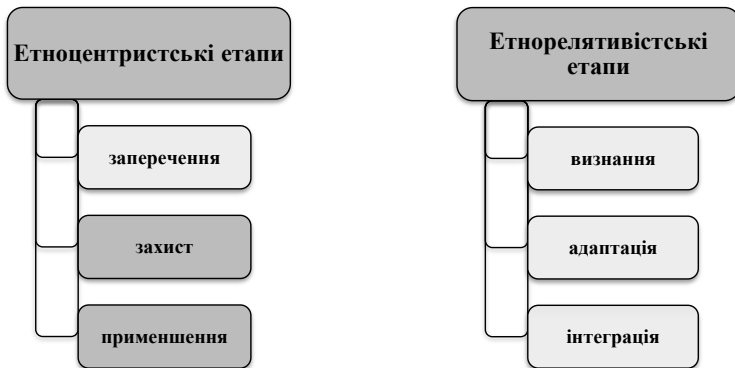
1. Визнання. Існування культурних відмінностей визнається як необхідне людське становище. Спочатку визнаються відмінності в поведінці, потім – у культурних цінностях і т. д.

2. Адаптація. На цьому етапі відбувається поглиблення етнорелятивізму, приходить усвідомлення того, що культура – це не застигле утворення, а процес. Адаптація передбачає розвиток альтернативних комунікативних умінь і поведінкових моделей. Адаптація починається з емпатії (співчуття) і завершується формуванням плюралізму.

3. Інтеграція. Повне пристосування до чужої культури, яка починає відчуватися як «своя». На цьому етапі повна свобода відчувається як у когнітивній, так і в емоційній і поведінковій сферах [Садохин 2005: 143–152].

Одним із найбільш ефективних способів «безболісного» входження в чужу культуру та успішної акультурації вважається міжкультурний тренінг, основною метою якого є зниження етноцентризму, формування культурного релятивізму та толерантності до чужої культури.

Модель акультурації М. Беннета

Міжкультурні тренінги проводяться зазвичай у рідній країні і включають декілька видів роботи, серед яких:

- просвітницька робота – отримання знань про історію народу, географічне положення країни, її звичаї, традиції, мистецтво тощо;

- орієнтування – набуття норм, цінностей, правил поведінки в чужому культурному середовищі;

- інструктаж – отримання інформації щодо проблем, які можуть виникнути під час контактів із чужою культурою [Селіванова 2011: 300–301].

Для полегшення процесу акультурації І. В. Андреева радить дотримуватися таких правил:

1. Будьте відкриті до нових знань. Вивчайте чужу культуру не тільки в теорії, а й на практиці.

2. Будьте активні. Виявляйте ініціативу, спілкуйтесь із представниками культури, яку засвоюєте.

3. Налаштовуйте себе позитивно. Будьте терплячими і толерантними.

4. Вивчайте вербальні, невербальні і пара вербальні засоби комунікації, що притаманні цій культурі.

5. Будьте культурно чуйними. Поважайте традиції та звичаї нової для вас культури.

6. Уникайте швидких та спрощених оцінок.

7. Будьте готові до несподіванок у міжкультурній комунікації. Будьте гнучким і готовими до змін [Андреева 2011: 81–82].

В умовах тотальної глобалізації входження в чужу культуру, акультурація і збереження національної самобутності стає все більш актуальною проблемою, над розв'язанням якої працюють фахівці різних наукових галузей. Ефективне здійснення міжкультурної комунікації можливе лише за умови дотримання двох базових, протилежних за своєю суттю, принципів культурного релятивізму та етноцентризму.

Акультурація як процес входження в іншу культуру завжди пов'язується з певними психологічними труднощами – культурним шоком, який розвивається поетапно і може мати різні форми зовнішнього вияву. Найбільш дієвим способом акультурації є модель М. Беннета, яка становить поступовий перехід від етноцентризму до культурного релятивізму. Результатом повноцінної акультурації є не лише набуття нової національно-мовної картини світу і лояльність до іншого і незвичного, а й, що важливіше, здатність жити у світі, що постійно змінюється, в якому поступово втрачають значення державні кордони, а на перший план виходить безпосереднє контактування з людьми.

Використана література:

1. Андреева И. В. Межкультурная коммуникация: учеб. пособие / И. В. Андреева, Л. А. Балобанова. – Владивосток: Изд-во ВГУЭС, 2011. – 96 с.

2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
3. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 352 с.
4. Куликова Л. В. Межкультурная коммуникация: теоретические и прикладные аспекты. На материале русской и немецкой лингвокультур: Монография / Л. В. Куликова. – Красноярск: РИО КГПУ, 2004. – 196 с.
5. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація / В. М. Манакін. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 288 с.
6. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации / А. П. Садохин. – М.: Высшая школа, 2005. – 310 с.
7. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації: підручник / О. О. Селіванова. – Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. – 350 с.
8. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М.: Слово / Slovo, 2000. – 624 с.
9. Тюкова С. Ю. Межкультурная коммуникация. Конспект лекций / С. Ю. Тюкова. – СПб, 2010. – 71 с.

Теми і плани практичних занять

Практичне заняття № 1

Історія та теоретичне підґрунтя лінгвокультурології як науки

План

1. Історія виникнення лінгвокультурології. Місце лінгвокультурології серед інших гуманітарних дисциплін
2. Теоретичне підґрунтя лінгвокультурології
3. Базові поняття лінгвокультурології

Література:

а) основна:

1. Воробьев В. В. Лингвокультурология: теория и методы / В. В. Воробьев. – М.: Изд-во РУДН, 1997. – С. 12–85.
2. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія / В. І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – С. 7–41.
3. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – С. 5–12, 26–53.
4. Хроленко А. Т. Основы лингвокультурологии / А. Т. Хроленко. – М.: Флинта, 2009. – С. 54–60, 133–169.

б) додаткова:

1. Ольшанский И. Г. Лингвокультурология: Методологические основания и базовые понятия [Электрон. ресурс] / И. Г. Ольшанский // Язык и культура. – Вып. 2. – М., 1999. – Режим доступа: http://www.classes.ru/grammar/140.Oparina/source/worddocuments/_3.htm
2. Сергеева Т. Г. К вопросу определения основных единиц лингвокультурологии [Электрон. ресурс] / Т. Г. Сергеева // Вестник МАПРЯЛ. – М., 2003. – № 38. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/244710/>
3. Телия В. Н. О методологических основаниях лингвокультурологии / В. Н. Телия // XI Международная конференция «Логика, методология, философия науки». – М.; Обнинск, 1995. – С. 102–106.

Питання для самоперевірки:

Репродуктивний рівень:

1. На яких принципах базується сучасна наукова парадигма і на основі яких виникла лінгвокультурологія?

2. Назвіть основні напрями сучасних лінгвокультурологічних студій.
3. Які мовні одиниці є предметом лінгвокультурології? Назвіть основні завдання цієї галузі знань.
4. Перерахуйте загальнонаукові методи, якими послуговується лінгвокульт.
5. Яка з мовних одиниць є основним поняттям лінгвокультурології? Розкрийте коротко суть цього поняття.

Продуктивний рівень:

1. Хто з українських дослідників першим встановив тісний зв'язок між мовою і культурою? На працях якого вченого ґрунтувалися погляди вітчизняного мовознавця?
2. Які науки, на ваш погляд, є дотичними до лінгвокультурології? Які саме аспекти лінгвокультурології вивчаються іншими дисциплінами?
3. Наведіть по два власних приклади архетипів, лінгвокультурем та констант. У чому полягає відмінність між константами та лінгвокультуремами? Як пов'язані ці два поняття?
4. Уявіть, що ви – лінгвокультуролог, який має дослідити взаємодію мови та культури. Що саме ви будете досліджувати?
5. Порівняйте поняття символу та стереотипу. Знайдіть спільні та відмінні риси цих двох одиниць.

Тестові завдання:

1. Паралельною назвою гіпотези Сепіра–Уорфа є:
 - а) гіпотеза зв'язку між мисленням і культурою;
 - б) гіпотеза зв'язку мови та культури;
 - в) гіпотеза культурної відносності;
 - г) гіпотеза лінгвістичної відносності.
2. Поширене серед давніх слов'ян вірування в те, що зірки на небі є душами померлих людей, є:
 - а) міфологемою;
 - б) етноїдемою;
 - в) стереотипом;
 - г) архетипом.
3. Дисципліна, що вивчає вияв певних елементів поведінки у мовленнєвій діяльності людини та їхній зв'язок із національними традиціями називається:
 - а) етнолінгвістика;
 - б) етнопсихолінгвістика;

- в) лінгвокраїнознавство;
- г) культурологія.

4. Напрямок лінгвокультурології, який займається дослідженням змін лінгвокультурного стану етносу за певний проміжок часу, називається:

- а) діахронічна лінгвокультурологія;
- б) лінгвокультурна лексикографія;
- в) зіставна лінгвокультурологія;
- г) лінгвокультурологія окремої соціальної групи.

5. Хто із названих нижче дослідників розділяв погляди Е. Сепіра та Б. Уорфа щодо того, що мова є проміжним світом між об'єктивною реальністю та дійсністю?

- а) Л. Вайсгербер;
- б) Р. Барт;
- в) М. Фуко;
- г) Дж. Лакофф.

Вправи:

1. Порівняйте об'єкт, предмет, методи дослідження і основні одиниці соціолінгвістики та лінгвокультурології. Складіть порівняльну таблицю їхніх рис схожості та відмінності.

2. Підготуйте план-конспект статті: Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64–72.

3. Опрацюйте статтю: Стернин И. А. Язык и национальное сознание / И. А. Стернин // Логос. – 2005. – № 4. – С. 156–171. Підготуйтеся до усного опитування за матеріалами статті.

4. Знайдіть у тексті приклад міфологеми, концепту, ритуалу.

Як коваль переміг змія

Жив колись змія. Він їв людей і не давав їм проходу. І врятував людей од цього змія один коваль. Збудував він недалеко від змієвого лігва собі кузню та й задумав, як би звести того змія з світу, звісно, щоб він людей не нівечив. От змієві, як той коваль кує в кузні, досадно, що іде від коваля стук. Прилітає змія до кузні, а вона зачинена залізними дверима.

- Гей, ковалю, що ти тут ляпаси, не даєш мені спати? Я тебе з'їм!..
- Що ж, то твоя воля. Не боронь тільки мені востаннє помолитись!
- Молись!

От коваль за молот та давай скоріше робити гвіздка.

– Чом же ти не молишся, а знову ляпаси? – гукає змії.

– Та я молячись, – каже коваль, – ляпаю по ковадлу.

– Ну, швидше, а то в мене вже слина з рота тече.

– Зараз!

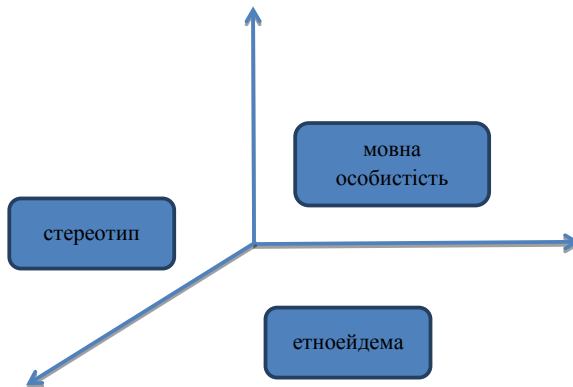
От зробив коваль гвіздка.

– Вже, – каже, – я готовий. Як же, – питає, – ти мене їстимеш? Ось в стінах є дірки (звісно, пробують свердла), так ти висолопи сюди язик, я сяду на його, а ти і проглинеш мене.

Згодився змії, висолопив у дірку язика, а коваль за гвіздка та й прибив зміїв язик до стіни. Змії сюди-туди – не одірветься. А коваль за гнuzдечку та й загнuzдав змія. Запріг його у соху та й проорав, виорав поле і змія, звісно, улелекав. Люди зраділи та й собі давай корчувати ліс на поле.

(Українська народна казка)

5. У поданій тривимірній моделі розташуйте базові одиниці лінгвокультурології так, щоб це відбивало їхнє відношення до мови, культури і свідомості. Наприклад, поняття *мовна особистість* слід розташувати у площині між осями *мова* і *свідомість*; поняття *етноейдема* – між осями *мова* і *культура*; поняття *стереотип* – між осями *культура* і *свідомість*.

Практичне заняття № 2
Мова та культура

План

1. Взаємодія мови та культури
2. Культурна конотація мовних одиниць
3. Співвідношення мовної та когнітивної картин світу

Література:

а) основна:

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка / Н. Ф. Алефиренко. – М.: Флинта, 2010. – С. 81–104.
2. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія / В. І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – С. 7–41.
3. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. – М.: ЧеРо, 2003. – С. 3–22.
4. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – С. 5–12, 26–53.

б) додаткова:

1. Алимжанова Г. М. Сопоставительная лингвокультурология: взаимодействие языка, культуры и человека / Г. М. Алимжанова. – Алматы, 2010. – С. 97–108.
2. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики / І. Б. Штерн. – К.: «ArtEк», 1998. – С. 156–159.

Питання для самоперевірки:

Репродуктивний рівень:

1. Як виявляється взаємодія мови та культури? Наведіть приклад.
2. Розкрийте поняття культурної конотації. Перерахуйте її основні характеристики.
3. Назвіть засоби експлікації мовної картини світу.
4. Перерахуйте основні властивості когнітивної картини світу.
5. Як співвідносяться між собою картина, модель та образ світу? Наведіть приклад.

Продуктивний рівень:

1. Як, на вашу думку, церковне приладдя є продуктом духовної чи матеріальної культури? Свою відповідь поясніть.

2. Чи вважаєте ви діалектне мовлення, жаргон (соціолект) і сленг певними виявами культури? Чому?

3. У якому з цих слів культурна конотація виявляється виразніше: «чугайстер» або «рута»? Чому?

4. Чи можливим є повний збіг когнітивних картин світу різних народів і водночас різкі відмінності у структурі їхніх мовних картин світу?

5. Якщо доросла людина змінює місце проживання (переїжджає в іншу країну) і починає спілкуватися виключно місцевою мовою, чи означає це, що у неї змінюються мовна та когнітивна картини світу? Поясніть свою відповідь.

Тестові завдання:

1. Із наведених нижче тверджень виберіть те, що є характерним для мови у протиставленні мова–культура:

- а) настанова на масового адресата, універсальність для всіх носіїв;
- б) основним виявом, що використовує зображальні властивості, є мистецтво;
- в) вторинність системи щодо інших систем (літератури, мистецтва, музики тощо);
- г) є знаковою системою, яка не здатна до самоорганізації.

2. Із наведених нижче рис оберіть ту, яка НЕ притаманна мовній картині світу:

- а) цілісність;
- б) комплексність;
- в) історичність;
- г) нездатність до змін та еволюції.

3. Із наведених нижче тверджень про зв'язок мови і культури знайдіть правильне:

- а) мова, як і культура, втворюється окремими обдарованими і талановитими особистостями;
- б) мова не визначає культуру, але постає одним із її виявів і соціалізованою частиною;
- в) мова і культура розвиваються окремо і не пов'язуються між собою в часі і просторі;
- г) на відміну від мови, суб'єктом культури є людина.

4. Сукупність усіх наявних наукових знань про світ, що вироблена всіма науками на певному етапі розвитку людського суспільства, називається:

- а) мовною картиною світу;
- б) концептуальною картиною світу;
- в) «наївною» картиною світу;
- г) концептосферою.

5. Із наведених нижче тверджень оберіть правильне:

- а) мовна картина світу передує концептуальній;
- б) концептуальна картина світу передує мовній;
- в) наукова картина світу передує концептуальній;
- г) наукова картина світу передує когнітивній.

Вправи:

1. Складіть порівняльну таблицю рис схожості та відмінності мовної та когнітивної картин світу за такими параметрами: універсальність / національність, суб'єктивність / об'єктивність, змінність / застиглість та ін.

2. Опрацюйте статтю: Язык, раса и культура [Электронный ресурс] / Э. Сепир // Язык. Введение в изучение речи. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/sepir/10.php. Підготуйтеся до усного опитування за матеріалами статті.

3. У яких із наведених слів наявна культурна конотація? Визначте її.
Вінок, дуля, намисто, рушниця, каплиця, шинок, коза, сметана.

4. Наведіть приклади фразеологізмів, у яких яскраво відбито культурно-історичні традиції української етноспільноти.

5. Проаналізуйте українську мовну картину світу, що відображена в тексті, за таким алгоритмом:

1) знайдіть у тексті основні символи, архетипи, стереотипи, концепти (лінгвокультуреми); зазначте, для чого вони використовуються в тексті та як вони відбивають мовну картину світу;

2) схарактеризуйте основні риси української ментальності (риси характеру, особливості світогляду, стиль життя, основні цінності), виходячи з інформації, наявної у виділених одиницях.

Зразок виконання див. Додаток 2.

Невеличка Джерина пасіка була обгороджена низьким тином і обставлена од півночі очеретом. Коло очеретяної стіни притулювся курінь. Попід уликами вилися прочищені стежки, а серед пасіки стояв важкий низенький хрест, з двома дощечками, прибитими зверху на обидва кінці перехрестя. Серед хреста було видно образ Зосими й Савватія. Під хрестом стояло корито з водою для бджіл, потрушеною стеблами соломи.

Коло пасіки росли яблуні й груші, посхилявши густе гілля в пасіку над уликами. За пасікою зеленів маленький баштан. Довге гарбузиння вилізло на курінь і почіплялось по тину. На самому курені вгніздився здоровецький гарбуз, неначе виліз, щоб погріти своє біле черево на сонці. В одному кутку коло хвіртки тліло курево, і легенький димок вився вгору й ховався в густому гіллі старої груші. Джеря сидів на пеньку коло вогню і держав на руках маленького замурзаного онучка. Коло його сиділо дві дівчинки-онучки, а старший хлопець з батогом в руках стояв проти діда й не зводив з його очей. Джеря був сивий, аж білий. Густі сиві брови низько понависали й закривали очі, а з-під їх і тепер блищали темні, як терен, очі. Довгі сиві вуса спускались вниз, а голова біліла, наче вишневий цвіт. Його вид і тепер був сміливий і гордовитий.

Любка принесла дідові харч в клунку і стояла під гіллям груші, схиливши голову і підперши щоку долонею. Дід дав онукам по огірку і все розказував їм про далекий край, про Чорне море, про лиман. Діти слухали неначе якусь дивну казку та все розпитували діда про морську чудну та страшну рибу та про море. Мала дитина заснула на його руках.

А в пасіці гули в уликах бджоли густим глухим звуком, неначе вони були закопані десь під землею. В вічках подекуди ліниво лазило кілька бджіл. Дві-три бджоли сновигали ліниво понад хрестом, та й ті незабаром ніби падали в вічка. В пасіці пахло медом, пахло молодого травою та польовими квітами. Серед пасіки десь взялася кавуняча огудина, сплелась з бадиліною, березкою та з широким листом огірків і побігла до одного улика довгою зеленою стежкою. Між уликами зеленіла трава, синіли сині дзвоники, показуючи свої ясні осередочки; під тином червоніла, ніби кров'яні краплі, червона смілка, ріс жовтий кущик дроку. Косе проміння промкнулось під яблунями та важкими дубами й ніби запалило зелену траву, улики, зелене листя на грушах, ще й облило сивого діда червонястим світлом.

Вже сонце зайшло, вже ніби дрімота розлилась над густими садками, над густим лісом, а дід усе розказував, а діти все слухали, а бджоли гули, неначе гула гучними струнами кобза, пригравуючи до чудової казки-пісні пасічника Миколи Джері.

І. Нечуй-Левицький

Практичне заняття № 3
Людина. Мова. Культура

План

1. Homo Lingualis – Людина Мовна
2. Поняття та модель мовної особистості
3. Лінгвокультурний типаж як утілення національних особливостей менталітету

Література:

а) основна:

1. Карасик В. И. Лингвокультурный типаж: к определению понятия / В. И. Карасик, О. А. Дмитриева // Аксиологическая лингвистика: Лингвокультурные типаж: сб. науч. тр. – Волгоград: Парадигма, 2005. – С. 5–25.
2. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: Издательство ЛКИ, 2010. – С. 3–68.
3. Касевич В. Б. Язык и культура. – [Электрон. ресурс] / В. Б. Касевич. – Режим доступа: <http://files.zipsites.ru/books/audio/Education/Lingvistika/spr0000040.pdf>.
4. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – С. 18–26, 113–121.

б) додаткова:

1. Карасик В. И. Антропологическая лингвистика: статус научного направления [Электрон. ресурс] / В. И. Карасик. – Режим доступа: <http://tube.sfu-kras.ru/video/659>.
2. Карасик В. И. Лингвокультурные концепты и типаж [Электронный ресурс] / В. И. Карасик. – Режим доступа: <http://tube.sfu-kras.ru/video/660?playlist=658>.

Питання для самоперевірки:

Репродуктивний рівень:

1. *Схарактеризуйте поняття Homo Lingualis. Як виявляється зв'язок цього поняття із поняттям мовної особистості?*
2. *Порівняйте філогенетичний та онтогенетичний підходи до зв'язку мови та культури.*
3. *Схарактеризуйте структуру мовної особистості за поглядами вченого, який ввів це поняття до наукового обігу.*

4. Розкрийте основні типи стилів спілкування мовних особистостей за Ф. С. Бацевичем.

5. Назвіть основні ознаки та схарактеризуйте структуру лінгвокультурного типажу за О. А. Дмитрієвою.

Продуктивний рівень:

1. Що, на вашу думку, є первинним: культура чи цивілізація? Що є більш важливим? Чому?

2. Чи можуть артефакти культури згодом перетворитися на цивілізаційні і навпаки? Наведіть приклади.

3. Чи може людина володіти мовною компетенцією і водночас не мати компетенції культурної? Поясніть свою відповідь.

4. Чи можна вважати мовною особистістю людину, яка страждає на будь-який із видів афазії, і ту, яка є німою від народження? Поясніть свою відповідь.

5. Якщо лінгвокультурний типаж – це концепт, то чи справедливим буде вважати, що він може мати безліч вербальних (і в деяких випадках невербальних) репрезентацій у мовленні?

Тестові завдання:

1. Грубо-статична установка, бажання лідерства, егоцентричність, наявність сарказму, відхід від соціальних схем і норм властиве для мовної особистості (за класифікацією С. Сухих):

- а) імпульсивного типу;
- б) гармонійного типу;
- в) конфліктного типу;
- г) перехідного типу.

2. До основних параметрів дослідження Homo Lingualis HE належить:

- а) мовна когніція;
- б) мовленнєва здатність;
- в) мовна свідомість;
- г) мовна творчість.

3. Рівнева модель, що містить когнітивний, вербально-семантичний та прагматичний рівні, відповідає структурі:

- а) мовної особистості;
- б) людини мовної;
- в) мовної свідомості;
- г) мовної когніції.

4. Твердження про те, що пізнання дійсності здійснюється кожною людиною (з дитинства) в мовних категоріях відповідає:

- а) онтогенетичній парадигмі дослідження зв'язку між мовою та мисленням;
- б) філогенетичній парадигмі дослідження зв'язку між мовою та мисленням;
- в) генетичній парадигмі дослідження зв'язку між мовою та мисленням;
- г) лінгвогенетичній парадигмі дослідження зв'язку між мовою та мисленням.

5. Рівнева модель мовної особистості, за Ю. Карауловим, НЕ містить такого рівня:

- а) вербально-семантичного;
- б) мовного;
- в) когнітивного;
- г) прагматичного.

Вправи:

1. Як співвідносяться між собою Людина Мовна, мовна особистість і лінгвокультурний типаж? Чи будь-який лінгвокультурний (соціокультурний) типаж є мовною особистістю? Доведіть.

2. Опрацюйте статтю: Сукаленко Т. Лингвокультурный типаж «украинский чиновник» в современном дискурсе [Электронный ресурс] / Т. Сукаленко. – Режим доступа: http://v2.usb.md/limbaj_context/volcop/6/sukalenko.pdf. Підготуйте до усного опитування за матеріалами статті.

3. Наведіть по 2 приклади соціокультурних та лінгвокультурних, реальних та фікціональних типажів, які існують в українській національній свідомості.

Зразок: Лінгвокультурні: *український політик, український козак*; соціокультурні: *студент, байкер*; реальні: *український шляхтич, менеджер середньої ланки*; фікціональні: *янгол, русалка*.

4. Із попередньої вправи оберіть будь-який лінгвокультурний типаж і схарактеризуйте його за таким алгоритмом:

- 1) «паспорт» лінгвокультурного типажу;
- 2) соціокультурна довідка;
- 3) дефініція;
- 4) ціннісні характеристики.

Зразок див. Додаток 4.

5. Схарактеризуйте мовні особистості, які беруть участь у комунікації, за таким алгоритмом:

- 1) визначте тип кожної особистості за класифікацією С. Сухих;
- 2) визначте тип кожної особистості за класифікацією Ф. Бацевича;
- 3) схарактеризуйте лексикон, тезаурус і прагматикон кожної мовної особистості.

Чи представлені в тексті лінгвокультурні типажі? Якщо так, то які саме? Зразок виконання див. Додаток 3.

ЗА ДВОМА ЗАЙЦЯМИ

Дія перша. Вихід ІХ.

Голохвостий, Галя і Секлита.

Секлита (*зуздівши*). А то що, Галька? З паничем? Ой лихо мое! Ой нещастя мое! Добігалась, каторжна! От і устерегла! Ах ти подла! (*Підскакує до Галі*)

Голохвостий оторопів.

Галя (*плачучи*). Мамо! Начепився, хто його зна хто й звідки, та й гвалтує, як розбишака...

Секлита. Як! Хто його знає? А ти не знаєш – свята та божа! Ах, обманщиця чортова, матері хочеш очі одвести? Так і повірили!

Тим часом Голохвостий, оправившись, хоче тікати. Секлита йогоза поли.

А ти, паничу, куди? Навтікача? Ні, з моїх рук так не вийдеш! Я за свою дочку тобі очі видеру з лоба!

Голохвостий (*замішавшись*). Хіба це ваша дочка?

Секлита. А то ж чия?

Голохвостий. На вас анітрішечки не похожа, у неї голосок, як соловейко в лузі, а ви як з бочки гуркаєте!

Секлита. Ах ти, харцизнику! Ти ще сміятись здумав? Наробив бешкету та й зуби скалить!

Голохвостий. Та не зіпайте так, бо всіх кожум'яцьких собак збентежите!

Галя. Мамо, голубочко, киньте його! Не робіть слави! Єй-богу, начепився вперве!

Секлета. Заступаєшся! Геть мені зараз додому! Ще на губах молоко не обсохло, а вона уже з хлопцем обнімається. Я тобі дома обірву оті патлі, сибірна!

Галя (*плаче*). За віщо ви, мамо? Хіба я винна?

Голохвостий (*набік*). Як би його вирватись від цієї відьми? От влопався!

Секлита (*до Галі*). Іди звідси! Не слинь мені! Дома побалакаємо!

Галя відходить плачучи.

ВИХІД Х

Секлита і Голохвостий.

Голохвостий кинувся було тікати, але Секлита не випустила піджака, так що він аж злетів з одного рукава. Секлита тоді вхопила обома руками за жилетку.

Секлита. А куди, каторжний? Щоб ще такого шелихвоста не вдержати, та не була б я Секлита Лимариха!

Голохвостий. Що ви? Чи при своїм умі? Не робіть, пожалуста, шкандалю! (*Все позира на дім Сірків*). Я вам заплачу, я багатий...

Секлита (*ще дужче*). А щоб ти не діждав, щоб я за дочку гроші брала? Щоб я рідну дитину продавала? Не діждеш! Не втечеш! Не пуцу! У мене одна дитина, як одно сонце у небі! Нащо ти зводиш її з ума?!

Голохвостий (*набік*). От репетує бісова баба; розбудить усю вулицю! (*До неї*). Та я, ей-богу, не чіпав вашої дочки – тільки побалакав.

Секлита. Брешеш, нащадку іродів! Сама бачила, як обнімались! Знаю я вас, паничів! Знаю, як ви обдурюєте та з ума зводите дівчат!

Голохвостий. Та щоб я луснув, коли зводив!

Секлита. Докажи, докажи! Я не повірю твоєму слову: твої слова гнилі, як яблука! Ти харциза, волоцюга!

Голохвостий. Та що ж ви лаєтесь? Я не перекупка: обманювати не буду! Од вас не можна ні одпроситись, ні одмолитись!

Секлита. Ти думаєш, що як я перекупка, то мене можна й зневажати? Я на шаг обдурю, а на карбованця вам, сибірним, правди скажу! От що! Хай збереться хоч уся вулиця, а Секлита за себе й за свою дочку встоїть. Стріляй на мене, а я таки на своєму стану, за правду стану! (*Б'є кулаком об кулак*). Коли зачіпаєш, то зачіпай чесно: не безчесь мене й моєї дочки, бо ми тобі не іграшка!

Голохвостий (*набік*). От, не вирвусь! (*До Секлиту*). Та, присяйбі, і не думав безчестити! (*Хоче знову вирватись*).

Секлита. Не пручайсь! Не пушу! Гвалт, гвалт! Поліція! Поліція! Квартальний!

Голохвостий (*набік*). Ой пропав я! (*До Секлита*). Цитьте! Не кричіть-бо!

Секлита. Що-бо? Кричу, бо маю право! Поліція, поліція!

Голохвостий (*набік*). Потопить, бісова баба, чисто потопить! У Сірків уже й віконниця одчиняється! Господи, ну що його робити! (*До Секлиту*). Слушайте сюди...

Секлита. Калавур!

Здалеку почувся свисток.

Голохвостий. Ой, поліція! Шкандаль! (*До Секлиту*). Слушайте сюди, не кричіть: я всю правду скажу: ми любимось з вашою дочкою, тільки я чесне маю на думці: я її хочу сватати...

Секлита. Дури кого іншого, а не мене: знаємо ми вас, паничів!

Голохвостий. Та я не панич, а простий міщанин, – то тільки зверху на мені образованность!

Секлита. Брешеш!

Голохвостий. Та щоб я луснув... Недалеко тут мій дом! Я родич Свиноренків.

Секлита. Якого? Петра?

Голохвостий. Еге ж, Петрів племенник.

Секлита. Та хіба ж міщанину пристало бути свинею?

Голохвостий. Єй-богу, я вашу Галю люблю так, як золото, і хочу сватать, от хоч зараз оддайте, то візьму.

Секлита. Присягнись мені, ходім до церкви!

Голохвостий. Та чи я ж чоловіка вбив, щоб серед ночі присягати! Вірте мені, я чоловік благородний, образований, і божусь, і присягаюсь, що не піддурюю; бодай я завтрішнього дня не дїждав, бодай я завтра на своїх ремінних пасах повисився, бодай я зарізався в своїй хаті своєю бритвою, коли не вірите!

Секлита (*бере грудку землі*). Їж святу землю, то повірю! На, їж!

Голохвостий. Хіба ж я вовк, щоб їв землю?

Секлита. Їж, на їж, то повірю!

Голохвостий. Та мене ж од тієї землі скорчить, то і чоловіка вашій дочці не буде!

Секлита. Та ви брешете! Присягніться мені хоч на Братській!

Голохвостий. Нехай мене покарають всі печерські святі! Нехай мене покриє великий лаврський дзвін, коли я брешу

Секлита. Ні, таки присягніть навколішках до Братської!

Голохвостий (*набік*). От, не одсахнись. (*Стає на коліна*). Ну, хай мене поб'є Братська божа матір, коли брешу!

Секлита. Ну, тепер вірю, тепер вірю!

Голохвостий (*обтрушує штани; тихо*). От іще через цю каторжну бабу бруки запачкав! (*До неї*). Так а незабаром до вас і на заручини.

Секлита. Про мене, просимо; тільки за мою Галею нічого нема – знайте!

Голохвостий. Нащо мені? І свого досталь! Аби Галя!

Секлита. Так заходьте ж; раді будемо!

Голохвостий. А де ж ваша хата?

Секлита. Зараз за яром. Спитайте Секлиту Лимариху: увесь Подол зна. Глядіть же, не обдуріть; а то і живим не випущу! Од Лимарихи не сховаєтесь!

Голохвостий. Та буду ж, буду!

Секлита виходить.

Практичне заняття № 4

Фразеологія та мовні фігури в системі лінгвокультурних засобів

План

1. Фразеологія в лінгвокультурологічному вимірі
2. Мовні фігури як особливий шар системи лінгвокультурних засобів: метафори, порівняння, епітети як лінгвокультурні явища

Література:

а) основна:

1. Галинська О. М. Фразеологізми як знаки культурної інформації / О. М. Галинська // Проблеми зіставної семантики: зб. наук. ст. – К.: КНЛУ. – Вип. 10. – С. 72–77.
2. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія / В. І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – С. 72–82, 98–124.
3. Маслова В. А. Лінгвокультурологія / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – С. 82–95.

4. Назаренко О. В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Олена Володимирівна Назаренко; Дніпропетровський національний ун-т. – Дніпропетровськ, 2001. – 18 с.

б) додаткова:

1. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.

2. Прадід Ю. Ф. Національно-культурні особливості українських і російських фразеологічних одиниць [Електрон. ресурс] / Ю. Ф. Прадід. – Режим доступу: http://elib.crimea.edu/index.php?option=com_content&task=view&id=43.

3. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти: монографія / Л. В. Савченко. – Сімферополь: Доля, 2013. – С. 74–93.

4. Фразеологічний словник української мови он-лайн [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://svitslova.com/idioms-dictionary.html>

Питання для самоперевірки:

Репродуктивний рівень:

1. Дайте визначення фразеологізму. Назвіть основні його типи.
2. Розкрийте поняття внутрішньої форми фразеологізму. Наведіть приклад.
3. У чому виявляється двоплановість деяких фразеологічних сполук?
4. Розкрийте поняття метафори. Назвіть основні її типи. Наведіть приклади.
5. Перерахуйте основні засоби створення порівняння. Проілюструйте відповідь прикладами.

Продуктивний рівень:

1. Чи може внутрішня форма фразеологізму бути протилежною його значенню? Наведіть приклади.
2. Чим можна пояснити існування доволі великої кількості фразеологізмів універсального типу в українській мові? Якого походження переважна більшість цих одиниць?
3. Поясніть відмінність між тропами і мовними фігурами. Наведіть приклади.
4. Авторські метафори і порівняння вважаються найбільш яскравими і точними. Чи можна утворити авторський фразеологізм? Поясніть свою відповідь.

5. Які особливості української фразеології, на вашу думку, є найвизначнішими і специфічними для нашої мовної системи?

Тестові завдання:

1. Серед наведених нижче мовних фігур віднайдіть ті, що є метафорами:
 - а) трави зітхали; дерева, як німі; блакитна голубінь;
 - б) пролитися водою; сонний місяць; глибока тиша;
 - в) шипшина зневаги; вітер танцює; лебеді мріють крилами;
 - г) горіти сизим полум'ям; золота жирандоль; сорочка з туману.

2. Із наведених нижче фразеологізмів оберіть той, що є національно специфічним для української лінгвокультури:
 - а) гадюку за пазуху брати;
 - б) дуріти (казитися) з жиру;
 - в) хоч мак сій;
 - г) Содом робити.

3. Яка із наведених фразеологічних одиниць має не лише діахронну, а й синхронну двоплановість змісту?
 - а) як чорт до сухої верби;
 - б) товктися, як Марко по пеклу;
 - в) закручувати гайки;
 - г) жданиками годувати.

4. Доберіть синонімічний стійкий вислів до фразеологізму «у диковину собаки нековані»:
 - а) на Божій дорозі;
 - б) щоб сидячого татари не взяли;
 - в) де козам роги правлять;
 - г) жити як пампух у маслі.

5. Із наведених нижче фразеологічних одиниць знайдіть ту, яка є універсальним сталим висловом і не несе національних культурних конотацій:
 - а) збирати мед з кропиви;
 - б) груші на вербі;
 - в) умивати руки;
 - г) позичити очей у Сірка.

Вправи:

1. Які з названих фразеологізмів є національно-специфічними, а які – універсальними?

Дуріти (казитися) з жиру; жданиками годувати; Содом робити; груші на вербі; гадюку за пазуху брати; віділлються вовкові овечі сльози; аж молоко кисне; позичити очей у сірка; умити руки; хоч мак сій.

2. Спробуйте пояснити значення фразеологізмів, відновивши їхню внутрішню форму: *стояти на Божій дорозі; у диковину собаки нековані; халявки смалити (присмалювати, пекти); щоб сидячого татари не взяли; один тому час, що батько в плахті; мухи в носі грають; мисліте писати; кішці хвоста не зав'язати; згадала баба дівера; де козам роги правлять.*

3. Визначте, які з фразеологізмів мають синхронну, а які тільки діахронну двоплановість змісту: *зробити з лемеша швайку; руки фертом; ханьки м'яти; чмелів слухати (чмелі гудуть); щоб роги не надто високі росли; як (мов, наче і под.) оселедці (оселедців) у бочці; залити сала за шкуру; життя коромислом; довбнею не доб'єш; вилами по воді писане.*

4. Проаналізуйте текст. Знайдіть усі відомі вам мовні фігури. Чи є в тексті «стерті» метафори? Чи є в тексті такі мовні засоби, які можна було б назвати національно-специфічними?

*Айстри задумані, квіти останнії,
осені пізньої сльози багряннії...
Сумно шепочеться вітер над вами,
і обмиває вас небо дощами.*

*Ви як любов, що весни не зазнала
і як вечірня зоря одсіяла.*

*Айстри задумані, квіти останнії,
осені пізньої сльози багряннії...*

(В. Сосюра)

5. Доберіть фразеологізми, в яких стрижневими лексемами були б *мати, птах, дорога* (по 5 фразеологічних одиниць до кожної лексеми). Спробуйте схарактеризувати ці концепти (названі лексеми розглядати як ядра концептів), виходячи з культурної інформації, здобутої з віднайдених фразеологізмів.

Зразок: *Вода* – носити воду в решеті, товкти воду в ступі, вилами по воді писано, як у воду пірнув, як у воду глядів.

У фразеологізмах *носити воду в решеті, товкти воду в ступі, вилами по воді писано* актуалізуються фізичні властивості води: вода є рідиною, тому носити її в решеті, товкти в ступі й писати щось на її поверхні немає жодного сенсу, оскільки вона одразу ж вилється з решета, ніколи не «розтовчеться» у ступі й не «збереже» написаного на своїй поверхні. Оскільки за давніми віруваннями вода є основною життєдайною силою, саме з цією рідиною пов'язана абсолютна більшість українських фразеологізмів.

У фразеологізмі *як у воду пірнув* актуалізуються стародавні вірування про те, що вода (водоймища) є «проміжною ланкою» між світом живих і мертвих, тому пірнути у воду означало зникнути назавжди і без сліду.

Фразеологізм *як у воду глядів* актуалізує ще одну культурну конотацію концепту ВОДА. Здавна більшість ворожінь на майбутнє відбувалася саме за допомогою води. Майбутнє «читали» з її поверхні, тому глядіти в воду означало знати наперед, знати майбутнє.

6. Доберіть фразеологізми, що були б синонімами до слів (словосполучень): *сердитися, бити, говорити дурниці, дримати, зникнути*. Визначте внутрішню форму фразеологізмів.

Зразок: *Дримати* – клювати носом (коли людина засинає у неприродній позі, вона здійснює головою (носом) характерні різкі рухи вперед-вниз, ніби клює щось).

7. Знайдіть українські відповідники до англійських фразеологізмів: *the talk of the town, heads and tails, go nuts, to kick the bucket, to beat the air*. Спробуйте відновити їхню внутрішню форму.

Практичне заняття № 5
**Лінгвокультуреми,
символи та архетипи в національній культурі**

План

1. Поняття лінгвокультуреми, її диференційні ознаки та класифікаційні параметри

2. Поняття символу в лінгвокультурології
3. Архетип у національній культурі

Література

а) основна:

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка / Н. Ф. Алефиренко. – М.: Флинта, 2010. – С. 96–101, 186–193.
2. Воробьев В. В. Лингвокультурология: теория и методы / В. В. Воробьев. – М.: Изд-во РУДН, 1997. – С. 44–74, 122–135, 191–200.
3. Гатальська С. М. Філософія культури / С. М. Гатальська. – К.: Либідь, 2005. – С. 106–115, 194–236.
4. Шелестюк Е. В. О лингвистическом исследовании символа / Е. В. Шелестюк // Вопросы языкознания. – № 4. – М.: «Наука», 1997. – С. 125–143.

б) додаткова:

1. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
2. Словник символів культури України / за загальною редакцією В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка, В. В. Куйбіди. – 3-е видання. – Київ: Міленіум, 2005. – 352 с.

Питання для самоперевірки:

Репродуктивний рівень:

1. Розкрийте поняття лінгвокультурем. Назвіть її основні диференційні ознаки та властивості.
2. Перерахуйте основні джерела лінгвокультурем. Які з них, на ваш погляд, є найпродуктивнішими?
3. Назвіть основні типи символів. Проілюструйте свою відповідь прикладами.
4. Які основні властивості притаманні символам?
5. Як співвідносяться між собою символ та архетип? Наведіть основні риси відмінності між цими двома поняттями.

Продуктивний рівень:

1. Доведіть відмінність між лінгвокультурою і концептом. Проілюструйте це прикладами.
2. Порівняйте лінгвокультурами делека і скриня в українській мові з російськими лінгвокультурами аист і сундук. Які характерні риси притаманні лише українським лінгвокультурам?

3. Мовні одиниці Полтавская битва, судьба, царь-батюшка, дурак є російськими лінгвокультурами. Чи є ці одиниці українськими лінгвокультурами? Якщо так, поясніть, чим відрізняються їхні культурні конотації.

4. Доведіть, що наведені одиниці є символами української лінгвокультури: жайворонок, паляниця, перехрестя, Чумацький Шлях, дуб, часник. Розкрийте їхнє значення.

5. Які архетипні образи сьогодні найчастіше використовуються в рекламі? Чи помітили ви певну закономірність? Наведіть приклади.

Тестові завдання:

1. Із наведених нижче символів оберіть той, що є архетипом:

- а) цап-відбувайло;
- б) мед;
- в) колядка;
- г) яйце.

2. Визначте, яка із наведених нижче одиниць НЕ є національним українським символом:

- а) Чумацький Шлях;
- б) перехрестя;
- в) конюшина (трилисник);
- г) часник.

3. Із наведених нижче лінгвокультурема знайдіть ту, що відноситься до матеріально-фактологічної групи (за класифікацією Г. М. Алімжанової):

- а) кароокий;
- б) слава Ісу!;
- в) галушки;
- г) чорнії брови.

4. Із перерахованих нижче оберіть той рядок, в якому перераховано лише архетипи:

- а) вогонь, криниця, корабель;
- б) мати, зброя, сонце;
- в) полювання, дитина, корона;
- г) ікона, папір, меч.

5. Із перерахованих нижче одиниць знайдіть лінгвокультурему:
- а) троянда;
 - б) кінь;
 - в) слава;
 - г) писанка.

Вправи:

1. Визначте, які з перерахованих лексем є концептами, а які – лінгвокультурами. Свій вибір поясніть.

Тополя, вінок, Івана Купала (свято), калина, гринджоли, серце, жупан, кобза, воля, обжинки, ружа, ряс, доля, хрест, причастя, жінка (у значенні – дружина), туга, птах.

2. Визначте, до якого класу лінгвокультурем за класифікаціями Г. М. Алімжанової та В. А. Маслової належать такі одиниці: *треті півні співають, довгі коси, слава Ісу, припічок, галушки, червоний мак, летіти стрілою, гайдамаки, рушники подавати, русалки регочуться, чорноброва, хрещений, Святий Вечір, булава.*

3. Визначте тип наведених слів-символів за проаналізованими класифікаціями: *Йордан, дзеркало, горлиця, кутя, ворона, веселка, рука, місяць, папуроть, піч.*

4. Серед наведених нижче мовних одиниць виділіть символи та архетипи. Свій вибір поясніть.

Небо, плуг, янгол, ніж, сім, зерно, буришин, цап-відбувайло, колесо, підкова, чорний (колір), Трійця, ланцюг, терези, яйце, дуля, зілля, колядка.

5. Напишіть міні-твір на тему «Моя подорож до...» про власну подорож до одного з міст України. Обсяг – 2,5 тис. знаків. Уведіть до тексту твору по дві лінгвокультурами, символи та архетипи, підкресліть їх у тексті та визначте їхній тип.

6. Знайдіть у тексті символи, архетипи й лінгвокультурами. Визначте тип лінгвокультурем, розкрийте значення символів.

*Гей, вдарте в струни, кобзарі,
Натхніть серця піснями!
Вкраїнські прапори вгорі —
Мов сонце над степами...*

*Гей, рясно всипте цвітом шлях,
У дзвони задзвоніте!
Українське військо на полях
Йде, славою повите.*

*Дзвенять слова мов у сріблі
Братерській, веселі.
А десь на морі кораблі
Розбилися об скелі...*

*Земля схотіла жити знов —
Шумлять потужно ріки.
Благословіть ви чесну кров,
Хвала борцям навіки!*

*Хвала борцям, що на зорі
Лягли в холодні ями.
Гей, вдарте в струни, кобзарі,
Натхніть серця піснями!*

(П. Тичина)

Практичне заняття № 6
**Ментефакти, концепти та константи
в аспекті лінгвокультурології**

План

1. Поняття і класифікація ментефактів
2. Поняття та диференційні ознаки концептів
3. Поняття константи в лінгвокультурології

Література

а) основна:

1. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград.: Перемена, 2002. – С. 73–116.
2. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Сучасна концептологія: концепт *життя* в українській фраземіці / Ж. В. Краснобаєва-Чорна. – Донецьк, 2009. – С. 9–62.

3. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія. Курс лекцій / В. В. Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – С. 28–42.

4. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – С. 40–78.

б) додаткова:

1. Алимжанова Г. М. Сопоставительная лингвокультурология: взаимодействие языка, культуры и человека / Г. М. Алимжанова. – Алматы, 2010. – С. 108–118.

2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.

3. Словник символів культури України / за загальною редакцією В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренко, В. В. Куйбіди. – 3-е видання. – Київ: Міленіум, 2005. – 352 с.

Питання для самоперевірки:

Репродуктивний рівень:

1. За поглядами В. В. Красних, схарактеризуйте основні групи та підгрупи ментефактів. Наведіть приклади.

2. Поясніть відмінність між поняттями стереотипу та артефакту. Проілюструйте свою відповідь прикладами.

3. Схарактеризуйте структуру концепту за В. І. Карасиком та Ю. С. Степановим. Чим схожі та відмінні ці два підходи до визначення структури концепту?

4. Перерахуйте основні типи концептів. Наведіть приклади.

5. Як співвідносяться поняття концепту та константи? Проілюструйте свою відповідь прикладами.

Продуктивний рівень:

1. Чи вважаєте ви перелік наведених ключових концептів української лінгвокультури вичерпним (ДОЛЯ, ВОЛЯ, СЕРЦЕ, СІМ'Я, ЗЕМЛЯ, ПТАХ, ДУМА)? Які концепти до цього переліку додали б ви і чому?

2. Якими, на вашу думку, мали б бути ключові концепти американської лінгвокультури¹²? Зробіть припущення і поясніть свій вибір.

¹² Д. Янkelович визначає такі константи американської лінгвокультури: СВОБОДА, РІВНІСТЬ ПЕРЕД ЗАКОНОМ, РІВНІСТЬ МОЖЛИВОСТЕЙ, СПРАВЕДЛИВІСТЬ, ДОСЯГНЕННЯ, ПАТРІОТИЗМ, ДЕМОКРАТІЯ, РЕЛІГІЯ, УДАЧА (за [Семенов 2009: 148]).

3. Наведіть приклади ментефактів, що займали б проміжну позицію між знаннями і концептами та між концептами і уявленнями.

4. Назвіть основні відмінності між лінгвокогнітивним та лінгвокультурним концептами.

5. До якої категорії ментефактів (знань, концептів чи уявлень) ви б віднесли лінгвокультуреми, символи, міфологеми та ритуали? Чому?

Тестові завдання:

1. Яка із наведених нижче характеристик НЕ притаманна концепту?

- а) комплексність побутування;
- б) умовність і нечіткість;
- в) поліапелюваність;
- г) стійкість і незмінність.

2. Із наведених нижче одиниць оберіть ту, яка є концептом (у протиставленні до лінгвокультури):

- а) кобза;
- б) причастя;
- в) обжинки;
- г) серце.

3. Комплексні, цілісні функційні структури, що становлять сукупність сценаріїв та фреймів, пов'язаних із почуттями та переживаннями, називаються:

- а) уявлення;
- б) схеми;
- в) поняття;
- г) гештальти.

4. Із перерахованих нижче знайдіть НЕправильне твердження:

- а) менталітет організовує та «спричиняє» ментальність;
- б) усі архетипи є за своєю природою символами;
- в) константа є поняттям ширшим за концепт;
- г) культурні універсалії співвідносяться із поняттям архетипу.

5. Дані про будову сонячної системи (Сонце є зіркою, довкола якої обертаються планети) становлять за класифікацією ментефактів:

- а) уявлення;
- б) знання;

- в) концепт;
- г) стереотип.

Вправи:

1. Визначте образний, ціннісний та поняттєвий бік концептів *БАНДУРА*, *КРОПИВА*, *КРИНИЦЯ*, *ЛАДАН*, *ТУГА* за В. І. Карасиком.

2. У поданому тексті знайдіть ментефакти. Визначте їхній тип.

ОКРЕМА КВАРТИРА

Теця рада, діти раді, і дружина рада:

Прийшла вранці листівочка, виклика райрада.

Подався я до райради, заходжу в кімнату.

Зайняв чергу під дверима, либонь, двадцять п'яту.

Переглянув разів десять вчорашню газету...

І ось уже відчиняю двері кабінету.

А там сидить симпатичний молодий мужчина.

– Ваше прізвище? – питає. Говорю: – Калина.

– Так ось, – каже, – товаришу, на вулиці Миру

Виділяє вам райрада окрему квартиру. –

Я ушам своїм не вірю, протираю очі.

Вісім років ця хвилинка снилася щоночі.

А мужчина тягне далі: – Як ініціали?

– Б. М., – кажу, і коліна дрібно задрижжали.

– Б. М., значить, – розглядає чоловік бумажки,

А у мене вже по спині бігають мурашки.

Взяв шпательчик мужчину, ставить збоку риску.

– Якщо Б. М., то ви, – каже, – у іншому списку.

Знов забилося у мене серце, як у пташки.

Вже не можу відірвати ока від бумажки.

А мужчина строго каже: – У село Роздори

Поїдете з бригадою збирають помідори.

– Помідори у Роздори? – кліпаю очима.

– Ні, пробачте, – схаменувся молодий мужчина. –

Ось цей список. Значить, точно. На вулиці Миру

Виділяє вам райрада окрему квартиру, –

Загойдались перед зором вікна, двері, штори.

– То давайте ж, – кажу, – ордер на ті помідори...

– Що ви мелете дурниці? – скривився мужчина. –

*Помідори вже зібрали, товариш Калина. –
... Повернувся я додому. Сиджу біля столу.
Наковтався валер'янки та ще й валідолу.
Бодай його взяла тряся, тупого чинушу,
Що споганив мені радість, отуманив душу!*

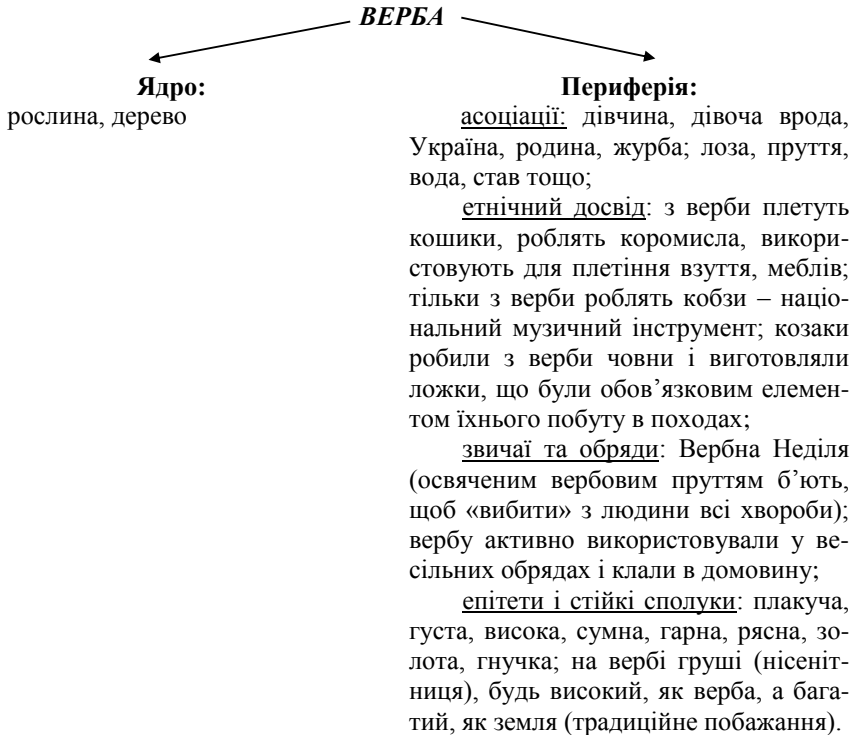
(П. Глазовий)

3. Визначте тип наведених ментефактів. Оберіть серед них будь-який концепт і побудуйте його структурну модель, визначте ядро і периферію.

Чи мають ці ментефакти точні / неточні відповідники у російській і англійській мовах?

ЖИЧКА, КАЛАЧНИНИ, КОВТУН, ПІДБРЕХАЧ, ПОПЕЛЮХА.

Зразок:

4. Порівняйте концепти *КУМ, КОХАННЯ, МОГИЛА, ХАТА* в українській і російській мовах. Знайдіть етноспецифічні компоненти значення цих концептів.

5. У поданому тексті знайдіть константи і концепти. Поясніть відмінність між ними.

*Є в коханні і будні, і свята,
Є у ньому і радість, і жаль,
Бо не можна життя заховати
За рожевих ілюзій вуаль.*

*І з тобою було б нам гірко,
Обіймав би нас часто сум,
І, бувало б, темніла зірка
У тумані тривожних дум.*

*Але певен, що жодного разу
У вагання і сумнівів час
Дріб'язкові хмарки образи
Не закрили б сонце від нас.*

*Бо тебе і мене б судила
Не образа, не гнів – любов.
В душі щедро вона б світила,
Оновляла їх знов і знов.*

*У мою б увірвалася мову,
Щоб сказати в тривожну мить:
– Ненаглядна, злюща, чудова,
Я без тебе не можу жити!..*

(В. Симоненко)

6. Порівняйте аналогічні концепти української та англійської мовних картин світу. Знайдіть відмінності та поясніть, чим вони мотивовані. Які з ознак концепту не актуалізовано в кожній мові?

Українська лінгвокультура:	Англійська лінгвокультура:
Ангел – у релігійному культі – надприродна істота, посланець, вісник бога [Нікульшина 2012: 121–122].	Angel – 1) a spiritual being superior to man in power and intelligence; 2) servant of God, who is believed by religious people to appear sometimes to people and bring them messages from God. Angels are usually represented as people with wings, dressed in white; 3) spirit who is God's servant in heaven, and who is often shown as a person dressed in white with wings; 4) a member of the lowest order in the celestial hierarchy, classified by Dionysius the Areopagite as: seraphim, cherubim, thrones, dominions, virtues, powers, principalities,

	archangels, angels; 5) a spirit that in some religions is believed to live in heaven with God. In pictures, angels are as people with wings; 6) also spirit, supernatural being [Нікульшина 2012: 33].
Зомбі – оживий мрець, вовкулак [Нікульшина 2012: 151].	Zombie – according to certain African and Caribbean religions, a dead person who is made to move by magic [Нікульшина 2012: 119].
Юда – один із дванадцяти апостолів, який зрадив Христа. В Україні юдою іноді називають чорта [Нікульшина 2012: 207].	Judas – in the New Testament of the Bible, one of the Jesus's disciples. He received 'thirty pieces of silver' from the Jewish authorities as payment for betraying Jesus [Нікульшина 2012: 73].

Практичне заняття № 7

Стереотипи та прецедентні феномени як лінгвокультурні явища в контексті сучасних досліджень

План

1. Поняття стереотипу, його основні ознаки
2. Поняття прецедентного феномена, його основні ознаки та класифікаційні параметри

Література

а) основна:

1. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – С. 178–185.
2. Красных В. В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология. Курс лекций / В. В. Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – С. 176–206.
3. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – С. 108–113.
4. Сахарук І. Типологія прецедентних феноменів у сучасному українському дискурсі / І. Сахарук // Лінгвістичні студії. – Донецьк, 2011. – Вип. 23. – С. 197–203.

б) додаткова:

1. Андреева И. В. Межкультурная коммуникация : учеб. пособие / И. В. Андреева, Л. А. Балобанова. – Владивосток: Изд-во ВГУЭС, 2011. – С. 24–30.
2. Русское культурное пространство: Лингвокультурологический словарь / И. С. Брилева, Н. П. Вольская, Д. Б. Гудков и др. – М.: «Гнозис», 2004. – 318 с.

Питання для самоперевірки:

Репродуктивний рівень:

1. Дайте визначення поняття стереотипу. Хто з учених ввів цей термін до наукового обігу?

2. За В. В. Красних, схарактеризуйте основні типи стереотипів. Наведіть приклади.

3. З яким поняттям співвідноситься прецедентний феномен? Назвіть основні диференційні ознаки прецедентної одиниці.

4. Які чотири основні типи прецедентизмів виділяє В. В. Красних? Проілюструйте свою відповідь прикладами.

5. Перерахуйте основні джерела виникнення прецедентності.

Продуктивний рівень:

1. Чи завжди стереотипи людської свідомості і мислення категоріями є коректними та етичними? Проаналізуйте гендерні та расові стереотипи.

2. До якої з груп ментефактів ви б віднесли стереотипи та прецедентні феномени? Чому?

3. Порівняйте прецедентні феномени із символами. Чи мають ці два типи одиниць спільні риси? Які?

4. В якому з типів дискурсу прецедентні одиниці будуть найбільш поширеними? З чим це пов'язано?

5. Наведіть приклади наявних в українців етнічних стереотипів стосовно інших народів.

Тестові завдання:

1. Прецедентні феномени визначаються через поняття:

- а) символу;
- б) стереотипу;
- в) логоепістеми;
- г) лінгвокультуреми.

2. Поширене уявлення про італійців як дуже нестриманих і запальних, але дружніх і привітних людей є виявом:

- а) національного стереотипу;
- б) національного символу;
- в) лінгвокультуреми;
- г) константи культури.

3. Із наведених нижче прецедентизмів оберіть той, який НЕ є універсально-прецедентним:

- а) чоловіки віддають перевагу білявкам;
- б) балувана Галя;
- в) тридцять срібляників;
- г) володар перснів.

4. До якого з типів стереотипів належить український звичай тричі цілуватися з родичами і друзями під час зустрічі?

- а) стереотип-символ;
- б) канон;
- в) стереотип-ситуація;
- г) стереотип-образ.

5. Визначте тип прецедентного феномена «битва з вітряками», а також тип феномена, до якого він відсилає:

- а) прецедентне висловлення (прецедентний текст);
- б) прецедентне висловлення (прецедентна ситуація);
- в) прецедентний текст (прецедентна ситуація);
- г) прецедентна ситуація (прецедентний текст).

Вправи:

1. Розподіліть наведені прецедентні феномени за трьома групами: універсально-прецедентні, національно-прецедентні та соціумно-прецедентні.

Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці; Геракл; союз нерушимий; поділ України на сорти за регіональною ознакою; секонд-хенд; Голохвастов; полювання на відьом; всьо пропало; умивати руки; кордон на замку; по щучому велінню; політ над гніздом зозулі; тоді ми йдемо до вас; битва з вітряками; дикі танці; Чорнобиль.

2. До якого з типів прецедентних феноменів належать такі: *30 срібляників, Мекка, 7 листопада*? Визначте ступінь їх універсальності.

3. Наведіть по 1 прикладу соціумно-прецедентних, національно-прецедентних та універсально-прецедентних імен та висловлень (усього має бути 6 одиниць). Визначте, до прецедентних текстів чи до прецедентних ситуацій відсилають ці одиниці.

4. Наведіть по два приклади стереотипів-канонів та стереотипів-еталонів (один стереотип-образ і один стереотип-ситуацію). Знайдіть у наведених одиницях національні ознаки.

Зразок: стереотип-канон – зустріч із знайомим (прескриптивна функція – привітання, коротка / довга бесіда), замовлення у кафе (прескриптивна функція – покликати офіціанта, повідомити йому своє замовлення, розплатитися); стереотип-еталон (образ) – сантехнік, стереотип-еталон (ситуація) – щорічний парад до 9 травня (предиктивна функція – парад точно відбудеться, він становитиме урочисту демонстрацію бойової техніки та військових сил країни).

5. У тексті знайдіть стереотипи та прецедентні феномени. Визначте їхній тип за класифікаціями В. В. Красних.

Країну на карантин

Кілька днів тому мій німецький приятель, командир поліцейського загону спецпризначення, прислав мені отакого листа про свої відвідини книжкової виставки у Франкфурті, зокрема українського стенду:

«Я вдаю із себе книготоргівця (бо то був день лише для бізнес-відвідин) і сказав дивній пані, що мене цікавить Україна, і я хотів би представити її письменників своїм клієнтам. Ну, якщо чесно, то спершу я спитав у іншої дивної пані: «Do you speak english?» – «Njet!» – «Does she?» – «Maybe!» – хахаха!

В них не було жодного промо-матеріалу. Нічого не було! Жодної брошури з іменами чи будь-чим. І мені не дозволили взяти один із їх туристичних проспектів (мали тільки по 3 екземпляри кожного... принаймні, так сказали).

В будь-якім разі то була катастрофа. Якого дідька вони приїхали на найбільшу світову книжкову виставку? Для чого? Відразу по тому я відійшов трохи далі й мене буквально забомбили матеріалами з російського стенду... я його не взяв, хе-хе! Ну добре, трохи шоколаду з їв і роззирнувся навколо, але це й усе.

Тут із чеського павільйону надійшов мій приятель і ми повернули до Ісландії.

Р. S. Ти живеш у дивній країні... Але вона однаково мені все ще подобається. І я все ще хочу повернутися туди».

Ну от. А я б на його місці точно лиш в Ісландію милилася. Хоча він там був уже. Як, зрештою, і в Україні. Ніколи не розуміла імпортерів камікадзе, котрі повертаються сюди знову і знову, ба, навіть жити лишаються і дітей заводять, як некторіє (котрих зараз вдома нема, бо пішли за «Динамо» вболівати в паб).

Яка така сила сюди їх тягне? Певно, та ж сама, що змушує українців масово звідси валити. За одного битого сто небитих дають...

Але заробітчани – то святі люди. Сидять собі тихо, примуси починають. На книжкові виставки хіба що зрідка рипаються. А тут... Ну за яким таким правом їздять ганьбити цю країну по закордонах вишкребки чиновницького апарату (я чесно замінила цією метафорою питомих слівце «потолок»)?!

Ну невже ж у нас немає жодної тети в жодному міністерстві, що на питання «ду ю спік інгліш» (хоча мала би «дойч шпрехен» у Франкфурті-то) бодай відповіла «ноу» замість «нет»?!

Зрештою, як показав ералаш Давосу в комплекті з антологіями творів Гулака-Артёмовського, поета Чехова, Анни Ахметової та її самої ідеї презентації Гарантового пост-модерного епосу в тому ж Франкфурті – інцидент гармонійно вписується в загальну імідж-концепцію країни інтелектуалів.

До речі, про мистецтво: цей мій коп-українолюб ще й музикант-електронік. А ще він – ой, тримайтеся, фанати «омону» – писав свою магістерську (!!!) французькою...

Довго дивувався, найвний страж німецького порядку, чого то товсте одоробало «НАСНАЛНІК», що сидить у київському відділку, довго не сходило з небес на землю, аби з ним зустрітися, а відтак примушувало свого підлеглого вивчати закордонний поліцейський значок і посвідчення, щоб зрештою таки скривити всі жири своєї «харизми» в утомльонну сонцем міну й, колупнувши в зубі, сказати: «ТОСНА ШПІОН».

О, так, секретів у нашої держави – три провалля завалити, маятником замахати. Але давайте просто не пускати до нас іноземців. Карантин у нас.

Одне тоді гарне лишилося з тієї історії – фуражка, що німець так хотів подарувати українському колезі. І лишилася вона у мене. Буде дітям забавка.

*Ірена Карпа
(Українська правда. Життя. – 28.10.2011)*

Практичне заняття № 8
**Теорія міжкультурної комунікації як наука.
Національно-культурна специфіка комунікації**

План

1. Теоретичне підґрунтя міжкультурної комунікації
2. Поняття і складники міжкультурної компетенції

3. Базові типи культур
4. Стилi міжкультурної комунікації

Література

а) основна:

1. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – С. 37–42, 49–50, 115–119, 123–128, 229–231.
2. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація / В. М. Манакін. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – С. 226–256.
3. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации / А. П. Садохин. – М.: Высшая школа, 2005. – С. 153–194.
4. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації: підручник / О. О. Селіванова. – Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. – С. 272–295.

б) додаткова:

1. Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації / О. А. Семенюк, В. Ю. Паращук. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – С. 130–140.
2. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М.: Слово / Slovo, 2000. – С. 10–19.
3. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації / О. В. Яшенкова. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – С. 191–206.

Питання для самоперевірки:

Репродуктивний рівень:

1. *Схарактеризуйте основні теорії пояснення суті міжкультурної комунікації.*
2. *Розкрийте поняття міжкультурної та етнокультурної компетенції. Поясніть відмінність між ними.*
3. *Перерахуйте основні типи культур, що виділяються за категоріями «культурної граматики» Е. Холла. Наведіть приклад кожного з типів культур.*
4. *Розкрийте поняття ментальної програми за Г. Хофстеде. Які типи культур за цим показником виділяє дослідник?*
5. *Схарактеризуйте типи комунікативних стилів за В. Гудикунстом.*

Продуктивний рівень:

1. *Чи доводилося вам коли-небудь застосовувати на практиці будь-яку з теорій міжкультурної комунікації? Яку з них ви вважаєте найефективнішою? Чому?*

2. Який, на вашу думку, мінімум знань необхідний людині для формування в неї міжкультурної компетенції «базового рівня»?

3. Чи вважаєте ви перелік стратегій ефективної міжкультурної комунікації М. Клайна вичерпним? Які правила до цього переліку додали б ви?

4. Які три аспекти міжкультурної комунікації (за В. М. Манакіним) ви вважаєте найважливішими? Чому?

5. Із власного досвіду наведіть приклади прямої опосередкованої, прямої неопосередкованої та непрямой опосередкованої комунікації. З якою із цих форм спілкування пов'язані найбільші труднощі? Які саме? Чому?

Тестові завдання:

1. У сучасній культурно-історичній ситуації актуальним є поділ існуючих культур на:

- а) мінікультури і повноцінні культури;
- б) макрокультури і мінікультури;
- в) мікрокультури і повноцінні культури;
- г) макрокультури і мікрокультури.

2. Загальновідомим фактом є те, що латиноамериканці часто запізнюються на досить значний проміжок часу, отже, вони, за категоріями Е. Холла, належать до культури:

- а) монохронної;
- б) поліхронної;
- в) мікрохронної;
- г) макрохронної.

3. Яка з нижче вказаних категорій відсутня у переліку категорій «культурної граматики» Е. Холла?

- а) категорія контексту;
- б) категорія ставлення до особистої свободи;
- в) категорія швидкості поширення інформації;
- г) категорія простору.

4. Складниками етнокультурної компетенції є:

- а) культурні установки, цінності та норми;
- б) мовна компетентність, культурні норми і цінності;
- в) культурна свідомість і цінності, мовна компетентність;
- г) культурні установки, норми і мовна компетентність.

5. Який із комунікативних стилів, за В. Гудикунстом, вирізняється тривалими паузами, чіткістю та точністю мовлення:

- а) прямий;
- б) суспільно орієнтований;
- в) інструментальний;
- г) згорнутий.

Вправи:

1. Опрацюйте *Розділ 1.2. Основні категорії міжкультурної комунікації* з навчального посібника В. М. Манакіна «Мова і міжкультурна комунікація» (Манакін М. В. Мова і міжкультурна комунікація / М. В. Манакін. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – С. 21–44.). Підготуйтеся до усного опитування за вивченим матеріалом.

2. Із власного досвіду наведіть приклад комунікативної невдачі, що відбулася між представниками різних лінгвокультур. Назвіть її причини та з'ясуйте шляхи її подолання.

3. За наведеними категоріями «культурної граматики» визначте, до якого з типів культур належить українська, а також з'ясуйте, які комунікативні стилі в основному притаманні представникам української етноспільноти. Свою відповідь аргументуйте.

4. Наведіть 5 прикладів фразеологізмів, приказок або прислів'їв, що характеризували б комунікативну поведінку представників української та англійської лінгвокультур. Знайдіть риси спільності та відмінності в комунікативній поведінці представників цих двох лінгвокультур.

Зразок: більше діла – менше слів; слово – не полова, язик – не помело; вола в'яжуть мотуззям, а людину – словом; їж борщ з грибами і держи язик за зубами; вода все сполосче, а злого слова – ні; a word spoken is past recalling; deeds, not words!; many words will not fill a bushel; go home and say your prayers; do not wash your dirty linen in public.

5. Наведіть по 2 приклади мікро- і макрокультур. Схарактеризуйте одну з них за категоріями «культурної граматики» Е. Холла та за ментальними програмами Г. Хофстеде.

Зразок: Макрокультури: латиноамериканська, мусульманська; мікрокультури: стиляги, трейсери.

Латиноамериканська макрокультура

Категорії культурної граматики Е. Холла:

- 1) категорія контексту – низькоконтекстна;
- 2) категорія часу – поліхронна;
- 3) категорія простору – невелика відстань під час розмови навіть із незнайомою людиною;
- 4) категорія швидкості поширення інформації – висока швидкість поширення інформації.

Ментальні програми Г. Хофстеде:

- 1) дистанція влади – велика;
- 2) індивідуалізм / колективізм – індивідуалізм;
- 3) гендерний параметр – маскулініність;
- 4) рівень невизначеності – високий.

Практичне заняття № 9

Особливості міжкультурної комунікації та взаємодії з чужою культурою

План

1. Мовленнєвий етикет: принципи, максими спілкування, комунікативні табу
2. Невербальні особливості міжкультурної комунікації
3. Принципи етноцентризму та культурного релятивізму в теорії міжкультурної комунікації
4. Поняття акультурації, інкультурації та культурного шоку

Література

а) основна:

1. Андреева И. В. Межкультурная коммуникация: учеб. пособие / И. В. Андреева, Л. А. Балобанова. – Владивосток: Изд-во ВГУЭС, 2011. – С. 18–24, 74–85.
2. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики: підручник / Ф. С. Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – С. 251–271.
3. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – С. 139–156.

4. Куликова Л. В. Межкультурная коммуникация: теоретические и прикладные аспекты. На материале русской и немецкой лингвокультур: Монография / Л. В. Куликова. – Красноярск: РИО КГПУ, 2004. – С. 38–64.

5. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація / В. М. Манакін. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – С. 205–226.

6. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації: підручник / О. О. Селіванова. – Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. – С. 290–292.

б) додаткова:

1. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации / А. П. Садохин. – М.: Высшая школа, 2005. – С. 81–97, 164–189.

2. Тюкова С. Ю. Межкультурная коммуникация. Конспект лекций / С. Ю. Тюкова. – СПб, 2010. – С. 35–40.

3. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації / О. В. Яшенкова. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – С. 191–211.

Питання для самоперевірки:

Репродуктивний рівень:

1. Розкрийте поняття мовленнєвого етикету. Наведіть приклад національних особливостей етикету українців.

2. Схарактеризуйте основні принципи успішної мовної комунікації. Яких максимум спілкування необхідно дотримуватися для їхньої повноцінної реалізації?

3. Розкрийте поняття невербальної комунікації. Схарактеризуйте основні її форми. Проілюструйте свою відповідь прикладами.

4. Схарактеризуйте принципи етноцентризму та культурного релятивізму. Як співвідносяться ці два принципи між собою?

5. Розкрийте поняття культурного шоку. Перерахуйте його основні симптоми та форми вияву.

Продуктивний рівень:

1. Який із принципів комунікації є важливішим під час спілкування викладача зі студентом? лікаря з пацієнтом? бізнес-партнерів?

2. Наведіть відомі вам приклади мовних, тематичних і контактних табу.

3. На які засоби невербальної комунікації ви найбільше звертаєте увагу? Чи намагались ви коли-небудь контролювати власні мимовільні невербальні сигнали? Наскільки успішно?

4. Чи помічали ви в собі вияви етноцентризму? Які саме? У яких ситуаціях вони з'являлися?

5. Який процес, на ваш погляд, є складнішим: інкультурація чи акультурація? Чому?

Тестові завдання:

1. Механізм розвитку культурного шоку часто порівнюють із:

- а) V-подібною кривою;
- б) W-подібною кривою;
- в) U-подібною кривою;
- г) L-подібною кривою.

2. Із перерахованих нижче етапів засвоєння чужої культури назвіть той, який належить до етнорелятивістської групи:

- а) визнання;
- б) применшення;
- в) заперечення;
- г) захист.

3. Формою акультурації, за якої відбувається заперечення чужої культури зі збереженням власної культурної ідентичності, є:

- а) інтеграція;
- б) маргіналізація;
- в) сепарація;
- г) асиміляція.

4. Процес засвоєння людиною культурних норм, цінностей, надбань певного етнічного угруповання та усвідомлення своєї приналежності до певної культури називається:

- а) інкультурацією;
- б) акультурацією;
- в) культурною адаптацією;
- г) асиміляція.

5. Заборона торкатися у розмові з малознайомою людиною особистого життя кожного з учасників комунікації має назву:

- а) мовного табу;
- б) тематичного табу;
- в) контактного табу;
- г) етикетного табу.

Вправи:

1. Через процес акультурації чи інкультурації мали пройти герої таких літературних творів:

- а) П'ятниця з роману Д. Дефо «Робінзон Крузо»;
- б) Мауглі з однойменної повісті Р. Кіплінга.

Поясніть свою відповідь.

2. Схарактеризуйте особливості комунікативного стилю, що властивий більшості представників української лінгвокультури, за основними конвенціями спілкування (за О. В. Яшенковою).

3. Спробуйте підрахувати, скільки знаків невербальної комунікації використано в промові професора Гарвардського університету Вільяма Юрі «The walk from *no* to *yes*» (<http://www.williamury.com/events/video>). Невербальні засоби якої групи використовуються найчастіше в цій промові? Яке значення вони мають і який вплив справляють на глядачів? Яких принципів і максимум комунікації дотримується мовець? Чи помітили ви певні особливості мовлення В. Юрі, що свідчать про національно-культурну специфіку комунікації?

4. Які принципи успішної комунікації порушено її учасниками в наведеному уривку з повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»? Які наслідки мають ці порушення для всіх учасників комунікативного акту?

Обід докипав у печі. Борщ, приставлений до жару, дув бульки й клекотів вряди-годи, неначе хто в йому ляпав ложкою. Хата стояла неметена. Свекруха глянула на невістку спідлоба й промовила:

– Чого це ти, Мотря, сіла шити? Хіба ти не бачиш, що в печі обід недоварений, а хата стоїть і досі неметена?

– Та вже ж бачу, не повилазило, – обізвалася Мотря затаюючи нитку в вушко.

– Гляди лиш, щоб тобі й справді не повилазило. Сядеш собі шити по обіді, як упораєшся.

– Ох-ох! Так у мене чогось болить спина, так ниють руки, – почала Мотря тонесеньким голосом, передражняючи свекруху.

– Дражнись, дражнись! – сказала свекруха. – Кидай лишень сорочку та вимитай хату, кажу тобі. Я хазяйка в хаті, а не ти. Роби те, що тобі загадують.

– А я вам, мамо, не наймичка. Я й в своїй матері не була наймичкою. Коли пішлося на колотнечу, то нам треба робити діло пополовині. Поганять і в мене стало б хисту, аби було кого.

– Не видумуй чортзна-чого. Як була я в панів, то робила за двох таких, як ти: варила обід на двадцять душ; а ти й на п'ять душ не попнешся.

– Робили, бо над вами пан з нагайкою стояв.

– Коли хоч, то я й над тобою стану з нагайкою. Цить! А то як візьму кочергу, то й зуби визбierasи, – крикнула Кайдашиха й скочила з місця.

– Ви мені не рідна мати: не давали зубів, не маєте права й вибивать. В коцюби два кінці: один по мені, другий по вас.

– Карпе! Чи ти чуєш, що твоя жінка витворяє? Чом ти їй нічого не скажеш?

Карпо слухав усю ту розмову й не знав, що їм казати. В хату ввійшов Кайдаш. Кайдашиха почала йому жалітись на невістку.

– І хто нараяв нам брати невістку з тих багачирів? – крикнула Кайдашиха. – Лучче було взяти циганку, ніж багачку з порожньою скринею.

– Я вашого сина не силувала мене брати; я до вас з хлібом з сіллю не ходила, порогів ваших не оббивала. Ви самі до мене прийшли, – сказала Мотря трохи тихішим голосом, остерігаючись свекра.

Старий Кайдаш розсердився на невістку й почав на неї гримати.

5. Уявіть, що вам необхідно провести міжкультурний тренінг для студентів, які приїхали в Україну на навчання з США. Які б 10 найважливіших «правил поведінки» в Україні та 10 основних фактів про українську культуру ви б їм повідомили? У якій формі ви б провели подібний тренінг?

6. Перегляньте уривок з фільму «Мое велике грецьке весілля» (http://www.youtube.com/watch?v=eOmQuYBIQ_g) і дайте відповідь на такі питання:

- а) якої стратегії акультурації дотримується родина головної героїні?
- б) на якому етапі акультурації перебуває батько головної героїні?
- в) хто з героїв фільму переживає культурний шок? як саме це виявляється? що б ви порадили цьому персонажу, щоб позбутися культурного шоку?

Схема лінгвокультурного аналізу тексту

1. Назва і дата створення тексту.
2. Автор тексту.
3. Схарактеризуйте умови, в яких відбувається дія / комунікація
4. Виділити в тексті основні концепти, визначити, якими мовними одиницями вони реалізуються в тексті. З аналізованих концептів обрати константні одиниці та схарактеризувати їхні образний, поняттєвий та ціннісний складники.
5. Виділити базові лінгвокультурами. Які концепти вони реалізують?
6. Виділити прецедентні феномени, наявні в тексті. Визначити їхнє сферу-джерело походження та тип за ступенем універсальності. Яку роль вони виконують в тексті?
7. Визначити в тексті наявні стереотипи та ритуали. Чи можна вважати їх культурно-специфічними?
8. Визначити наявні в тексті символи та пояснити їхнє значення в межах цієї лінгвокультури. Які з цих символів є архетипними?
9. Віднайти в тексті міфологеми, схарактеризувати їх.
10. Схарактеризувати мовну картину світу, презентовану в тексті.
11. Схарактеризувати мовні особистості, представлені в тексті:
 - а) ім'я мовної особистості, її тип за класифікаціями С. Сухих та Ф. Бацевича;
 - б) лексикон мовної особистості;
 - в) тезаурус мовної особистості;
 - г) прагматикон мовної особистості.
12. Визначити лінгвокультурні типажі, представлені в тексті. Схарактеризувати типажі за таким алгоритмом:
 - а) назва лінгвокультурного типажу, його тип;
 - б) паспорт лінгвокультурного типажу (зовнішній образ, одяг, вік, гендерна ознака, місце проживання, походження, сфера діяльності, дозвілля, сімейний стан, оточення, мовленнєві особливості);
 - в) соціокультурна довідка;
 - г) дефініційні характеристики;
 - г) ціннісні характеристики.
13. Чи порушено в наведеній комунікації принципи успішної комунікації? Якщо так, то які (назвати порушені максими спілкування)?
14. Чи наявні під час спілкування комунікативні табу? Визначити їхній тип.
15. Чи застосовано під час комунікації невербальні знаки? Які саме? З якою метою?

16. Порівняйте наведений текст і його літературний переклад. Де відбулася заміна лінгвокультурних одиниць? Якими одиницями їх замінено? Чи збережено в тексті-перекладі національно-культурну специфіку тексту оригіналу?

17. Висновки (До якої лінгвокультури належить текст? Як виявляється його національно-культурна специфіка?)

З Р А З О К

<p style="text-align: center;">ЛІСОВА ПІСНЯ</p> <p style="text-align: center;"><i>Драма-феєрія в 3-х діях</i></p> <p style="text-align: center;">Спис діячів «Лісової пісні»</p> <p>«Той, що греблі рве»</p> <p>Потерчата (двоє) Русалка Водяник Дядько Лев Лукаш Лісовик Мавка Пропасниця Куць Мати Лукашева Русалка Польова Килина «Той, що в скалі сидить»</p> <p>Злидні</p> <p>Хлопчик Доля</p>	<p style="text-align: center;">Forest Song</p> <p style="text-align: center;"><i>Fairy Drama in Three Acts</i></p> <p style="text-align: center;">Translated by Percival Cundy</p> <p style="text-align: center;">Dramatis Personae</p> <p>«He Who Rends The Dikes», <i>a destructive sprite dwelling in the freshets of spring</i> Lost Babes, <i>water nixes</i> Rusalka, <i>a water nymph</i> Water Goblin, <i>guardian spirit of the lake</i> Lev, <i>a peasant</i> Lukash, <i>a peasant, Lev's nephew</i> Forest Elf, <i>a woodland sprite</i> Mavka¹³, <i>a forest nymph</i> Will-o'-the-Wisp, <i>a fire sprite (ignis fatuus)</i> Kutz, <i>a malicious imp</i> Mother of Lukash, <i>a peasant woman</i> Field Sprite, <i>a nymph dwelling among the grain</i> Kilina, <i>a young peasant widow</i> «He Who Dwells In Rock», <i>a phantom signifying Death and Oblivion</i> Starvelings, <i>imps personifying Famine and Want</i> A Boy, <i>Kilina's son</i> Fate, <i>a phantom</i></p>
--	--

¹³ Ukrainian folklore is full of beliefs and superstitions, manifestly the survivals from a dim ethnic past. In substance they are all connected with natural phenomena as observed in the changing seasons as the year runs its course, and with the activity of the manifold spirits supposed to lie behind the visible world. This is the general back-ground of this fairy drama. However, two remarks on the persons of the drama will be useful. «Lost Babe» is a fairy being conceived as coming from an unbaptized infant, the fruit of illicit love, after having been drowned by its desperate forsaken mother. Similarly, a «Mavka» is another sort of fairy being, whose origin is ascribed to a female infant which dies before receiving Christian baptism.

ПРОЛОГ

Старезний, густий, предковичний ліс на Волині. Посеред лісу простора галява з плакучою березою і з великим прастарим дубом. Галява скраю переходить в куп'я та очерети, а в одному місці в яро-зелену драговину – то береги лісового озера, що утворилося з лісового струмка. Струмок той вибігає з гушавини лісу, впадає в озеро, потім, по другім боці озера, знов витікає і губиться в хащах. Саме озеро – тиховоде, вкрите ряскою та лататтям, але з чистим плесом посередині. Містина вся дика, таємнича, але не понура, – повна ніжної, задумливої польської краси. Провесна. По узліссі і на галяві зеленіє перший ряст і цвітуть проліски та сон-трава. Деревя ще безлисті, але вкриті бростю, що от-от має розкритись. На озері туман то лежить пеленою, то хвилює од вітру, то розривається, одкриваючи біло-блакитну воду.

В лісі щось загомонило, струмок зашумував, забринів, і вкупі з його водами з лісу вибиг «Той, що греблі рве» – молодий, дуже білявий, синьоокий, з буйними і разом плавкими рухами; одежа на йому міниться барвами, від каламутно-жовтої до ясно-блакитної, і поблискує гострими злотистими іскрами. Кинувшись з потоку в озеро, він починає кружляти по плесі, хвилюючи його сонну воду; туман розбігається, вода синішає.

«Той, що греблі рве»

З гір на долину
біжу, стрибаю, рину!
Місточки збиваю,
всі гребельки зриваю,
всі гатки, всі запруды,
що загатили люди, –
бо весняна вода,
як воля молода!

*(Хвилює воду ще більше, поринає і виринає,
мов шукаючи щось у воді).*

Prologue

A dense and hoary primeval forest in Volhynia. The scene is a spacious glade in the heart of the forest dotted with willows and one very old oak. At one end the glade turns into tussocks and reedy growths, and then into a vivid green marsh, the shore of a woodland lake formed by a stream which runs through the forest. The stream emerges from a dense thicket, empties into the lake and comes out at the end of it, only to lose itself again in the undergrowth. The lake itself is a placid sheet of calm water, covered with duckweed and water lilies except for a clean open space in the center.

The spot is wild and mysterious but not gloomy, filled with the tender, pensive beauty of Polissye, the wooded part of the province of Volhynia.

It is very early spring, long the edge of the forest and in the glade the first green is showing and hepaticas and anemones are in bloom. The trees are still leafless, but their leafbuds are about to open. A mist hangs over the lake, at times concealing it entirely, but when moved by the wind, the mist opens up, displaying the pale blue water.

A roaring is heard from the forest; the stream begins to foam and clatter. Then, together with its waters, out of the forest there comes racing “He Who Rends the Dikes”. He is a youth, very blond with blue eyes, who makes expansive motions as though he were swimming. His clothing is constantly changing in color from turbid yellow to clear blue, and at times he emits swift golden sparks. Rushing with the current into the lake, he begins to circle around on the clear, open space, agitating the somnolent water. The mist dissolves and the water becomes bluer and bluer.

«He Who Rends the Dikes»

Down from mountain into valley,
Skipping, racing, forth I sally.
All the villages are quaking,
As the dikes and dams I'm breaking.
When folk try to dam the water,
To their work I give no quarter;
For wild waters of the spring
Like wild youth, must have their fling!

(He continues to agitate the water more and more, plunging and then emerging as though seeking something).

Потерчата

(Двоє маленьких, бліденьких діток у біленьких сорочечках виринають з-поміж латаття)

Перше

Чого ти тут блудиш?

Друге

Чого зо сну нас будиш?

Перше

Нас матуся положила
і м'якенько постелила,
бо на ріння, на каміння
настелила баговиння,
і лататтям покривала,
і тихенько заспівала:
«Люлі-люлі-люлята,
засніть, мої малята!»

Друге

Чого ж ти тут шугаєш?

Перше

Кого ти тут шукаєш?

«Той, що греблі рве»

Тую Русалку,
що покохав я змалку,
бо водяній царівні
нема на світі рівні!
Збігав я гори,
долини, яри, ізвори, –
милішої коханки
нема від озерянки.
Зіб'ю всю вашу воду,
таки знайду ту вроду!

(Бурно мутить воду).

Потерчата

Ой леле! не нуртуй!
Хатинки не руйнуй!
Печера в нас маленька,
що збудувала ньенька.
Убога наша хатка,
бо в нас немає татка...

(Чіпляються йому за руки, благаючи).

Ми спустимось на дно,
де темно, холодно,
на дні лежить рибалка
над ним сидить Русалка...

«Той, що греблі рве»

Нехай його покине!
Нехай до мене зрине!

Потерчата поринають в озеро.

Two Lost Babes

(Tiny pale infants in scanty white shirts, who come up to the surface among the water lilies.)

1. Why do you come hither blundering?

2. Why do you disturb our slumbering?

1. Here our mother made our nest;

Laid us gently down to rest;

O'er the stones and o'er the gravel

She laid reeds to make it level,

Lily pads she gave for covering,

And we heard her softly singing:

«Lulla-lulla-lullaby,

Sleep, my darlings, mother's nigh».

2. Why do you come us to scare?

1. Whom is it you're seeking here?

«He Who Rends the Dikes»

That Rusalka, blithe and kittle,
Whom I've loved since I was little;
For of water nymphs so queenly
There is none I love more keenly.
I have coursed all over mountains,
Valleys, ravines, springs, and fountains.
Lovelier spirit of the mere,
None there is than who dwells here.
Into foam this lake I'll churn,
Seeking her for whom I yearn!

He agitates the water tempestuously.

The Lost Babes

Please, oh, please! be not so savage,
Or our home you'll surely ravage.
One small cave – for there's none other
Than the one found by our mother.
Humble is the place we own –
Father's love we've never known...

(They seize him by the hand, beseeching him.)

We'll dive down to depths profound
Where no light or warmth is found;
There Rusalka watch is keeping
Where a fisher drowned is sleeping.

«He Who Rends the Dikes»

Let her leave him lying there!
Straightway let her come up here!

(The Lost Babes dive down into the lake.)

Виплинь же, мила!!

Русалка випливає і знадливо всміхається, радісно складаючи долоні. На ній два вінки - один більший, зелений, другий маленький, як коронка, перловий, з-під нього спадає серпанок.

Русалка

Се ти, мій чарівниченьку?!

«Той, що греблі рве»

(зрізно)

Що ти робила?

Русалка

(кидається немов до нього, але пропливає далі, минаючи його)

Я марила всю ніченьку
про тебе, мій паниченьку!

Ронила сльози дрібні,
збирала в кінви срібні,
без любові розмовоньки
сповнила вщерт коновоньки...

(Сплескує руками, розкриває обійми, знов кидається до нього і знов минає).

Ось кинь на дно червінця,
поллються через вінця!

(Дзвінко сміється).

«Той, що греблі рве»

(з'їдливо)

То се й у вас в болоті
кохаються у злоті?

Русалка наближається до нього, він круто відвертається від неї, виром закрутивши воду.

Найкраще для Русалки
сидіти край рибалки,
глядіти неборака
від сома та від рака,
щоб не відгризли чуба.
Ото розмова люба!

(підпливає близьенько, хапає за руки, заглядає в вічі)

Come up, love, I say!

Rusalka comes up out of the water, smiling alluringly, joy-fully clapping her hands. She is wearing two chaplets: the larger one, green; the other, small, like a crown of pearls, from which there hands a veil.

Rusalka

Ah! 'tis you, my sweetheart gay.

«He Who Rends the Dikes»

(Angrily)

Why all this delay?

Rusalka

(She starts to swim as though to meet him, but veers aside, avoiding him.)

All the night, dear, I've been yearning,
Dreaming that you were returning!

All the many tears I wept
In a silver cup I've kept.

Without you, the tears, my lover,
Filled the cup till it brimmed over.

(She claps her hands, darts forward as though to meet his embrace, but again swerves aside and avoids him.)

Some gold to the bottom fling,
And baptize the wedding ring!

She laughs in bell-like tones.

«He Who Rends the Dikes»

(Bitingly)

Ah! 'tis gold that you desire –
You, who dwell down in the mire!

Truly, my Rusalka owns
She loves best a dead man's bones.
Sitting there's her wish,
Guarding him from crabs and fish
Lest they further him deface.
What a lovers' trysting place!

Rusalka swims closer, takes him by the hand and looks up into his face.

Русалка

Вже й розгнівився?
(Лукаво).

А я щось знаю, любчику,
хороший душогубчику!

(Тихо сміється, він бентежиться.)

Де ти барився?
Ти водяну царівну
зміняв на мельниківну!
Зимові – довгі ночі,
а в дівки гарні очі, –
недарма паничі
їй носять дукачі!

(Свариться пальцем на нього і дрібно сміється.)

Добре я бачу
твою ледачу вдачу,
та я тобі пробачу,
бо я ж тебе люблю!

(З жартівливим пафосом.)

На цілу довгу мить тобі я буду вірна,
хвилину буду я ласкава і покірна,
а зраду потоплю!

Вода ж не держить сліду
від рана до обіду,
так як твоя люба
або моя журба!

«Той, що греблі рве»

(поривчато простягає їй обидві руки)

Ну, мир миром!
Поплинем понад виром!

Русалка

(береться з ним за руки і прудко кружляє)

На виру-вирочку,
на жовтому пісочку,
в перловому віночку
зав'юся у таночку!
Ух! Ух!

Rusalka

Why so angry? Say!
(Maliciously)

I know something, you reviler,
O you handsome heart-beguiler!

(She smiles knowingly and he becomes alarmed.)

While you were away
A miller's maid seemed fair,
So you forgot me here.
Winter nights were cruel,
Dark eyes furnished fuel –
When a maid's not cold,
Gentlemen give gold!

(She shakes her finger at him and laughs lightly.)

Well do I perceive
That you can deceive;
Yet I pardon you,
For I love you true.

(With humorous pathos)

For a lengthy second, I'll be yours most loyal;
For a moment's space, I'll give a love that's
royal.

Fool me, and I'm through.
The water keeps no traces
No more than our embraces;
'Tis transient as your living,
As feeling as my giving.

«He Who Rends the Dikes»

(with a convulsive movement, he stretches out his hand to Rusalka.)

Anyway, 'tis spring!
O'er the lake let's take a fling!

Rusalka

(Seizing his hand, she circles around swiftly.)

By the little lakelet,
O'er its yellow sands,
With my pearly chaplet
I fly in the dance!

*Ухкають, бризкають, плещуть. Вода б'ється
в береги, аж осока шумить, і пташки
згрями зриваються з очеретів.*

Водяник

*(Виринає посеред озера. Він древній сивий дід,
довге волосся і довга біла борода
всуміш з баговинням звисають аж по пояс.
Шати на ньому - барви мулу, на голові
корона
із скойок. Голос глухий, але дужий).*

Хто тут бентежить наші тихі води?

*Русалка з своєю парою спиняються і
кидаються врозтіч.*

Стидайся, дочко! Водяній царівні
танки заводити з чужинцем?! Сором!

Русалка

Він, батьку, не чужий. Ти не пізнав?
Се ж «Той, що греблі рве»!

Водяник

Та знаю, знаю!

Нерідний він, хоч водяного роду.
Зрадлива і лукава в нього вдача.

Навесні він нуртує, грає, рве,
зриває з озера вінок розкішний,
що цілий рік викохують русалки,
лякає птицю мудру, сторожку,
вербі-вдовиці корінь підриває
і бідним сиротяткам-потерчатам
каганчики водою заливає,
псує мої рівенькі береги
і старощам моїм спокій руйнує.
А влітку де він? Де тоді гасає,
коли жадібне сонце воду п'є
із келиха мого, мов гриф неситий,
коли від спраги никне очерет,
зоставшись на березі сухому,
коли, вмираючи, лілеї клонять
до теплої води голівки в'ялі?
Де він тоді?

*Під час сеї мови «Той, що греблі рве» нишком
киває Русалці, ваблячи її втекти з ним по
лісовому струмку.*

*They whoop and splash and dash the water
about. The water surges and beats against the
shore till the weeds and reeds begin to thrash
about, and the startled birds in swarms rise up
out of them in fright.*

Water Goblin

*(He rides up from the middle of the lake. He is
very ancient gray old man with long hair and a
long white beard. He is covered with a mass of
weeds hanging down to his girdle. His garments
are the color of mud and on his head is a crown
of shells. His voice is hollow but robust.)*

Who's this who dares disturb our tranquil lake?

*(Rusalka and her partner stop, then flee asunder
in haste.)*

For shame, my daughter! Should the water's
queen

Be romping with a stranger? Shame on you!

Rusalka

He's not a stranger, father. Don't you see?
'Tis "He Who Rends the Dikes"

Water Goblin

I know, I know.

He's not our kin although of watery birth.

Deceitful and malicious are his ways:

In spring he raves, he agitates, despoils,
Rips from the lake its glorious crown of green –
The year-long husbandry of water nymphs,
Affrights our guards, the wise and watchful birds,
The roots of widowed willows undermines,
Upon the poor Lost Babes he flings and pours
A stunning mass of dreadful deluges,
Destroys the smoothness of my level sands,
And wrecks the tranquil peace of my old age.
But where is he in summer? Where is he
When the insatiate sun the water drinks
From out my cup like gryphon mad with thirst;
When reeds and rushes faint for lack of drink,
And, withering, die on my arid banks;
When lilies, perishing, bend low their heads
Towards the warm water to relieve their thirst,
Where is he then?

*During this harangue «He Who Rends the
Dikes» stealthily nods at Rusalka, inviting her to
flee with him down the stream.*

«Той, що греблі рве»
(з укритою насмішкою)

Тоді я в морі, діду.
Мене на поміч кличе Океан,
щоб не спило і в нього чашу сонце.
Як цар морський покличе – треба слухать.
На те є служба, – сам здоровий знаєш.

Водяник

Еге ж, тоді ти в морі... А мені,
якби не помагав мій друг одвічний,
мій щирий приятель осінній дощик,
прийшлося би згинуть з парою!

«Той, що греблі рве» незаметно ховається в воду.

Русалка

Татусю!
не може пара згинуги, бо з пари
знов зробиться вода.

Водяник

Яка ти мудра!
Іди на дно! Доволі тут базікать!

Русалка

Та зараз, тату! Вже ж його немає.
Я розчешу поплутаний сікняг.

*(Виймає з-за пояса гребінку з мушлі,
чешия прибережне зілля),*

Водяник

Ну, розчеши, я сам люблю порядок.
Чеши, чеши, я тута піджду,
поки скінчиш роботу. Та поправ
латаття, щоб рівненько розстелялось,
та килим з ряски позшивай гарненько,
що той порвав пройдисвіт.

Русалка

Добре, тату.
Водяник вигідно вкладається в очереті, очима
слідкуючи роботу Русалчину; очі йому
поволі заплющуються.

«Той, що греблі рве»
(вирнувши, стиха до Русалки)

Сховайся за вербою!

«He Who Rends the Dikes»
(With covert mockery)

Why, father-in the sea.
'Tis then that Ocean calls me to his aid,
So that the sun may not drink his cup dry.
And when the Sea King calls, one must obey.
It is my duty – that you know right well.

Water Goblin

Ah, so! You're in the sea... But as for me,
If 'twere not for the help that I receive
From my old trusty friend, the Autumn Rain,
I'd die, evaporate in mist.

Rusalka

But, sir,
The mist can never die, for out of mist
The water comes again.

Water Goblin

How wise you are!
Back down below! Enough of chattering!

Rusalka

At once, dear father. Lo, he's disappeared!
Well, now I'll comb these tangled water plants.

*Taking out of her girdle a comb made of shell,
she begins to comb out and smooth the growths
along the shore.*

Water Goblin

Yes, comb them out. I like to see things neat.
Stick to your combing. Meanwhile I'll stay here
Until you get it done. And tidy up
The water lilies so they spread out flat,
And patch the duckweed carpet that's been torn
By that bold vagabond.

Rusalka

Yes, father, yes.
Water Goblin settles down comfortably in the
reeds, following Rusalka's work with his eyes
until they gradually close in sleep.

«He Who Rends the Dikes»
(Stealthily emerging, to Rusalka)

Hide behind the willow tree!

(Русалка ховається, оглядаючись на Водяника).

Поплинемо з тобою
ген на розтоки,
під бистрій лотоки,
зірвемо греблю рівну,
утопим мельниківну!

(Хапає Русалку за руку і швидко мчить з нею через озеро. Недалеко від другого берега

Русалка спиняється і скрикує).

Русалка

Ой, зачепилася за дуб торішній!

Водяник прокидається, кидається напередими і перехоплює Русалку.

Водяник

То се ти так?! Ти, клятий баламуте,
ще знатимеш, як зводити русалок!
Поскаржуся я матері твоїй,
Метелиці Гірській, то начувайся!

«Той, що греблі рве»
(з реготом)

Поки що буде, я ще нагуляюсь!
Прощай, Русалонько, сповняй коновки!

(Кидається в лісовий струмок і зникає).

Водяник
(до Русалки)

Иди на дно! Не смій мені зринати
три ночі місячні поверх води!

Русалка
(пручаючись)

З якого часу тут русалки стали
невільницями в озері? Я – вільна!
Я вільна, як вода!

Водяник
В моїй області
вода повинна знати береги.
Иди на дно!

Русалка
Не хочу!

(After looking round at Water Goblin, Rusalka does so.)

Let us fly! Come, fly with me,
If you're not afraid;
Where the mill race runs so gay,
There we'll tear the dam away
And we'll drown the miller's maid!

He seizes Rusalka by the hand and speeds with her across the lake. Not far on the other side, Rusalka stops.

Rusalka

Good grief! I've caught upon that ancient oak!

This awakens Water Goblin, who rushes after Rusalka and seizes her.

Water Goblin

What's doing here? You cursed rogue, you'll learn
The cost of leading water sylphs astray!
I'll lay complaint about you to your dam,
The Mountain Snowstorm, so beware, you'll pay!

«He Who Rends the Dikes»
(Bursting into loud laughter)

Until that happens I'll just take my fling!
Good bye, Rusalka, fill your silver cup.

He rushes into the stream and disappears

Water Goblin
(To Rusalka)

Go down below! Don't dare to rise again
Above the surface for three moonlit nights!

Rusalka
(Rebelliously)

How long is it since all the water nymphs
Have been your slaves in this same lake? I'm free!
I'm free as water is!

Water Goblin
In my domain
All waters must their limits recognize.
Go down below!

Rusalka
I won't!

Водяник

А, не хочеш?
Віддай сюди вінець перловий!

Русалка

Ні!
то дарував мені морський царенко.

Водяник

Тобі вінця не прийдеться носити,
бо за непослух забере тебе
«Гой, що в скалі сидить».

Русалка

(з жахом)
Ні, любий тату,
я буду слухатись!

Водяник

То йди на дно.

Русалка

(поволі опускаючися в воду)
Я йду, я йду... А бавитися можна
з рибалкою?

Водяник

Та вже ж, про мене, бався.

*Русалка спустилася в воду по плечі і, жалібно
всміхаючись, дивиться вгору на батька.*

Чудна ти, дочко! Я ж про тебе дбаю.
Таж він тебе занастив би тільки,
потяг би по колючому ложиську
струмочка лісового, біле тіло
понівечив та й кинув би самотню
десь на безвідді.

Русалка

Але ж він вродливий!

Водяник

Ти знов своєї?!

Русалка

Ні, ні, ні! Я йду!
(Поринає).

Водяник

(поглядаючи вгору)
Уже весняне сонце припікає...
Ху, душно як! Прохолодитись треба.
(Поринає й собі).

Water Goblin

So, so! You Won't?
Then give me back that pearly chaplet!

Rusalka

No!
The Sea King's son gave me this pearly crown.

Water Goblin

You don't deserve to wear a crown like that;
And for your disobedience, you'll go
To "Him Who Dwells in Rock"

Rusalka

(Horror-struck)
Oh, father, no!
I'll be obediebt.

Water Goblin

Then go below.

Rusalka

(Slowly sinking in the water)
I'll go, I'll go ... I may amuse myself
With that dead fisher lad?

Water Goblin

For all I care.

*(Rusalka reluctantly sinks in the water up to her
shoulder and, mournfully smiling, gazes up at him.)*

How strange you are! I do this for your sake.
That vagabond would simply ruin you.
He'd drag you all along the bristling bed
Of some fierce woodland stream and mutilate
Your fair white body, then abandon you
In parts unknown,

Rusalka

But he was beautiful!

Water Goblin

You're at your tricks again?

Rusalka

No, no, I go!
She dives under.

Water Goblin

(Looking up at the sky)
The young spring sun already grows quite hot...
It's stifling here! I must cool off a bit.
He also dives down under the water.

Лінгвокультурний аналіз тексту

1. «Лісова пісня», Пролог (1911).

2. Леся Українка.

3. Дія відбувається навесні в одному з лісів на Волині. Основними персонажами є ірреальні міфічні істоти – лісові мешканці.

4. Основні концепти: ЛІС (ліс, галява, гущавини, хащах, плакуча береза, прастарим дубом, дерева, вербі-вдовиці, корінь, вербою, дуб), ОЗЕРО (очере-ти, драговину, озеро, ряскою, лататтям, плесом, озерянки, дно, береги, мулу, баговиння), ВЕСНА (провесна, перший ряст, проліски, дерева безлисті, вкриті бростю, весняна вода, навесні), ВОДА (струмок, озеро, вода, забринів, греблі, потоку, поринає, виринає, виром, бризкають, плещуть, океан, водяною, морський, парою, дощик, розтоки, утопим, безвідді).

Константи: ЛІС – образний бік: багато різних видів дерев і кущів, що ростуть поряд, свіже повітря, прохолода, якщо ліс високий і густий, то він є досить темним; поняттєвий бік: велика площа землі, заросла деревами і кущами; ціннісний бік: ліс зазвичай викликає у людини неусвідомлений страх, оскільки, за повір'ями, він населений різними міфічними істотами, які можуть скривдити і навіть убити, тому перед входом у ліс треба неодмінно перехреститися; крім того, лісу поклонялися, оскільки він довго був «джерелом» їжі – тут збирали лісові ягоди та різноманітні поживні рослини, а також полювали на звірів.

ОЗЕРО – образний бік: замкнене водоймище невеликої глибини, мутна спокійна вода; поняттєвий бік: природна або штучна заглибина, заповнена водою, що поповнюється за рахунок піде них вод або опадів; ціннісний бік: в українській лінгвокультурі символ господи, подвір'я (у тексті озеро є госпо-дою Водяника).

ВЕСНА – образний бік: загальне погодне потепління, збільшення тривалості сонячного дня, поява бруньок на деревах, перші квіти та трава; поняттєвий бік: пора року між зимою і літом, що характеризується подовження дня, потеплінням, появою перелітних птахів, початком польових робіт; ціннісний бік: для української лінгвокультури характерним є представлення весни як молодої вродливої дівчини з вінком із квітів на голові, їй поклоняються, її приходу з нетерпінням чекають і закликають її ритуальними піснями-веснянками, весна є символом радості, добрих сподівань, здійснення мрій, молодим коханням, зародження життя, із погодою навесні пов'язана велика кількість народних прикмет щодо майбутнього врожаю.

ВОДА – образний бік: прозора рідина, без смаку і запаху; поняттєвий бік: прозора, безбарвна рідина, що становить собою найпростішу хімічну сполуку

водню з киснем; ціннісний бік: у народних віруваннях з нею міцно пов'язується життя людини від самого народження і до смерті, вона вважається джерелом життя і місцем його зародження, воді здавна поклонялися, приносили жертви і наділяли її магiчними властивостями, вода є символом очищення, оновлення, зцілення, руху, парування, розмноження, вона є обов'язковим елементом багатьох народних обрядів і ритуалів.

5. Лінгвокультуреми (концепти): водяна царівна (русалка), вінок (концепт вінок, дівоча врода), серпанок (прикраса, дівоча врода), дукачі (прикраса, дівоча врода), верба-вдовиця (верба).

6. –

7. Стереотипи: Русалка на дні коло рибалки – стереотипним є уявлення про русалку як молоду вродливу дівчину, яка живе у річці / озері, і зваблює рибалок або випадкових перехожих; частіше за все русалка залоскочує свою жертву до смерті, а потім забирає її із собою на дно. Водяник – стереотипом водяника є уявлення про нього як про старого сивого діда, господаря водоймища (річки, озера, моря тощо). Потерчата – стереотипним є уявлення про потерчат як маленьких, блідих діток у білих сорочках, які вночі можуть налякати або навіть втопити випадкового перехожого.

Стереотип потерчат можна вважати культурно-специфічним, оскільки ці міфічні істоти та певні уявлення про них притаманні лише українській лінгвокультурі.

8. Символи в українській лінгвокультурі: вінок – символ дівочої гідності, краси, молодості, цноти, кохання та дівування, він є важливим атрибутом весняних і весільних народних обрядів; корона – символ влади та гідності; злото (золото) – символ багатства та усього найдорожчого, найдосконалішого; верба-вдовиця – одне із символічних значень – символ нещасливого кохання.

Архетип: злото.

9. Міфологеми: Той, що греблі рве – певна руйнівна сила, що уособлює повинь навесні, також ця назва є евфемістичним іменем чорта; Русалка – міфічна істота, у вигляді молодої вродливої дівчини, яка живе у водоймищі, в лісі або в полі, переважно русалками стають молоді дівчата, які загинули до заміжжя, водяні русалки виходять на берег погрітися і можуть полювати на людей (переважно молодих хлопців і дівчат), щоб потім забрати їх із собою на дно; Водяник – уособлення господаря водоймищ різного типу, найчастіше водяника уявляли як старого діда з довгою бородою та риб'ячим хвостом, за деякими повір'ями він є злим і дуже небезпечним духом, одним із втілень чорта; Потерчата – душі померлих нехрещених дітей, вони живуть біля води,

на вигляд є дуже худенькими і блідими, потерчата завжди тримаються разом, вночі вони виходять на берег і можуть залоскотати випадкового перехожого; Метелиця Гірська – руйнівна сила, що є матір'ю Того, що греблі рве, вона уособлює собою завірюху, холод і заметіль; Той, що в скалі сидить – дух, що уособлює собою смерть і забуття.

10. У тексті представлено ірреальну картину світу. Ліс зображено як окремий живий світ, населений особливими лісовими міфічними істотами. Багато в чому вони схожі на людей (зовнішністю, почуттями, емоціями, мовою, деякими звичаями), але, на відміну від останніх, вони є абсолютно вільними і в певному сенсі «наївними».

Значна кількість епітетів, метафор і порівнянь, наявних у тексті, вжито для уособлення природи, надання їй рис живої істоти (*струмок вибігає, плакуча береза, туман розбігається, містина повна ніжної, задумливої поліської краси, туман лежить пеленою* тощо). Такий опис лісу розкриває архаїчні вірування у «живість» природи.

Широкий репрезентативний ряд концептів *ЛІС, ОЗЕРО, ВОДА, ВЕСНА* свідчить про глибоке пошановування українцями з давніх-давен природних стихій і сил, поклоніння їм як божеству.

Наявність у тексті численних міфологем (*Русалка, Водяник, Потерчата, Той, що греблі рве* тощо) свідчить про багату і різнобарвну міфологічну картину світу, притаманну українцям. Варто зауважити, що кожна міфічна істота має набір власних чітко визначених стереотипних диференційних ознак, властивостей та «повноважень», що є свідченням залишків у колективній підсвідомості українців язичницького світосприйняття (Русалка є молодою вродливою дівчиною, яка живе у річці / озері, і зваблює рибалок або випадкових перехожих; Водяник є старим сивим дідом, господарем водоймища тощо).

Ще одним підтвердженням рудиментарного язичницького мислення українців є описові (евфемістичні) назви *Той, що греблі рве* і *Той, що в скалі сидить*. За стародавніми уявленнями назвати за іменем значило покликати (*назвати* ← **zvati*); приходу подібних деструктивних сил остерігалися, тому за «справжніми» іменами їх не називали.

Особливістю мовної картини світу, представленої в тексті, є те, що весь ірреальний світ побудований за аналогією (моделлю) до світу людського. Більшість міфічних істот наділені не лише людською зовнішністю, а й людськими рисами характеру і поведінки: Русалка закохана у Того, що греблі рве; Той, що греблі рве зраджує Русалку з іншою тощо.

Додатково подібність людей і лісових міфічних створінь підтверджує і наявність в останніх аналогічних родинних стосунків (Русалка є донькою Водя-

ника, Той, що греблі рве є сином Метелиці Гірської), причому в озері (лісі) родинні «правила» є такими ж, як і в людей: батько Водяник піклується про свою доньку Русалку, оберігаючи її від хвалькуватого і легковажного Того, що греблі рве; донька спочатку не кориться батькові, слідуючи за почуттями, але врешті-решт слухається його і виконує його наказ.

Зближення реального та ірреального світів відбувається і на ґрунті символічному: ірреальні істоти мають ті ж символи, а отже ту ж ціннісну систему координат і подібну картину світу, як і люди (наприклад, *корона* і для людей, і для лісових мешканців є символом влади і могутності, *вінок* символізує дівочу вроду і цноту тощо).

Крім того, більшість ірреальних істот тісно пов'язана зі світом людини: потерчата є померлими нехрещеними дітьми (переважно це діти, народжені поза шлюбом і втоплені в озері / річці власними матерями), русалки є молодими дівчатами, які загинули перед шлюбом, або померли неприродною смертю. Отже, ірреальний світ, презентований у тексті, становить щось на кшталт світу потойбічного.

Головною відмінністю між міфічними істотами та людьми можна вважати абсолютну вільність перших. Вони позбавлені будь-яких забобонів, умовностей і стереотипів і, на відміну від людей, підкоряються лише архетипним «природним» законам.

Етнокультурну специфіку представленої мовної картини світу підтверджують і наявні в тексті лінгвокультуреми (*серпанок, водяна царівна, дукачі*), що «забарвлюють» ірреальний світ у національні українські кольори.

11. Мовні особистості:

Той, що греблі рве

- а) гармонійний, гнучкий;
- б) лексикон – високий ступінь володіння побутовою мовою;
- в) тезаурус – мовець добре обізнаний із озером, знає його мешканців;
- г) прагматикон – основним мотивом усіх дій мовця є бажання веселоців, розваг, кохання, він є досить легковажним, тому не завжди може продумати наслідки своїх вчинків.

Русалка

- а) гармонійний, гнучкий
- б) лексикон – високий ступінь володіння побутовою мовою;
- в) тезаурус – є обізнаною щодо життя в озері, уявляє себе його царівною;
- г) прагматикон – основним мотивом усіх дій Русалки є її прагнення кохання, заради цього вона пробачає Тому, хто греблі рве його зраду і навіть готова порушити батьків наказ.

Водяник

а) імпульсивний, перехідний;

б) лексикон – високий ступінь володіння побутовою мовою;

в) тезаурус – є мудрою та обізнаною істотою;

г) прагматикон – основним мотивом дій мовця є прагнення порядку в озері та щастя своїй доньці Русалці, саме через це він виганяє з озера Того, що греблі рве.

Потерчата

а) імпульсивний, гнучкий;

б) лексикон – високий ступінь володіння природною мовою;

в) тезаурус – досить обмежені знання, що стосуються тільки життя в озері, уявляють себе нещасними покинутими дітьми, позбавленими батьківської ласки;

г) прагматикон – основний мотив мовців – це прагнення покою і туга за ненькою і татом, яких у них немає.

12. Лінгвокультурні типажі:

а) Русалка – лінгвокультурний, фікціональний типаж.

б) Паспорт: міфічна істота, що виглядає як молода вродлива дівчина з довгим розпущеним волоссям, оголена або зодягнена в сорочку, іноді замість ніг у неї зображають риб'ячий хвіст. Переважно русалки живуть у водоймищах (морях, річках, озерах), але в українському фольклорі є також згадки і про польових та лісових русалок (мавок, нявок). Вважається, що на русалок перетворюються після смерті дівчата, які померли неприродною смертю (вчинили самогубство), або померли перед шлюбом, або на Зеленій свята (Русалії). У місячні ночі русалки зазвичай виходять на берег, чешуть коси, співають пісні та гойдаються на гіллях дерев. Випадкових перехожих або хлопців, які задивляються на русалчину красу, вони можуть залоскотати до смерті. Чітких відомостей про мовленнєву компетенцію русалок немає, але у фольклорі є згадки про те, що русалки також часто загадували своїм жертвам загадки і, якщо ті їх не відгадували, то русалки забирали жертву із собою на дно. Згідно з українською демонологією, русалки були доньками або дружинами Водяника.

в) Соціокультурна довідка: русалка є однією з найвідоміших міфічних істот української культури, вона уособлювала водяне божество, але русалкам не поклонялися, їх скоріше побоювалися через їхній непередбачуваний характер (Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – С. 512–513).

г) Дефініція: казкова водяна істота в образі гарної дівчини з довгими розпущеними косами й риб'ячим хвостом; водяна німфа (Словник української мови: в 11 томах. – Том 8, 1977. – С. 911).

г) Ціннісні характеристики: основними цінностями для русалки є воля, розваги, веселощі, танці, співи, прядіння та заманювання жертв.

а) Водяник – лінгвокультурний, фікціональний типаж.

б) Паспорт: міфічна істота, що виглядає як старий сивий дід з довгою кудлатою бородою з баговиння, одяг водяника або навіть його шкіра можуть бути подекуди вкритими скойками або мушлями. Живе водяник у водоймищах різного типу, де він є царем (часто його зображають з короною на голові). У своїй господі водяник слідує за порядком і часто «розважається» потопленням човнів і людей. За різними віруваннями, доньками або дружинами водяника є русалки.

в) Соціокультурна довідка: за народними віруваннями, водяник уособлював злий дух, що мешкає у водоймищах. Він приносить людям лише нещастя та горе і втілював водну стихію як небезпечне для людини явище. Особливо небезпечним водяник був для рибалок, оскільки вони полювали на худобу водяника – рибу. Тому перед риболовлю у воду треба було обов'язково кинути грудку солі. Поки водяник лизав сіль, рибалки могли ловити рибу (Жайворонк В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – С. 109).

г) Дефініція: злий дух (зображуваний у фольклорі як дід із сивою бородою), що живе в озерах, річках тощо й приносить людям нещастя (Словник української мови: в 11 томах. – Том 1, 1970. – С. 723).

г) Ціннісні характеристики: основними цінностями водяника є лад та абсолютна влада у власній господі (водоймищі).

а) Потерчата – лінгвокультурний, фікціональний типаж.

б) Паспорт: міфічні істоти, що виглядають як маленькі діти, дуже бліді та худі, у довгих сорочках, з каганчиками у руках. Живуть потерчата у болотах та озерах поблизу берегів або на дні. За народними уявленнями, потерчатами стають діти, що померли нехрещеними або були вбиті (втоплені) власними матерями через те, що були народжені поза шлюбом. Потерчата можуть виходити вночі на берег, гойдатися на гіллі дерев разом із русалками, а також можуть заманювати і залоскочувати до смерті випадкових перехожих.

в) Соціокультурна довідка: оскільки всі потерчата є нехрещеними, то для заспокоєння своїх душ вони мають похреститися. Для цього вони літають вночі над землею і просять: «Хреста!». Людина, яка це почує, повинна похрестити потерча і дати йому ім'я, тоді його душа впокоїться і не потрапить у пекло.

Якщо ж цього не станеться, потерча може сильно налякати людину або й залоскотати її до смерті (Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – С. 474).

г) Дефініція: діти, що вмерли нехрещеними (Словник української мови: в 11 томах. – Том 7, 1976. – С. 406).

г) Ціннісні характеристики: основною цінністю потерчат є заспокоєння душ, що може бути досягнуто тільки через хрещення, тому ці істоти так настійливо вимагають хреста.

13. Принцип ввічливості (максими схвалення, згоди та співчуття) порушено в комунікації Водяника та Того, що греблі рве. Водяник засуджує легковажність і несерйозність ставлення останнього до Русалки (порушена максима схвалення), а також виражає йому претензії через його відсутність влітку, коли його допомога є край необхідною. На пояснення і виправдання Того, що греблі рве Водяник не зважає (порушує максиму згоди) і забороняє Русалці з ним спілкуватися, таким чином виявляючи крайній ступінь своєї антипатії до нього (порушено максиму співчуття).

Під час комунікації Того, що греблі рве та Потерчат першим порушено принцип ввічливості (максиму такту), коли він змушує Потерчат шукати і кликати Русалку наверх, руйнуючи їхні хатки та розбудивши їх зо сну.

14. У наведеній комунікації наявні комунікативні мовні табу – уникнення прямого називання деяких деструктивних сил (Той, що греблі рве, Той, що в скалі сидить).

15. Невербальні знаки комунікації:

1) Потерчата чіпляються за руки до Того, що греблі рве (за О. Садохіним – кінесика, за О. Селівановою – мова жестів), щоб зупинити його і припинити руйнування їхніх хаток;

2) Русалка знадливо всміхається і радісно складає долоні (за О. Садохіним – кінесика, за О. Селівановою – мова жестів) для вираження радості від зустрічі з Тим, що греблі рве, але знадливість її посмішки додає до її слів відтінку хитрості, лукавства;

3) грізний тон (за О. Селівановою – фонаційна кінема) Того, що греблі рве свідчить про його невдоволення поведінкою Русалки, ревності;

4) Русалка ніби дражнить Того, що греблі рве то кидаючись у його обійми, то щоразу пропливаючи повз (за О. Садохіним – кінесика, проксеміка, за О. Селівановою – проксемічні показники, постава й розташування партнерів по комунікації); у такий спосіб вона кокетує з Тим, що греблі рве, зваблює його; з цією ж метою вона розкриває обійми, не обіймаючи його та дзвінко сміється;

5) Той, що греблі рве використовує з'їдливий тон мовлення (за О. Селівановою – фонаційна кінема), а також відвертається від Русалки (за О. Садохіним – кінесика, проксеміка, за О. Селівановою – проксемічні показники, постава й розташування партнерів по комунікації), щоб показати їй, що він злиться і ображається на неї, не вірить її словам;

6) Русалка близько підпливає до Того, що греблі рве, хапає його за руки, використовує лукавий тон мовлення, тихо і дрібно сміється і свариться на нього пальцем (за О. Садохіним – кінесика, проксеміка, за О. Селівановою – проксемічні показники, постава й розташування партнерів по комунікації, фонаційні кінеми) для того, щоб пококетувати з ним, а також показати йому, що вона знає про його зраду; але напівжартівливий тон Русалки свідчить про те, що вона пробачає Тому, що греблі рве і не ображається на нього;

7) Той, що греблі рве простягає до Русалки руки і вони вдвох кружляють у танку (за О. Садохіним – кінесика, проксеміка, за О. Селівановою – проксемічні показники, постава й розташування партнерів по комунікації), у такий спосіб ніби возз'єднуючись знову, забуваючи про зради один одного і поновлюючи своє кохання;

8) Той, що греблі рве укрито насміхається з Водяника і киває Русалці (за О. Садохіним – кінесика, за О. Селівановою – мова жестів), таким чином зваблюючи та підмовляючи її втекти з ним разом, коли це дозволять зробити обставини;

9) Той, що греблі рве хапає Русалку за руку (за О. Садохіним – кінесика, за О. Селівановою – мова жестів) і мчить з нею, виявляючи таким чином свою рішучість і зухвалість;

10) регіт Того, що греблі рве (за О. Садохіним – кінесика, за О. Селівановою – фонаційна кінема) свідчить про його зухвалість і легковажність; у такий спосіб герой демонструє, що не боїться Водяника;

11) Русалка пручається (за О. Садохіним – кінесика, за О. Селівановою – мова жестів), коли Водяник змушує її йти на дно, таким чином виявляючи свою волелюбність і протест проти батькової заборони, небажання коритися йому;

12) Русалка поволі поринає у воду, жалібно всміхається і дивиться на батька (за О. Садохіним – кінесика, проксеміка, сенсорика, за О. Селівановою – мова жестів, проксемічні показники, постава й розташування партнерів по комунікації, окулістика), що свідчить про її послух і те, що вона кориться батьковому наказу і намагається пом'якшити його гнів.

16. Заміна лінгвокультурних одиниць:

Потерчата – Lost Babes

Водяник – Water Goblin

хаші – undergrowth
плесо – clean open space
Полісся – Polissye, the wooded part of the province of Volhynia
провесна – very early spring
сон-трава – anemones
озерянка – who dwells here
ой, леле – please, oh, please
серпанок – veil
коновка – cup
душогубчик – heart-beguiler
паничі – gentlemen
дукачі – gold
пройдисвіт – vagabond
ой – good grief

Лінгвокультурні одиниці тільки в деяких випадках замінюються аналогічними одиницями англійської (американської) картини світу (Водяник – Water Goblin, ой – good grief), у всіх інших випадках вони замінюються або нейтральними відповідниками з англійської мови (хаші – undergrowth, сон-трава – anemones, серпанок – veil, дукачі – gold), або описовими конструкціями (Потерчата – Lost Babes, плесо – clean open space, Полісся – Polissye, the wooded part of the province of Volhynia, провесна – very early spring).

Назва міфічної істоти Русалка не перекладається англійською (Mermaid), а транслітерується (Rusalka) для збереження національно-культурної специфіки тексту. Національний колорит тексту-оригіналу передається головню через українські міфологеми та стереотипи, а також символи та лінгвокультурні типи.

17. Текст належить до української лінгвокультури. Його національно-культурна специфіка виявляється через наявність значної кількості національних стереотипів, міфологем, лінгвокультурем та символів, що репрезентують специфічну ірреальну (міфологічну) картину світу.

Список першоджерел для конспектування

1. Алиева Н. Н. Лингвокультурология, межкультурная коммуникация и кросскультурная лингвистика [Электрон. ресурс] / Н. Н. Алиева. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/8._NPE_2007/Philologia/19454.doc.htm.
2. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64–72.
3. Галинська О. М. Фразеологізми як знаки культурної інформації / О. М. Галинська // Проблеми зіставної семантики: зб. наук. ст. – К.: КНЛУ. – Вип. 10. – С. 72–77.
4. Гатальська С. М. Сутність символу як найважливішого механізму пам'яті культури / С. М. Гатальська // Філософія культури: підручник. – К.: Либідь, 2005. – С. 206–221.
5. Гончарова І. М. Проблема міфологічного символізму в контексті культури: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.04 / І. М. Гончарова. – К., 1998. – 18 с.
6. Гунина Л. А. Этноспецифические концепты как отражение национального характера / Л. А. Гунина // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2009. – № 97. – С. 169–175.
7. Лотман Ю. М. Культура и язык [Электрон. ресурс] / Ю. М. Лотман. – Режим доступа: http://yanko.lib.ru/books/cultur/lotman_semiosphera.htm#_Тoc17488802.
8. Назаренко О. В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / О. В. Назаренко. – Дніпропетровськ, 2001. – 18 с.
9. Ноженко Е. В. Лингвокультурология как методология изучения стереотипов национального характера / Е. В. Ноженко // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2006. – Т. 5. – № 23. – С. 67–69.
10. Савченко Л. В. Коды культуры та системи їх класифікацій / Л. В. Савченко // Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти: монографія. – Сімферополь: Доля, 2013. – С. 58–74.
11. Стернин И. А. Язык и национальное сознание / И. А. Стернин // Логос. – 2005. – № 4. – С. 156–171.

Зразки тестових завдань за матеріалами першоджерел для конспектування

1. За Н. Н.Алієвою, кроскультурна лінгвістика є синонімічним терміном до поняття:

- а) лінгвокультурологія;
- б) етнолінгвістика;
- в) теорія міжкультурної комунікації;
- г) культурологічна лінгвістика.

2. Й. Стернін у своїй статті протиставляє:

- а) когнітивну свідомість і національну свідомість;
- б) мовну свідомість і когнітивну свідомість;
- в) свідомість «взагалі» та етнічну свідомість;
- г) мовну свідомість і національну свідомість.

3. Як співвідносяться між собою мовна і комунікативна свідомість (за Й. Стерніним)?

- а) комунікативна є частиною мовної;
- б) ці терміни є синонімами;
- в) мовна свідомість і комунікативна свідомість є окремими рівноправними категоріями;
- г) мовна є частиною комунікативної.

4. За визначенням С. Г. Воркачова, мовна особистість розуміється як:

- а) мовленнєва особистість;
- б) комунікативна особистість;
- в) словникова, етносемантична особистість;
- г) сукупність усіх вищеназваних типів.

5. Людина як носій мови з боку її здатності до мовленнєвої діяльності; комплекс психофізичних властивостей індивіда, що дає йому можливість творити і сприймати мовленнєві твори, визначається С. Г. Воркачовим як:

- а) мовленнєва особистість;
- б) мовна особистість;
- в) комунікативна особистість;
- г) словникова, етносемантична особистість.

6. Ю. Лотман виокремлює дві моделі «культуризації» світу:

- а) світ – текст / світ – не текст;
- б) світ – знак / світ – не знак;
- в) світ – концептосфера / світ – некоцентосфера;
- г) світ – символ / світ – не символ.

7. За О. В. Ноженко, нова антропологічна парадигма наукового знання передбачає дослідження мови як:

- а) системи ментальних репрезентацій мовної свідомості;
- б) знакової системи;
- в) чітко визначної ієрархічної структури;
- г) впорядкованої сукупності одиниць і правил.

8. За О. В. Назаренко, основні уявлення людей, закладені у їхню свідомість культурою, мовою, релігією, наукою, суспільними контактами та такі, що виявляються у ментальності, становлять:

- а) константи культури;
- б) національні стереотипи;
- в) ерудицію;
- г) менталітет.

9. За О. В. Назаренко, національно специфічні фразеологізми віддзеркалюють характерні особливості культури і побуту, народні звичаї, символіку здебільшого у своїй / своїх:

- а) мовній реалізації;
- б) внутрішній формі;
- в) асоціативних зв'язках;
- г) специфічних контекстах.

10. На погляд Л. О. Гуніної, найефективнішим способом дослідження етноспецифічних концептів є:

- а) діахронічний аналіз;
- б) етимологічний аналіз;
- в) внутрішньомовне зіставлення;
- г) міжмовне зіставлення.

Відповіді: 1в, 2б, 3г, 4г, 5а, 6а, 7а, 8г, 9б, 10г.

Зразки завдань до модульної контрольної роботи

Варіант I

I. Тестові завдання

1. Серед наведених рядів оберіть той, у якому всі одиниці становлять лінгвокультурні типажі:

- а) японський самурай, англійський лицар, голландська домогосподарка;
- б) російська баба, італійський мафіозі, лондонський денді;
- в) гуцул, французький жебрак, іспанський тореадор;
- г) німецький бюргер, білоруський козак, чукча.

2. Для висококонтекстних культур НЕ є характерним (за Е. Холлом):

- а) прагнення більше слухати, ніж говорити;
- б) відкрите висловлення протилежних позицій;
- в) уникнення прямих формулювань думок;
- г) використання значної кількості невербальних знаків під час комунікації.

3. Український символ «Чумацький Шлях» за класифікацією символів за походженням відноситься до групи:

- а) космогонічних символів;
- б) архетипних символів;
- в) символів довкілля;
- г) символів явищ природи.

4. Із наведених нижче фразеологічних одиниць оберіть ту, якій притаманне не лише діахронне, а й синхронне значення:

- а) згадала баба дівера;
- б) віділлються вовкові овечі сльози;
- в) у Бога теля з'їсти;
- г) у диковину собаки нековані.

5. Із наведених нижче рис оберіть ту, яка властива мовній картині світу:

- а) є застиглою і стійкою до змін;
- б) розвивається самостійно, не залежить від концептуальної картини світу;
- в) є первинною щодо концептуальної картини світу;
- г) визначає когнітивну картину світу.

6. Відомий факт існування декількох слів для позначення снігу в ескімо-ській мові та відсутність такого слова взагалі в мові бірманській підтверджує той факт, що:

- а) культура є визначуваною мовою категорією;
- б) культура визначає спосіб мислення людини;
- в) мова визначає спосіб мислення;
- г) спосіб мислення визначає структуру мови.

7. Фонаційні кінеми як один із засобів невербального спілкування включають:

- а) мову жестів;
- б) дистанцію між співрозмовниками;
- в) позу і взаємне розташування партнерів;
- г) звукові характеристики мовлення (ритм, швидкість, гучність тощо).

8. «Батьком» теорії міжкультурної комунікації вважають:

- а) Е. Холла;
- б) Д. Трагера;
- в) Е. Сепіра;
- г) Л. Вайсгербера.

9. Основними параметрами дослідження Homo Lingualis є:

- а) мовна свідомість, мовна когніція, мовна особистість, мовна творчість;
- б) мовна особистість, мовленнєва здатність, мовна творчість, мовна свідомість;
- в) мовна свідомість, мовна творчість, мовленнєва здатність, мовна когніція;
- г) мовленнєва здатність, здатність мовного моделювання, мовна особистість, мовна творчість.

10. Лінгвокультурологія як наука виникла в межах такої парадигми методичних принципів:

- а) функціоналістської;
- б) антропоцентричної;
- в) експланаторної;
- г) генеративної.

11. Яка з перерахованих максим комунікації НЕ реалізує принцип кооперації?

- а) максима кількості;
- б) максима якості;

- в) максима манери;
- г) максима згоди.

12. Генетично фіксований давній образ, що є надбанням колективного не-свідомого та втілюється у міфах, віруваннях і творах мистецтва, має назву:

- а) концепт;
- б) стереотип;
- в) символ;
- г) архетип.

13. За В. Гудикунстом, визначальною рисою суспільно орієнтованого стилю спілкування є:

- а) збереження соціальних цінностей і статусу;
- б) яскравий вияв індивідуальності;
- в) зосередженість на особистісних якостях людини;
- г) позбавлена зайвих формальностей, «демократична» мова.

14. На якому рівні мовної системи національна специфіка мовної картини світу виявляється найяскравіше?

- а) фонетичному;
- б) синтаксичному;
- в) лексичному;
- г) словотвірному.

15. Потискання рук під час привітання між знайомими людьми є виявом:

- а) стереотипу поведінки;
- б) символу;
- в) ритуалу;
- г) мовної компетенції.

16. Із наведених нижче прецедентних імен оберіть ті, що відсилають до прецедентних текстів:

- а) Наполеон;
- б) леді Макбет;
- в) Черчіль;
- г) Жанна д'Арк.

17. Яка з наведених нижче характеристик притаманна концепту?

- а) чіткість структури і меж;
- б) поліапельованість;

- в) необмеженість свідомістю;
- г) незмінність і стійкість.

18. Процес перенесення значення однієї мовної одиниці або категорії на іншу на ґрунті схожості між ними у свідомості носія мови, має назву:

- а) порівняння;
- б) концептуалізації;
- в) метафоризації;
- г) категоризації.

19. Із перерахованих нижче знайдіть правильне твердження:

- а) будь-який концепт є константою;
- б) будь-яка логоепістема є лінгвокультурею;
- в) будь-який стереотип є ритуалом;
- г) будь-який архетип є символом.

20. Яка стратегія (форма) акультурації дозволяє сформувати мультикультурну особистість і на сьогодні вважається оптимальною?

- а) маргіналізація;
- б) сепарація;
- в) асиміляція;
- г) інтеграція.

Відповіді: 1б, 2б, 3а, 4а, 5в, 6в, 7г, 8а, 9а, 10б, 11г, 12г, 13а, 14в, 15в, 16б, 17б, 18в, 19г, 20г.

II. Відкриті відповіді на питання

1. Подайте визначення концепту, назвіть його основні характеристики. Наведіть приклади. За структурною моделлю В. І. Карасика схарактеризуйте концепт ПИСАНКА.

***Зразок:** ПИСАНКА – образний бік: еліптична форма, гладенька поверхня, яскрава за кольором, невелика за розміром, прикрашена візерунками і малюнками; поняттєвий бік: розмальоване великоднє куряче або декоративне, звичайно дерев'яне, яйце; розписується різноманітним орнаментом – геометричним, рослинним, тваринним; ціннісний бік: є дуже важливим символом української лінгвокультури, власне розписане яйце символізує джерело життя, усього живого; кожний колір має певне значення; писанка є традиційним атрибутом*

Великоднього свята, їй приписуються магичні охоронні та цілющі властивості [Жайворонок 2006: 450–451].

2. Подайте визначення поняття міжкультурної компетенції. Схарактеризуйте категорії «культурної граматики» за Е. Холлом. Наведіть приклади.

Варіант II

I. Тестові завдання

1. Схематизований та однобічний образ явища, людини, речі, який ґрунтується на невеликій кількості рис оцінного характеру, що вважаються типовими для всього цього класу, називається:

- а) символом;
- б) стереотипом;
- в) ритуалом;
- г) архетипом.

2. Лавровий вінець, що використовується по всьому світі як атрибут переможців, є:

- а) стереотипом;
- б) архетипом;
- в) символом;
- г) етнотемом.

3. Із наведених нижче мовних фігур знайдіть «стерту» мовну метафору:

- а) книжковий голод;
- б) сизий смуток;
- в) рукав для запікання;
- г) полин снігів.

4. Серед наведених одиниць оберіть ту, яка НЕ є лінгвокультурним типажем:

- а) тибетський монах;
- б) арабський шейх;
- в) мексиканський мачо;
- г) канадський ковбой.

5. Із наведених нижче прецедентних одиниць виберіть ту, яка відноситься до національно-прецедентних феноменів:

- а) за щучим велінням;
- б) покращення життя вже сьогодні;
- в) Попелюшка;
- г) батько народів.

6. Якій парадигмі дослідження зв'язку між мовою та мисленням відповідає твердження: «мислення визначає мову, оскільки в мові закріплюються результати когнітивного досвіду»?

- а) онтогенетичній;
- б) генетичній;
- в) когнітивній;
- г) філогенетичній.

7. За В. І. Карасиком, лінгвокультурний типаж становить один із різновидів:

- а) константи;
- б) концепту;
- в) лінгвокультуреми;
- г) архетипу.

8. Якій із наведених фразеологічних одиниць притаманне лише ідіоматичне (діахронне) значення?

- а) чмелів слухати;
- б) ханьки м'яти;
- в) мов оселедці у бочці;
- г) щоб роги не надто високі росли.

9. Яке з поданих тверджень відповідає гіпотезі Сепіра–Уорфа?

- а) мова визначає спосіб мислення;
- б) мова визначає культуру етносу;
- в) культура визначає структуру національної мови;
- г) культура визначає спосіб мислення.

10. Проксемічний компонент невербальної комунікації позначає:

- а) дистанцію між учасниками комунікації;
- б) мову жестів і погляд;
- в) поставу і розташування комунікантів;
- г) звукові характеристики мовлення.

11. Для культур з великою дистанцією влади (за Г. Хофстеде) характерним є:

- а) дотримання традиції поваги і слухняності;
- б) «демократичний» стиль поведінки лідерів країни;
- в) ставлення до владної ієрархії як до необхідної умовності;
- г) консультативний стиль спілкування.

12. Основними типами мовних особистостей, За С. Сухих, є:

- а) гармонійний, інвективний, конфліктний;
- б) гармонійний, конфліктний, імпульсивний;
- в) динамічний, статичний, конфліктний;
- г) конфліктний, дисгармонійний, імпульсивний.

13. Із перерахованих нижче якостей оберіть ті, що притаманні маскулінним культурам (за класифікацією Г. Хофстеде):

- а) піклування про членів спільноти, емоційність, відповідальність;
- б) відповідальне ставлення до роботи, рішучість, прагнення матеріального успіху;
- в) уникнення конфліктів, емоційні зв'язки між членами спільноти, дбайливість;
- г) надання великого значення соціальним цінностям і домовленостям, соціальна рівність статей, уникнення прямих протистоянь.

14. У який спосіб пов'язані між собою лінгвокультурема та концепт?

- а) лінгвокультурема становить план змісту концепту;
- б) лінгвокультурема і концепт є незалежними рівноправними лінгвокультурологічними одиницями;
- в) лінгвокультурема може містити у своїй структурі декілька концептів;
- г) концепт може реалізовуватися засобами різних лінгвокультурем.

15. Визначте за змістом тип концепту ЗРАДА:

- а) гештальт;
- б) фрейм;
- в) сценарій;
- г) уявлення.

16. Яка з перерахованих максим комунікації НЕ реалізує принцип ввічливості?

- а) максима такту;
- б) максима манери;

- в) максима згоди;
- г) максима схвалення

17. Визначте форму міжкультурної комунікації, що відбувається електронною поштою між двома співбесідниками:

- а) пряма опосередкована;
- б) непряма опосередкована;
- в) пряма неопосередкована;
- г) непряма неопосередкована.

18. Принцип міжкультурної комунікації, згідно з яким культурні цінності різних народів визнаються рівноправними, повноцінними і неповторними, має назву:

- а) принцип синергетики;
- б) принцип транзакції;
- в) принцип етноцентризму;
- г) принцип культурного релятивізму.

19. До якого з типів стереотипів належить український звичай тричі цілуватися з родичами і друзями під час зустрічі?

- а) стереотип-символ;
- б) канон;
- в) стереотип-ситуація;
- г) стереотип-образ.

20. Інформація про те, що в кожній оселі живе добрий / злий дух Домовик, за класифікацією ментефактів, є:

- а) стереотип;
- б) концепт;
- в) уявлення;
- г) знання.

Відповіді: 1б, 2в, 3в, 4г, 5б, 6г, 7б, 8б, 9а, 10а, 11а, 12б, 13б, 14г, 15а, 16б, 17а, 18г, 19б, 20в.

II. Відкриті відповіді на питання

1. Подайте визначення поняття лінгвокультурного типажу. Наведіть приклади. Коротко схарактеризуйте лінгвокультурний типаж УКРАЇНСЬКИЙ КОЗАК.

Зразок: 1) Паспорт типажу: чоловік, як правило, міцної статури, неодмінним атрибутом є люлька, традиційна зачіска – оселедець. За віросповіданням – православний християнин. Проживає на Запорізькій Січі у куренях разом зі своїми побратимами. Більшість козаків походили з селян, які втікали від поневолення. Вони часто брали участь у військових походах і обороняли рідні землі від набігів турків, татар.

2) Соціокультурна довідка: козак є втіленням ідеалу українця. Він є справжнім патріотом, який не жаліє навіть власного життя заради Батьківщини. Козак – носій усіх суспільних та духовних цінностей української лінгвокультурної спільноти, один із найяскравіших національних символів.

2. Схарактеризуйте мовну та концептуальну картини світу. Назвіть їхні спільні та відмінні риси.

Тематика індивідуальних завдань

1. Символізація назв в українській мові

- Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка / Н. Ф. Алефиренко. – М., 2010. – 224 с.
- Словник символів / О. І. Потапенко, М. К. Дмитренко, Г. І. Потапенко, та ін. – К.: Ред. часопису «Народознавство», 1997 – 180 с.
- Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія / В. І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – 327 с.
- Панов Е. Н. Знаки, символы, языки / Е. Н. Панов. – М.: Знание, 1983. – 248 с.

2. Регіональний аспект лінгвокультурології

- Березович Е. Л. Язык и традиционная культура: Этнолингвистические исследования / Е. Л. Березович. – М.: Индрик, 2007. – 600 с.
- Верещагин Е. М. Лингвострановедческая теория слова / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М.: Русский язык, 1980. – 320 с.
- Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія / В. І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – 327 с.
- Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.

3. Гендерний аспект у лінгвокультурології

- Гендер: Язык. Культура. Коммуникация / Сборник тезисов Третьей международной конференции «Гендер: Язык. Культура. Коммуникация». – М., 2003.
- Исмагулова Г. К. Лингвокультурологический аспект гендерных отношений: сопоставительный аспект: На материале русского, немецкого и казахского языков : автореф. дисс. ... к. филол. н. : «Сравнительно-историческое, сопоставительное и типологическое языкознание» / Гульнар Кульмухамбетовна Исмагулова; Челябинский гос. ун-т. – Челябинск, 2005. – 21 с.
- Калиткина Е. Н. Лингвокультурологический потенциал категории гендера [Электрон. ресурс] / Е. Н. Калиткина. – Режим доступа: http://www.pglu.ru/lib/publications/University_Reading/2009/VII/uch_2009_VII_00010.pdf
- Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.

4. Семіотичний підхід до вивчення мови та культури

- Андрейчук Н. І. Семіотика лінгвокультурного простору Англії / Н. І. Андрейчук. – Львів, 2011. – 278 с.
- Вороб'єв В. В. Лінгвокультурологія: Монографія / В. В. Вороб'єв. – М.: РУДН, 2008. – 336 с.
- Мечковская Н. Б. Семиотика: язык, природа, культура / Н. Б. Мечковская. – М., 2007. – 432 с.
- Панов Е. Н. Знаки, символы, языки / Е. Н. Панов. – М., 1983. – 248 с.

5. Текст як предмет і категорія лінгвокультурології

- Алефиренко Н. Ф. Лінгвокультурологія. Ценностно-смысловое пространство языка / Н. Ф. Алефиренко. – М.: Флинта, 2010. – 288 с.
- Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія / В. І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – 327 с.
- Маслова В. А. Лінгвокультурологія / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
- Ольшанский И. Г. Лексика, фразеология, текст: лингвокультурологические компоненты / И. Г. Ольшанский // Язык и культура; под ред. Е. Опариной. – Волгоград, 2002. – 477 с.

6. Використання методів дискурс-аналізу в лінгвокультурологічних студіях

- Маслова В. А. Лінгвокультурологія / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
- Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації / О. О. Селіванова. – Черкаси, 2011. – 350 с.
- Тхорик В. И. Лінгвокультурологія и межкультурная коммуникация / В. И. Тхорик, Н. Ю. Фаян. – Краснодар, 2003. – 260 с.
- Хроленко А. Т. Основы лингвокультурологии / А. Т. Хроленко. – М.: Флинта, 2009. – 184 с.

7. Комунікативні девіації: ознаки та причини

- Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.

• Джунусалієва Г. Д. Комунікативні девіації в контексті теорії мовної комунікації / Г. Д. Джунусалієва, Н. А. Ковальська // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 9. Сучасні тенденції розвитку мов. – Випуск 6 : збірник наукових праць / за ред. проф. В. І. Гончарова. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – С. 68–71.

• Руда О. Г. Комунікативні девіації в умовах українсько-російського білінгвізму : автореф. дис... канд. філол. н. : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Г. Руда; Інститут української мови НАН України. – К., 2007. – 23 с.

• Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації / О. В. Яшенкова. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 312 с.

8. Структура національної мовної картини світу як лексичної системи

• Богатырева И. И. Языковая картина мира [Электрон. ресурс] / И. И. Богатырева. – Режим доступа: <http://www.portal-slovo.ru/philology/43646.php>.

• Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. – М., 2003. – 349 с.

• Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира / В. Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М., 1988. – С. 173–203.

9. Національно-культурні особливості побудови дискурсу

• Воробьев В. В. Лингвокультурология: Монография / В. В. Воробьев – М.: РУДН, 2008. – 336 с.

• Колосова А. А. Этнопсихолингвистическая детерминированность дискурса в межкультурной коммуникации / А. А. Колосова // Проблемы филологии: язык и литература. – 2010. – № 1. – С. 95–102.

• Красных В. В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология. Курс лекций / В. В. Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.

• Тхорик В. И. Лингвокультурология и межкультурная коммуникация / В. И. Тхорик, Н. Ю. Фанян. – Краснодар, 2003. – 260 с.

10. Коди культури. Український культурний код

• Красных В. В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология. Курс лекций / В. В. Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.

- Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
- Попович М. В. Нарис історії культури України / М. В. Попович. – К.: АртЕк, 1998. – 728 с.
- Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти / Л. В. Савченко. – Сімферополь: Доля, 2013. – 600 с.

11. Мовні рівні як феномени та носії національної культури

- Верещагин Е. М. Язык и культура. Три лингвострановедческие концепции: лексического фона, рече-поведенческих тактик и сапиентемы / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М.: «Индрик», 2005. – 1040 с.
- Воробьев В. В. Лингвокультурология: Монография / В. В. Воробьев. – М.: РУДН, 2008. – 336 с.
- Закирьянов К. З. Отражение языковой картины мира в языковом сознании билингва [Электронный ресурс] / К. З. Закирьянов. – Режим доступа: <http://gnezdoe.narod.ru/biblio/book/bilingv.htm>.
- Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація / В. М. Манакін. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 288 с.
- Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.

12. Національно-культурні конотації колоративів в українській мові

- Камберова Р. Семантика лексем зі значенням кольору в українських поетів-символістів / Р. Камберова // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Випуск 48. – 2009. – С. 300–305.
- Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація / В. М. Манакін. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 288 с.
- Семашко Т. Ф. Особливості семантики та функціонування слів-колоративів в українській фразеології : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Тетяна Федорівна Семашко; Національний педагогічний ун-т імені М. П. Драгоманова. – К., 2008. – 26 с.
- Сорохан Г. М. Колоратив ЧОРНИЙ у фразеології як вияв ментальності нації [Електрон. ресурс] / Г. М. Сорохан. – Режим доступу: http://www.rus-nauka.com/5_PNW_2010/Philologia/59231.doc.htm.

13. Міфологеми в українських народних казках

- Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях / Г. Булашев. – К.: Довіра, 1992. – 415 с.
- Демчук Р. В. Формування репрезентативних міфологем на теренах України [Електрон. ресурс] / Р. В. Демчук. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Magisterium/Kultur/2009_34/04_demchuk_rv.pdf.
- Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія / В. І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – 327 с.
- Пименова М. В. Русская сказка / М. В. Пименова // Серия Славянский мир. – Выпуск 8. – К., 2012. – 68 с.
- Поляков В. Г. Міфологема Царівни-жаби і метафізика української ментальності [Електрон. ресурс] / В. Г. Поляков. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/nvnu/filosof/2007_8/1/12.pdf.

14. Українська соматична мова

- Андреева И. В. Межкультурная коммуникация / И. В. Андреева, Л. А. Бабобанова. – Владивосток, 2011. – 96 с.
- Верещагин Е. М. Язык и культура. Три лингвострановедческие концепции: лексического фона, рече-поведенческих тактик и сапиентемы / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М.: «Индрик», 2005. – 1040 с.
- Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації / О. О. Селіванова. – Черкаси, 2011. – 350 с.
- Тхорик В. И. Лингвокультурология и межкультурная коммуникация / В. И. Тхорик, Н. Ю. Фанян. – Краснодар, 2003. – 260 с.

15. Співвідношення емоційних концептів та семантичних примітивів

- Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
- Даньків М. В. Емоційні концепти страх і гнів: сутність та лінгвокультурна специфіка (на матеріалі фразеологічних одиниць перської і української мов) [Електрон. ресурс] / М. В. Даньків. – Режим доступу: <http://info.kripta-tavrida.pp.ua/fl/fl2011/t1/dank%D1%96v.pdf>
- Сырица Г. К. вопросу об этнокультурной специфике эмоциональных концептов [Электрон. ресурс] / Г. К. Сырица. – Режим доступа: <http://vddb>.

laba.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:J.04~2009~ISSN_1392-561X.N_14.PG_120-128/DS.002.2.01.ARTIC

• Шаховский В. И. Эмоциональные культурные концепты: параллели и контрасты / В. И. Шаховский // Языковая личность: культурные концепты. – Волгоград, 1996.

16. Українські культурні архетипи

• Гатальська С. М. Філософія культури / С. М. Гатальська. – К.: Либідь, 2005. – 328 с.

• Грицюта Н. М. Архетипи української ментальності в сучасній рекламі. [Електрон. ресурс] / Н. М. Грицюта. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/is/2011_14/Grytsyut.pdf

• Ковтун Н. М. Архетип як історико-філософський феномен. [Електрон. ресурс] / Н. М. Ковтун. – Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/7434/97/>

• Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія / В. І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – 327 с.

17. Мовна категорія оцінки в лінгвокультурологічному аспекті

• Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка / Н. Ф. Алефиренко. – М., 2010. – 224 с.

• Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М., 1999. – 896 с.

• Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія / В. І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – 327 с.

• Моїсєєва Н. О. Аксиологічність як лінгво-філософська категорія [Електрон. ресурс] / Н. О. Моїсєєва. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/nvnu/filolog_mov/2011_6_1/R2/Moisieva.pdf

18. Національно-культурні конотації зоонімів в українській мові

• Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація / В. М. Манакін – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 288 с.

• Маслова Т. С. Зооніми у фразеологізмах на позначення зовнішніх рис людини [Електрон. ресурс] / Т. С. Маслова. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/12_ENXXI_2010/Philologia/64622.doc.htm

- Панфілова Н. Ю. Зооніми в українській та англійській мовах у лексичному полі концепту зради [Електрон. ресурс] / Н. Ю. Панфілова. – Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/3069/1/Panfilova.pdf>

- Топтун В. М. Взаємозв'язки антропонімів та зоонімів в українських говорах Чернігівщини [Електрон. ресурс] / В. М. Топтун. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzfn/2010_2/mov/mov11.pdf

19. Базові моделі людської комунікації

- Бебик В. М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка паблік рилейшнз / В. М. Бебик. – К.: МАУП, 2005. – 440 с.

- Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації / О. О. Селіванова. – Черкаси, 2011. – 350 с.

- Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації / О. А. Семенюк, В. Ю. Парашук. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.

- Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації / О. В. Яшенкова. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 312 с.

20. Проблема передачі національно-культурних конотацій мовних одиниць під час перекладу

- Кардашова Н. Лінгвокультурні, соціокультурні та міжкультурні проблеми перекладу [Електрон. ресурс] / Н. Кардашова. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nz/89_1/statti/41.pdf

- Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія / В. І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – 327 с.

- Потреба Н. А. Лінгвокультурна адаптація художнього тексту [Електрон. ресурс] / Н. А. Потреба. – Режим доступу: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/25300/1/Potreba.pdf>

- Тхорик В. И. Лингвокультурология и межкультурная коммуникация / В. И. Тхорик, Н. Ю. Фанян. – Краснодар, 2003. – 260 с.

Питання до заліку

1. Етапи розвитку лінгвокультурології. Основні напрямки сучасних лінгвокультурологічних студій. Місце лінгвокультурології серед інших гуманітарних дисциплін.

2. Об'єкт і предмет, мета і завдання лінгвокультурології.

3. Принципи і методи лінгвокультурології.

4. Базові поняття і категорії лінгвокультурології.

5. Поняття культури. Проблема взаємодії мови та культури.

6. Поняття і властивості культурної конотації мовних одиниць. Способи репрезентації культурної інформації в мовних одиницях.

7. Поняття, властивості та функції національно-мовної картини світу. Способи експлікації мовної картини світу.

8. Поняття і основні властивості когнітивної картини світу. Співвідношення мовної та когнітивної картин світу.

9. Поняття моделі та образу світу. Співвідношення понять *модель світу*, *образ світу* та *картина світу*.

10. Співвідношення культури і цивілізації.

11. Поняття і структурна модель *Homo Lingualis*. Співвідношення понять *Людина Мовна* і *мовна особистість*.

12. Онтогенетичний та філогенетичний підходи до теорії лінгвістичної відносності Сепіра–Уорфа.

13. Поняття і рівнева модель структури мовної особистості.

14. Типологія мовних особистостей за С. Сухих та Ф. Бацевичем.

15. Поняття лінгвокультурного типажу. Його визначальні характеристики і структурна модель.

16. Співвідношення поняття лінгвокультурного типажу з поняттями ролі, стереотипу, амплу, іміджу, персонажу та мовленнєвого портрету.

17. Поняття внутрішньої форми фразеологізму. Універсальні та національно-специфічні фразеологізми.

18. Двоплановість семантики фразеологічних слук.

19. Мовні фігури в лінгвокультурологічному аспекті. Метафори, порівняння, епітети як лінгвокультурні явища.

20. Поняття лінгвокультуреми, її диференційні ознаки та класифікаційні параметри.

21. Поняття символу, його основні властивості та ознаки. Класифікація символів.

22. Поняття архетипу. Співвідношення понять *символ* і *архетип*.

23. Поняття і основні різновиди ментефактів за В. В. Красних.

24. Поняття, основні ознаки і властивості концепту.
25. Лінгвокультурологічний та лінгвокогнітивний підходи до тлумачення концепту.
26. Структурна модель і типи концептів.
27. Поняття константи в лінгвокультурології та її співвідношення з поняттям концепту.
28. Поняття стереотипу та його основні ознаки. Види стереотипів.
29. Поняття прецедентного феномена, його основні ознаки, функції та кваліфікаційні параметри.
30. Типологія прецедентних одиниць. Сфери-джерела прецедентності.
31. Теорія міжкультурної комунікації як наука. Об'єкт і предмет міжкультурної комунікації. Основні аспекти дослідження в теорії та практиці міжкультурної комунікації.
32. Поняття мікро- і макрокультури.
33. Основні теорії міжкультурної комунікації.
34. Форми міжкультурної комунікації.
35. Поняття міжкультурної та етнокультурної компетенції. Складники етнокультурної компетенції.
36. Основні типи культур за категоріями «культурної граматики» Е. Холла.
37. Класифікація культур за ментальними програмами Г. Хофстеде.
38. Поняття комунікативного стилю. Стилi міжкультурної комунікації за В. Гудикунстом.
39. Поняття мовленнєвого етикету. Принципи та максими успішної комунікації.
40. Основні конвенції комунікації.
41. Поняття комунікативного табу. Види табу.
42. Поняття та функції невербальної комунікації. Типи невербальних засобів комунікації за О. Садохіним та О. Селівановою.
43. Принципи етноцентризму та культурного релятивізму в теорії міжкультурної комунікації.
44. Поняття інкультурації, її рівні. Способи передачі культурної інформації.
45. Поняття акультурації. Основні стратегії та етапи акультурації.
46. Поняття культурного шоку, його симптоми та форми вияву.
47. Етапи культурного шоку. Фактори, що впливають на культурний шок.
48. Етапи засвоєння чужої культури (модель М. Беннета).
49. Поняття міжкультурного тренінгу.
50. Правила полегшення процесу акультурації.

Термінологічний мінімум

- акультурація
- ампула
- антропоцентрична парадигма
- артефакт
- архетип
- асиміляція
- безеквівалентна лексика
- внутрішня форма
- гештальт
- дискурсний аналіз
- домінантний аналіз
- дух
- епітет
- еталон
- етноейдема
- етнокультурна компетенція
- етнолінгвістика
- етнопсихолінгвістика
- етноцентризм
- знання
- імідж
- інкультурація
- інтеграція
- калейдоскопічний концепт
- канон
- кінесика
- когнітивна картина світу
- комунікативне табу
- комунікативний стиль
- конвенція спілкування
- константа
- концепт
- концептуальний аналіз
- культура
- «культурна граматики»
- культурна компетенція
- культурна конотація
- культурна сема
- культурний концепт
- культурний релятивізм
- культурний фон
- культурний шок
- лексикон
- лінгвокультурема
- лінгвокультурний концепт
- лінгвокультурний типаж
- логоепістема
- Людина Мовна
- макрокультура
- максима комунікації
- маргіналізація
- менталітет
- ментальна програма
- ментальність
- ментефакт
- метафора
- метафоризація
- міжкультурна компетенція
- міжкультурна комунікація
- міжкультурний тренінг
- мікрокультура
- міфологема
- мовленнєвий етикет
- мовленнєвий портрет
- мовна картина світу
- мовна когніція
- мовна компетенція
- мовна особистість
- мовна свідомість
- мовна творчість

- мовна фігура
- мовно-культурний компонент
- модель світу
- неогумбольдтіанство
- образ світу
- окулістика
- онтогенез
- персонаж
- поняття фрейм
- порівняння
- прагматикон
- прецедентна ситуація
- прецедентне висловлення
- прецедентне ім'я
- прецедентний текст
- прецедентний феномен
- проксеміка
- ритуал
- сенсорика
- сепарація
- символ
- соціальний символізм
- стереотип
- «стерта» метафора
- схема
- сценарій
- такесика
- тезаурус
- теорія лінгвістичної відносності
- уявлення
- філогенез
- фонаційна кінема
- фразеологізм
- хронеміка
- цивілізація

Список рекомендованой литературы

Базова

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка / Н. Ф. Алефиренко. – М., 2010. – 224 с.
2. Алимжанова Г. М. Сопоставительная лингвокультурология: взаимодействие языка, культуры и человека / Г. М. Алимжанова. – Алматы, 2010. – 300 с.
3. Андреева И. В. Межкультурная коммуникация: учеб. пособие / И. В. Андреева, Л. А. Балобанова. – Владивосток, 2011. – 96 с.
4. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
5. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
6. Богданович Г. Ю. О некоторых терминах современной лингвокультурологии / Г. Ю. Богданович // Культура народов Причерноморья. – Симферополь: Межвузовский центр «Крым». – 2004. – № 53.
7. Верещагин Е. М. Лингвострановедческая теория слова / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М.: Русский язык, 1980. – 320 с.
8. Верещагин Е. М. Язык и культура / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М.: Индрик, 2005. – 1308 с.
9. Воробьев В. В. Лингвокультурология: теория и методы / В. В. Воробьев. – М.: Изд-во РУДН, 1997. – 331 с.
10. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
11. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 352 с.
12. Добровольский Д. О. Национально-культурная специфика во фразеологии / Д. О. Добровольский // Вопросы языкознания. – 1997. – № 6.
13. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
14. Зиновьева Е. И. О соотношении терминов «лингвострановедение» и «лингвокультурология» / Е. И. Зиновьева // Русский язык как иностранный. Теория. Исследования. Практика. – Вып. 9. – СПб., 2000.
15. Канон, эталон, стереотип в языковом сознании и дискурсе: Научная дискуссия в Институте языкознания РАН // Язык, сознание, коммуникация. Вып. 9. – М., 1999.
16. Карасик В. И. О категориях лингвокультурологии / В. И. Карасик // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности. – Волгоград, 2001.

17. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
18. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: Издательство ЛКИ, 2010. – 264 с.
19. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія / В. І. Кононенко. – К.: Вища школа, 2008. – 327 с.
20. Корнилов О. Я. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. Я. Корнилов. – М.: ЧеРо, 2003. – 349 с.
21. Красных В. В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология. Курс лекций / В. В. Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.
22. Куликова Л. В. Межкультурная коммуникация: теоретические и прикладные аспекты. На материале русской и немецкой лингвокультур: Монография / Л. В. Куликова. – Красноярск: РИО КГПУ, 2004. – 196 с.
23. Леонтьев А. Н. Человек и культура / А. Н. Леонтьев. – М., 1961. – 115 с.
24. Лотман Ю. М. О двух моделях коммуникации в системе культуры / Ю. М. Лотман // *Semeiotike*. – Тарту, 1971. – № 6.
25. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація / В. М. Манакін. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 288 с.
26. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
27. Ольшанский И. Г. Лексика, фразеология, текст: Лингвокультурологические компоненты / И. Г. Ольшанский // *Язык и культура*. – Вып. 2. – М., 1999.
28. Ольшанский И. Г. Лингвокультурология: Методологические основания и базовые понятия / И. Г. Ольшанский // *Язык и культура*. – Вып. 2. – М., 1999.
29. Потапушкин Н. А. Фразеологические единицы русского языка в лингвокультурологическом аспекте / Н. А. Потапушкин. – М.: Изд-во УМУ РУДН, 2000. – 123 с.
30. Русское культурное пространство: Лингвокультурологический словарь / И. С. Брилева, Н. П. Вольская, Д. Б. Гудков и др. – М.: «Гнозис», 2004. – 318 с.
31. Сахарук І. Типологія прецедентних феноменів у сучасному українському дискурсі / І. Сахарук // *Лінгвістичні студії*. – Донецьк, 2011. – Вип. 23.
32. Селіванова О. О. Основы теории мовой комунікації / О. О. Селіванова. – Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. – 350 с.
33. Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г. Г. Слышкин. – М.: Академия, 2000. – 128 с.
34. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.

35. Телия В. Н. О методологических основаниях лингвокультурологии / В. Н. Телия // XI Международная конференция «Логика, методология, философия науки». – М.; Обнинск, 1995.
36. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М.: МГУ, 2005. – 264 с.
37. Тхорик В. И. Лингвокультурология и межкультурная коммуникация / В. И. Тхорик, Н. Ю. Фанян. – Краснодар, 2005. – 260 с.
38. Хроленко А. Т. Основы лингвокультурологии / А. Т. Хроленко. – М.: Флинта, 2009. – 184 с.
39. Чернобров А. А. Лингвокультурология: основа интегрального гуманитарного знания (язык–философия–логика–психология–культура) / А. А. Чернобров. – Новосибирск, Изд-во НГПУ, 2006. – 221 с.
40. Шелестюк Е. В. О лингвистическом исследовании символа / Е. В. Шелестюк // Вопросы языкознания. – 1997. – № 4.
41. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації / О. В. Яшенкова. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 312 с.
42. Guirdham M. Communicating across cultures / M. Guirdham. – West Lafayette: Bloomsbury, 1999. – 383 p.
43. Hammer M. R. Intercultural communication competence / M. R. Hammer, M. K. Asante, W. B. Gudykunst (eds.) // Handbook of international and intercultural communication. – London: Sage Publications, 1989. – P. 247–260.
44. Holliday A. Intercultural Communication. An Advanced Resource Book / A. Holliday, M. Hyde, J. Kullman. – London: Taylor & Francis Group, 2004. – 233 p.

Допоміжна

1. Антонович Д. Українська культура / Д. Антонович. – Мюнхен, 1988. – 517 с.
2. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: Попытка системного описания / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1.
3. Арзаканьян Ц. Г. Культура и цивилизация: Проблемы теории и истории / Ц. Г. Арзаканьян // Вестник истории мировой культуры. – 1961. – № 3.
4. Арнольдов А. М. Введение в культурологию / А. М. Арнольдов. – М.: НАКиОЦ, 1993. – 349 с.
5. Бартминский Е. Этноцентризм стереотипа: Результаты исследования немецких (Бохум) и польских (Люблин) студентов в 1993–1994 гг. / Е. Бартминский // Речевые и ментальные стереотипы в синхронии и диахронии. Тезисы конференции. – М., 1995.

6. Березович Е. Л. Язык и традиционная культура: Этнолингвистические исследования / Е. Л. Березович. – М.: Индрик, 2007 – 600 с.
7. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях / Г. Булашев. – К.: Довіра, 1992. – 415 с.
8. Вейсгербер Й. Л. Язык и философия / Й. Л. Вейсгербер // Вопросы языкознания. – 1993. – № 2.
9. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
10. Войтович В. М. Українська міфологія / В. М. Войтович. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.
11. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / В. Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1985. – 452 с.
12. Дмитренко М. Українські символи / М. Дмитренко, Л. Іваннікова, Г. Лозко та ін. – К.: Ред. часопису «Народознавство», 1994. – 140 с.
13. Кармин А. С. Основы культурологии. Морфология культуры / А. С. Кармин. – СПб.: Лань, 1997. – 512 с.
14. Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу / В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 248 с.
15. Кононенко В. І. Символи української мови / В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ, 1996. – 134 с.
16. Копыленко М. М. Основы этнолингвистики / М. М. Копыленко. – Алматы: Евразия, 1995. – 178 с.
17. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Сучасна концептологія: концепт *життя* в українській фраземіці / Ж. В. Краснобаєва-Чорна. – Донецьк: ДонНУ, 2009. – 201 с.
18. Кубрякова Е. С. О контурах новой парадигмы знания в лингвистике / Е. С. Кубрякова, О. В. Александрова // Структура и семантика художественного текста. Доклады на VII Международной конференции. – М., 1999. – С. 186–197.
19. Кукушкина О. В. Отрицательный материал как источник наших знаний о языке и мышлении / О. В. Кукушкина // Вестник Московского университета. Серия 9. Филология. – 1998. – № 2.
20. Лем С. Модель культуры / С. Лем // Вопросы философии. – 1969. – № 8.
21. Лихачев Д. С. Культура как целостная динамическая система / Д. С. Лихачев // Вестник РАН. – 1994. – № 8.
22. Лич Э. Культура и коммуникация: Логика взаимосвязи символов. К использованию структурного анализа в социальной антропологии / Э. Лич. – М.: Восточная литература РАН, 2001. – 142 с.
23. Марченко М. І. Історія української культури / М. І. Марченко. – К.: Вища школа, 1961.

24. Мельникова А. Язык и национальный характер: Взаимосвязь структуры языка и ментальности / А. Мельникова. – СПб: Речь, 2003. – 320 с.
25. Никитина С. Е. Устная народная культура и языковое сознание / С. Е. Никитина. – М.: Наука, 1993. – 187 с.
26. Панов Е. Н. Знаки, символы, языки / Е. Н. Панов. – М.: Знание, 1983. – 248 с.
27. Попович М. В. Нарис історії культури України / М. В. Попович. – К.: АртЕк, 1998. – 728 с.
28. Сорокин Ю. А. Речевые маркеры этнических и институциональных портретов и автопортретов / Ю. А. Сорокин // Вопросы языкознания. – 1995. – № 6.
29. Стернин И. А. Язык и национальное сознание / И. А. Стернин // Логос. – 2005. – № 4.
30. Сэпир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сэпир. – М.: Прогресс, 1993. – 656 с.
31. Тер-Минасова С. Г. Война и мир языков и культур / С. Г. Тер-Минасова. – М.: Слово/Slovo, 2008. – 334 с.
32. Толстой Н. И. Язык и народная культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н. И. Толстой. – М.: Индрик, 1995. – 509 с.
33. Шмелева Т. В. Кодекс речевого поведения / Т. В. Шмелева // Русский язык за рубежом. – 1983. – № 1.
34. Юнг К. Г. Архетип и символ / К. Г. Юнг. – М.: Ренессанс, 1991. – 304 с.
35. Яковлева Е. С. О понятии «культурная память» в применении к семантике слова / Е. С. Яковлева // Вопросы языкознания. – 1998. – № 3.
36. Hall E. T. How cultures collide / E. T. Hall // Culture, communication, and conflict: readings in intercultural relations; Weaver G. R. (ed.). – Needham Heights, MA: Simon and Schuster Publishing, 1998. – P. 9–16.
37. Kaikkonen P. Intercultural learning through foreign language education / P. Kaikkonen // Experiential Learning in Foreign Language Education; Candin C. N. (ed.). – London; New York, etc.: Longman, 2001. – P. 61–105.
38. Lustig M. W., Koester J. Intercultural competence. Interpersonal communication across cultures / M. W. Lustig, J. Koester. – Longman, 1999. – 401 p.
39. Spitzberg B. H. A Model of intercultural communication competence / B. H. Spitzberg // Intercultural communication: a reader; Samova L. A., Porter R. (eds.). – Belmont; Albany, Bonn, etc.: Wadsworth Publishing Company, 1997. – P. 379–391.

Інформаційні ресурси

<http://nova.dn.ua>

Предметний покажчик

- Номо Lingualis, 61, 63
Номо Loquens, 66, 67
Акультурація, 147–153
Амплуа, 73
Антропологічна лінгвістика, 61
Антропонім, 79
Антропоцентризм, 19
Антропоцентрична парадигма, 19,
26, 62
Арго, 47
Артефакт, 95, 96
Архетип, 25, 39, 61, 77, 90–92
Внутрішня форма, 78, 98
Гештальт, 100
Дискурс, 17, 25, 27, 38, 62
Дискурсивний аналіз, 29–30
Дистанція влади, 127
Домінантний аналіз, 31
Дух, 95
Епітет, 83
Еталон, 25, 106, 107
Етнотейдема, 38
Етнокультурна компетенція, 120
Етнолінгвістика, 21
Етнопсихолінгвістика, 22
Етнос, 20, 119
Етноцентризм, 145–147
Зіставний метод, 31
Знання, 94
Імідж, 73
Індивідуалізм, 127
Інкультурація, 147
Канон, 106
Картина світу когнітивна
(концептуальна), 40, 54
Картина світу мовна, 40, 46, 51–53, 55
Картина світу, 25, 40, 51, 55–56
Категорія контексту, 123
Категорія простору, 124
Категорія часу, 124
Категорія швидкості поширення
інформації, 125
Квантитативна лінгвістика, 29–30
Кінесика, 139
Когнітивізм, 19
Когнітивна лінгвістика, 34
Когнітивний простір, 67, 78
Колективізм, 127
Комунікативне табу, 137
Комунікативний стиль, 128–130
Конвенція спілкування, 136
Константа, 36, 101
Концепт культурний, 36, 105
Концепт лінгвокультурний, 34, 36,
40 85, 94
Концепт, 26, 29, 34–38, 47, 56, 63,
72, 85–86
Концептосфера, 35
Концептуальний аналіз, 29, 101
Корпусна лінгвістика, 29
Культура, 18, 27, 34, 36, 43–47, 53,
60–61, 63, 69, 97, 114, 123–127
Культурна конотація, 47, 48, 78
Культурна сема, 48
Культурний релятивізм, 115, 145, 147
Культурний фон, 48, 85
Культурний шок, 149–151
Культурні настанови, 119, 121
Культурні норми, 119
Культурні цінності, 119
Культурно-мовна компетенція, 26,
66, 104

Культурологія, 21
Лексикон, 67
Лінгвістична відносність, 27, 45, 51,
63, 64
Лінгвокраїнознавство, 20–21
Лінгвокультурема, 34, 36, 37, 85–87
Лінгвокультурний аналіз, 31
Лінгвокультурний типаж, 70–74
Лінгвокультурознавство, 28
Лінгвокультурологія діахронічна, 20
Лінгвокультурологія зіставна, 20
Лінгвокультурологія порівняльна, 20
Лінгвокультурологія, 5, 17, 19–22, 24,
61
Лінгвокультурна лексикографія, 20
Лінгвоперсоналогія, 71
Логоепістема, 34, 37, 107
Людина Мовна, 61, 63
Макрокультура, 116
Максима спілкування, 133–134
Маскулінність, 127
Менталітет, 38
Ментальна програма, 127
Ментальність, 38
Ментефакт, 94, 103
Метафора, 29, 81, 82
Метод, 28–29
Методологія, 28
Міжкультурна компетенція, 118
Міжкультурна комунікація, 5, 107,
114–115, 145
Міжкультурний тренінг, 152
Мікрокультура, 116
Міф, 39
Міфологема, 25, 37, 39, 47, 48
Мова, 6, 17–18, 21, 24, 26–27, 42,
44–48, 61–64, 69
Мовленнєва поведінка, 25, 27, 48, 67–
68, 87–88
Мовленнєвий етикет, 22, 133
Мовленнєвий портрет, 73
Мовна когніція, 61
Мовна особистість, 19, 27, 37, 61, 66–70
Мовна свідомість, 61–62, 68
Мовна творчість, 61–62
Мовна фігура, 83
Мовознавство, 19, 21, 29, 61
Модель світу, 55–56
Нація, 21
Невербальні засоби комунікації, 122,
128, 138–143
Неогумбольдтіанство, 18
Образ світу, 55–57
Онтогенез, 64
Персонаж, 73
Порівняння, 80–82
Прагматикон, 67
Прецедентна ситуація, 109
Прецедентне висловлення, 109
Прецедентне ім'я, 109
Прецедентний текст, 109
Прецедентний феномен, 37, 95,
107, 109
Принцип ввічливості, 134–135
Принцип кооперації, 134
Проксеміка, 140
Ритуал, 25, 39
Рівень невизначеності, 127
Роль, 73
Свідомість, 27, 97
Сенсорика, 140, 142
Символ, 38–39, 87–92
Соціальний символізм, 143
Соціокультурний типаж, 72
Соціолінгвістика, 18
Стереотип національний, 107
Стереотип, 25, 38, 73, 79, 95–96,
104–107, 111

Схема, 100

Сценарій, 100

Такесика, 140, 142

Тезаурус, 67

Троп, 81

Уявлення, 100, 108

Фемінність, 127

Філогенез, 64

Фонаційна кінема, 120, 141

Фразеологізм, 25, 37, 77–80

Фрейм, 100

Хронеміка, 124, 140

Цивілізація, 60

Іменний покажчик

- Акімова Е. М., 99
Алефіренко М. А., 36, 56, 89, 91, 105
Алімжанова Г. М., 53, 87, 175–176
Андрейчук Н. І., 61–63
Андрєєва І. В., 116, 125, 148, 153
Арджайл М., 141
Арутюнова Н. Д., 85
Балобанова Л. О., 116, 125
Барилова Г. К., 85, 89–90
Бацевич Ф. С., 37–39, 69–70, 105,
107, 114, 133–134, 137–138, 149
Бенвеніст Е., 18, 29
Беннет М., 147, 151–153
Богданович Г. Ю., 19, 27
Брутян Г. А., 44
Бурвікова Н. Д., 37
Вайсгербер Л., 18, 63
Вандрієс Ж., 18
Вежбицька А., 52
Верещагін Є. М., 20, 77, 79, 85
Винокур Г. О., 24
Вітгенштейн Л., 17
Воркачов С. Г., 36, 99
Воробйов В. В., 17, 20, 24, 42, 85, 87
Ворожцова О. В., 107–108
Гайдеггер М., 17
Гатальська С. М., 90–91
Гердер Й., 18
Грайс Г., 134–135
Гримм Я., 18
Грушевицька Т. Г., 105, 106, 116,
118, 145–146
Гудикунст В., 128
Гудков Д. Б., 107–108
Гумбольдт В., 5, 17, 18, 51–52
Гадамер Г. Г., 17
Дерріда Ж., 17
Дмитрієва О. А., 71–74
Єсперсен О., 52
Жайворонок В. В., 20, 53, 85
Жуйкова М. В., 81–82
Карасик В. І., 20, 36, 62, 70–72, 74,
85, 99–101
Караулов Ю. М., 37, 62, 67–68, 71, 107
Касевич В. Б., 64
Кемпбелл Д., 146
Клайн М., 118
Колшанський Г. В., 63
Кононенко В. І., 18, 20, 25, 39–40,
45–47, 55, 77, 80–83
Корнілов О. О., 51, 54–55
Костомаров В. Г., 37, 77, 79–80, 85
Коулман Л., 64
Красних В. В., 17, 68, 94–96, 105–111
Краснобаєва-Чорна Ж. В., 34, 96
Кубрякова О. С., 97
Кукушкін Є. І., 44
Кулікова Л. В., 146
Кушнерук С. Л., 108
Лакофф Дж., 29
Леві-Строс К., 17
Леонтєв О. М., 56
Ліппман У., 105
Ліч Дж., 135
Лоренц К., 64
Манакін В. М., 114–115, 122–123,
128, 130, 139–143
Маслова В. А., 5, 17–22, 25–26, 29, 38,
43–47, 49, 53, 60, 63, 68, 77–79,
81–82, 85, 87, 105
Медвідь Н. С., 86, 87
Мейє А., 18

Назаренко О. В., 79
Нахімова О. А., 107, 108
Непомнящих Н. М., 73
Нікульшина Т. М., 51, 54
Ольшанський І. Г., 22, 25, 26, 29, 40,
47–48, 52
Опаріна О. О., 81
Піменова М. В., 72
Попова З. Д., 51, 53, 100
Потебня О., 5, 17–19, 88
Прадід Ю. Ф., 78
Садохін О. П., 118, 125, 127,
138–141, 145, 149–152
Селіванова О. О., 43, 104, 114–115,
118–119, 141–142, 145–149, 153
Семенюк О. А., 95, 97, 99, 101, 103
Сепір Е., 19, 43, 51, 52
Сергеєва Т. Г., 34, 37
Серебренніков Б. О., 63
Слишкін Г. Г., 35–36, 96, 98–99, 107
Соболь Н. В., 67
Степанов Ю. С., 34, 36, 85, 97–98, 100
Стернін Й. О., 51, 53, 71, 88, 97, 100
Сухих С., 69
Телія В. М., 21, 26, 47
Тер-Мінасова С. Г., 38, 120, 141
Терських М. В., 108
Толстой М. І., 21
Тхорик В. І., 67–68
Уорф Б. Л., 18, 27, 45, 51–52, 63–64
Флоренський П., 17
Фромм Е., 90
Фрумкіна Р. М., 63
Фуко М., 30
Херсковіц М., 145, 147
Холл Е., 115, 123–124
Хофстеде Г., 127
Хроленко О. Т., 27–29, 31, 35, 101
Шелестюк О. В., 88–89, 91
Штерн І. Б., 52–53
Юнг К. Г., 91
Яшенкова О. В., 130, 133–137, 143

Відповіді до тестових і практичних завдань

Практичне заняття № 1

Історія та теоретичне підґрунтя лінгвокультурології як науки

Тестові завдання: 1г, 2а, 3б, 4а, 5а.

Вправа 4. Міфологема – змії; концепт – коваль; ритуал – молитва перед смертю.

Вправа 5. *Свідомість + мова:* концептуальна картина світу, мовна особистість, мовна компетенція. *Мова + культура:* етнотейдема, лінгвокультурема. *Культура + свідомість:* культурна компетенція, міфологема, ритуал, архетип, стереотип, мовна картина світу. *На перетині осей:* символ, концепт, логоепістема.

Практичне заняття № 2

Мова та культура

Тестові завдання: 1а, 2г, 3б, 4б, 5а.

Вправа 3. *Вінок* – символ молодості, цноти, гідності, Матері-Землі, традиційний атрибут весільного ритуалу; *дуля* – знак зневажливого ставлення до кого-небудь, старовинний охоронний засіб проти нечистої сили; *намисто* – традиційна жіноча прикраса, яку носять на шиї, багате намисто є символом заможності та піклування чоловіка про свою дружину; *каплиця* – церква без вівтаря для молитов і відправ; *шинок* – невеликий заклад (часто в селі), де можна було купити і випити спиртні напої; *коза* – за старими повір'ями пов'язувалася з нечистою силою, служила символічним позначенням ненажерливості, нерозумності, мало корисливості, але пізніше стала символом плодючості; *метана* – символ добробуту, заможності (Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – С. 97, 205, 273, 296, 385, 555, 649).

Вправа 4. *Готувати рушники, дьогтем мазана, аж з медом та з маком, передати куті меду, [схожий] як макогін на ночви, давати березової каші, лити воду на колесо, водити хліб-сіль, дати гарбуза тощо.*

Практичне заняття № 3

Людина. Мова. Культура

Тестові завдання: 1в, 2б, 3а, 4а, 5б.

Практичне заняття № 4

Фразеологія та мовні фігури в системі лінгвокультурних засобів

Тестові завдання: 1в, 2в, 3в, 4в, 5в.

Вправа 1. Національно-специфічні: *жданиками годувати, гриші на вербі, аж молоко кисне, позичити очей у сірка, хоч мак сій*; універсальні: *дуріти (казитися) з жиру, Содом робити, гадюку за пазуху брати, віділлються вовкові овечі сльози, умити руки*.

Вправа 2. *Стояти на Божій дорозі* – бути близьким до смерті; *у диковину собаки нековані* – про глуху місцевість, глибоку периферію; *халявки смалити (присмалювати, пекти)* – упадати коло когось, залицятися; *щоб сидячого татари не взяли* – не бути бездіяльним, не сидіти без роботи; *один тому час, що батько в плахті* – про те, що ніколи не повториться, буває один раз у житті; *мухи в носі грають* – про гордовиту, задержувату людину; *мислите писати* – йти, плуताючи ногами, нетвердою ходою (про п'яних); *кішці хвоста не зав'язати* – не вміти щось зробити (не бути здібним ні до чого); *згадала баба дівера* – говорять, коли хтось згадує минуле, те, чому немає вороття, про що вже пора забути; *де козам роги правлять* – дуже далеко, на засланні.

Вправа 3. Синхронна: *чмелів слухати (чмелі гудуть), щоб роги не надто високі росли, як (мов, наче і под.) оселедці (оселедців) у бочці, довбнею не доб'єш*; діахронна: *зробити з лемеша швайку, руки фертом, ханьки м'яти, залити сала за шкуру, життя коромислом, вилами по воді писане*.

Вправа 7. *The talk of the town* – притча во язицех, *heads and tails* – орел та решка, *go nuts* – блекоти наїстися, *to kick the bucket* – врзати дуба, *to beat the air* – товкти воду в ступі.

Практичне заняття № 5

Лінгвокультуреми, символи та архетипи в національній культурі

Тестові завдання: 1г, 2в, 3в, 4б, 5г.

Вправа 1. Концепти: *тополя, вінок, Івана Купала, калина, серце, воля, доля, жінка, туга, птах*; лінгвокультуреми: *тополя, вінок, Івана Купала, калина, гринджоли, жупан, кобза, обжинки, ружа, ряст, хрест, причастя*.

Вправа 2. Класифікація Г. М. Алімжанової: матеріально-фактологічні: *тріті півні співають, припічок, галушки, гайдамаки, рушники подавати, русалки регочуться, хрещений, Святий Вечір, булава*; аксіологічні: *довгі коси, червоний мак, летіти стрілою, чорнобровий*; мовленнєво-поведінкові: *слава Ісу*.

Класифікація В. А. Маслової: безеквівалентна лексика: *припічок, галушки, гайдамаки, русалки, булава*; міфологізовані одиниці: *русалки регочуться*; паре-

мії: *летіти стрілою, треті півні співають, рушники подавати*; символи культури: *довгі коси, червоний мак, чорноброва, булава*; стійкі порівняння: *летіти стрілою*; лінгвокультуреми зі сфери мовленнєвої поведінки: *слава Ісу*; лінгвокультуреми зі сфери релігії: *слава Ісу, хрещений, Святий Вечір, причастя*; фразеологізми: *треті півні співають*.

Вправа 3. Класифікація Е. Фрома: умовні – *кутя, дзеркало, папороть*; випадкові: *горлиця, або будь-який інший*; універсальні: *Йордан, ворона, веселка, рука, місяць, ніч*.

Вправа 4. Символи: *плуг, янгол, буштин, цап-відбувайло, підкова, Трійця, дуля, колядка*; архетипи: *небо, ніж, сім, зерно, колесо, чорний, ланцюг, терези, яйце, зілля*.

Вправа 6. Символи: *пісня, прапори вгорі, кораблі, скелі, холодні ями*; архетипи: *серце, сонце, срібло, земля, ріки, кров, зоря*; лінгвокультуреми: *кобзар, у дзвони задзвоніте*.

Практичне заняття № 6

Ментефакти, концепти та константи в аспекті лінгвокультурології

Тестові завдання: 1г, 2г, 3г, 4в, 5б.

Вправа 2. Концепти: теща, діти, дружина, черга, газета, мужчина, квартира, серце, пташка, село, чинуша, душа; знання: райрада, двері, кімната, кабінет, прізвище, вуха, очі, хвилина, ініціали, список, бригада, помідори, вікна, двері, штори, ордер, стіл, валер'янка, валідол; уявлення: листівочка, вулиця Миру, бумажки, шпар галочка, мурашки, дурниці.

Вправа 5. Константи: кохання, радість, жаль, життя, сум, зірка, дума, туман, сонце, гнів, любов, душа, мова; концепти: будні, свята, ілюзії, сумніви, хмарки, образа.

Практичне заняття № 7

Стереотипи та прецедентні феномени як лінгвокультурні явища в контексті сучасних досліджень

Тестові завдання: 1в, 2а, 3б, 4б, 5а.

Вправа 1. Універсально-прецедентні: *Геракл; секонд-хенд; полювання на відьом; умивати руки; політ над гніздом зозулі; битва з вітряками; Чорнобиль*; національно-прецедентні: *Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці; поділ України на сорти за регіональною ознакою; Голохвастов; всьо пропало; дикі танці*; соціумно-прецедентні: *союз нерушимий; кордон на замку; по щучому велінню; тоді ми йдемо до вас*.

Вправа 2. *30 срібляників* – прецедентне висловлення (прецедентний текст), універсально-прецедентний, сфера релігії; *Мекка* – прецедентне ім'я (прецедентна ситуація), універсально-прецедентний, сфера релігії; *7 листопада* – прецедентне висловлення (прецедентна ситуація), соціумно-прецедентний, суспільна сфера.

Вправа 5. Стереотипи: *камікадзе* (еталон-образ), *щорічна книжкова виставка у Франкфурті* (еталон-ситуація), *вболівати в пабі за футбольну команду* (канон); прецедентні феномени: *прімуси починають* (висловлення (текст), універсально-прецедентний), *єралаш Давосу* (висловлення (ситуація), національно-прецедентний), *Гулака-Артёмовського* (висловлення (ситуація), національно-прецедентний), *поета Чехова* (висловлення (ситуація), національно-прецедентний), *Анни Ахметової* (висловлення (ситуація), національно-прецедентний), *єралаш* (ім'я (текст), соціумно-прецедентний), *утомльонну сонцем* (висловлення (текст), універсально-прецедентний).

Практичне заняття № 8

Теорія міжкультурної комунікації як наука. Національно-культурна специфіка комунікації

Тестові завдання: 1г, 2б, 3б, 4а, 5г.

Практичне заняття № 9

Особливості міжкультурної комунікації та взаємодії з чужою культурою

Тестові завдання: 1в, 2а, 3в, 4а, 5б.

Вправа 1. а) акультурація; б) інкультурація.

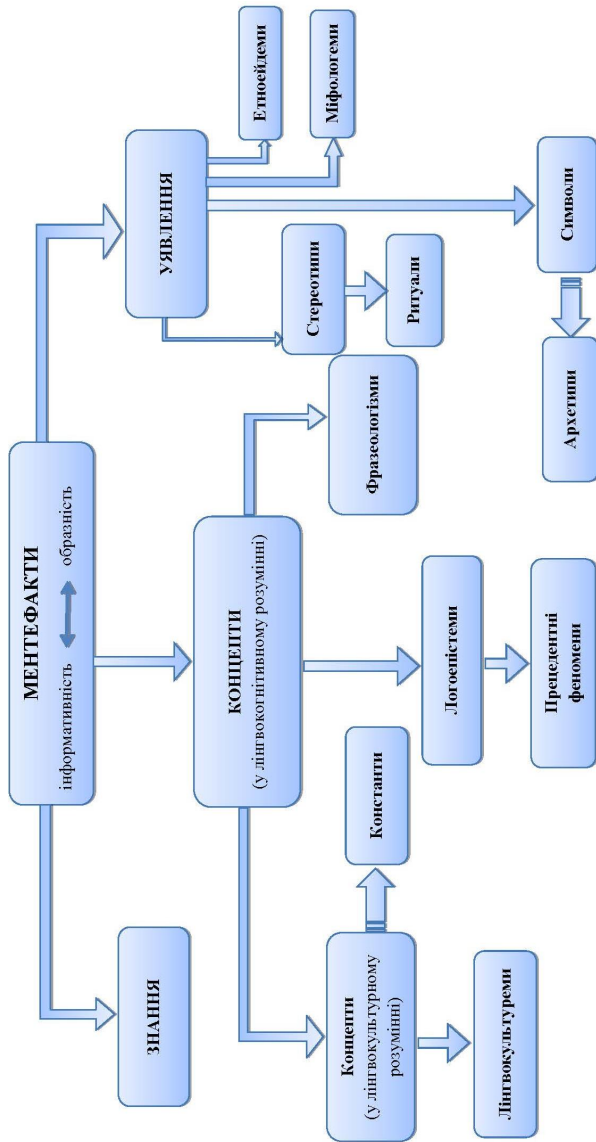
Вправа 3. У промові вжито близько 200 знаків невербальної комунікації, серед яких найчастіше використовуються фонаційні кінеми (за О. Селівановою) та засоби кінесичної групи (за О. Садохіним). Мовець дотримується принципу ввічливості та кооперації і всіх відповідних максим.

Вправа 4. Принцип ввічливості (всі максими, що його реалізують) порушено і Мотрею, і Кайдашихою. Мотря також порушує принцип кооперації (максиму якості та кількості), а Кайдашиха не дотримується максим кількості та відношення (принцип кооперації).

Вправа 6. а) сепарація; б) фаза вживання (часткового) в культуру; в) батько головної героїні переживає культурний шок, однією з найяскравіших форм вияву якого в уривку є підвищена (майже маніакальна) турбота про своє здоров'я і віра в універсальні цілющі властивості звичайного миючого засобу.

Додатки

Система мовних одиниць у лінгвокультурологічному вимірі

Зразок лінгвокультурного аналізу мовної картини світу

Схема аналізу:

1) визначити основні наявні в тексті символи, архетипи, стереотипи, концепти (лінгвокультуреми); для чого вони використовуються в тексті та як вони відбивають мовну картину світу?

2) схарактеризувати основні риси української ментальності (рисни характеру, особливості світогляду, стиль життя, основні цінності), виходячи з інформації, наявної у виділених одиницях.

Наум Дрот був парень на усе село, де жив. Батькові і матері слухняний, старшим себе покірний, меж товариством друзяка, ні півслова ніколи не збрехав, горілки не впивавсь і п'яниць не терпів, з ледачими не водивсь, а до церкви? Так хоч би і маленький празник, тільки піп у дзвін – він вже й там: свічку обмінить, старцям грошенят роздасть і приньметься за діло; коли прочує яку бідність, наділить по своїй силі і совіт добрий дасть. За його правду не оставив же його і бог милосердний: що б то ні задумав, усе йому господь і послав. Наградив його жінкою доброю, роботящою, хазяйкою слухняною; і що було Наум ні забажа, що ні задума, Настя (так її звали) ночі не поспить, усюди старається, б'ється і вже зробить і достане, чого мужикові хотілось. Поважав же і він її, скільки міг, і любив її, як свою душу. Не було меж ними не тільки бійки, та й ніякої лайки. Щодень хвалили бога за його милості.

У в однім тільки була в них журба: не давав їм бог діточок. Та що ж? Настя як здума про се, то зараз у сльози та в голос; а Наум перехреститься, прочита отченаш, то йому і стане на серці веселіш, і пішов за своїм ділом чи в поле, чи на тік, чи у загороду або до батраків, бо був собі заможненький: було й воликів пар б п'ять, була й шкапа, були й батраки; було чим і панцину відбувати, і у дорогу ходити; була ж і нивка, одна і друга, ще дідівська, а третю він сам вже купив, так було йому чим орудувати.

Аж ось за отцевські і материнські молитви дав їм бог і дочечку. Та й раді ж були обое, і Наум, і Настя; таки з рук її не спускали. Коли ж, було, куди дитина побіжить, чи до сусідів, чи на вулицю, то вже котрий-небудь, або батько, або мати, так слідком за нею і ходять. Та й що то за дитина була! Ще маленьке було, а знала і отченаш, і богородицю, і святий боже, і половину вірую. А тільки було зачує дзвін, то вже ні заграється, ні засидиться дома і каже: «Мамо! піду до церкви, бач, дзвонять; грішка не йти; тату, дай шажок на свічку, а другий старцю божому подати». І в церкві вже не запусує і ні до кого не заговорить, та все молиться, та поклони б'є.

(Г. Квітка-Основ'яненко)

Лінгвокультуреми: Бог милосердний, старець Божий, панщина.

Символи: волики, шкапа, нивки (у тексті) – символи заможності господаря.

Архетипи: батько, мати, дитина.

Прецедентні феномени: отче наш, святий Боже, вірую.

Значна кількість одиниць (лінгвокультурем та прецедентних феноменів) мають своїм джерелом Святе Письмо, що загалом свідчить про визначальну роль релігії (християнства) в житті українців. У тексті релігійність визначається як чеснота головних героїв. Віра прищеплюється від самого дитинства і супроводжує добропорядну людину протягом всього життя.

Опис господарства Наума Дрота, що реалізується через символи *волики, шкапа, нивки* тощо, підтверджує поціновування та позитивне ставлення в українському суспільстві до заможності як свідчення хазяйновитості та працелюбності господарів.

Архетипи *батько, матір, дитина* та значна кількість лексем, які можна віднести до лексико-семантичної групи *родина* свідчать про те, що саме родина має для українця першорядне значення. Сімейні цінності є базовими у житті. Родинні стосунки вибудовуються за певними правилами, які залишаються непорушними багато поколінь (покірність дітей своїм батькам, взаємоповага між чоловіком та жінкою, піклування батьків про дітей тощо).

ДОДАТОК 3

Зразок лінгвокультурного аналізу мовної особистості (за структурною моделлю Ю. М. Караулова)

Схема аналізу:

- 1) тип мовної особистості за класифікацією С. Сухих;
- 2) тип мовної особистості за класифікацією Ф. Бацевича;
- 3) вербально-семантичний рівень (лексикон), що відбиває ступінь володіння побутовою мовою;
- 4) когнітивний рівень (тезаурус), на якому відбувається актуалізація й ідентифікація релевантних знань і уявлень, властивих соціуму (мовній особистості), які створюють колективний і/або індивідуальний когнітивний простір;
- 5) прагматичний рівень (прагматикон), який містить у собі вияв і характеристику мотивів, цілей і настанов, що рухають розвитком мовної особистості

ЗА ДВОМА ЗАЙЦЯМИ

Дія друга. Вихід XIII

Ті ж, старі Сірки й Химка. Сірчиха у кумеднім чепчику і хустці. Сірко у довгій сюртуці і великій хустці на шиї, виходять і низько кланяються.

Проня. Рикомендую вам мого хорошого знакового.

Голохвостий (кланяється з пристуком). Свирид Петрович Голохвастов з собственною персоною. Позвольте до ручки? (Цілує).

Явдокія Пилипівна. Дуже раді! Вас уже так хвалили дочка наша, Проня Прокоповна... Дуже раді, просимо!

Голохвостий. Проня Прокоповна по ангельской доброте, так і розумієм, мерсі! (До Прокопа Свиридовича). Честь іменю рикомендувать себя: Свирид Петрович Голохвастов!

Прокіп Свиридович. Дуже, дуже радий, що бачу розумного чоловіка; розумного чоловіка послухать – велика втіха! (Тричі цілує). Дуже раді! Просимо, сідайте!

Проня (тонно). От кресло; прошу, мусью!

Всі сідають; Голохвостий на кріслі коло неї ж направо; наліво ж на дзигликах старі Сірки. Химка визира з пекарні; яка хвилинка – тихо.

Прокіп Свиридович. Позвольте спитати: ви синок покійного Петра Голохвостова, що цилюрню держав за Канавою?

Проня. Ви, папонько, не знають як говорите: їхня хвамілія Голохвастов, а ви какогось хвоста вплели!

Голохвостий. Да, моя хвамілія натиральна – Галахвастов, а то необразованна мужва коверкаєть.

Проня. Розумеєтьсья.

Явдокія Пилипівна (до старого). Бач, я казала, що не той! А який розумний!

Прокіп Свиридович. Вибачайте, добродію, ми люди прості, що чули... Так ви, значить, не його, не цилюрника синок?

Голохвостий (змішавшись). То єсть по натуре, значить, по телу, как водиться; но по душе, по образованості, дак ми уже не та хворма...

Проня. Авжеж, образованный человек: хіба-разве можна його рівняти до простоти?

Явдокія Пилипівна. Куди нам там?!

Прокіп Свиридович. Так, так...

Яку хвилину тихо

Химка (од дверей). Чи зараз давати вино і шклянки?

Проня (аж схопилась). Иди собі!

Прокіп Свиридович докірливо махає головою, а стара рукою.

Прокіп Свиридович. Гм, гм... дак ви уже цілюрні не держите?

Проня. Я уже раз вам гаварила: палікмахтерська, а ви все-таки цілюрня, цілюрня!

Явдокія Пилипівна (докірливо йому кива). І як-таки!..

Прокіп Свиридович. Йй-богу, забув... стара вже пам'ять..

Голохвостий. Нічаво... ето трапляється, по простоте, значить. Я, відіте лі, занімаюсь кахвюрама і комерціей разною. У мене етого дорогого делікатного товару – паровицями; пудри, лямбра, дикалони, брильянтини!

Явдокія Пилипівна. І брильянти?! Господи

Прокіп Свиридович. Я думаю, такий товар і грошви бере – страх!

Проня. Разумеється, не вашого: що вірьовки та гвоздки або серка!

Явдокія Пилипівна. Е, ви, дочко, так не кажіть, і на цьому товарові добрий зарібок.

Проня. Пхе!

Голохвостий. Нашот денег, доложу вам, так їх на етот делікатний товар їдють – страх! То есть щоденно – сила! Ну, дак, слава богу, у мене етой деньги непереодно: целый Хрещатик мине винен. Мине уже не раз говорили мої приятелі: охвицера, митрополичі баси, маркели... што, чаво, мол, не закупиш ти магазинов на Хрещатику? Дак я їм: на чорта той мине клопот? У меня есть благородний матеріал, то пушай і другі торгують!

Явдокія Пилипівна (до Прокопи Свиридовича). От багатий!

Прокіп Свиридович (до неї). Правда.

Проня. Ви очінно добрі.

Голохвостий. Мерсі! Натирально, в кожном обхожденіі главная хворма – вченость. Потому ежели человек учений, так йому уже свет переменяється; тогда, тогда, приміром, що Химце будет белое, то йому рябое, што Химце будет цяця, то йому... пардон!.. Ви меня, Проню Прокоповно, понімаете?

Проня. Разумеється, што розумний человек зовсем інчаго; вот і міні теper все інче здається, бо я недарма у пенціоне вчилась!

Явдокія Пилипівна. О, то правда, що вчилась : не жаліли кошту: всяких мод зна! Які у неї плаття, шалі, сукні... яких квіток позаводить...

Проня. Мамонько!

Голохвостий. О, Проня Прокоповна має смак! Є жेलі когдa чeлoвeк пoдимeтьcя рaзумoм вгoрy вищe oд лaврcькoї кoлoкoльнi дa глянeт oттудoвa нa лoдeй, тo вoнi йoмy здaютьcя-кaжутьcя тaкi мaнeнькi, кaк пaцyoкy, пaрдoн, криси! Пoзвoлитe пaпiрoскy?

Явдoкiя Пилипiвнa. Курiть, здoрoвi! (Дo старoгo). Ну й рoзумний жe!

Прoкiп Свиридoвич. Aж стрaшнo!

Гoлoхвoстий (дo Сiркa). Нe вгoднo лi?

Прoкiп Свиридoвич. Спaсибi, я нe вживaю; oт нюхaти, тo другe дeлo, aж нiс трeмтить... Ну тa й тaбaкa ж у нaшoгo дячкa, скaжy вaм, i чoрт йoгo знa, щo вiн клaдe туди? Ну, цiлий дeнь хoдиш тa нюхaєш пучкi...

Прoня (дo бaтькa). Тa гoдi вжe прo вaшу тaбaкy! (Дo Гoлoхвoстoгo). Пoзвoльтe i мeнi пaпiрoскy!

Прoкiп Свиридoвич. Вoнi курять?

Явдoкiя Пилипiвнa aж рyкaми сплeснyлa.

Гoлoхвoстий (пoдaє). Пaрдoн! Нeтy лi iнoгдa тyт oгню, бo я свoгo зaбил!

Прoня (гyкaє). Химкo! Химкo! Пaдaй вaгню!

Прoкiп Свиридoвич. Вaгню!

Химкa вихoдить з пoвнoю пoкришкoю жaрy.

Прoня. Тi б iщe цiлий вiхoть пpинeслa! Сiрникiв дaйтe, мaмo!

Химкa. Тaк i кaзaли б, a тo «вaгню»...

Явдoкiя Пилипiвнa пoчинa шукaти.

Гoлoхвoстий. Нe бeзпoкoйтeсь, пaрдoн, я с eтoй сaмoй пoкришки зaкyрy. (З хвиглaсaми йдe в сeрeднi дeрi зa Химкoю вслiд).

(М. Стaрицький)

1) зa клaсифiкaцiєю С. Сухих: Прoня – iмпульсивний тип, Гoлoхвoстий – кoнфлiктний тип, Явдoкiя Пилипiвнa – гaрмoнiйний тип, Прoкiп Свиридoвич – гaрмoнiйний тип;

2) зa клaсифiкaцiєю Ф. С. Бaцeвичa: Прoня – ригiдний тип, Гoлoхвoстий – гнучкий тип; Явдoкiя Пилипiвнa – пeрeхiдний тип, Прoкiп Свиридoвич – пeрeхiдний тип;

3) лексикон: Проня – ступінь володіння побутовою мовою високий, але героїня це приховує і намагається створити враження високого володіння лише літературною мовою, хоча це в неї вдається погано, оскільки вживання такої кількості запозичених слів у мовленні є недоречним; Голохвостий – ступінь володіння побутовою мовою високий, ри цьому мовець постійно намагається її прикрасити «розумними» словами, запозиченими з російської, французької мови тощо, але це майже завжди недоречно, оскільки більшість слів не узгоджуються між собою і з контекстом; Прокіп Свиридович і Явдокія Пилипівна – високий ступінь володіння побутовою українською мовою, вільно спілкуються розмовною мовою;

4) тезаурус: Проня – низький рівень освіченості, є дуже обмеженою людиною, хоча при цьому героїня впевнена, що є розумною; вона часто вживає в мовленні «розумні» слова, оскільки вірить, що це є свідченням її освіченості й інтелігентності; Голохвостий – абсолютно впевнений у тому, що він є розумною і високоосвіченою людиною, що він постійно і намагається підкреслити вживанням у мовленні т.з. «розумних» слів – запозичень і канцеляризмів, є людиною прагматичною і цинічною; Прокіп Свиридович і Явдокія Пилипівна – є досить обмеженими людьми, у яких будь-хто, хто демонструє розум і заможність, викликає побоювання, повагу і справляє неабиякий вплив;

5) прагматикон: Проня – основною комунікативною метою є демонстрація «освіченості», заможності і причетності до «вищих кіл»; щоб сподобатися Голохвостому Проня говорить з ним кокетливо і намагається максимально йому догодити, до того ж вона хоче приховати своє просте міщанське походження, тому постійно робить зауваження і виправляє мовлення батьків, які, на її думку, є занадто простакуватими; Голохвостий – основною комунікативною метою є справити враження на всіх присутніх, особливо батьків Проні своєю високою «освіченістю», продемонструвати вишуканий смак і заможність, для цього герой розмовляє трохи зверхньо і перенасичує мовлення «розумними» словами, загалом поводить себе щодо інших дуже зарозуміло; Явдокія Пилипівна – намагається якнайкраще представити доньку, щоб видати її заміж за розумного і перспективного Голохвостого, вона розмовляє мало, обережно, бо побоюється «розуму» Голохвостого, при цьому героїня користується будь-якою можливістю, щоб похвалити доньку; Прокіп Свиридович – намагається більше дізнатися про «друга» доньки, ставить до Голохвостого привітно, дружлюбно, з цікавістю, але побоюється виставити себе і доньку в поганому світлі, тому говорить мало і дослухається до Проні.

Комунікативна особистість Химки недостатньо яскраво виражена в тексті.

Зразок лінгвокультурного аналізу лінгвокультурного типажу (за О. А. Дмитрієвою)

Схема аналізу:

1) «паспорт лінгвокультурного типажу» (зовнішній образ, одяг, вік, гендерна ознака, місце проживання, походження, сфера діяльності, дозвілля, сімейний стан, оточення, мовленнєві особливості);

- 2) соціокультурна довідка;
- 3) дефініційні характеристики;
- 4) ціннісні характеристики.

Український козак – реальний, лінгвокультурний типаж.

1) Паспорт типажу: чоловік, як правило, міцної статури, зодягнений у білу сорочку та шаровари (дуже широкі штани специфічного крою, що заправляють у халяви чобіт), неодмінним атрибутом козака є люлька, традиційна зачіска – оселедець (поголена голова, на маківці залишений довгий чуб волосся, який часто для зручності заправляли за вухо). За віросповіданням козак – православний християнин. Часто козаки були неодруженими або залишали жінок у селах і поверталися до них тільки взимку. Проживали козаки на Запорізькій Січі (укріплене поселення на островах на Дніпрі за його порогами) у куренях разом зі своїми побратимами, жінкам вхід на Січ було суворо заборонено. Більшість козаків походили з селян, які втікали від поневолення. Козаки часто брали участь у військових походах і обороняли рідні землі від набігів турків, татар, пізніше брали участь у національно-визвольній боротьбі проти Речі Посполитої та Російської імперії. У вільний від походів час козаки виготовляли та чистили зброю, вправлялися у військовій справі. Серед рядових (низових) козаків було багато неграмотних, але козацькі отамани переважно були досить освіченими людьми і талановитими воєначальниками.

2) Соціокультурна довідка: козак є важливим історичним персонажем і втіленням ідеалу українця. Він є не лише людиною сильною, завзятою, сміливою, винахідливою, витривалою, чесною, справедливою, а й глибоко релігійною. Козак є справжнім патріотом, який не жаліє навіть власного життя заради Батьківщини. Він – носій усіх суспільних та духовних цінностей української лінгвокультурної спільноти, один із найяскравіших національних символів.

3) Дефініція: козак – це вільна людина з селян або міської бідноти, яка тікала на південні землі й брала участь у визвольній боротьбі проти татаро-турецьких і польських загарбників; будь-який представник Запорозької Січі

(Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – С. 297.).

4) Ціннісні характеристики: основними цінностями для козака була віра, воля, рідна земля, вірність отаману і побратимам-козакам, хороша зброя і кінь.

ДОДАТОК 5

Зразок лінгвокультурного аналізу структури концепту (за В. І. Карасиком)

Схема аналізу:

1) образний бік: зорові, слухові, тактильні тощо характеристики предметів, явищ, подій, що відбиті в нашій пам'яті;

2) поняттєвий бік: мовна фіксація концепту, його позначення, опис, ознакова структура, дефініція;

3) ціннісний бік: важливість цього психічного утворення як для індивідууму, так і для колективу; ціннісний бік є визначальним для виділення концепту

ПИСАНКА – образний бік: еліптична форма, гладенька поверхня, яскрава за кольором, невелика за розміром, прикрашена візерунками і малюнками; поняттєвий бік: розмальоване великоднє куряче або декоративне, звичайно дерев'яне, яйце; розписується різноманітним орнаментом – геометричним, рослинним, тваринним; ціннісний бік: є дуже важливим символом української лінгвокультури, власне розписане яйце символізує джерело життя, усього живого; кожний колір має певне значення; писанка є традиційним атрибутом Великоднього свята, їй приписуються магічні охоронні та цілющі властивості [Жайворонок 2006: 450–451].

ДОДАТОК 6

Вербалізація концепту *КРУТИ* в українській поезії

6.1. Вступні зауваги. У сучасних когнітивних, лінгвістичних, культурологічних та лінгвокогнітивних, лінгвокультурологічних, лінгвопсихологічних студюваннях все більшої ваги набуває встановлення особливостей мовної одиниці в різних площинах вияву, а також з'ясування її функційного навантаження в реалізації тих чи тих закономірностей мовленнєво-комунікативних інтенцій. Для встановлення останніх особливо значущим постає вичерпне ро-

зуміння потенціалу мовної одиниці, її «завантаження» різними додатковими смислами та сентенціями, з-поміж яких особливої ваги набувають символні, категорійні, поняттєві та ін. У своєму загалі вони сукупно включені в концепт, що корелює з когнітивно-національним простором. Концепт *Крути* в українській мовно-культурній та мовно-когнітивній основі набув особливої ваги та значущості. Його інтерпретація вимагає урахування низки чинників, що спричинили постання концепту *Крути* та відповідне його функційне навантаження. Усе це визначає *актуальність* дослідження, а його *новизна* мотивована тим, що вперше концепт *Крути* розглянуто в етимологічному, структурному, символно-категорійному вимірах з обґрунтуванням його синтагматики і парадигматики та виявом статусного навантаження компонентів пам'яті, уяви та судження в його структурі, що й визначає *теоретичне значення* студіювання. *Практичне спрямування* аналізу концепту *Крути* зумовлене можливістю використання отриманих результатів у вищівських курсах з лінгвістики тексту, актуальних питань сучасної лінгвістики тощо.

6.2. Концепт і мовлення: загальне розуміння. За сучасними тлумаченнями, концептом (лат. *conceptus* – зібрання, сприйняття, початок) – акт «схоплення» смислів проблеми, предмета в цілісності мовленнєвого висловлення. Термін «концепт» упроваджено у філософію П. Абеляром [Абеляр 2010] у зв'язку з аналізом проблеми універсалій, що вимагала розчеплення мови та мовлення. Принцип «схоплення» простежувано з ранньої патристики (загальна назва на пряму, заснованого так званими отцями церкви та авторитетними церковними письменниками I–VIII століть із відповідними філологічними, джерелознавчими, текстологічними, історичними аспектами). Принцип «схоплення» («схоплювання») пов'язаний з ідеєю неозначуваності речей, що випереджає поняття, модальним характером знання, коментування. Акт розуміння в цьому вимірі не міг розгортатися в лінійній послідовності міркування, одиницею якого було речення, він вимагав повноти смислового вираження в цілісному процесі вимови. Висловлення постає одиницею мовленнєвого спілкування, а мовлення в цій інтерпретації – сутність, якій притаманні функції суб'єктності, смислороздільності та смислової єдності. Мовлення пов'язане з ідеями творення, втілення Слова та інтенціями, які властиві суб'єкту як його активне начало. Усе це передбачає акт позначення та його результат – значення всередині позначуваного. Наразі це не діахронічний процес звукової лінійності, а синхронічний процес вияву смислів, що вимагає щонайменше двох учасників мовленнєвого акту – адресанта й адресата, а їхня взаємодія передбачає розуміння, звернення одного до одного (іманентний план буття) та одночасне звер-

262

нення до трансцендентного джерела – Бога, тому що озвучуване при «Богові свідкові» мовлення завжди має ознаки жертвності. Висловлене мовлення, за П. Абеляром, сприймається як «концепт у душі слухача» [Абеляр 2010, с. 121]. Концепт, на відміну від форми «схоплення» у понятті (*intellectus*), що пов'язане з формами розуму, є похідним піднесеного духу, спроможного творчо відтворювати або збирати (*conspicere*) смисли та помисли як універсальне. Останнє становить зв'язок речей і мовлення, водночас концепт охоплює також і розум як свою частину. Концепт як висловлюване мовлення не тотожний поняттю (див.: [Неретина 1996, с. 135–137]). У такому розумінні поняття виступає об'єктивною цілісністю різних моментів предмета розуміння, що створені на ґрунті правил розуму або системності знань. Поняття не може бути персональним, воно безпосередньо пов'язане зі знаковими та значущими структурами мови. Поняття виконує функцію становлення певної думки, незалежно від спілкування, постаючи певним підсумком або моментом / ступенем пізнання.

Концепт формується мовленням (уведенням цього терміна раніше цілісне Слово жорстко розділилось на мову й мовлення). Мовлення здійснюється не у сфері граматики (вона є тільки його складником), а в просторі душі з її ритмами, енергією, жестикуляцією, інтонацією, постійними уточненнями, що становлять сенс коментування. Концепт є максимально суб'єктивним. Змінюючи душу індивідуума, який обдумує річ, концепт у своєму вияві передбачає іншого суб'єкта з актуалізацією смислів у відповідях на відкриті / приховані питання. Звертання до слухача завжди передбачало звертання до трансцендентного джерела мовлення – Бога. Пам'ять та уява – невіддільні властивості концепту, спрямованого, з одного боку, на розуміння тут і тепер; з іншого – концепт синтезує в собі три можливості душі: 1) як акт пам'яті, орієнтований у минуле; 2) як акт уяви – у майбутнє; 3) як акт судження – в теперішнє. Тому концепт у Гільберта Поретанського став опертям поняття конкретного цілого та ідеї сингулярності; у Фоми Аквінського – єдності ідеального та матеріально-феноментального; в Іоана Дунса Скота – концепту як мислимого сутнього та ін. Орієнтовно з XIV ст. (період онтологічного припущення однозначності буття) ідея концепту стала зникати і поступово заступатися поняттям як найадекватнішим осягненням істинності речі, поданої як об'єкт.

Окремі думки (штрихи ідеї про концепт) можна віднайти у філософії І. Канта, Ф. В. Шелінга, а згодом у персоналістських філософіях XX ст. (М. Бахтін, В. Біблер), де основною постає ідея твору. Як термін концепт виступає у постмодерністській філософії Ж. Дельоза, Ф. Гватарі [Делез, Гваттари 1998, с. 22], які розмежували три етапи розвитку вчення про *концепт*: посткантіантський; енциклопедія концепту (пов'язування творення концепту із власне-суб'єктивністю); педагогіка концепту (розглядає умови творчості як чинники

одиночних моментів). Чомусь обійдено увагою період Середньовіччя, де розуміння *концепту* є у чомусь спорідненим сучасному. І там, і там концепт пов'язаний із творчістю, що завжди є одиночною. І в цьому сенсі концепт охоплює мовлення як стійкі згустки думки (відкрито в Середньовіччі). У сучасному розумінні мовлення (відповідно концепт) орієнтоване не на двохосмислену співрозмову (з Творцем та з адресатом) з передбаченням трансцендентного та іманентного планів буття, а лише на останній з його „необмеженими змінними”. Мовлення постає як гра асоціацій та інтерпретацій, що знищує будь-який текст і перетворює його в об'єкт владний претензій. Концепт у постмодерністському розумінні виступає полем поширених у просторі сугестивних знаків. У тексті завжди легко простежити об'єктивно-мовні форми вираження, тому термінологічно концепт від поняття важко відрізнити. Хоча в сенсі об'єктивації поняття завжди постає узагальненим відбиттям сутності речі, не забарвленої суб'єктивними сугестіями, а концепт, крім ядрового поля, завжди має той суб'єктивний / корпоративний компонент, що може бути виявлений тільки через призму відповідних експериментів тощо. Водночас концепт змінний, еволюційний, творений, щораз розпросторюючись у своїх вербалізаціях та ін.

6.3. Концепт, символ і категорія: спільне і відмінне. У сучасних дослідженнях концепту оперують термінами *концепт*, *концептуальний*, *концептуальна семантика*, *концептуальна картина світу* та ін. Актуальними постають студіювання концептів за сферою вжитку, структурою, закономірностями вербалізації та ін. (див.: [Антологія 2005; 2006; 2007; 2011]). Зазвичай під концептом розуміють фрагмент знання, досвід, що включає мовну і немовну інформацію [Селіванова 1999, с. 11–14]. За А. Вежбицькою, концепт постає комплексом культурно зумовлених уявлень про предмет, співвідносним з поняттям, як набором істотних ознак, знань про нього. Уже сам обсяг знань та уявлень про предмет дозволяє диференціювати концепт-мінімум vs як мінімальний обсяг уяви та концепт-максимум vs як «енциклопедичний концепт», де в першому відсутнє повне оволодіння смислом слова (це той мінімум, який необхідний для мовця у процесі спілкування; предмет може поставати периферійним для потреб), а останній репрезентує «вичерпне» охоплення смислу слова: енциклопедичне знання максимально доповнене професійним та іншим знанням. Концепт – це вся сукупність знань про властивості денотата, а матеріальною основою концепту виступає слово [Телия 1996, с. 100]. Концепт завжди має чітку та послідовну національно-культурну мотивацію, хоча остання не постає тотожною для всіх мовців. Якраз концепти-мінімуми та концепти-максимуми засвідчують відмінність ємності того чи того концепту в різних мовців. Оче-

видно, концептум-мінімум – це поняттєвий компонент значення слова (в іншій термінології – денотат, десигнат, сигніфікат, лексичне поняття, референт), концепт-максимум – одиниця ментальних / психологічних ресурсів людської свідомості, тому концепт – оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи, всієї картини світу, відбитої в людській психіці. За такого розуміння в концепті наявні лінгвістична і лінгвокультурологічна величини. З опертям на останню, можна витлумачити розуміння концепту Ю. Степановим як згустку культури у свідомості людини, тобто того, у вигляді чого і як культура входить у ментальний світ людини, і того, через посередництво чого людина входить у саму культуру, а в окремих випадках впливає на культуру [Степанов 2007].

З поняттям *концепту* співвідносно поняття *символу*, що не виступає то-жним, адже не кожний концепт є символом [Ужченко 2000, с. 9]. Мовний символ у сукупності своїх виявів не охоплює всієї ємності символічного значення, тому що його може виражати не лише слово, а й сама реалія, і, насамперед, ментальний корелят – і слова, і реалії – об'єднувальний їх концепт [Кубрякова 1999, с. 96]. Символ та концепт – поняття цілком нерівнорядні, тому що термін *символ* релевантний для образно-поетичного світосприймання, *концепт* виступає ментальним оператором ємнішого плану. *Концепт* пов'язаний із пізнавальною діяльністю суб'єкта, попри наявність / відсутність символічного значення. *Концепт* виходить за суто лінгвістичні рамки, водночас ці одиниці можна зіставляти та порівнювати в тому разі, коли концепт і символ вербалізовані та виражені одиницями одного рівня – мовного [Ужченко 2000, с. 11]. Лінгвістичний підхід до символу ґрунтований на його комплексному аналізі, що уможлиблює встановлення усіх додаткових інтерпретацій у визначенні семантичних основ для встановлення символістської концептосфери (наприклад, символ 'таїна' формований через поняття мовчання, тиша, що передає ідею спокою). Водночас символ може виступати смисловим конструктом поезії (наприклад, у поезії символізму), концепт таким не постає, тому що він завжди реалізований.

Поняття *концепту* відрізняється і від поняття *категорії*. Спорідненою для них є типізувальна функція, але концепти об'єднують нерівнорядні категорії, а категорії об'єднують рівнорядні концепти [Шафіков 2007, с. 9].

6.4. Основні виміри концепту Крути: історія та еволюція У загальному розумінні Крути – село в Україні, в Ніжинському районі Чернігівської області. Воно було засноване зусиллями ніжинських міщан 1648 року. Спочатку було два села – Крути і Кагарлики, що розділені річкою Остер. Вони ви-

никли на землі, яка була відведена місту Ніжину за королівським актом 1624 року. Після Визвольної війни 1648–1657 років Богдан Хмельницький підтвердив права Ніжинського магістрату на це село. За Гетьманщини село входило до Ніжинського полку. В Крутах була церква (ще одна в селі Кагарлики), а також церковно-приходська школа, налічувалось близько 500 дворів. На території Крутівської сільради були розташовані три хутори: Бакланово, Діброва (колишні Твані), Поляна (колишні Хвостики (час з'яви 1907–1912 роки)). Революційні традиції в Крутах починалися ще в 1905–1907 роках, а в березні 1917 року село визнало владу Генерального Секретаріату УНР. На території села відбувся неповторний та *Легендарний Бій під Крутами*; власне, на залізничній станції Крути, під селищем Крути та поблизу села Пам'ятне (130 кілометрів на північний схід від Києва). Під час цього бою в 1918 році (16 (29) січня) селяни активно допомагали українським військам – провіантом, лікуванням, розвідкою та переховуванням поранених. Сам бій тривав п'ять годин між чотиритисячною армією Михайла Муравйова та загоном київських студентів і бійців вільного козацтва, що загалом нараховував близько чотирьох сотень вояків. На території села поховані кілька героїв цієї битви – членів студентського куреня Армії УНР. Пам'ять про цей Бій під Крутами 1918 року має активний вияв – одна з могил збережена, але поетизація бою розпочалася відразу. У загальному перебігу військових дій бій зіграв важливу роль у піднятті загального патріотичного духу, а також у можливості виграти час та згодом на нетривалий час зберегти молоду Українську Державність. Інша річ, що у свідомості передових патріотичних сил особливого значення цей бій набув завдяки героїзму української молоді. Визначальним було також те, що 27 вояків, які потрапили після бою в полон до більшовиків, були ними страчені. На похороні в Києві біля Аскольдової могили голова Української Центральної Ради Михайло Грушевський назвав юнаків, які загинули в нерівній боротьбі, героями.

6.5. Концепт *Крути*: образно-символьний компонент. Чи не першим присвятив цьому героїчному вчинкові глибоко психологічний вірш «Пам'яті тридцяти» Павло Тичина. У цій поезії досить прозоро простежувана поетизація неповторного подвигу тридцяти *мучнів українців, Славних, молодих*. У творі не згадано ані місця бою, ані перебіг обставин загибелі, водночас чітко простежувано героїзацію вчинку вояків. Для Павла Тичини *Аскольдова могила* постає тим символом слави, що єднає величний вчинок тридцяти *мучнів українців* з тим минулим, де також зрада і підступність вершили свій суд Каїна, адже визначальним для цих *мучнів* була любов до рідної Вітчизни: *На кого завзявся Каїн? / Боже, покарай! – / Понад все вони любили / Свій коханий край.*

Поетизація вчинку *мучнів українців* глибинно відсилає до того місця, де відбувся бій, до Крут. У цьому разі прецедентне ім'я не названо, але воно міститься у кожному компоненті тексту. Для поета істотним постає сам вчинок, його знаковість – служіння великій справі Державності українського народу, тому: *Вмерли в Новім Заповіті / З славою святих.*

Крути, після Легендарного бою під ними, на початку свого вжитку в літературі поставали прецедентним ім'ям, співвідносним із прецедентною ситуацією. У цьому разі виступали певного зразка складним знаком, у вжитку якого в комунікації здійснювана апеляція не власне до денотата, а до набору диференційних ознак цього прецедентного імені, асоційованих із відповідною історичною подією. Це той своєрідний випадок трансформації прецедентного імені в концепт, в якому чітко виявлюваними постають пам'ять, уява і судження.

Так, у вірші Богдана-Ігоря Антонича «Крутянська пісня» (1937 р.), що згодом став піснею (комп. Я. Ярославенко) поетизація подвигу здійснена через активізацію компонента *слава Крутів*, розміщеного в множині *наші бойовища*, але для Крутів надано кваліфікатор *найсвятіше – найсвятіше з наших бойовищ*. Для автора Крути – це *смолоскип в майбутнє; мужність і посвята, вірність, що міцніша понад смерть*. Крути в поетичному контексті набувають образно-символьного звучання, що посилювано повтором *Крути! Крути!* у кожному віршованому дворядку на зразок: *Крути! Крути! Це за батьківщину / стати муром, шанцем душі і тіл. / Крути! Крути! Мужньо, воедино / прямувати в найсвятішу ціль*. У звучанні *Крути! Крути!* поєднано пам'ять (як минуле) та уяву (як майбутнє), водночас пам'ять узагальнено й подано не як бій із трагічними наслідками, а як велич та мужність Духу, як жертвовність в ім'я найвищих ідеалів, коли особисте підпорядковане найвищим ідеалам рідної Вітчизни, тому *Крути* – знак, відштовхуючись від якого, *Мужньо, воедино прямувати в найсвятішу ціль*. Сполучувальний потенціал ядрового компонента концепту *Крути* у поезії Б.-І. Антонича є тільки імпліцитним, тому що номінативний уявлення *Крути! Крути!* в емоційно-експресивному звучанні з регулярним повтором у семи рядках із шістнадцяти передбачає наступне уточнення та розгортання: *Крути! Крути! – смолоскип в майбутнє. / Підіймімо наші душі ввиш!; Крути! Крути! Час розплати близько, / вже червоний ворог кари jede*. Таке розгортання, з одного боку, зорієнтоване в майбуття з домінацією уяви (*Крути! Крути! – смолоскип в майбутнє. / Підіймімо наші душі ввиш!*), з іншого, – у минуле (як пам'ять): *Крути! Крути! Час розплати близько, / вже червоний ворог кари jede*.

У поезії Олекси Стефановича «Крути» (1933 р.) домінує пам'ять, у якій простежувано образи учасників Легендарного бою. Ці образи подано в еволюції, тій динаміці, що вияскравлює експозиційно сприйняття подвигу в сучас-

ному як *Льот ваш орлиний, нестримливий льот, / Льот крізь вітри і хуртечі*; водночас – це відбиття особливостей тієї епохи, в яку відбулись неповторно-тектонічні зрушення у свідомості молодого покоління. Саме воно *В мороці неладу, в п'їтьмі підлот* пішло на утвердження національно-мовної самоїдентичності та самовиявлюваності. В актуалізованих предикативних номінаціях на зразок *Що там, що вперше з рушницею ти, / Що там, що тому п'ятнадцять* відтворено надзвичайно юний вік воїнів-захисників Української Державності з наголошенням вищості інтересів нації на шальках терезів життя: *Так хороше вам на ворога йти, / Співом гучним захлинатся...*, бо ж справді неповторність подвигу та велич Вітчизни передано у формі знахідного відмінка особово-вказівного займенника з використанням великої літери: *О, ви уміли за Неї лягти, / Мужньо лягти і діточо, / Вміли холодную млу пропекти / Жаром багряних сорочок!* Сила молодих воїнів у високості духу, в бажанні бути тими, хто за найскладніших обставин готовий на все – заради найсвятішого – постановня нації як самодостатньої. Накопичення гранично допустової семантики посилює зображення надзвичайно складної ситуації двобою: *Хай вам вітри вибігають на шлях, / Просять вернути, голосять, – / «Щоб наша доля...» – лунає в полях, / «Щоб краще в світі жилося!..» // Хай ще зловісніше тьмариться рань, / Голови юні тим вище... / Як на параді, йдете ви на брань, / В простори гроз, як на грище.* З одного боку, конструкція *Хай вам вітри вибігають* забарвлена семантикою банальності, з іншого, – тут чітко простежувана граничність обставин, всупереч яким відбувається дія, актуалізаційним компонентом якої постає: *Голови юні тим вище...* Імпліцитність співвідносного компонента до *тим* посилює відповідність зображуваного з чітким окресленням якісного зіставлення, фінальним виявом чого і виступає: *Як на параді, йдете ви на брань, / В простори гроз, як на грище*, де повтор структурно однотипних порівняльних предикативних частин (*Як на параді* та *як на грище*) з імплікацією в другій головній частині предикативної основи (*йдете ви*) посилює семантику порівняння – вона набуває нарощувального вияву. Контактне розташування *на брань* та *В простори гроз* створює прозорість синтаксичного ряду, де перша конструкція із семантикою наслідку, а друга – із семантикою місця (простору), і водночас неоднорівність ситуації.

Загибель молодих воїнів – невпинний жаль за тим, що мало стати, що мало бути, тому: *Ваша загибля за Весну ясну, Ваші зарубані весни* не минули даремно, адже завдяки їм *Сходять нам ваші негасні сонця, / Дзвонять серця ваші вічні, / Ваші квітневі, травневі серця, / Квітні, посічені в січні...* У контексті вірша образ *Весни* виступає експресивно та емоційно насиченим, бо *Весна ясна* – це перемога, що не відбулася, а *Ваші зарубані весни* – життя молодих воїнів, зупинені та обірвані в одну мить. Вони зарубані – їх автор не вважає за

потрібне кількісно окреслювати, а за *Весну ясну* сталася *Ваша загуба* як нерозчленована сукупність, як множинність життів, що стали цілісністю на шляху ворогові – немилосердному та безжалісному: *Лавами – ворог... Ось кинувся він, / Котить на ваші окопи...* Скінчився бій, та не скінчилось життя молодих воїнів, адже *Сходять нам ваші негасні сонця* (через метафору передано плінність життя зупиненого та не зупиненого водночас). Сходять, бо сповнені були сонце сйяності та світлості, а *Дзвонять серця ваші вічні* (також метафора), бо нагадують про те, що пам'ять про світлий вчинок житиме вічно. Та й не просто серця, а серця Весни – *Ваші квітневі, травневі серця*. Молоді серця... Серця, які несли оновлення, коли пробуджується добре й щасливе, а зле та лихе зникає безслідно. Серця – *квітні*. Похідний прикметник *квітний* у чомусь споріднений з дієсловом *квітнути*, що означає '1) розкриватися, розпускатися (про квіти); цвісти': *Матиола квітла на грядках... І лила лукаво-ніжний пах* (М. Рильський); 2) перен. Бути в розквіті; мати здоровий, гарний вигляд: *Вона тепер квітла, як калина* (Я. Качура); 3) перен. процвітати, успішно розвиватися: *Квітне Україна, як весняний сад* (В. Сосюра) (СУМ, IV, с. 136)', водночас має власну семантичну силу: *квітний – 'цвітущий': Можна розгуляться в лугах зелених, на квітних луках* (І. Нечуй-Левицький)' (СГ, 2, с. 233); 'рідко. Який квітне, квітучий: *Всі поля і луг – у квітному цвіту* (П. Тичина)' (СУМ, IV, с. 135). Семантичний простір прикметника *квітний* у поезії С. Олексі спрямований на попередній контекст з актуалізацією силового поля *весна* як юність, водночас *квітні* – це не тільки молоді, юні, але й красиві, героїчні, тому вони *посічені в січні...*, щоб мороз скував їх силу, а сніг закрити усі сліди. Та вони згнули під Крутами... І сьогодні *У клеkotинні – святі корогви, / Клеcotу повні – прапори*, і в цьому сйяві-клеcotі знамен йдуть ті, хто славить молодих воїнів, адже шлях чітко визначено та окреслено: *В буряні рушим простори, / Радо на сурмний задуднимо зов / Ми по шляху грозовому, / Тому крутому, що з Крутів пішов, / Непереможному тому, – / І коли кинем на ворога час / Незагладимої скрути, / Взнає він добре, про віщо для нас / Крикнули кровію Крути*.

У поезії О. Стефановича виявлюваною постає символічність *Крут* як центру опору – грізного двобою, як шляху-заповіді, яким треба йти наступним поколінням, як пам'ять (*про віщо для нас / Крикнули кровію Крути*).

Символьне навантаження *Крут* не викликає ніяких застережень, тому що їхня вербалізація символізує вияв любові до Вітчизни, героїзму в його граничній реалізації (стояти до смерті, бо цінності народу і держави цього вартують), а також – як юність і порив до боротьби, що особливо показовим виступає в аматорській поезії Ірини Кичкир «Їх було триста»: *Була зима... Ніхто й не міг сказати, / Що зовсім скоро їм прийдеться йти, / Щоб неньку Україну захищати, / За її волю в битві полягти... / Їх було триста – юнаків сміливих, / Їх було*

триста... І усі вони /Не будуть більше знати днів щасливих, / Вони – герої, нації сини.

У сучасній вербалізації концепту *Крути* все більшою мірою його символний компонент набуває узагальнювальності. Так, поезія Михайла Костіва «Бились до загину» розпочинається символним звучанням *Крут*, що виступають вербалізатором слави Держави: *Крути наші українські / Славлять Україну!* А у вірші Марії Коломий «Крути» визначальним виступає компонент пам'яті концепту *Крути* з детальним заглибленням у перебіг тих подій, які возвеличили молодих воїнів і які й сьогодні виступають образним символом боротьби за майбуття.

Концепт *Крути* в українській мовно-національній свідомості належить до визначальних, тому що засвідчує сприйняття та усвідомлення історичного минулого як непересічної цінності, на якій ґрунтується розуміння державності. Сьогодні парадигматика концепту *Крути* та його поетизація є досить розширеною, де домінувальними виступають його кваліфікатори як вияву: 1) любові до вітчизни (*Крути – це символ любові до Вітчизни* (Урядовий кур'єр. – 2012. – 29 січня)); 2) патріотизму і жертвності (*Крути – символ патріотизму і жертовності* (Режим доступу : <http://www.imounr.org.ua/?p=15953>)); 3) сталості пам'яті та оцінки кризь її призму сучасного відстоювання державності (*Нам Крути не забути* (Режим доступу : http://libnad.blogspot.com/2014/01/blog-post_29.html)); 4) загальнонаціональної честі та достоїнства (*Крути – символ національної честі* (Народна воля : газета по-надвірнянськи. – 2013. – 25 січня); *Крути – символ нації* // ЦБС м. Бердянська (Режим доступу : http://cbslibrary5.blogspot.com/2014/01/blog-post_28.html)); 4) трагедійності та подвигу (*Крути: трагедія, подвиг, пам'ять* // Снежнянская ЦБС. – 2013. – 29 січня (Режим доступу: http://biblioscs.blogspot.com/2013/01/blog-post_29.html)); 5) всезагальної пам'яті з актуалізацією імперативності для сучасності (*Пам'ятай про Крути* (Народна воля : газета по-надвірнянськи. – 2013. – 25 січня); *Крути – честь Держави і нації* (Анатолій Яна // ЦБС м. Бердянська (Режим доступу : http://cbslibrary5.blogspot.com/2014/01/blog-post_28.html)); 6) історичного минулого та його слави для сьогодні (*Крути – наша слава, наша історія* // Закарпатська обласна бібліотека для дітей та юнацтва (Режим доступу : <http://zodub.uz.ua/vydav/krytu.html>); *Бій під Крутами – героїчна сторінка історії України* (Режим доступу : <http://www.vasilkov.info/index.php?go=Pages&in=view&id=163>)); 7) волі до перемоги (*За волю України. Полеглим синам в бороні під Крутами* // Там само); 8) множення подвигу та розширення його кількісного статусу в сучасній Україні (*Було триста – буде три мільйони / Ярослав Музиченко // Україна молода. – 2005. – 27 січня*); 9) оцінки минулого кризь призму його значущості (*На Аскольдовій могилі український цвіт... / Віра Кульова // Хре-*

щатик. – 2007. – 26 січня); 10) наголошенням неперервності та тяглості величю-ного Легендарного бою (*А чи закінчився бій під Крутами* / Людмила Гуренко // Персонал плюс. – 2006. – 26–31 січня) та ін. В оцінці трагедійної події активним є вживання форм найвищого прикметникового ступенювання: *Прояв найбільшого патріотизму – Бій під Крутами* / В. Пономарьов // Портал українця (Режим доступу : <http://www.vox.com.ua/data/2007/01/29/proyav-naibilshogo-patriotyzmu-bii-pid-krutamy.html>)); або ж альтернація, через призму якої треба самостійно сформувавши оцінку, висловлену в розгорнутому тексті (*Бій під Крутами: героїчний вчинок і державна зрада* / Олександр Палій (Режим доступу: <http://obozrevatel.com/news/2006/1/30/84152.html>)).

6.6. Структура концепту Крути. Домінувальними в поетичному полі постає компонент пам'яті концепту *Крути*, оцінка ж постає як вияв трагедійності. Так, у вірші Ігоря Яворського «Розіп'яті Крути» переважає спогад про неповторність подвигу юних воїнів та наголошення невичерпної слави з чітким окресленням місця подвигу і двоюбою двох систем: ...*Сюди печаль свою несучу. / Шепчу молитву в ріднім слові / Не надмогильному хресту – / Козацькій славі в їхній крові.*

В етимологічному вимірі концепту *Крути* легко встановити, що його основу становить власна назва – м. Крути, навколо якого від самого початку почали групуватися асоціативні пучки. З-поміж останніх особливо актуалізованими постають такі, що наголошують на зв'язку *Крут*: 1) із боєм у будь-якому його вияві – місце, час, перебіг з поступовою героїзацією молодих воїнів (*Легендарний; жорстокий, нищівний, кровопролитний* і под.); 2) із перемогою волі над фізичною іпостассю (*Дума про скривавлену сорочку* (Оксана Лятуринська)); 3) із юнацькою відвагою та її поетизацією (*Бій під Крутами – зразок доблесті юних максималістів* (Павло Солодько (Режим доступу : <http://obozrevatel.com/interview/52109-pavlo-solodko-bij-pid-krutamy-zrazok-doblesti-yunih-maksimalistiv.htm>)); 4) із плином бою (*Земля дрижала. Схід в огнях жеврів. / Сурміли сурми. / Гримали гармати... / А в їх очах вознистих і завзятих / Горів святий благословений гнів. // Ішли, де білість сніжних полів, / Де смерть взялася з вітром танцювати; / Свистіли кулі... Рвалися гранати... / – і постаті майнули в вир вогнів. // І прогоріло... Порохом зайшло... / Могилок триста заросло травою. / А ти, як все, усміхнене село / Сиих сині сні в солодкому спокою* (Андрій Герасевич («Крути»)) як виявом нездоланності та непереможності в майбутньому соціумно-духовному просторі (*Та сніг розтав. / Понад байраком / Блакить і сонце знов, / Лише в житах ростуть не маки – Цвіте юнацька кров. / А вітер їх довкруг рік-річно / Збира у пишній жмут. / Плете з кві-*

ток легенду вічну / Про чин героїв Крут (Микола Верес «Крути»); 5) із майбутньою покарою за сподіяне лихо, що чи не найобразніше відтворив Євген у словах: *За набої в стінах Софії, / За криваву скруту Крут, – / Хай московське серце Росії / Половецькі пси роздеруть*. Саме їх взяв як епіграф до свого твору Григорій Булах у поезії «Сніг»; пор. також: *Та прийде пора: знов заграють гармати. / Їх гомін могутній вітри понесуть... / В дні бою і слави, в дні помсти-відплати. / Порвем мільони легендою Крут!* (Дажбожич «Крути»); 6) із сумом через непоправну втрату юних життів, які стали на дорозі нищення Української Державності. У цьому разі основним компонентом постає символічний: *Стою німий... Схиляю низько чоло... / У спогадах подія судних днів / Жива встає... Точився бій навколо... / О, скільки їх, відважених юнаків. / За рідний край і за любов до волі / Лягли от тут, на цьому полі!.. / Ой, поле, поле крові і скорботи!.. / Тут в сяйві ранку нашої весни / Почавсь новий шлях хрестний до Голготи / І залунало зрадливе: «Розпни!»... / Немов Христа друге страшне розп'яття / Судилося Україні... О, прокляття!* (Демид Бурко «Крути»); 7) з історичними паралелями (*Від Батурина до Крут* (Максим Грива); сюди ж прилягають *Умань, Полтава* та ін.); 8) із вірою у переможність української нації: *О, прийде, Україно, Твій радісний день – / Поглянь же – мільйони до бою веде / Крізь бурі сердиті, жорстокі – їх Триста!* (Михайло Дяченко „Крути”); 9) зі смутком-тугою за перерваним життям, тим життям, що покладено на олттар служіння рідному народу: *Нас ніхто не ласкав. Материнських не бачили рук ми. / Нам ніхто книжечок у торбини шкільні не вкладав. / Нам дивились у схудлі обличчя пожадливі круки, / Ми весняних не бачили обр'їв, квітів і трав* (Петро Кізко «Юним»); 9) з ушлявленням України від самого крутянського бою: *Чорнів-червонів потолочений сніг, / День Славу писав Україні: / Боролись, аж поки останнім поліг / Юнак у вовняній хустині...* (Олекса Кобець «На Крути»); 10) зі смертю як початком нового і переможного: *Тридцять тисяч московських штиків / Піднялося до їхніх грудей – / Україно, провадь юнаків!!! / Бо їх смерть – Твоя слава, трофей!!!* (Микола Лебединський «Крути») та ін.

Ядрову площину концепту *Крути* становить пам'ять, що в еволюційному вимірі пов'язана з боєм, тим Легендарним подвигом юних, що в більшості поезій показаний у трагедійно-героїчному вимірі, де кожний з трьохсот (*триста юнацьких грудей; Триста хлопців безвусих... дітей; Триста хлопців безвусих – дітей, / Триста хлопців, соколів, рекрутів*) постає не як одиниця в сукупності, а як самодостатність (*Триста хлопців і кожний привіт / Свій шле у пожарах; кожний лишає сонет / Україні на снігу кривавий!..; І з них кожний спинити бажа / Вал дев'ятий, що суне з півночі): І ось триста юнацьких грудей / На московські повстало гармати – / Триста хлопців безвусих... дітей, / Забажало за край свій сконати! // Триста хлопців, як шовки, як цвіт, / Що на досвітку*

виріс у зорях – / Триста хлопців і кожний привіт / Свій шле у пожарах. / На червоно зогрівсь кулет – / І вже далі набоїв немає, – / Але кожний лишає сонет / Україні на снігу кривавий!.. (Микола Лебединський «Крути»). Навколо ядрової площини розташована значно смініша і насиченіша сфера уяви, що охоплює різноманітні асоціативні напрями. До цієї сфери, поза всяким сумнівом, належать символічні навантаження лексеми *Крути*. З-поміж символічних наповнень вирізняється ознака *непереможності*: *Ой, Дніпро, Дніпро! Не втопи спокуту! / Спокою нема. Простір закипів. / На Крутій Горі ще гуркочуть КРУТИ. / Чути – наче Дзвони! – триста голосів* (Антоніна Листопад «На Крутій горі»), де метафора *На Крутій Горі ще гуркочуть КРУТИ* передає образно-символьне наповнення написаної великими літерами лексеми *КРУТИ* з її звуковим відтворенням у рамках всієї балади. Особливо ж це наголошено в кінцевій строфі, в якій великі літери спрямовані на відбиття величчя подвигу, неперевершеності героїчного вчинку та його значущості для сучасності: *Щоб не вмерти знов, оживайте, звуки! / Ой, Дніпро-Дніпро! / Гирло – із гербів! / НА КРУТІЙ ГОРІ НЕ БУЛО РОЗЛУКИ. / Візьмемось ЗА РУКИ. РОЗУМОМ – В СОБІ! / ЩОБ НЕ ВМЕРТИ ЗНОВ... Ой, Дніпро, Дніпро!* Повтор підрядної детермінантної предикативної частини *Щоб не вмер* з фінальним написанням її великими літерами *ЩОБ НЕ ВМЕРТИ ЗНОВ* зорієнтоване і в сучасне, і в майбутнє. Максимально наповнює площину уяви концепту *Крути* і своїм емоційно-експресивним забарвленням має повне заперечення повторної загибелі Української Державності (це передає внутрішньореченнєвий компонент *ЗНОВ*). Абсолютну ж периферію концепту *Крути* становить первинне значення власного імені, що співвідносне з одним із його компонентів – судженням.

До основних вербалізаторів концепту *Крути* належать лексеми та сполуки слів: 1) *Крути*; 2) *Легендарний бій*; 3) *триста бійців*; 4) *триста юнацьких грудей*; а також контекстуальні вияви на кшталт 5) *січневі сніги* (*Йдуть січневі сніги, / Орда надходить від Крут, / На платформах гармати, / Над містом шрапнелів грюкіт, / Знов набої в руках* (Святослав Гординський «Сім літ»)); 6) герої Крут (*І коли ми, в добробут залюблені, / Раз на рік дружно сходимось тут, / Значить це, що не зовсім загублене / Почуття до героїв Крут* (Алла Косовська-Давиденко «Крутянам») та ін.

6.7. Висновкові зауваги. Дослідження концепту *Крути* має перспективи в розкритті його зв'язку з іншими рівно- та нерівнорядними концептами, виявом статусу в загальнонаціональній концептосфері. Особливо значущим виступає з'ясування когнітивного поля концепту *Крути* з простеженням навантаження відповідної когнітеми зі структурованістю поетичного лексикуону та

адекватним простеженням сполучувальних інтенцій концепту *Крути*, його вмонтованості в мову ЗМІ, наукових студіювань різного спрямування.

Література

Абеляр П. Диалектика [Текст] / Пьер Абеляр // Теологические трактаты. – М. : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2010. – 640 с.

Антология концептов / под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. – Т. 1. – Волгоград : Парадигма, 2005. – 352 с.; Т. 2. – 356 с.; 2006. – Т. 3. – 386 с.; Т. 4. – 357 с.; 2007. – Т. 5. – 337 с.; 2008. – Т. 6. – 332 с.; 2009. – Т. 7. – 334 с.; 2011. – Т. 8. – 328 с.

Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества [Текст] / Михаил Михайлович Бахтин / сост. С. Г. Бочаров; текст подгот. Г. С. Бернштейн и Л. В. Дерюгина; примеч. С. С. Аверинцева и С. Г. Бочарова. – М.: Искусство, 1979. – 424 с.

Делез Ж. Различие и повторение [Текст] / Жиль Делез / пер. с фр. Н. Б. Маньковский, Э. П. Юровский. – СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1998. – 384 с.

Делез Ж. Что такое философия? [Текст] / пер. с фр. и послесл. С. Н. Зенкина / Жиль Делез, Феликс Гваттари. – М.: Институт экспериментальной социологии, СПб.: Алегя, 1998. – 288 с.

Кубрякова Е. С. Особенности речевой деятельности и проблемы внутреннего лексикона [Текст] / Елена Самойловна Кубрякова // Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи. – М. : Наука, 1991. – С. 82–140.

Неретина С. С. Концепт [Текст] / Светлана Сергеевна Неретина // Новая философская энциклопедия: В 4-х Т. / под ред. В. С. Степина. – Т. 2. – М.: Мысль, 2010. – С. 121–122.

Неретина С. С. Слово и текст в средневековой культуре. Концептуализм Пьера Абеляра [Текст] / Светлана Сергеевна Неретина. – М.: Институт философии РАН, 1996. – 386 с.

Никитина С. Е. О концептуальном анализе в народной культуре [Текст] / Серафима Евгеньевна Никитина // Логический анализ языка: Культурные концепты. – М.: Наука, 1991. – С. 115–137.

Новая философская энциклопедия: в 4-х Т. [Текст] / под ред. Вячеслава Семеновича Степина. – М.: Мысль, 2010. – 2816 с.

Селіванова О. Принципи концептуального аналізу [Текст] / Олена Селіванова // Актуальні проблеми менталінгвістики. – Київ; Черкаси: Брама, 1999. – С. 11–14.

Степанов Ю. С. Концепты. Тонкая нить цивилизации: монография [Текст] / Юрий Сергеевич Степанов. – М.: Языки славянских культур, 2007. – 248 с.

Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты [Текст] / Вероника Николаевна Телия. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.

Ужченко Д. В. Символ-концепт-компонент фразеологізму [Текст] / Дмитро Вікторович Ужченко // Вісник Харк. ун-ту. Сер. філологічна. – 2000. – С. 42–51.

Шафиков С. Г. Категории и концепты в лингвистике [Текст] / Сагит Гайлиевич Шафиков // Вопросы языкознания. – 2007, № 2. – С. 3–17.

Wierzbicka A. Lexicography and Conceptual Analysis [Текст] / Anna Wierzbicka. – Ann Arbor: Karoma, 1985. – 390 p.

ДОДАТОК 7

Синтаксичні константи художнього мовлення Тараса Шевченка: інтерпретація у функційно-когнітивній науковій лінгвопарадигмі

7.1. Дослідження будь-яких начал у мові, а особливо тих, що становлять її основу, належить до актуальних. Синтаксичні константи як складники загально-мовних констант ще не розглядалися, хоча в руслі сучасних лінгвістичних пошуків – у розрізі функційно-когнітивної наукової лінгвопарадигми – це цілком мотивоване тому, що уможливило застосування різних процедур категоризації об'єктивного світу з їхнім виявом у мовній системі. Останнє стає опертям встановлення тих стійких компонентів, які в силу своєї сталості і тягlostі виступають системотвірними.

Розгляд синтаксичних констант художнього мовлення вимагає, хоча б побіжного, огляду загальної проблеми тлумачення констант, а відповідно – і мовних, зокрема синтаксичних як визначальних компонентів художнього мовлення.

У сучасних наукових пошуках, коли релятивізм пронизує аналіз будь-яких тверджень і тлумачення їхньої природи, особливої значущості набуває розуміння динаміки лінгвальних явищ. Е. Гуссерль наголошував, що досі немає істинної уяви про те, що зробив нового суб'єкт, чим він займається, та й про всі імплікації смислу, прихованих процесами скам'яніння попередніх традицій і виникнення нових традицій, оскільки суб'єкт сам не усвідомлює стійких передумов своїх конструкцій, понять, принципів, теорій [Гуссерль 1992]. Культурні константи не субстанційні, тобто вони стосуються самих об'єктів як світобудови, вони операційні. Культурні константи виступають компонентами образних дій людини, тому що світ облаштований не як певна окреслена зовнішня величина, а як дійсність розвитку певного культурного суб'єкта. Особливо важливим є те, що ця дійсність знаходиться всередині суб'єкта. Констан-

ти водночас провокують активність суб'єкта, спрямовуючи та орієнтуючи її. Вони виступають величинами раціоналізації досвіду.

У сучасній лінгвістичній науці істотним постає встановлення основ мовної реальності через з'ясування суттєвих, але не виявлених структур. Розкриття статусу останніх, їхньої специфіки, їхнього навантаження у внутрішньому облаштуванні мови, завдяки яким зберігається її тяглість навіть за умови різких / поступових історичних видозмін. Водночас актуальним є питання вияву природи таких структур, їхньої дії та навантаження у збереженні основних мовних вимірів навіть за умови активного впливу інших мов, перебування певної мови в активному слововому полі іншої мови, пор. функціонування верхньо- та нижньолужицької мов як острівних у німецькомовному слововому полі. За відсутності повнонаціонального і повногенеративного, повносоціального і повнотериторіального навантаження ці мови зберігають свій статус у самовияві особистості і розвиваються завдяки збереженню відповідних констант. «Розмивання» констант, а то й повна їхня «руйнація» зумовлюють занепад мови, втрату її силового поля. Адекватно ж і формування мови, витворення її літературно-нормативного коду замкнуто на формування цілісної системи мовних констант.

7.2. У розумінні, а швидше – тлумаченні констант цілком реальним є опертя на їхню кваліфікацію в математиці, фізиці та програмовому забезпеченні. У математиці константу дефінують як незмінну величину, пор., наприклад число $\pi = 3,14$; у математичних рівняннях зразка $Y = 3 * X + 7$, де числа 3 та 7 є константами. Такі константи встановлені та встановлювані людиною, у фізиці: пришвидшення вільного падіння становить 9,8 м/с. У програмуванні константа як значення вноситься програмістом у код на етапі його створення. Константі притаманне тільки своє значення, тому терміни *константа* і *значення константи* постають повними синонімами. Властивістю константи є її здатність утримувати значення, задане програмістом, протягом роботи усієї програми та повідомляти це значення програмі в запитах програми. Значення константи незмінне. Тому цілком аргументованим постає тлумачення мовної константи як стійкої величини, у чомусь подібної в дефінуванні на математичні, фізичні, програмно-комп'ютерні. Саме незмінність константи убезпечує її відтворюваність і замкнутість на компонентарну структурованість.

Мовні константи не слід ототожнювати з мовними універсаліями, що зазвичай витлумачувані як та чи та притаманна усім або більшості природних мов властивість, з-поміж яких диференційовано абсолютні (властиві усім мовам світу, пор., наприклад: розмежування голосних і приголосних звуків) та

статистичні (так, носові приголосні звуки притаманні майже усім мовам світу, хоча у мовах народів Західної Африки такі звуки є не окремими фонемами, а алофонами оральних проривних у контексті носових приголосних). До статистичних універсалій прилягають так звані фреквенталії – явища, що постають у мовах світу досить часто (ймовірність вища ніж випадкова). Абсолютним універсаліям протиставлені також імплікативні (складні), тобто такі, що констатують зв'язок між двома класами явищ: якщо у мові наявна двоїна, то в ній є і множина. Частковим виявом імплікативних універсалій постають ієрархії, які виступають як множина «двочлених» імплікативних універсалій (ієрархія Кінена-Комрі [Keenan 1977: 63–69]) доступності іменних груп, що з-поміж іншого поширені і в релятивізації: суб'єкт, прямий об'єкт, непрямий об'єкт, об'єкт порівняння та ін. Іншим прикладом є ієрархія аргументів (ієрархія Міхаеля Сильверстайна (див. її аналіз у [Тестелец 1988: 35–57]), де в цьому розрізі простежувано ієрархію аргументів у розрізі рефлексивізації. Міхаель Сильверстайн [Silverstein 1976: 112–171] сформулював аналізовану ієрархію в сімдесяті роки минулого століття як сукупність імплікативних універсалій. Згодом запропонована ієрархія була доповнена й деталізована іншими дослідниками на матеріалі австралійських мов з простеженням у них так званої розподіленої ергативності (split-ergativity): в одних мовах особові займенники мають акузативну парадигму, всі ж інші типи іменних груп – ергативну; водночас в інших мовах така диференціація виявлювана між іменниками-назвами неістот та іншими іменними групами, а в мові дирбал займенники 1 та 2 особи мають акузативну парадигму, усі ж інші іменні групи – ергативну, що сукупно утворює шкалу: *займенник 1–2 особи > займенник 3 особи > власне ім'я > особове ім'я > назва істоти > назва неістоти*. Наявна шкала постає інтерпретована так: *Якщо у мові L існує морфологічно ергативна парадигма для займенників 1–2 особи, то вона існує також для займенників 3-ої особи; якщо у мові наявне власне ім'я, то в ній існує також особове ім'я; якщо у мові наявна категорія назв істот, то в ній наявна також категорія неістот*. Акузативну парадигму легко дефінувати через опозицію назв істот ↔ назв неістот: *Якщо у мові L існує морфологічно каузативна парадигма для іменників – назв неістот, то вона наявна і в іменників – назв істот*.

7.3. Мовними універсаліями постають ті властивості, що притаманні людській (природній) мові загалом (не окремим мовам або ж мовам окремих сімей чи регіонів тощо), а мовні константи заглиблені в національно-когнітивну та національно-мовну особливість і являють собою ту матрицю, поза якою еволюція мовної системи без втрати її рівноваги не постає можливою.

Константи в цьому разі обрано не зовсім випадково – це величини, що стійкі та постійні (пор., наприклад, співвідношення в українській мові конструкцій зі стрижневим компонентом *мати* та конструкцій зі стрижневим компонентом *бути*), тобто виступають константами мови. Іманентно у мові наявний певного типу каркас, що відповідає за її структурну та компонентарну цілісність, комплекс постійних з-поміж низки змінних, які слід кваліфікувати як **мовні константи**. З-поміж них особливий статус належить **синтаксичним константам**.

Своєрідним є погляд К. Тищенка на кваліфікацію констант [Тищенко 2007]. Для нього це поняття має застосування у визначенні функційних стилів, для чого застосовано лексичні константи, що мають опертям відповідні сталі величини лексичного складника стилю.

Термін *константи* з відповідним атрибутом *культурні* досить поширений у працях з культурології, лінгвокультурології (Ю. Степанов, В. Кононенко, Ю. Маслова та ін.). Під *константами мови* слід мати на оці концепти, що існують постійно або досить тривалий час. Поняття концепту опрацьовано і у філософському, і в культурологічному вимірах (Ж. Дельоз, А. Вежбицька, С. Воркачов, Ф. Гваттарі, Д. Добровольський, Д. Ліхачов, М. Лотман, В. Маслова, С. Неретіна, О. Селіванова, І. Стернін та ін.). Зазвичай під концептом розуміють «пучки уявлень, знань, переживань, асоціацій, що супроводжують слово» [Степанов 2001: 40], це згусток мовної пам'яті у свідомості людини, тобто те, як мова входить у ментальний світ людини. Водночас, концепт – це те, через що людина входить у мову, засвоює та освоює її. На відміну від понять концепти не лише мислимі, вони переживаються [Там само: 41].

Концепти не існують ізольовано, вони груповані навколо основних констант. У цьому разі *константа* – це найбільш значуще, системоутворювальне. Мовні константи не субстанційні, тому що вони не прямо стосуються всесвіту, вони є операційними. Вони належать до способу дії людини і водночас певною мірою дистанційовані від неї в силу темпоральних і просторових чинників. Належність до способу дії людини мотивована тим, що мовна реальність існує і як зовнішня компонента, і як компонента мовного розвитку людини. Мовні константи зазвичай не усвідомлювані особистістю, хоча їхню наявність почасти обґрунтовували В. фон Гумбольдт, В. Вундт, О. Потебня та ін. Мовні константи зорієнтовані на раціоналізацію. Картина світу, її мовний вияв, що виформовані на її ґрунті, може аналізуватися, критикуватися, але самі константи не підлягають ніякому сумніву і ніяк не аналізовані, бо їх сам індивід не бачить. Комплекс мовних констант – це та «призма», через яку людина і сприймає світ, і ословлює пізнане, і самоідентифікує себе.

7.4. Мовні константи не містять ні уявлень про конкретику, ні оцінок, ні експресії. Водночас вони скорельовані з минулим і співвіднесені із сучасним, зорієнтовані з майбутнім. У будь-якому суспільстві і в будь-яку епоху наявний мовний каркас, система мовних координат, що уможлиблюють функційну цілісність мови в її тих чи тих різновидах. Кожна соціокультурна система певною мірою адаптує ширшу мовну традицію. Самі мовно-культурні константи нейтральні щодо тих чи тих ціннісних орієнтацій соціокультурних груп та історико-еволюційних процесів. Мовно-культурні константи не відбивають та й не виформовують цілісної картини світу, вони становлять комплекс взаємопов'язаних (вони мають той самий «каркас – систему мовно-культурних констант») інтенцій цих світів. Можна переконливо стверджувати, що на ґрунті цих самих культурних констант витворювана низка комплексів мовних картин світу, у кожній з яких у відповідну історичну епоху такі мовно-культурні теми інтерпретовані по-різному.

У процесі еволюції мовної системи (вона інтенсивно розвивається) завжди постають нові рівні організації елементів або ж еволюція того чи того мовного ярусу. Формування такого рівня або ж його еволюція зумовлює перебудову усієї системи, такі процеси впливають на уже сформовані рівні, змінює композицію їхніх елементів та їхні функційні характеристики, через що система, ускладнюючи свою структуру, постає органічно цілим [Степин 1992: 47].

Епоха Тараса Шевченка особлива для української мови в силу низки чинників, визначальними з-поміж яких можна вважати, з одного боку, розчленованість усіх українських земель, а з іншого, – поступове «силове» мовно-культурне освоєння усіх українських земель. Саме мова Тараса Шевченка «в історії української літературної мови має велике значення, бо власне його мова стала наріжною підвалиною літературної мови» [Огієнко 1995: 140]. Синтаксичний рівень мови Тараса Шевченка особливий – він відбиває особливості не тільки 1) конструювання тих чи тих конструкцій як наслідку реалізації та втілення авторської модальності у втіленні задуму; 2) співвідношення лінійного упорядкування реченневих структур (надкоротких ↔ коротких ↔ середніх ↔ довгих ↔ наддовгих ↔ речень-текстів); 3) регулярність відповідних синтаксичних конструкцій; 4) функційне навантаження службових елементів і под., але й виявляє системну мовно-синтаксичних констант. Останні постають нерівнорядними. З-поміж них насамперед слід виділити ті, що виявлювані і зовнішньо-, і внутрішньомовно одночасно. До таких належить насамперед константа *суб'єкта*, основним виявом якої є категорія суб'єкта: у внутрішньомовній системі реалізована через категорію персоналізації / імперсоналізації, пор.: (1) *Я не нездужаю нівроку, / А щось такеє бачить око, / І серце жеде чогось* (Я не нездужаю...); *Не для людей, тієї слави, / Мережані та кучеряві / Оці вірші віршую*

я. / *Для себе, братія моя!* (Не для людей, тієї слави...); (3) **Я** в хаті мучився колись, / *Мої там сльози пролились, / Найперші сльози* (Якби ви знали, паничі...); – персоналізація; (2) **Мені** здається, я не знаю, / *А люде справді не вмирають...* (Мені здається...); (4) *Дивлюся, іноді, дивлюсь, / І чудно, мов перед святою, / Перед тобою помолюсь* (І станом гнучим...); (5) *Лічу в неволі дні і ночі, / І лік забуваю...* (Лічу в неволі дні і ночі...); (6) **Мені** тринадцятий минало (Мені тринадцятий минало...); (7) **У всякого** своя доля / *І свій шлях широкий...* (Сон). Мовно-синтаксична константа суб'єкта як загальнотипологійна універсалія кваліфікується в термінології власне-семантичного рівня речення як агенс / агент / агентив (лат. *agens* – діяч). В останньому розумінні – це одна з основних семантичних ролей у мові. У висловленні агенсом виступає активний учасник ситуації, витворювач дії. Водночас агент можна розглядати як денотативну роль суб'єктного типу, головного учасника ситуації, протагоніста, який безпосередньо виконує дію і постає джерелом енергії цієї дії. Здебільшого виражений формою називного відмінка: *...Отут, було, на цвинтарі / Я з дітьми гуляю / І з Юрасем-гетьманенком у піжмурки граєм* (Великий льох). Не вдаючись у закономірності та особливості вираження агенса та співвідношення із категорійною семантикою суб'єкта на іншому рівні аналізу реченнєвої структури, слід сказати, що вияв суб'єкта належить до синтаксичних констант, оскільки 1) поза цією семантикою неможливе ані постановня ситуації, ані її розгортання, ані граничний / проміжний вив; 2) семантика предиката передбачає наявність суб'єкта (у структурі дієслівних лексем-предикатів лівобічна валентність прогнозує відповідний тип семантики суб'єкта; 3) суб'єкт завжди спрямований на номінативну площину реченнєвої структури, відповідно співвідносячись з екзистенційною та ін. Синтаксична константа суб'єкта не виступає тотожною категорії суб'єкта на семантико-синтаксичному рівні речення, що може бути вираженим у художньому мовленні Тараса Шевченка здебільшого формами називного ((1), (2), (3)), давального ((6)) відмінків, нульовою формою ((4), (5)). Константа суб'єкта, що корелює з відповідним концептом, охоплює різноманітні його вияви на кшталт а) суб'єкта стану ((1), (2)); б) суб'єкта процесу ((3)); в) суб'єкта дії ((4)); г) суб'єкта буття ((6)) та ін.

7.5. Кожна константа виявлювана через систему пропозицій, кількість яких не можна вважати гранично обчислюваною до вичерпного вивчення синтаксису творів Тараса Шевченка. Так, константа суб'єкта з її виявом через різноманітні статусні ролі суб'єкта (→ дії, процесу, стану, якості, локативності, кількості) як власне-діяча ((8) *Мені тринадцятий минало, / Я пас ягнята за селом* (N. N. («Мені тринадцятий минало...»)), спостерігача ((9) *Вітер з гаєм*

розмовляє, / Шепче з осокою. / Пливе човен по Дунаю / Один за водою («Вітер з гаєм розмовляє...»)), Коло гаю в чистім полі, / На самій могилі, Дві тополи високії / Одна одну хилить. / І без вітру гойдаються, / Мов борються в полі («Коло гаю в чистім полі...»); оповідача ((10) Ой високо сонце сходить, / Низенько заходить. / В довгій рясі по келії / Старий чернець ходить (Чернець); (11) Чимало літ перевернулось, / Води чимало утекло; / І в хутір лихо завернуло, / І сліз чимало принесло (Наймичка); Посідали. / Розв'язав торбину, / Вийняв кобзу, разів зо два / Ударив по рваних (Мар'яна-черниця)). Усі вияви суб'єкта становлять сукупно цілісність, що тільки в межах художнього мовлення Тараса Шевченка легко розпізнається, а її навантаження простежуване в рамках того чи того твору.

Синтаксична константа суб'єкта виступає в художньому мовленні Тараса Шевченка ядровою. Своїм діапазоном охоплює і а) суб'єкта-діяча (суб'єкт дії / суб'єкт процесу / суб'єкт стану / суб'єкт якості / суб'єкт кількості), і б) суб'єкта-оповідача, і в) суб'єкта-спостерігача та ін. Найпоследовніше з-поміж них досліджувано суб'єкта-діяча як зображуваного в авторській модальності (В. Ващенко, І. Огієнко, П. Петрова, П. Плющ, В. Русанівський, О. Синявський, В. Сімович, М. Сулима, П. Тимошенко, В. Ващенко та ін.) тому, що він продукує дію. Суб'єкт-діяч виступає тим «творцем» переживання, через якого й можливе пізнання всього. Досить часто такого суб'єкта Тараса Шевченка подає імпліцитно – через форми безособових дієслів з елементом-постфіксом *-ся*, а у постпозиції висвітлено фізичні складники суб'єкта, що вияскраплюють увесь процес переживання персонажа-суб'єкта: (12) *Не їсться, не п'ється, і серце не б'ється, / І очі не бачать, не чуть голови! / Замість шматка хліба за кухоль береться* (Невольник). У (12) компоненти *серце*, *очі* відповідно передають внутрішній психологічний стан (*серце*) та неможливість реагування на зовнішній світ (*очі*), пор. (2), (3). Стан суб'єкта-персонажа є зрозумілим не лише для адресата зовнішнього, але й для іншого суб'єкта-персонажа: (13) *Дивиться Ярина та нишком сміється. «Що се йому стало? Ні їсти, ні пити – / Нічого не хоче! Чи не занедужав?»* (Невольник). Так чином стан основного суб'єкта сприймається іншим (*дивиться*) та здійснюється його оцінка (внутрішнє мовлення).

7.6. Одним із наскрізних елементів вияву на стилетвірного навантаження суб'єкта виступають віддієслівні компоненти – іменники на зразок *думи* (14) *Думи мої молодії – / Понурії діти, / І ви мене покинули!.. / Пустку натопити / Нема кому...* (Невольник), оскільки вони виступають одним із напрямів мислєтвірної діяльності суб'єкта, пор. також *думи* 1) як можливий елемент відчуження внаслідок метафоризації: (15) *Думи мої, думи мої, / Лихо мені з вами! /*

Нащо стали на папері / Сумними рядами?.. (Думи мої, думи мої...); 2) як внутрішню особливість осмислення та спорідненості: (16) *Думи мої, думи мої, / Ви мої єдині, / Не кидайте хоч ви мене / При лихій годині. / Прилітайте, сизокрилі / Мої голуб'ята, / Із-за Дніпра широкого / У степ погуляти...* (Думи мої, думи мої...), де звертання (16) *сизокрилі Мої голуб'ята* посилює буттєвість елемента *Думи мої* і водночас посилює розчленованість суб'єкта як філософсько-ліричної цілісності. Сюди ж прилягають віддієслівні похідні – іменники зразка *думка*, що зафіксований як назва поезії чотири рази (Думка («Вітре буйний, вітре буйний!»); Думка («Нащо мені чорні брови...»), Думка («Тече вода в синє море...»), Думка («Тяжко-важко в світі жити...»)), а як стилетвірний компонент – орієнтовно 177 разів. У цьому разі не наголошувано на думці як особливому жанрі «невеликої медитативно-елегіїної (журливої) поезії» [Літературознавчий 2006: 213–214], а як специфічному стані суб'єкта. Не менш важливим у вияві функційного навантаження суб'єкта виступає маркер суб'єктивної модальності на кшталт *здавалось, бачилось, уявлялось*, а також *бачиться* (\approx *уявляється*). Такі й подібні компоненти можуть поставати й інтродуктивними з функційним навантаженням побіжності: (17) *І бачиться, в селі убогім / (Мені так бачиться) нічого / Не виросло і не згнило, / Таке собі, як і було* (Ми вкупочці колись росли...).

Не менш значущою в художньому мовленні Тараса Шевченка постає синтаксична константа адресата: (18) *«Не кидай матері!» – казали, / А ти покинула, втекла. / Шукала мати – не знайшла, / Та вже й шукати перестала, / Умерла плачучи* («Не кидай матері!» – казали). У цьому разі істотним постає концентрація уваги адресата через актуалізацію того чи того локативного компонента (*он* ((19) *Он глянь, – у тім раї що ти покидаєси, / Латану свитину з каліки знімають, / З шкурою знімають, бо нічим обуть / Княжат недорослих...* (Сон (У всякого своя доля...))), *онде* ((20) *Онде злодій штемпований / Кайдани волочить; / Он розбойник катований / Зубами скрегоче, / Недобитка товариша / Зарізати хоче!* (Сон (У всякого своя доля...))), *там*), інколи посилюваного градаційним протиставленням ((19) *І не в однім отім селі, / А скрізь на славіній Україні / Людей у ярма запрягли / Пани лукаві...* (І виріс я на чужині...)), пор. також: (20) *А як не бачиш того лиха, / То скрізь здається любо, тихо, / І на Україні добро. / Меж горами старий Дніпро...* (І виріс я на чужині...)). До адресатності належить також увесь спектр апелятивних конструкцій: (21) *Вибачайте, люди добрі: Може, не до ладу...* (Гайдамаки); (22) *Бандуристе, орле сизий! Маєси крила, маєси силу, / Є коли літати* (Н. Маркевичу) і под.

Зовнішньомовною константою в художньому мовленні Тараса Шевченка постає константа сентенційності, що легко простежувана в низці експлікацій

на зразок: (23) *Не заревуть в Україні / Вольнії гармати* (Гоголю); (24) *У всякого своя доля / І свій шлях широкий...* (Сон (У всякого своя доля...)).

Не менш знаковою для художнього мовлення Тараса Шевченка є синтаксична константа діалогічності, що пронизує кожний рядок його поетичних творів. Водночас синтаксичну константу діалогічності ні в якому разі не можна обмежувати тільки зовнішніми виявами діалогічності, тому що, подібно до будь-якої іншої синтаксичної константи, константа діалогічності виступає внутрішнім ідейним потенціалом. Одним із напрямів реалізації діалогічності виступають часто вживані питальні речення, що своєю інтерпретативною семантикою передбачають певну відповідь: (25) *І все то те, вся країна, / Повита красою, / Зеленіє, вмивається / Дрібною росою, / Споконвіку вмивається, / Сонце зустрічає... / І нема тому почину, / І краю немає! / Ніхто його не додбав / І не розруйнує... / І все то те... Душе моя, / Душе моя убогая, / Чого марне? / Чого тобі шкода? Хіба ти не бачиш, / Хіба ти не чуєш людського плачу? / То глянь, подивися; а я полечу* (Сон (У всякого своя доля...)).

Однією із синтаксичних констант художнього мовлення Тараса Шевченка постає народнорозмовний синтаксис як один із виявів народно розмовної мови (пор. погляди В. Русанівського [Русанівський 2002]). Такий народнорозмовний синтаксис здебільшого постає одним із найдійовіших шляхів стилізації: (26) *Я не одинокий, я не сирота, – / Єсть у мене діти, та де їх подіти? / Заховать з собою? – гріх, душа жива!* (Гайдамаки), де через розмовність постає уніфікація тенденції узуального вжитку форми, що зумовлює її поступову кодифікацію: (27) *Душе моя, / Чого ти сумуєш? / Душе моя убогая, / Чого марне плачеш, / Чого тобі шкода? хіба ти не бачиш, / Хіба ти не чуєш людського плачу? / То глянь, подивися; а я полечу / Високо, високо за синії хмари; / Немає там власті, немає там кари, / Там сміху людського і плачу не чуть. / Он глянь, – у тім раї, що ти покидаєш, / Латану свитину з каліки знімають, / З шкурою знімають, бо нічим обуть / Княжат недорослих; а он розпинають / Вдову за подушине, а сина кують, / Єдиного сина, єдину дитину, / Єдину надію! в війсьکو оддають!* (Сон (У всякого своя доля...)). Автор веде постійний діалог, наче постаючи у двох іпостасях – оповідача-спостерігача та активного учасника, що знає ціну пізнаному. Переходи від звернення до душі (*Душе моя, / Чого ти сумуєш? / Душе моя убогая, / Чого марне плачеш, / Чого тобі шкода?*) як вияву позірної душевності, позірної тому, що основу-основу становить настановна реалізація духовності як стратегія екзистенційної чоловічості. Спрямування на осмислення, самозаглиблення та усвідомлення раціонального начала навіть у творчому пізнанні дійсності (пор. навантаження лексем *думи / думка*, що тільки в заголовках використані шість разів) вивищує екзистенційну чоловічість як духовність, як вищу форму лету духу.

7.7. До синтаксичних констант мовно-художнього простору Тараса Шевченка належить постійна зовнішньотекстова адресатність, тобто прогнозування постаті читача-реципієнта, який не тільки глибинно сприйматиме зображене, але уява останнього доповнюватиме відповідні сцени. Фатичність мовлення поета просто вражає, хоча ця фатичність сповнена динаміки: навіть не названий адресат чітко постає осмисленим ((28) *Як умру, то поховайте...; Поховайте та вставайте, / Кайдани порвіте / І вражою злою кров'ю / Волю окропите. // І мене в сем'ї великій, / В сем'ї великій, / В сем'ї вольній, новій, / Не забудьте пом'янути / Незлим тихим словом* (Заповіт (Як умру, то поховайте...))). У (28) означено-особовий суб'єкт постає тим адресатом і водночас потенційним суб'єктом-діячем, який виконуватиме дію. Останнє відбито в дієслівних формах наказового способу – друга особа множини: *поховайте* → *поховайте* → *вставайте* → *порвіте* → *окропите* → *не забудьте*. Синкретична семантика такого суб'єкта відбита в ірреальності його дії та її замкнутості на інтенціях адресанта.

До синтаксичних констант мовно-художнього простору Тараса Шевченка належить емпатія (англ. *empathy* (від грець. *patho*) – співпереживання), що в загальному сенсі позначає усвідомлення відношень, почуттів, психічних станів іншої особи та вияв цього у формі співпереживання. Таке переживання спрямоване усередину і в синтаксисі може позначатися відповідні трансформи. С. Куно для характеристики емпатії застосовує логофоричне правило, за яким займенник 1-ої особи прямого мовлення зазнає трансформації в займенник 3-ої особи в непрямому мовленні ((29) *Княжна говорила, що вона й нічого не знала*). С. Куно упровадив у синтаксичний вжиток поняття емпатії як прийняття мовцем-адресантом погляду учасника описуваної події: (30) *Ми в раї некло розвели, / А в тебе другого благаєм, / З братами тихо живемо, / Лани братами оремо / І їх сльозами поливаєм. / А може, й те ще ... ні, не знаю, / А так здається ... сам еси... (Бо без твоєї, Боже, волі / Ми б не нудились в раї голі). / А може, й сам на небеси / Смієшся, батечку, над нами / Та, може, радишся з панами, / Як править миром!* (Якби ви знали, паничі...). Емпатія реалізується в синтаксичному ладі й закономірностями позначення референта, і добором підмета, і порядком слів і под. Так, у фразі (31) *Люде знають, / Кого годують, доглядають* (Мені здається, я не знаю...) мовець-адресант має опертям погляд людей, а у фразі (32) *І що ж ви скажете: за славу / Лили вони моря кроваві / Або за себе? Ні, за нас!* (Гам само) – власний з опертям на одностумів, де я злило й кумульовано із *ми (нас)*.

7.8. Інвентар синтаксичних констант загалом та мовно-художнього простору Тараса Шевченка вимагає свого поглибленого вивчення, але навіть побіжний погляд засвідчує їхню нерівнорядність та необхідність їхнього ґрунтовного розгляду з опертям на особливості національно-когнітивного простору (семантичні константи) та виявом закономірностей національно-мовної організації синтаксичного ладу (формальні константи). До цього прилягають чинники ситуативно-комунікативного упорядкування адресатних інтенцій (функційно-комунікативні константи) та ін. Вичерпний список синтаксичних констант художнього мовлення Тараса Шевченка можна встановити тільки з опертям на відповідний перелік концептів та особливостей вияву напрямів категоризації об'єктивного світу, його відбиття у мовно-художній картині. Тому перспективним постає опрацювання синтаксичних констант у функційно-когнітивній лінгвопарадигмі, що уможливить осмислення не лише функційного навантаження тих чи тих мовно-синтаксичних одиниць та конструкцій, але й встановлення їхнього внутрішнього когнітивного потенціалу.

Література

Вербицька 2010: Вербицька, О. Трансформація концепту суб'єкта у контексті постмодернізму [Текст] / Ольга Вербицька // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія філос. [Текст]. – 2010. – Вип. 13. – С. 45–52.

Волохина 2003: Волохина, Г. А. Синтаксические концепты русского простого предложения [Текст] / Галина Андреевна Волохина, Зинаида Даниловна Попова. – Воронеж : Истоки, 2003. – 196 с.

Гуссерль 1992: Гуссерль, Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология / Эдмунд Гуссерль [Текст] // Вопросы философии [Текст]. – 1992. – № 7. – С. 162–178.

Жебраускас 2006: Жебраускас, А. Л. Понятие культурных констант и поиски ориентиров постсовременности [Текст] / Антон Людвикасович Жебраускас // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена : аспирантские тетради [Текст]. – СПб., 2006. – № 3 (20). – С. 18–21.

Загнітко 2011: Загнітко, А. П. Теоретична грамати́ка сучасної української мови. Морфоло́гія. Синтаксис [Текст] / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.

Загнітко 2012: Загнітко, А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни : У 4-х т. [Текст] / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2012.

Конторчук 2010: Конторчук, Г. Творчість Тараса Шевченка як об'єкт мовознавчих досліджень [Текст] / Ганна Козачук // Волинь – Житомирщина: історико-філологічний збірник з регіональних проблем [Текст]. – 2010. – № 21. – С. 244–249.

Літературознавчий словник-довідник 2006: Літературознавчий словник-довідник [Текст] / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 752 с.

Мецлер 1990: Мецлер, А. А. Прагматика коммуникативных единиц [Текст] / Альберт Андреевич Мецлер. – Кишинев: Штиинца, 1990. – 104 с.

Огієнко 2001: Огієнко, І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови [Текст] / Іван Огієнко / упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і нація, 2001. – 440 с. (Видавничий проект Фундації імені митрополита імені Іларіона (Огієнка) «Запізніле вороття»).

Русанівський 2002: Русанівський, В. М. У слові – вічність (Мова творів Шевченка) [Текст] / Віталій Макарович Русанівський. – К.: Наукова думка, 2002. – 240 с.

Степанов 2001: Степанов, Ю. С. Константы. Словарь русской культуры [Текст] / Юрий Сергеевич Степанов. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Академический проект, 2001. – 990 с.

Степин 1992: Степин, В. С. Философия антропологии и философия науки [Текст] / Вячеслав Семенович Степин. – М.: Высшая школа, 1992. – 191 с.

Тестелец 1988: Тестелец, Я. Г. Рефлексивные местоимения в дагестанских языках и типология рефлексива / Яков Георгиевич Тестелец, Светлана Юрьевна Толдова // Вопросы языкознания. – 1988. – № 4. – С. 35–57.

Тищенко 2007: Тищенко, К. М. Основи мовознавства: системний підручник [Текст] / Костянтин Миколайович Тищенко. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. – 308 с.

Частотный словарь русского языка 1977: Частотный словарь русского языка [Текст] / Ред. Л. К. Засорина. – М.: Русский язык, 1977. – Режим доступа: <http://www.artint.ru/projects/frqlist.php>. – Название с экрана.

Keenan 1977: Keenan, E. Noun Phrase Accessibility and Universal Grammar / Edward Keenan, Bernard Comrie // Linguistic Inquiry. – 1977. – Vol. 8. – Pp. 63–69.

Kuno 1970: Kuno, S. Some properties of non-referential noun phrases / Susumu Kuno // Studies in General and Oriental Linguistics. – Tokio, 1970. – Pp. 348–373.

Silverstein 1976: Silverstein, M. Hierarchy of features and ergativity / Michael Silverstein // Grammatical Categories in Australian Languages / Robert M. W. Dixon (ed.): Australian Institute of Aboriginal Studies. – Chicago, 1976. – Pp. 112–171.

Навчальне видання

Загнітко Анатолій Панасович
Богданова Інна Володимирівна

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ

Навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів

Видання 3-є, перероблене і доповнене

Технічний редактор О. К. Гомон

У дизайні обкладинки використано картину Міли Рогозян «Знаки і стихії»

Підписано до друку 17.05.2017
Формат 60 x 84/16. Папір офсетний.
Друк – цифровий. Умовн. друк. арк. 16,68
Тираж 100 прим. Зам. № 17

Донецький національний університет
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
серія ДК № 1854 від 24.06.2004 р.